

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

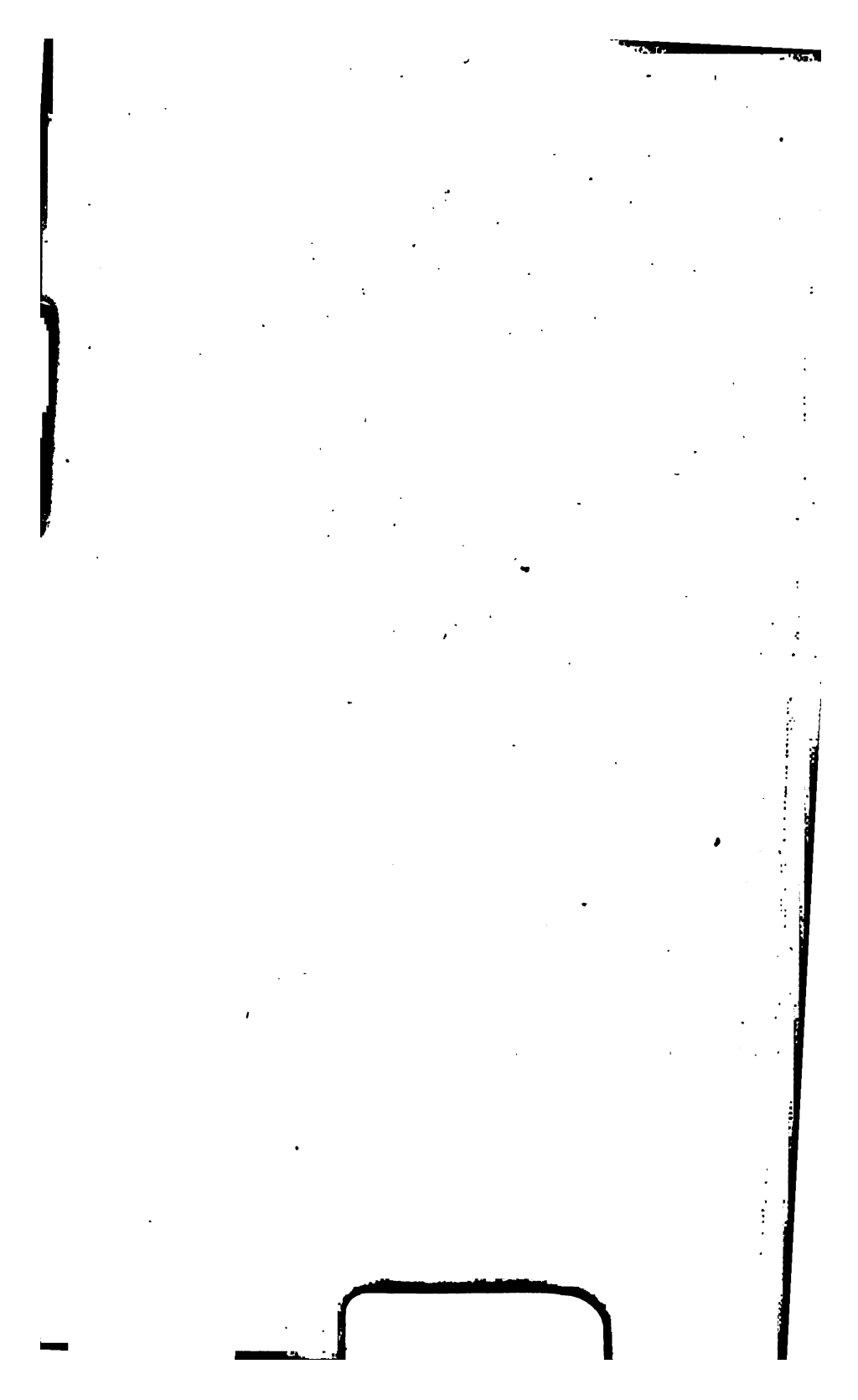
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

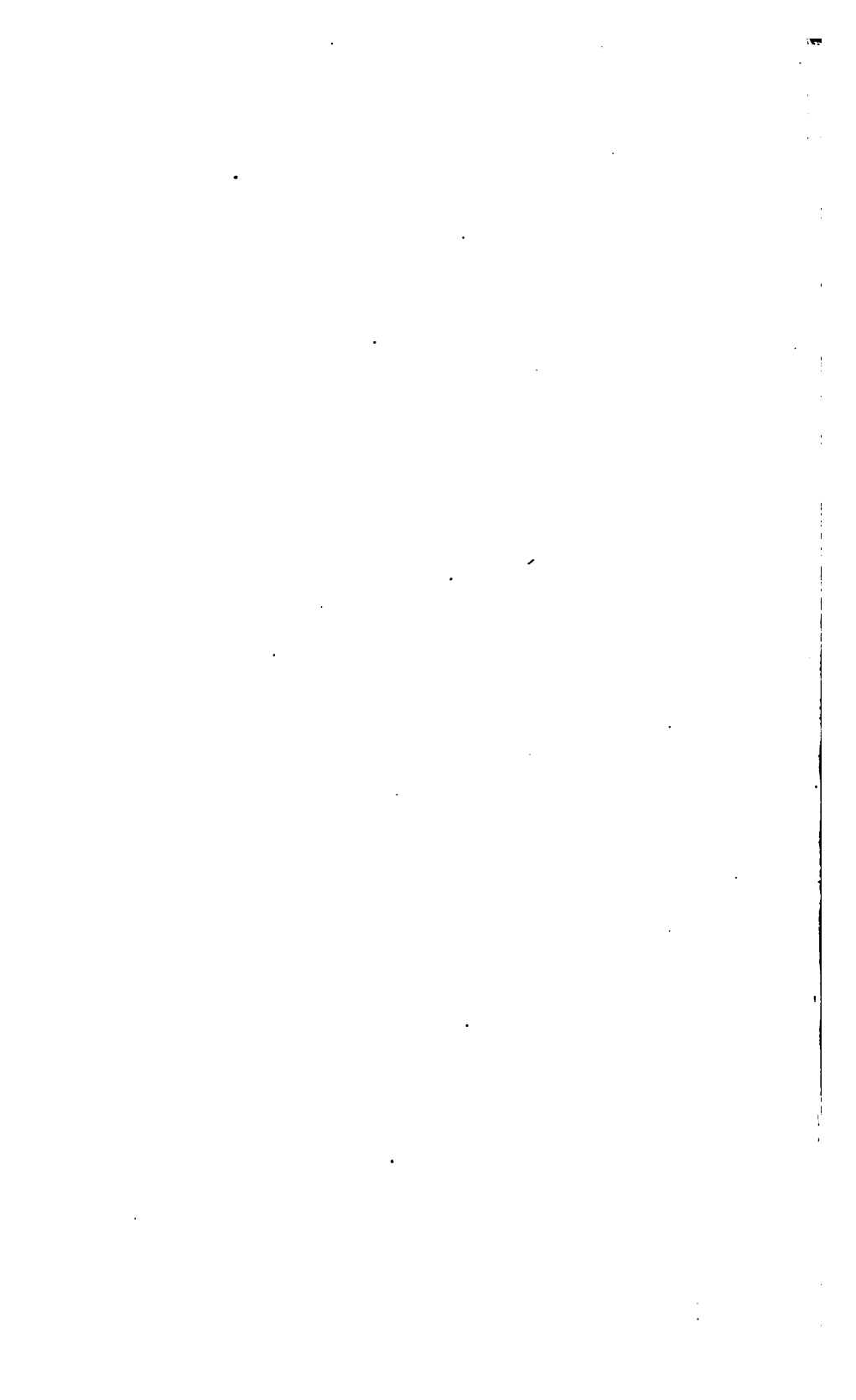
- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

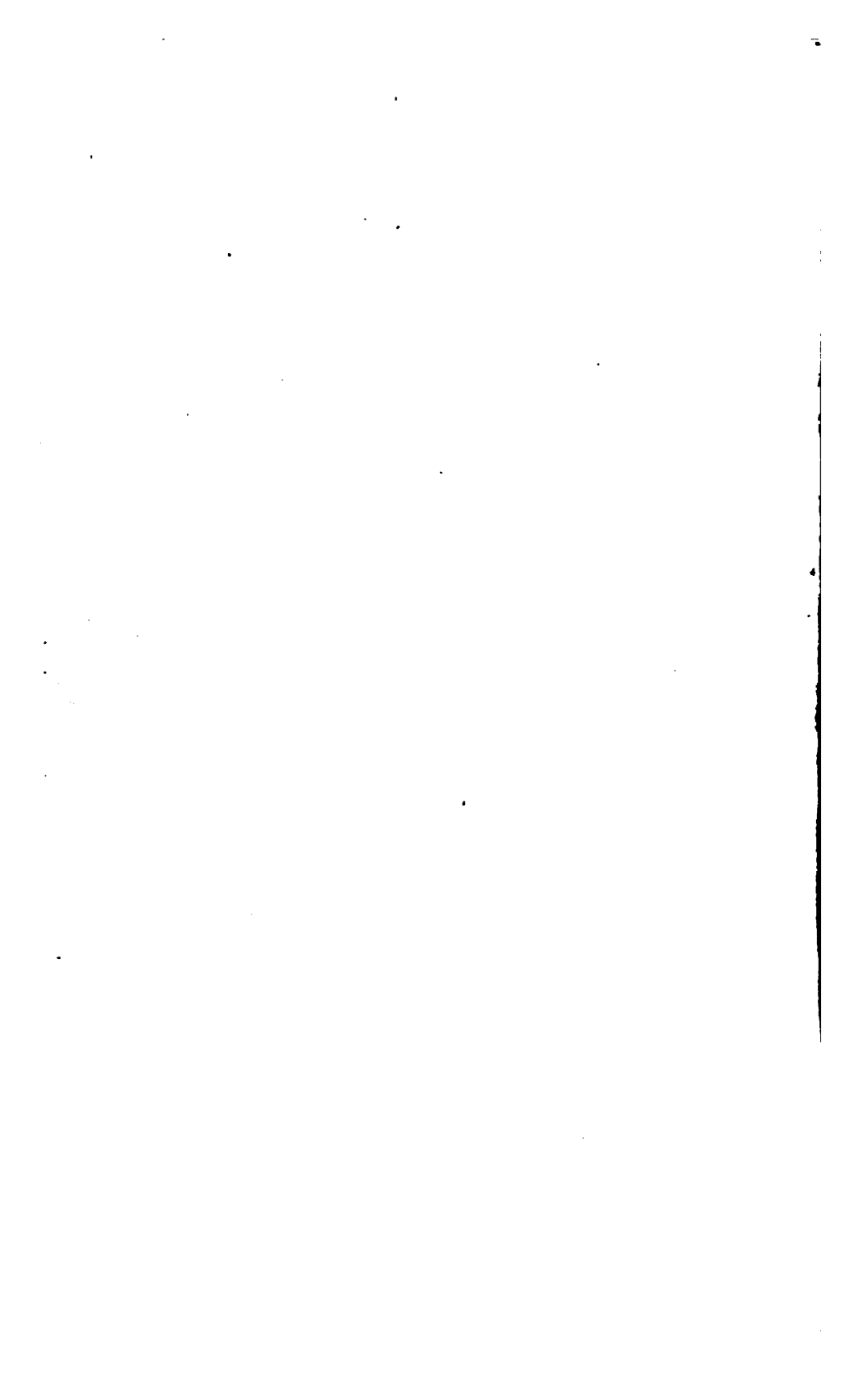
Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

Cannaert
SLO

BYDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN HET

OUDE STRAFRECHT IN VLAENDEREN,

VERRIJKT

MET VELE TOT DUSVERRE ONUITGEGEVENE STUKKEN,

door J. B. Cannart,

OULD-RAEDSHEER BY HET HOOG-GERECHTSHOF TE BRUSSEL, ENZ.

DERDE VERMEERDERDE UITGAVE.

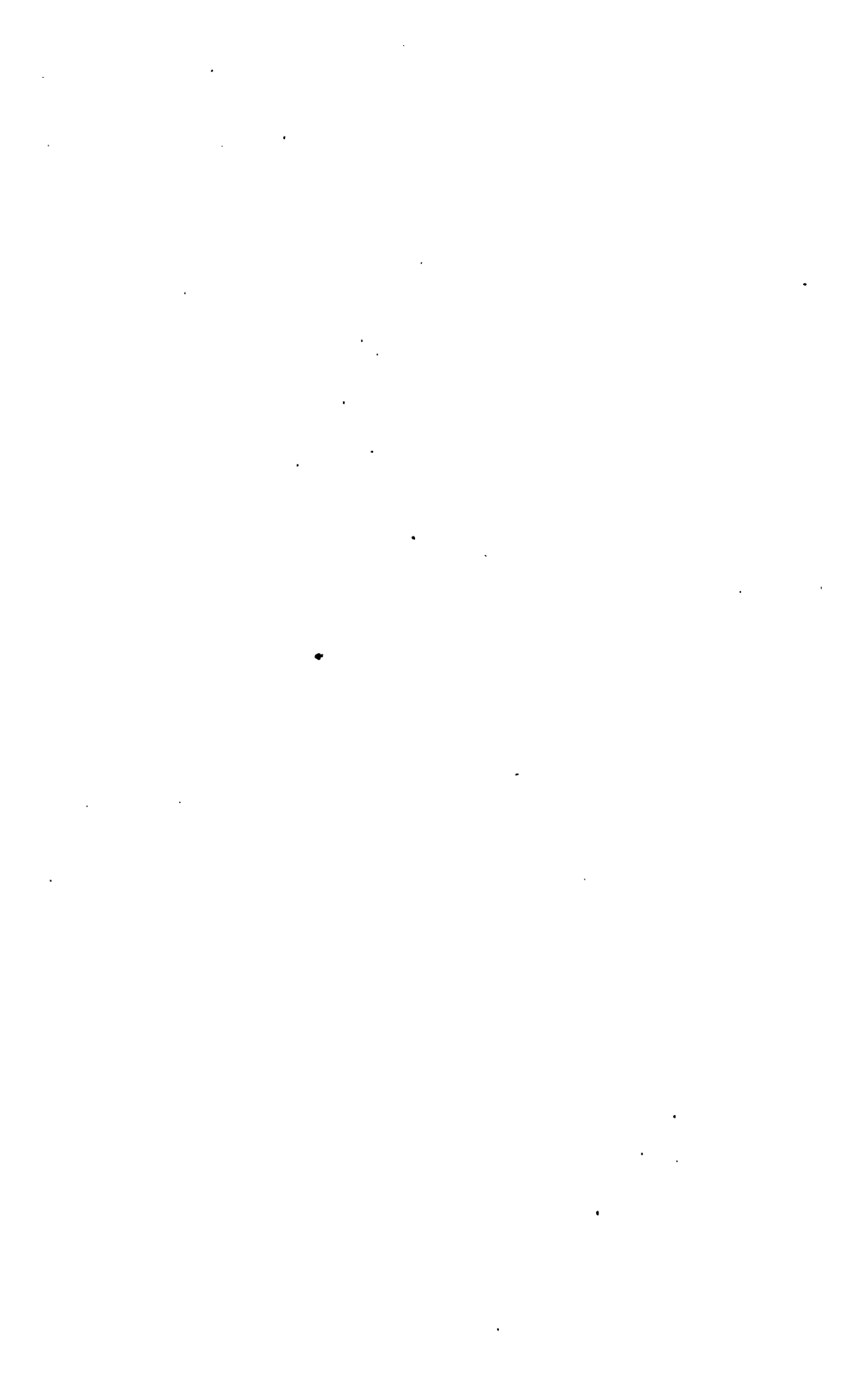

GEND,

BY F. EN E. GYSELYNCK, BOEK- EN STEENDRUKKERS.

1835.

Cannart
BL

BYDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN HET

RECHT

I.

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

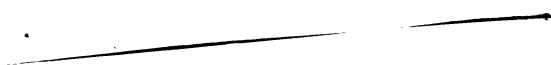
PURCHASED FROM FUND BEQUEATHED BY

JANE DUGDALE

IN MEMORY OF HER BROTHER

RICHARD L. DUGDALE

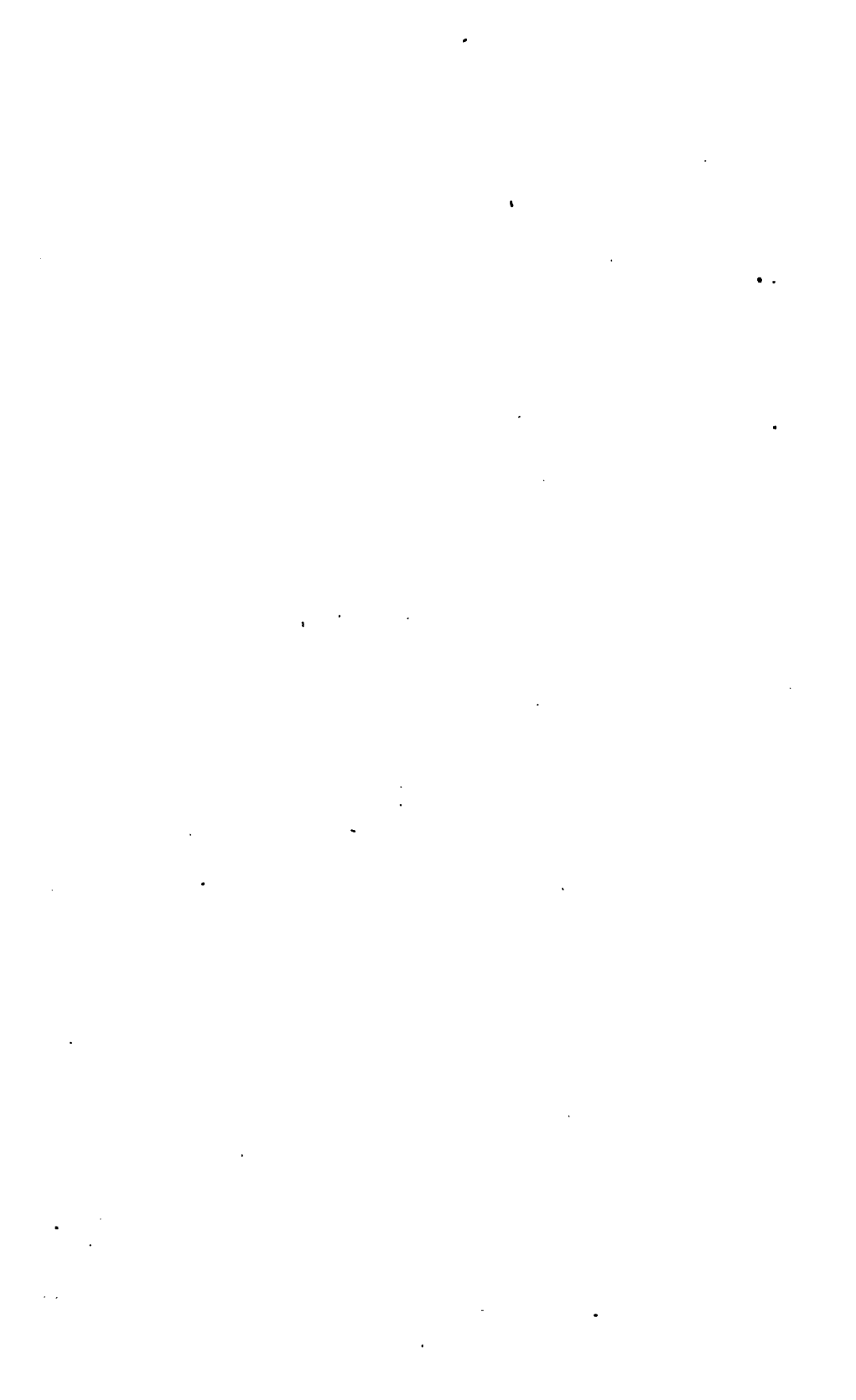
BYDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN HET

OUDE STRAFRECHT

IN VLAENDEREN.

Comment
SLC

BYDRAGEN
TOT DE KENNIS VAN HET
OUDE STRAFRECHT
IN VLAENDEREN,

VERRYKT MET VELE TOT DUSVERRE ONUITGESEVENE STUKKEN,

Door J. B. Cannaert,

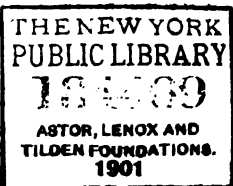
OUDE-RAEDMEER BY HET HOOG GERECHTSHOF TE BRUSSEL, ENZ.

DERDE VERMEERDERDE UITGAVE.

GEND,
BY F. EN E. GYSELYNCK, BOEK- EN STEENDRUKKERS.
1835.

SLC

VOORBERICHT.

War de vergelyking van den titel met dien der vorige uitgave, zal men kunnen ontwaren hoedanig onze nieuwe naspeuringen zyn geweest, en onder welk opzicht het aanwezig werk (thans met byvoeging van mynen naem), in strekking en aerd verschilt van hetgene ten jare 1829 is van de pers gekomen.

Voorzeker was het niet om dat de vorige editie reeds sedert lang uitverkocht en buiten den handel is, dat men zich voorstelde eene nieuwe uitgave te bezorgen: de gedachte om daertoe over te gaen was reeds by my opgekomen, toen ik my, ten gevolge der staetsgebeurtenissen en myn gedwongen vertrek uit Brussel in september 1830, in de ruime zalen der archieven van de stad Gend verplaatst, en als het ware, aldaer in het bezit van eenen nieuwen post bevond. Op het gezicht van een' zoo aenzienelyken schat van vaderlandsche oudheden en gedenkstukken van allen aerd, my met de uiterste welwillendheid, voor de eerste mael, ter beschikking opengesteld, gevoelde

ik my als geneigd de staetsomwenteling, die toch voor my geen nieuws aenbracht, te zegenen, en mynen dank te betuigen aen die edelmoedige patriotten, die zich met het uitoefenen myner functien by het hof wel hadden willen belasten, en my de moeite besparen om de daeraen gehechte jaerwedden te ontvangen.

Nu was hierdoor voor my de gelegenheid geboren om my meer bepaeldelyk te kunnen onledig houden met studien overeenkomstig mynen lust, namelyk met het onderzoek naer de aloude lyfstraffelyke rechtsoefeningen in Vlaenderen, en voornamelyk in myne geboortestad Gend, gepaerd en in verband beschouwd met 's Lands Geschiedenis, en de voornaemste gebeurtenissen in die verinaerde stad voorgevallen.

De oude lyfstraffelyke registers, de gerechtelelike acten en de veelvuldige andere stukken van alle slach, in stads-archief berustende, en die, zoo ik meen, noch door niemand, voor my, met gelijke bedoeling, zyn nagespeurd of doorbladerd, hebben my de middelen aen de hand gegeven, om deze reeds sinds meer dan drie jaren voltooide proef te ondernemen, en om nu dezelve, op aenmoediging van goedgunstige vrienden (*), aen

(*) Het zy my geoorloofd onder dezen op te noemen den heer Willems, op wiens vriendelyke uitnoodiging dezen arbeid met moed is aengevat en met lust ten einde gebracht.

het publiek, immers aen de talryke beminnaren der vaderlandsche oudheden aen te bieden.

De tekst der *Verhandeling*, die eerst slechts 76 bladzijden bevatte, is door de menigvuldige nieuwe bouwstoffen, door ons opgegraven en verzameld, aenzienelyk aengegroeid, en beslaet nu ongeveer 400 bladzijden. De *Ophelderingen* en *Bewysstukken*, welke de natuer dezer verhandeling vereischte, en die, onzes inziens, het belangrykste deel van het werk opleveren, meest allen bestaende in echte, oorspronglyke en nog onuitgegevene bescheiden, hebben ook eene merkelyke ruimte ingenomen; alleenelyk hebben wy dezulken daer uitgelaten, welke in de *Bylagen* der vorige uitgave waren opgenomen, en in geen onmiddelyk verband of toepassing op den inhoud der verhandeling stonden.

De onderwerpen in de tegenwoordige oplage, op nieuw, geheel omgewerkt, zyn de navolgende: *Over de straf der Geeseling*; *Van het Brandmerk op de wangen en met den gloeienden sleutel*; *Van het afhouden der Lidmaten*; *Van het berooven van Zintuigen* (*); *Van het Bannissement*; *Van de Amende-honorable*; *Van de Pelgrimagien*; *Van het verbranden*; *Van het levend begraven*;

(*) Het afsnyden van neus en ooren, het doorbooren der tong, het uitsteken der oogen, enz.

Van het verdrinken; Van de straf vastgesteld op de Zelfmoord; Van de Pynbank, enz.

Wy hebben altyd acht gegeven om het door ons aangevoerde door voorbeelden te staven, en met merkwaardige rechtsgevallen, byna op elke bladzyde naeuwkeurig aengehaeld, eenigzins te verlevendigen. Eenige rechterlyke uitspraken schenen ons zoo ongemeen en zeldzaam toe, dat wy ons als verplicht achtten het *fac-simile* derzelven den lezer voor oogen te brengen, ten einde men deswege alle verzekering zou kunnen opdoen.

De artikels *Toovery* en *Kettery* zyn met eenige breedvoerigheid behandeld, en de gevallen waerop wy onze verhalen gronden, hechten zich, uitsluitenderwyze, aen gebeurtenissen, waarvan de stad Gend, in den loop der xvi.^{de} en gedurende de xvii.^{de} eeuw, het tooneel is geweest, tot dusverre teenemaal onbekend gebleven, en waarvan men te vergeefs eenige sporen in de *Gendsche Geschiedenissen van Pater de Jonghe*, in het werk van *Willem te Water* (*) of in eenige andere oude Kronyk of Handschrift zou willen zoeken, en die wy trokken uit eene bron, waerin het aen die schryvers niet gegeven was te putten: wy bedoe-

(*) *Historie der gereformeerde kerk te Gend, van haren aeneang tot derzeleer einde (sedert 1578 tot 1584), door Willem te Water, Utrecht, 1756, in-8°.*

len de crimineel-registers en de onderscheidene secrete acten en bescheiden, die in de ryke verzameling der stad Gend alnog bewaerd blyven, en waervan de toegang, door het besluit van het vorig Staatsbestuer, van 4 Augustus 1829, eerst voor ieder werd opengesteld.

De byval waer mede het publiek de voorgaende uitgave vereerde, heeft het ons tot eene plicht gemaakt onze beste pogingen aen te wenden om des te meer de aendacht van hetzelfde te verdienen. Wy hebben, om redenen alreede aangevoerd, achtergelaten de uitweidingen op de *Excommunicationen van het schadelyk ongedierte* en op de *Dieren-Gerechten*, hoewel dit geen onbekende zaak was (*), gelyk ook een groot getal merkwaardige criminele vonnissen die hier, door andere gelyksoortige documenten vervangen worden. Op deze wyze zal de laetste uitgave niet teenemael zonder nut zyn aen de bezitters der eerste, en zal altoos inhouden eene menigte gerechtelyke ac-

(*) « Den 5 sept. 1578 int collegie, up de clachte van mynheer den Onderbeilliu nopen de koe van eenen Pieter de Lamnoy, dewelcke het kint van Pieter Wulghen doot gesteken heeft, es by mynheeren scepenen van der keure der stede van Ghendt gheordonneert dat men de coe vercoopen sal, ende doen slaen, ende van den gheelde danof comende gheven den helft aen den vadere van den overleden kinde, ende dandre helft in de camere van den aermen deser stede; Ende by den scherprechters het hooft van de voorseide koe doen stellen up eenen staecke ter plaetse pabibulaire ghescostumeert. » (Bouc van den crime, beghinnende den 7 aug. 1578 ende eindighende in aug. 1581.)

ten en gedenkstukken tot de vorige eeuwen behoorende, die men vruchteloos in eenige andere werken zoude opzoeken.

In eene verzameling van dezen aerd hebben wy veel laten liggen, hetwelk aen min ervaren lezers aenstoot had kunnen geven, en men zal wel willen gelooven dat wy meermalen grooter verlegenheid ondervonden, om te weten wat wy *niet*, dan wat wy *al* zouden mededeelen; eenige woorden ook, in den tegenwoordigen tyd buiten gebruik of onvoeglyk, zyn moeten behouden worden, dewyl er niet wel iets anders voor in plaetse kon zyn gesteld, en dit ons ook niet veroorloofd was.

Daer het niet kan betwist worden, dat de tael van een volk allezins het kenmerk oplevert van zyne zelfstandigheid; daer het zeker gaet, dat in de geschiedenis van een volk, deszelfs ingeschapen aerd, zeden en gewoonten zich meestal in zyne *tael* wedervinden; terwyl de verzameling die wy in het licht geven, uitsluitelyk bescheiden en documenten bevat, in het *Vlaemsch* geschreven en volgens de originele stukken afgedrukt, zoo zal men ons lichtelyk verschoonen, dat wy aen die genen, die mochten gewild hebben ons werk in het *Fransch* te zien uitkomen, niet zyn te gemoet gekomen.

Voor het overige zyn wy verre van te deelen in de minachting welke hedendaegs door sommige vlamingen voor de tael hunner voorvaderen wordt aen den dag gelegd, terwyl nogthans vreemde schryvers aen hare waerde hulde doen. Walter Scott zegt ergens: (wy volgen de fransche vertaling) *Le flamand n'est pas un jargon, c'est une noble langue gothique que parlaient les guerriers qui résisterent aux césars romains, quand.... (d'autres peuples) courbaient la tête sous leur joug.* Ook is die tael, naer ons inzien, noch steeds de spraek van die manmoedige Gentenaren, van die oude krygsgezellen der Arteveldes, die besloten hadden den franschen koning krygsgevangen te maken en hem naer Gend over te brengen, waer zy hem hunne *tael* zouden hebben leeren spreken (*).

Men heeft aen de vorige uitgave het verwytt gedaen, dat daerin aen de chronologische orde niet overal was getrouw gebleven, en dat men op verscheidene plaetsen van dezelve was afgeweken. Dit gebrek zal hier ook niet verschoond

(*) *Car je veuil et commande sur la teste, que nul ne prenne prisonnier, si ce n'est le roy; mais le roy veuilje bien deporter (épargner) car c'est un enfes (enfant). On luy doit pardonner, il ne scet qu'il faict; il va ainsy qu'on le mene. Nous le menerons à Gand, apprendre à parler et à estre flamand; mais ducs, comtes et aultres gens d'armes occies tout..... (FROISSART, ad ann. 1482. Chap. 191. Batt. de Roosebeke.)*

worden ; wy meenden dat de aerd en strekking van dit werk zulks genoegzaam toelieten , en wy hadden daerenboven voor ons het voorbeeld van Montaigne , hetwelk ten dezen gevolgd is : *mes contes* (zegt hy) *prenans place selon leur opportunité , non tousiours selon leur age*.

Dit een en ander hebben wy gemeend vooraf te moeten berichten , wegens deze nieuwe uitgave , waarby ook gevoegd is eene aenwyzende tafel , die de menigvuldigheid en verscheidenheid der stoffen zal doen erkennen en toelichten. — En hier mede eindigen wy wederom dit ons voorbericht , met de bede , die Joost de Damhouder by de uitgave van zyne *Pratycke crimineel* , den lezer deed , en die wy vermeenen meer nog dan dien schryver te behoeven :

Ick bidde u hertgrondelyck , goetwillige leser , wie ghy oock zyt , dat ghy alle de defaulten ende imperfectien , die ghy vindt in dit ons boek , u edelen en delicaten gheest onbehagelyck te zyn , met een vrientlyck gezicht aensiet , en ten goede neemt .

GEND , 30 October 1835.

Prologue

Van Vlaenderen ende dees Nederlanden is seer vele ghebeurt ende oock seer vele begraven in den acker der verghetentheyd, daer af wy nemmermeer kennisse en sullen hebben: maer iselve dat niet seer andt is, wordt van vele meesterlick bescreven ende seer eerlic int licht ghebragt: Ende mit dien oock dat 300 vele treffelicke schribenten hier dies ghemoept ende bestaen hebben, 300 en hebben wy niet het gene dat van hemlieden wel ende clerckelick ghedaen is, willen veranderen, vermeerderen noch verbeteren, oft mit den eenen bouc den anderen maken: gevende hemlieden rechts een nieu ordi-
nantie ofte styl van schryven; maer liever wat nieuws den begheerlichen lesers voren houden: te weten het gene dat nieuwe is van andttheyt, vremttheyt, wonderlictheyt ende ongehoorttheyt ofte ongewetent-
theyt, waer af u dit leste bouc, eersame
ende lieve lesers, meer voldoen sal
dan eenich van den
voorgaenden.

(*MARCUS VAN VARENEWICK, Spiegel der
Nederlandsche oudheyt. ons.*)

BYDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN HET

Oude Strafrecht

IN VLAENDEREN

EN VOORNAMELYK TE GEND, GEDURENDE DE XIV
XV EN XVI EEUWEN.

Les ignorans calomnient leur siècle, parce qu'ils
ne se doutent pas des anciens désordres.

EMER.

Combien ay-je vu de condamnations plus cri-
minelles que le crime!

MONTAIGNE.

De volkomen vryheid van godsdienstige
gevoelens wordt aen elk gewaerborgd.
De belyders der onderscheidene ge-
zindheden genieten allen dezelfde bur-
gerlyke en politieke voorrechten, en hebben gelyke
aenspraek op het bekleeden van waerdigheden,

ambten en bedieningen. Geene openbare uitoefening van godsdienst kan worden belemmerd, dan in gevallen waerin dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen stooren.

Deze beginselen waren reeds lang in onze zeden ingedrongen, alvorens men die in onze burgerlyke instellingen, als grondslagen van maetschappelyke orde, zag invoeren; Zy waerborgen de onverbrekelyke grenslynie tusschen de barbaerschheid en de verlichting der volken.

Oudtyds werden in vele landstreken, gelyk mede in ons eigen vaderland, zy die de zaken onder dit oogpunt beschouwden en in deze denkwyze deelden, *gheëxecuteerd, te wetens, de mans metten sweirde en de vrouwen ghedolven, so verre sy heure dwalinghen niet en sustineren oft defenderen, en indien sy in heure dwalinghen oft opinien persisteren, ghestraft metten viere.* (Edicten van den 4 october 1539 en 29 april 1550.)

Hoe traeg is de reden in haren voortgang! tot schande van den mensch moesten er drie eeuwen verloopen, eene algemeene onwenteling van ryken en staten moest er ontstaen, alvorens dusdanige verordeningen, die nu zoo billyk, zoo natuerlyk en zoo eenvoudig voorkomen, konden worden ingevoerd en tot stand gebracht; en het is deze aenmerking, welke zich als van zelve aanbiedt, telkens als men op de wetten der vroegere tyden in het algemeen, en op de aloude rechtsoefening in het

byzonder, terug ziet. Edoch, wanneer men slechts de gezonde rede raedpleegt, vindt men dan, om onze voorbeelden niet verre te zoeken, wel iets zoo natuerlyk, dan dat alle vonnissen de gronden inhouden waerop dezelve rusten? En nogthans zag Philip Wieland, president van den raed in Vlaenderen, in zynen tyd, dit voor eene volkomene dwaesheid aen. (Hy schreef in 1483.) *Oock en ist gheen wysheyd*, zegt hy, *de cause te expresseren, maer is in rechte de juge gehouden voor sot, die de cause expresseert* (*). Kan er wel ook iets meer overeenkomstig met de reden voorkomen, dan dat in de criminele vonnissen tegen een' beschuldigde verleend, met naeuwkeurigheid worde aengehaeld de wet die hy heeft overtreden, en de straf die zy uitspreekt? Voorheen werd dit even weinig in acht genomen: meestendeels werd zelfs de soort van doodstraf, welke de verwezene moest ondergaen, niet uitgedrukt; de doodvonnissen werden, in verscheidene plaetsen, in deze korte bewoordingen uitgesproken: *Wyzen en condemnieren u s'heeren wille ende 'sgraven genade*; derwyze, dat de veroordeelde alsdan nog niet weten kon, hoe en op wat wyze hy sterven moest (**). Deze kennis, die, wel is waer, den

(*) PRACTICE CIVILE, ix tyd, cap. vi, n° 2.

(**) De oudste keuren en handvesten drukken zich in dezer voege uit: *Sal syn in 's Heerens wille ende van al sinen goeds. — In 's Heeren*

lyder weinig baten kon, werd, wellicht even daerom, *voor hem* als onverschillig aengezien.

Onze wetten althans dulden niet dat de rechter in criminele zaken, in het allerminste van hare voorschriften afwyke, en deze wyze voorzorg beschermt den beschuldigde, zonder hem ooit hinderlyk te kunnen zyn. Geen persoon kan eene zwaerdere of andere straf ondergaen, dan die de wet hem oplegt: niemand, wie hy ook zyn moge, kan thans willekeurig, of, zoo de oude reglementen het medebrengen, *ter arbiterscepe van de wet, of ter discretie van den rechter*, behandeld of gestraft worden.

De aenteekening der vroeger in deze landen bekende en in gebruik zynde straffen, waarvan wy voornemens zyn hier eene opgave te doen, zal voorzeker weinig moeite kosten: echter vleien wy ons, dat in dit kort overzicht, hetgeen meer tot het geschiedkundige, dan tot het noodzakelyke deel der rechtskennis behoort, wellicht iets zal aengetroffen worden, dat aen een groot deel der lezers minder bekend is, en dat belangryke bescheiden, echte stukken tot nog toe nooit in druk

macht van liee. — In 's Heeren mogenthede van lichame ende van al sinen goede. (In voluntate erit Domini de corpore et de omni possessione sua.) Het is waer dat het edict styl-crimineel van 1570 dit als een misbruik aensag, waertegen, door het art. 43 van hetzelfde, voorzien werd.

verschenen en der aendacht van velen waerdig, deze mededeeling niet zullen nutteloos maken.

In dit onderzoek zullen wy niet opklimmen tot de eeuwen van duisternis en onbeschaefdheid, welke de invoering van het Christendom zyn voorafgegaen, en dezelve alnog eenen geruimen tyd zyn gevolgd: tot die tyden, toen elke beleedigde zyn eigen rechter was, toen de moedwil en doodslagen, welke door geen gemeen verdrag en den *mondzoen* werden afgemaekt, door het aloude kamprecht en den uitslag van een tweegevecht moesten beslist en geëindigd worden. Op gelyke wyze meenen wy de charten der XIVe XIIIe, en vroegere eeuwen, die zoo lang, en tot in de laetste tyden toe, als 's lands aloude vryheden en privilegiën aengeroepen en geërbiedigd zyn geworden, en welke alsnu aen het opkomende geslacht, meesttyds enkel als gothische gedenkstukken voorkomen, te mogen voorbygaen, en ons te moeten bepalen by de onderscheidene straffen, zoo als men dezelve onder de regering van Karel den V en zynen troonsopvolger, ingevoerd ziet: tot het tydstip, dat de manier van procederen in criminele zaken, alreeds eene aenzienelyke hervorming onderging, en op eenen gelyken voet werd gebracht. Voor het overige zullen wy uit de plaetselyke Costumen, welke onder het bestuer dezer vorsten eerst byeen verzameld, hervormd en door hen gehomologueerd zyn geworden, en uit rech-

terlyke uitspraken , verscheidene punten staven en toelichten.

Het was voornamelyk onder de spaensche regering , dat de halsgerechten in deze landen *van herrewaerts over* in den meesten bloei waren (men vergeve ons deze uitdrukking), en dat de menschelyke geest byzonderlyk gericht scheen ter navorsching van nieuwe martelingen , om de lyders te folteren en hunne zieltogingen kunstmatig te verlengen. Men zou hedendaegs vergeefsche moeite aanwenden , om nog iets uit te denken , en om pynigingen en folteringen te verzinnen , die toen niet reeds bestonden en in vollen zwang waren. Even zoo was het ook gelegen , wat de verscheidenheid van kastyding aengaet , met de andere lyfstraffen.

« Den hangman doet syn executien , zegt Joost De Damhouder (1562), met den vyere , swaerde , » putte , quartieringhe , rade , spriete , galghe , » slepinghe , nypinghe , afsnydinghe , kortooren , » doorstekinghe , *uytooginghe* , geesselinghe , scha- » votteringhe (pilori) , en diergelycke , naer de » costumen ende usantien van den lande. » (*Praet. crim.*)

Uit een edict van den 7 october 1546 , hetwelk het loon des scherprechters bepaelt , ziet men wat deze *profiteren* zal voor het verbranden , voor het verdrinken , voor het levend begraven , voor het

ophangen, onthalzen, radbraken, vierendeelen, voor 't gerecht van *desperatie* (zelfsmoord) en zoo voorts; wat hem al verder toekomt voor het geeselen, het afkappen der vuist, het afsnyden van ooren, het doorsteken der tong, voor het brandmerken, afsnyden van het haer [*] en diergelyke executiën.

Het was wel in de uitoefening dezer verscheidene lyfstraffen, dat de hooge justitie (*jus gladii*) bestond. *Haute justice et seigneuriale*, zegt het art. 130 der Cost. van Henegouwen, *s'étend et comprend de faire emprisonner, pilloriser, eschaffauldrer, faire exécution par pendre, décapiter, mettre sur roue, bouillir, ardoir, enfouir, flastrir, exoriller* (het afsnyden van ooren,) *couper poing, bannir, fustiger, torturer*, etc.

Het kan by ons geenen twyfel lyden, dat het op deze verbazende menigte van allerlei straffen was, dat *Reintje de Vos* zinspeelde, toen hy, na de derde dagvaerding, voor den koning (den Leeuw) en het gerecht verschynende, het volgende in zyn pleidooi liet vloeien: *Gy kunt my doen koken of braden, hangen of onthoofden, of myne*

(*) Zie de Bewysstukken en Ophelderingen, nummer [1] en zoo vervolgens in de *Bylagen*.

oogen uitstaken, want ik bevind my in uwe handen ()*.

Een byzonder reglement, voor den scherprechter van Gend gemaakt, meer dan eene eeuw later (1676), doet zien, dat al deze verschillende doodstraffen, wel verre van door verloop van tyd, eenige verzachting te hebben ondergaen, alnog in schrik en wreedheid hadden toegenomen; dit reglement, dat uit verscheidene artikelen bestaat, bepaelt onder anderen, wat dien officier toekomt «wanneer den patient zoude moeten met gloeyende tanghen in zyn vleesch ghenepen worden, ofte naer de raeybrakinghe, *opgewipt* en in 't vier ghesmeten worden; » wat hy trekken zal voor het vierendeelen van het geëxecuteerde lichaem en de vier deelen te hangen ter plaetsen by de sententie geordonneerd; wat hy al verder genieten zal voor de afkapping van de hand, het afsnyden van ooren, neuzen, en wanneer daerenboven het afgekapt lid

(*) Vertaling van den heer Scheltema uit het nedersaksisch of platduitsch van Hendrik van Alkmaer (1498).

..... *Ji mogen mi schaden,
Ja wil ji mi seden ofte braden,
Hangen, koppen ofte blenden,
So bin ik in juwer genaden handen.*

Wy durven des te meer op het gezag van *Reineke* steunen, daer de beroemde regtsgeleerde *Heineccius* den inhoud van dezen roman van zoo veel belang beschouwde, voor de kennis der vroegere regtspleging.

ergens moet genageld worden, en zoo voorts (*); waeruit men met recht besluiten moet, dat al deze verschillende strafoefeningen in dit laetste tydstip nog in vollen gang waren.

Alvorens onze eerste uitgave in het licht verscheen, hadden wy geene andere bewyzen ontmoet, dat in onze provincien het *verdrinken* van misdadigen of die men daer voor hield, by eenig vonnis bepaeldelyk als doodstraf werd opgelegd, dan alleen het edict van Karel den V, van den jare 1546, die het loon van het *verdrinken* op 5 guldens par hoofd vaststelt. In de lyfstraffelyke registers der stad Gend vonden wy deswege geene berichten; even weinig was ons dienaengaende, in eenige

(*) Dit reglement is hierachter gedrukt, als ook dat van den scherp-rechter der stad Brugge, *Bylage*, [2].

Als iets sonderlings kan hier worden aengemerkt, dat deze gerechten telken reize door een banket of rouwmaeltyd, der wethouderschap aangeboden, gevolgd werd; en dit, zoo Carpsovius getuigt, *ut animus paululum exhilararetur*. *PRAE. XII. CAN. pars III, quaest. 137*. Het edict van den 7 september 1546 bepaelt tot hoe hoog de onkosten van den maeltyd mogen loopen.

In eenige plaetsen woonde welcer de patient dezen maeltyd, in synen laetsten uren, by. Men vindt in den *Tegenwoordigen staat van Zeeland*, eerste deel, blad. 334, eene beschryving daervan; aldaer wordt gezien, dat, te Zierikzee, op dit feest werden verzocht de Bailliu, de Burgemeester, de President van thesaurieren, een predikant, siekentrooster, stadsfabryk, mitgaders de procureur zoo van den bailliu als van den gevangen; dat de gevangene tussehen den bailliu en den predikant, aen het hoofd der tafel, gezeten was, enz. Van de gezondheid, die er ingesteld en gedronken werden, wordt niet gesproken.

vlaemsche kronyken of byzondere oude aenteekeningen, voorgekomen. Het Kronykje van Antwerpen (*) deed ons sedert zien, dat het *verdrinken* aldaer niet onbekend was, en dat deze straf, in het tydvak van 1525 tot 1569, in dezelve stad, op personen van beide geslachten, wegens verkeerde geloofsgevoelens, en ten gevolge van rechterlyke uitspraken, meermaels was uitgevoerd geworden. Het werk van den heer De Wind, dat, in 1827, onder den titel van *Byzonderheden uit de Geschiedenis van het strafregt in de Nederlanden*, in het licht kwam, waerin een gewysde wordt aengehaeld, hetwelk deze straf, nog ten jare 1631, wegens kindermoord, uitsprak, alsmede verscheidene vonnissen tegen herdoopte vrouwlieden geveld, ons daarna toevallig in handen gekomen, en eindelyk de *Geschiedkundige aenteekeningen van den heer Jac. de Koning, betrekkelyk de lyfstraffelyke regtsoefening te Amsterdam, voornamelyk in de zestiende eeuw* (toen de zuidelyke en noordelyke gedeelten van het Nederland nog onder dezelfde kroon waren vereenigd), hebben ons de gelegenheid verschaft, het daeromtrent in den eersten druk ontbrekende, op eene meer voldoende wyze, hier aen te vullen :

(*) ANTWERPSCH KRONYKJE, in hetwelk zeer vele en elders te vergeefsch gezogte geschiedenissen sedert den jare 1500 tot het jaar 1574, etc. zyn beschreven. LAYDEN 1745.

Den 31 july 1525 werd aldus te Antwerpen een Augustyner-monnik, die zyn klooster verlaten, en den hervormden godsdienst aengenomen had, door den Breeden-raed ter dood verwezen; hy werd in eenen zak gestoken, en alzoo levend van de werf in de schelde geworpen.

Vier herdoopte vrouwlieden kwamen, in de palm-week van het jaer 1534, op dezelfde wyze, door beulshanden, om het leven; drie andere zyn ten jare 1557, eveneens in zakken gebonden en in gemelden stroom geworpen. Het Antwerpsch kronykje, waeruit wy deze byzonderheden overnemen, maekt nog melding van andere personen die in 1566 en 1569, wegens hunne denkwyze omtrent den bestaenden godsdienst, op die manier, het leven verloren (*).

« Neelke (Cornelia) Aelders wegens kindermoord gecondempneert om op het schavot *versmoord te worden in eene pype met water* (**). Actum den 12 february 1631. » (Getrokken uit de oude criminele registers der stad Vere.)

« Guurt Jan Mikkers dogter bekend hebbende herdoopt te wezen, wiert verwezen geëxecuteerd te worden *met de wateren*, en haer goed verbeurt

(*) *Kronykje van Antwerpen*, bladz. 196.

(**) Zy die deze straf ondergingen, werden, met het hoofd tussehen de knien gebonden, in een vat vol water gedompeld, en alzoo allengs verstikt. (*Van Meteren*, 1, 33. *De Thou*, 39-488. *Brandt*, 337.)

op den 6 february 1537, ter presentie van alle de schepenen. »

« Den 7 juny 1539, Else van Wesel, Marytje Davids dogter van Leyden, Tryntje Jans uit het sticht Munster, om dat zy herdoopt waren ende niet en hielde van de sacramente des Heyligen autuers ofte inzetting der H. Kersten Kerk, *gevon-
nist als boven.* »

« Styntje Jan Mikkers weduwe van Alkmaer, en Griet Jacobs van Langendyk, omdat zy beleden hadden herdoopt te wezen, en afgegaen te hebben heur eerste doopsel, ende niet en geloofde dat heilige Sacramente des autuers of inzetting der H. Kersten Kerk, en daerenboven Styntje, willens en wetens herdoopte gelogeert te hebben, veroordeeld *door het water te sterven*, en hare goederen verbeurt.

« Gegeven by schout en schepenen der stad Alkmaer, den 16 april 1540 (*). »

Actum per campanam 17 Novemb., anno 1555.

« Alzoo Digna Pieters dogter, poorteresse dezer stede van Dordrecht, tegenwoordichlyk gevangen, voor schepenen ende raedt dezer stede, buyten pyne van yzere banden openbaerlyk geconfesseert ende bekend heeft herdoopt geweest te zyn, en

(*) Getrokken uit een oud *Correctie-Boek der stad Alkmaer*, anno 1535. (Handschrift).

kwaed gevoelen van het doopsel gehad heeft, enz., zoo heeft de kamer der voors. stede Digna Pieters dogter *ontpoortert*, en *ontpoortert-ze* mits dezen, om voorts teghen dezelve geprocèdeert te worden als de voors. kamer na exigentie ende ghelegendheid van zake, bevinden zal te behooren. »

« Op huyden den 23 november, anno 1555, is Digna Pieters dogter, uit krachte van seker vonnis ghegeven ende ghepronuncieert op Puttoxtoren, ende dit by monde van Wauter Baert-houlaz, schepenen in wette (*), *gesteken in eenen zak en in 't water verdronken geworden.* » Men zie verder in de Bylage [3].

Om dezelfde reden werden op deze wyze, te Amsterdam, op den 6 maert 1535, twaelf, en op den 15 mei daeraenvolgende, zestien vrouwen ter dood gebracht: zy werden in zakken gestoken en van den kruistoren in het IJ geworpen; andere werden gedurende hetzelfde tydvak, en om verschillende misdaden, in eene ton of pyp met water vermoord op het schavot. (*Geschiedk. aen-teekeningen*, enz., bladz. 89.)

Deze straf is van de Germanen herkomstig; het

(*) Vermoedelyk de jongste in bediening, zynde hem dezen last by eenige costumen opgedragen. « en maent den Burghemeester en Schepenen met wat doot den misdadigen moet sterven, en word alsdan by den jongsten Schepenen verbaelycken ghepronuncieert de sententie. » *Bergen-op-Zoom*, tit. 5, art. 8.

schynt volgens Tacitus, zegt Montesquieu, dat de Germanen slechts twee hoofdmisdaden kenden: zy hingen de verraders op, en *verdronken* de lafhartigen (*poltrons*); dit waren de eenige misdaden by hen, die van algemeen belang waren. Wanneer iemand eenen anderen verongelykt had, dan mengden zich de bloedverwanten des beleedigden of geschonden persoons in den twist, en de haet werd bevredigd met eene genoegdoening. Deze genoegdoening kwam toe aen den beleedigde of zyne bloedverwanten, indien door den dood van hem, die beleedigd of geschonden was, die voldoening aen hen was vervallen. (*Esprit des Loix*, liv. 30, ch. 19.)

De genoegdoening werd door eene wederzydsche overeenkomst, in de costumen van Gend onder de benaming van *Zoendinc* en *Montzoen* bekend, vastgesteld. De aloude *Zoendinc-Boucken* waerin meest al de compromissen over doodslagen en andere misdaden, in de laetste helft der veertiende en gedurende de daaropvolgende eeuw, volgens tydsorde, zyn overgeschreven, bestaen nog alle. In dezelve ziet men duidelyk waerin deze overeenkomsten alstoen bestonden, in wat vorm en met welke plechtigheden die gesloten werden. Wy zullen in het vervolg gelegenheid genoeg vinden om van deze belangryke registers(*) gebruik te maken.

(*) Zy beginnen met 1350 en loopen tot in het midden der XVIe eeuw.

De straf van den *put*, bestaende in het delven der veroordeelden levend in den grond, en welke by de Romeinen het noodlot was der vestaelsche maegden, die het gewyde vuer hadden laten uitgaen, is ook van de eerste tyden in deze gewesten bekend geweest, en kan onder de oudste doodstraffen gerekend worden. Byna in al de *denombrementen* van leenen der vroegste tyden leest men, dat de leenman, onder andere rechten, heeft *put ende galghe*, als blyk dat de hooge, middele en nedere jurisdictie aen het leen verkleefd is. De straf van den *put* ondergingen de vrouwen alleen.

Verscheidene costumen van Vlaenderen maken ook melding van deze straffe: onder de casselry van Yperen wordt een man of vrouw, voor de derde reis van overspel overtuigd, gebannen: de man op de galg en de vrouw op den *put*. (Cap. 58, art. 1.) Onder het gebied van Antwerpen werden ook de verbanningen op galg en *put* uitgesproken. (Tit. 17, art 1.) Elders leggen de costumen deze straf voor andere misdaden op; maer deze bepalingen zyn eveneens niet anders, dan eene hernieuwing der reeds bestaende verordeningen:

« Voort so wie die mede ware in wille of in varde,
 » daer men wyf vercrachte, en daer af verwonnen
 » worde bi scepenen, men soudene bannen ute
 » den lande van Vlaendren ses jaer, den man op
 » de galghe en't wyf op den *pit levende te delvens*,
 » en zo wi andadich an ware, en daer af verwon-

» nen worde, men soudene bannen ute den lande
 » van Vlaendren 100 jaer en eenen dach, den man
 » op de galgh en 't wyf *op den pit*, also langhe alst
 » voorseyd es (*). » En door het placcaert van Karel
 den V, van den 4 october 1539, waervan hier bo-
 ven is gesproken, ziet men, dat de straf van den
 put tegen de vrouwen vernieuwd en bewerkstel-
 ligd is geworden (**).

Deze straf van levend begraven te worden, en de wyze vooral, op welke dit beulswerk verricht werd [4], baerde in eenige plaetsen, gedurende dit laetste tydvak, zoodanigen afschrik onder het volk, dat men verkoos verbrand te worden; ten minste staet het vast, dat men, tydens de byeen-verzameling der costumen, de straf van het vuer behield, terwyl die van den put door eene stellige bepaling verboden werd. Dan, het is in de costume van Valencyn, die slechts in het jaer 1621, door de aerts-hertogen Albertus en Isabelle, bekrach-

(*) Art. 17 der Priv. der stad Brugge van Guido Dampierre, a° 1293.

(**) Vrouwen uit alle standen, van de geringe zoo wel als van de deftigste burgerklasse, jeugd en ouderdom zonder onderscheid, werden op dese wyze gedurende eenen geruimen tyd, in de voornaemste steden van Nederland, om het leven gebracht. Wy zouden ons weinig verlegen vinden een deel dezer slachtoffers op te noemen, welke in de jaren 1540, 1541, 1542, 1545, 1549, 1555 en tot in 1597 voor *heere dwalinghen*, naer het bevel des Keizers, en ten gevolge van rechterlyke uitspraken, te Gend, te Doornik, te Duway, te Bergen, te 's Hertogen-Bosch, te Bruesel, enz., *levend begraven syn geworden*.

tigd is geworden , dat men dienaengaende een uitdrukkelyk verbod ontmoet. Deze costume verbiedt te gelykertyd de executiën *in het geheim*, gelyk , ten opzigte van voorname personen , gepleegd werd [5], alsnog in haer ressort te laten geschieden :

Les délinquants et malfaiteurs ayant mérité la mort , seront condamnés à estre exécutés publiquement par l'espée , par la corde , par le feu , selon que le cas requiert , sans que l'on puisse user d'exécuter SECRETEMENT ou autrement par la fosse... comme aurait esté fait parcydevant ; sauf que pour garder l'honneur des parens des délinquants on les pourra exécuter par l'espée au lieu là où parcydevant on les exécutoit par la fosse. (Art. 172.)

Ons oogmerk is niet hier al de gevallen , welke tot de verschillende straffen , zoo even aengehaeld , aenleiding gaven , op te sporen ; de verscheidenheid der costumen en plaetselyke gebruiken in dat opzicht , zouden zelfs eene dergelyke onderneming naeuwelyks toelaten.

Ten bewyze hiervan zal men zich slechts bepalen by de misdaden van valscheid en van echtbreuk (welke laetste misdaed in die tyden zeer gemeen schynt te zyn geweest*), die volgens de plaetsen

(*) Damhoudere schreef sulks toe aen het *societelyker* punieren dezer misdaed dan voor heen , *misschien oock* , voegt hy daer by , *om dat zy*

alwaer dezelve waren begaen , op verschillende manieren werden gestraft.

Het placcaert van den 30 january 1545 strafte de misdaed van valsheid met den strop; Costumen sedert byeen verzameld en gedecreteerd spreken daertegen andere straffen uit. « Naer de » costumen van eenige plaetsen , immers te Gent , » te Brugge, t'Ypre en 't Vrye, sy punieren den » valschaert met den peloryn, sleutelen in 't aen- » zichte ende met banne. » (*Pract. crim.*, cap. 124, n° 9.) Simon van Leeuwen zegt ook, dat dit criem met een brandteeken in het aengezigt, en ook met het afkappen der rechter hand of het afsnyden der ooren gestraft werd. (*Holl.-Roomsrecht.*) Volgens de costumen van Meghem verbeurt de vervalscher de twee voorste vingeren der rechterhand (Art. 23.) De meineedige en valsche getuige werd, onder het gebied der casselry van Yperen, niet een' gloeienden sleutel op eene der twee kaken gestraft; hetgeen van aloude tyden, alom in Vlaenderen in gebruik schynt te zyn geweest: « Zo wi » valsche waerede secht of valsch oirkonde voor » scepenen, ende dat bekend worde bi seven sce-

selve (de rechters van dien tyd) *daer mede besmet ende besmeurt syn.* *Pract. in Cam. Saccen.* Cap. 89. § 37. Montaigne sprak, te dezen opzichte, met geen' meerderen lof van zyne tydenooten (1580). *De ce meisme papier, ou il vient d'escrire l'arrest de la condamnation contre un adultère, le juge, zegt hy, en derobe un lopin pour en faire un poulet à la femme de son compagnon.* *Essais.* Liv. 3. Ch. 10.

» penen, men sallene in den stoc (*) setten *drie*
 » *dagen* en daer naer teekenen aen sine liere (**)
 » *met eenen slotels* ende dan bannen ute den lande
 » van Vlaendre ses jaer op de galghe ende nim-
 » mermeer ghelooft te syn daer nair. » (*Art. 28*
der priv. van Gui Dampierre.)

« Soe moechdi weten, dat soe wie sweert ende
 » tuyghet by valsehe tuyghen, by bede oft om
 » geldt ofte andere te hinderen, weet dat hi ge-
 » houden is van boeten van valsche. Dat is, te
 » wesen gheset op die caeck drie daghen ende
 » ten derden daghe, hem *teikenen in der wanghe*
 » met een teiken van justicie oft van den heere;
 » hoewel dat de rechten canon verbieden dat nie-
 » mand geteikent en si int aensichte die gescapen

(*) De *stoc* was eene soort van kooi of muilt, waerin ook de *dieven* ofte *diefveghen* metter *proyen* gebragt worden *drie daghen lanc*, dat es te verstone, dat mense metter *werckcloke* in den *stoc* bringt en metter *werckcloke* weder uyt doet. (Ducroz, Mém. sur la ville de Gand.)

Den 14 augusti 1578 werd eene dergelyke muilt of *stoc* voor het stadhuis te Gend geplaetst, « om die zig zoude droncke drincken op de wagten daer in te stellen ter correctie. » (*Pater de Jonghe, Gendse geschied.*) Deze maetregel scheen noodzakelyk geworden te zyn, daer weinigen tyd te voren, den 10 december 1577, ter gelegenheid der aankomst van den prins van Oranje binnen deselve stad, ter pui werd afgelesen: « dat niemant, het zy borgers of voldaeten, zig zoude droncke » drincken op de wagt, want men verwagte van dag tot dag, den prins » van Oragnien, tot wiens komste alles verveerdigd wierdt. » (*Ibidem.*)

(**) LXXII, *Vetus flond. Wanghe, gena, mala, masilla.* KILIAN (C. van Kiel.) *Etymologicum Teutonicæ linguæ, etc.*

» is na den ghelykenis ende beelde ons liefs heren
 » Jhesu Christi; maer nae dye costume locale
 » wordt dit ghedaen. » *Somme ruyrael sprekende
 van alle rechten, enz. Cap. 356 (*)*.

Anders was het gelegen wanneer een wethouder der stad Brugge van deze misdaed overtuigd werd; dezelve verviel in eene geldboete en was gehouden de *bank te kussen*, waerop hy als schepen gezeten had, en werd vervolgens *achterwaerts* uit het collegie geleid, zonder namaels dat officie meer te mogen bedienen. *Ita put falsificatus det decem libras comiti et castellano, et scamnum osculando retrò exeat, et numquam ad scabinatum accedat.* (Keurbrief van den grave Philip van Elsatien.)

Wat nu de overspelers betreft, in eenige plaetsen genoten dezelve vollen vrydom of privilegie van *impunitéit*, ten minste zag men steden zich

(*) Omtrent het gebruik van het brandmerken in het aengesicht, zegt de schryver nog het volgende :

« Item na bescreven recht soe wie mysdoet in saeken waerom dat hi behoert gheteykent te wesen int aensicht, als gewoonlyc is bi custume locale, weet dat na 't bescreven recht niet en is gheconcedeert te deffacieren ofte mesmaken de facie gemaect na den beelde ons lyfs Heeren, mer behoert te hebben correctie equipolle. Ende na den customiers, en in den lande aldaer men useert bi custume locale die in sulcker saken gebruiket, hi behoert gheset te wesen drie daghen op dye kake ende gheteykent metter stede teiken alheete in syn wanghe. Ende alsoe useert men daer af na custume van waerlicken hoven. » *Cap. 357.*

op een dergelyk voorrecht beroepen, gelyk blykt uit het art. 61 van den stiel-generael van den jare 1570 (*). Te Mechelen verbeurden de echtbrekers vyf schellingen daegs (**) boven arbitraire correctie van schepenen. *Tit. 2, art. 13.* In de casselry van Yperen werden man of vrouw, in overspel bevonden, gebannen voor den tyd van zeven jaren; volgens de costumen van Antwerpen, Bergen-op-Zoom, Grimbergen, Deurne, enz., vervielen die overtreders in eene geldboete ten profyte van den heer, en verbeurden daerby nog hun *opperste klee*d [6] ten behoeve van den aenbrenger. *Cap. 14, art. 4. — tit. 7, art. 8. — art. 74 en art. 460.* Te Gend werden hen, nu en dan, verschillende straffen opgelegd: vyf sententien van

(*) Art. 61.... « Andere, soo men seght, hebben privilegie van impunitet van overspel.... enz. »

Wy sijn het eenigste volk niet dat sich over het gedrag syner voorvaderen in dezen schamen moet: het kwaed was algemeen door geheel de christenheid gedurende de XIV en XV eeuw. Het is hier de plaats niet, sulks door voorbeelden, die sich van alle zyden opdoen, te bewyzen. Men zal volstaen met te dezer gelegenheid aen te halen het gezegde van Ste Foix in syne *EMAIS HIST. SUR PARIS*, tom. 2. p. 90. *Dans quelques diocèses le fornicateur payoit tous les ans une quarte de vin, taxe qui ne devoit finir qu'avec la vie. Une fois inscrit sur les registres, il falloit continuer de payer, quoiqu'on ne voulût plus ou qu'on ne fût plus en état de pécher.*

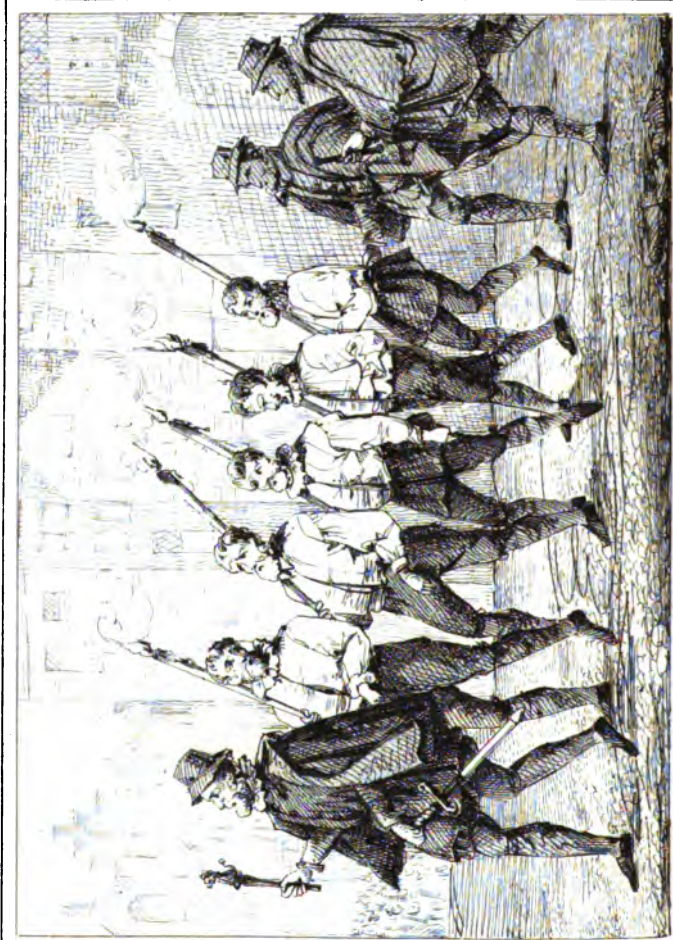
(**) Vermoedelyk voor elken dag dat zy overtuigd waren het feit bevreten te hebben. Deze dispositie komt eenigzins duister voor, daer dergelyke overtredingen, in het geheim gepleegd wordende, bezwaarlyk ten genooge van rechte, schynen te kunnen worden vastgesteld. De costume drukt sich echter daeromtrent niet bepaeldelyk uit.

dien aerd, den zelfden dag (9 november 1554) uitgesproken tegen een gelyk getal ingezetenen, *allen bedienden* der gemelde stad, verwyzen deze personen, als schuldig aen overspel, in verbanningen, in bedevaerten en geldboeten; allen werden van hunne officien afgesteld, infaem en inhabiel verklaerd om, ten eeuwigen dage, dezelve of al andere te mogen bedienen, en boven dit alles nog veroordeeld tot het doen van eerlyke betering of *amende honorable* « met verbod aen den verwe- » zenen (staet er al verder in elk vonnis uitgedrukt) meer binnen zyn huwelyck, met andere » meysens oft vrouwen boven zyne getrouwde » vrouwe, oneerlyck te converserene, op peyne » van ghegeesselt ende andersins arbitrairlyk ghe- » corrigeert te zyn, enz. »

In de vorige uitgave van dit werk is gezegd, dat deze strafoefening, den zelfden dag, vyf malen op de respectieve veroordeelden werd herhaeld. Wy verlieten ons toen op oude schriftelyke aenteekeningen, welke wy sedert grootendeels gebrekkyg en onnaeuwkeurig hebben bevonden. Een ander handschrift, by wyze van dagverhael, door een' gelyktydige schryver, en zoo het schynt, door een lid der toenmalige stedelyke regering, opgesteld, dragende voor opschrift: *Antiquiteyten der stad Ghendt*, my gunstig verstrekt door mynen dierbaren vriend den heer J.-F. van Hoorebeke, onvermoeiden nasporer der gedenkschriften voor

**THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY**

**ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.**

JAN DE PAEPE EN ZYNE MEDEGEZELLEN (1556)

de geschiedenis , bezitter van hetzelfde (*) heeft de gelegenheid verschaft , het gebeurde meer bepaeldelyk op te geven.

Deze zoo strenge en schandelyke vonnissen werden niet beurtelings en afzonderlyk in het gezag van elken verwezene , maer op hen allen gelyktydig , volvoerd. Dusdanige strafoefening ten aenzien van zoo vele gekende personen , alle mannen in publieke bediening , de wyze vooral op welke de executie geschiedde , moest zelfs in dien tyd , als een buitengewoon en vreemd verschynsel voorkomen , daer de schryver in zyne verhalen , hiervan eene teekening die niet onaerdig is , heeft vervaerdigd. Wy hebben die teekening voor het titelblad dezer tegenwoordige uitgave gebruikt. — De sententie van Jan de Paepe die hier ten hoofde optreedt , luidt als volgt..... (Betrekkelyk de overige verwezenen , hebben wy door gebrek aen officieele documenten , hetgeen dienaengaende in vermeld handschrift is opgeteekend , overgenomen.)

« Ghesien 't proces hanghende hier t' hove in rechte tusschen den procureur generael heeschere

(*) Aen synre takryke vrienden zoo schielyk ontruikt den 10 february 1835 in den ouderdom van 55 jaren. Hy had groote en seer belangryke bouwstoffen tot de gendsche geschiedenis van 1325 tot 1386 , over het bestuur der twee *Artsveldes* , by een verzameld , welke hy voornemens was later in druk te geven. Wy voeden de hoop dat synen aerbeid niet zal verloren syn.

over d'een syde ende Jan de Paepe, dienaer dezer stad (van Gend) verweerder over d'ander syde.

« T hof seght, wylt ende overrecht dat hem den heesscher met goeder causen becreunt ende beklaeght heeft van den zelven verweerder; condemneert den zelven verweerder Godt van hemelrycke ende den hove van hier binnen, uyt name van justicie, in zyn lynwaet vergheffenesse te bidene, knielende op eenen knien, met eene tortse van vier ponden wasch in syn hant ende deselve tortse te draghene al d'Hoogpoort oppe (*) tusschen twee deurwaerders oft messagiers van desen hove, binnen de collegiale kerck van sente Baefs, gezeyd Ste Jans, ende die te presenteren op zyne knien, ende die te laten ten dienste van den heyleghen Sacramente aldaer; ende bovendien verclaert den selven verweerder infame, hem destituerende van syn officie van dienaerschap van Ghendt, ende inhabiel om ten eeuwighen daghe, 't selve oft ander officie te mogen bedienen, ende condempneren den selven verweerder te betalen s' keyzers ons gheduchts heere prouffyte, de somme van twintig Carolus guldens ende syn vangenis kosten. *Interdicerende den selven verweerder meer binnen syn huwelick met andere meysens oft vrouwen, boven*

(*) Het hof hield alstoen zyne zitting in het Gravenkasteel op Ste Pharaïdis plaets.

syne ghetrouwde huusvrouwe, oneerlick te converserene, op peyne van ghegheesselt ende andersins arbitrairelick ghecorrigeert te syne. Absolverende den selven verweerder van 't surplus van den heessche t' synen laste ghemaect. Gheprononchieert den 9 november 1554. »

« Item Pieter de Scheppere dienaer (*) was van ghelycken ghecondempneert eene tortse te draghene in zyn lynwaet binnen de voornoemde kercke van Ste Baefs, metgaders verclaert infame ende ghedestitueert van syn officie ende inhabyl nimmermeer gheen officie te bedienen, ende ghecondempneert te betalen s' keyzers prouffyte de somme van hondert guldens, metgaders syn vanghenis kosten; met ghelycke interdictie met gheen andere vrouwen dan syne ghehuwde huusvrouwe te converserene. Was ooc ghebannen buten der

(*) Deze bevond zich in staet van hervalling: « Soepen van der keure » in Ghendt ghezien hebbende d'information themliedenwaerts comen » synde ende d'oorconden *ex officio* gehoort ten laste van Pieter de Schep- » pere dienaere ende colfdraghere (a) der zelve stede, up d'leven en » conversatie van den selven Pieter de Scheppere, wysen ende condemp- » neren den zelve over syn desoloot leven ende sonderlinghe van ghe- » converseert thebbene met andere emmers ongehuwde vrouwen dan » met synder huusvrouwe, in de boete van LX pond pars; Hem interdi- » cerende van nu voortan zule leven meer te leedene op den ban van » vyftich jaren ende andersints scerpelic ghecorrigeert te wesene thaer- » lieder discretie in spieghelen en exemple van allen anderen. Condemp- » nerende den zelve voort in de kosten. Actum 26 novembris 1539. »
(Bouc den den crime van dat jaer f.º 145.)

(a) KOLTDRAGER, Clavier, Apparitor. KIL.

stede van Ghandt ende scependomme van diere drye jaren, ende was gheabsolveert van 't surplus van sheesschers heessche. Gheprononchieert ten selven daghe. »

« Lieven Coolens, gheseyt Keysere, dienaer deser stede, was van ghelycke ghecondempneert in syn lynwaet een tortse te draghene in sente Jans kercke, ende ghedestitueert van syn officie ende verclaerst inhabyl, metgaders ghecondempneert te betalene s' keyzers prouffyte XXX Carolus guldenen ende in syn vanghenes costen, metgaders in pelgrimagie te gane te drye Coninghen te Ceulen, en daer af bringhen certificatie, met interdictie met andere meysens oft vrouwen niet te converseren oneerlick boven syne gehuwde huusvrouwe, op arbitraire correctie. Gheprononchieert ten selven daghe. »

« Jan Cornelis Schauteet, dienaer der selver stede, was ghecondempneert ghelycke amende te doene ende ghecondempneert s' keyzers prouffyte te betalen XXX Carolus guldens ende vanghenes costen, ende was ghebannen uutten lande van Vlaenderen drye jaer, te rumen binnen zonschyne de stede ende tlant van Vlaenderen binnen derden daghe. Gheprononchieert als boven. »

» Item Lieven Braet, dienaer deser stede, was ghecondempneert ghelycke amende te doene, en verclaerst infame ende inhabyl, metgaders te be-

talen s' keyzers prouffyte, de somme van XX guldenen ende syn vanghenes costen, ende was ghebannen uytter stede ende scependomme van diere den termyn van drye jaren, met ghelycke interdictie met gheen andere vrouwen te conuerserene boven syne ghehuwde huusvrouwe. Gheprononchieert als boven. »

Het houden van lichte vrouwen werd in Brand met het afhouden der vuist, en een' ban van tien jaren gestraft, (*Charter van Philips den Goeden*, anno 1459), en volgens Damhouder [7] in zyne Practyk crimineel, « naer de privilegien » van der goede en vermaerde stad van Gent, was » de punitie van den makelaers den ban, en de » koppelaressen *den neuse af*, maer, » voegt hy daerby, « sy useerden van den neuse niet. » (*Cap. 89, n° 37.*)

Uit de *Zoendinc-Boucken* der stad Gend van de XIVe eeuw wordt gezien, dat deze zonderlinge straf alstoen nog in zwang was. Zekere Wouter Vrient had, met behulp van zynen broeder, Beatrix Geens in een gevecht den neus afgesneden; dan over deze euveldaed had eene verzoening plaets en dezelve werd met geld geboet. Hy betaelde voor den neus 150 ponden paresyse (van Parys). In het compromis leest men dat het berooven van dit zintuig, eene dier straffen is, welke door de

rechterlyke macht alleen en voor sommige misdryven kan worden uitgesproken (*).

En inderdaed men vindt dergelyke dispositie in eene charte van den jare 1228, getiteld: *Dit es de wet die gemaect es binnen Ghend*, enz. *Art. xxx.* « Ware oec dierne (Deern) ofte meisin ofte cnape » ofte loddere (koppelaer) die wif of joncwif dar » toe ontspaent (uitgelokt) hadde dat soe (zy) met » manne ontsakede, die zal men *de neuse afsniden.* » En in het latynsch opstel, *si vero ancilla vel puella, vel famulus, vel laeno mulierem vel puellam vel domicellam ad hoc allegerit ut cum aliquo viro abiret, scilicet ontsaket nasus ei abscondetur.* (Wittenbouck, f.º 59.)

Deze verscheidenheid van straf greep insgelyks plaets in alle andere wanbedryven. Wie onder het gebied der costumen van Mechelen en Grimbergen verbodene wapenen droeg, verbeurde het voorste lid van den duim (*tit. 2, art. 19 en art. 25,*) en onder het ressort van Lier eene enkele geldboete, benevens eene bedevaert naer Milanen. *Tit. 2, art. 43.*

Deze weinige voorbeelden van verschillende straffen, volgens de verscheidenheid der plaetsen, voor hetzelfde misdryf, en die men tot het oneindige zou kunnen uitbreiden, zouden ons

(*) Het compromis is hier achter gedrukt [8].

van ons doel te zeer afleiden; eeniglyk hadden wy ons voorgesteld de onderscheidene wyzen van strafoefening, oudtyds in deze landen gebruikelyk, in 't kort aen te stippen, en wy haesten ons tot dit onderwerp terug te komen.

« In Vlaenderen, zegt de zoo even gemelde schryver, useert men wel vyf, ses, of seven manieren van capitale punitien: de eerste ende meeste is lyf en goedt, de andere is lyf en geen goedt, de derde is mutilatie, dat is afhouwinghe van leden, 't sy vuyst, oore, vingher oft andere, de vierde is openbare fustigatie oft gheesselinghe met banne, de vyfde is eeuwigen ban met confiscatie van goede, de sesde installatie ende pel-loryn. (*Pract. crim. cap. 56.*) Oft het syn, zegt hy verder, wegen of pelgrimagien verre oft naer, die men zegt geschreven te syn in den rooden boek. Sy useren in Vlaenderen seer te punieren met bannen; en er syn dry manieren van bannen, te weten uytter stede, in der stede, en in ghesigneerde plaetsen, gelyck als Chypres, Rhodes oft elders in Hongaryen. De wetten in Vlaenderen bannen somwylen sonder tyde: die van Gent bannen altydts met tyde van vyftich jaren en daeronder, ende die van Brugge bannen somwylen by termyn, ende somwylen sonder termyn; soo doen oock andere wetten van den lande ende en prononcieren geen confiscatie. Die van den rade bannen somwylen met termyn en somwylen sonder

termyn; maer daer geen termyn en valt, daer is confiscatie van goede. Eenige wetten in Vlaenderen useren van uytzenden, ende niet van bannen, maer 't effect ende 't uytkomen is eens, en wie ghebannen is eeuwiglyck, die wordt geconfindeert in Chypres, Rhodes, Portugael oft in eenige andere ghedesigneerde plaetsen, enz. »

Het bannen *in der stede* of het *confinement*, waerby aen den delinquant verboden was zich uit de stad, alwaer hy zyne woning had, of uit eene of andere aangewezenen verblyfplaets te begeven, was een maetregel van voorzorg, waardoor het officie en ook de vrienden en geburen van den overtreder gelast werden deszelfs handel en omgang gade te slaen, en te beperken. Dergelyke confinements waren gedurende de XVIe eeuw zeer in 't gebruik; eenige dezer delinquanten werden *geconfindeert* binnen de poorten der stad, andere in het bereik hunner parochiale kerk, weer anderen was het verboden, voor eenen meer of min langen tyd, hun huis of woonstede te verlaten, en zoo voorts: dit alles op poene van geeseling, ban of andere zware straffen. Zekere Gillis Hertogh en Tanneke van der Varent, die in overspel leefden, werden op deze wyze van elkander gescheiden, by de volgende rechterlyke dispositie :

« Omme dat ghylieden Gillis Hertog en Tanneken van der Varent, huusvrouwe van Philips van

Oostende, nyet jeghenstaende tvoorgaende verbot ulieden respectivelick ghedaen, ulieden vervoordert hebt andermael t' samen vleeschelic conversatie te nemen ;

» Scepenen van der keure der stadt Ghendt, ghesien den verbaelen heesch ter zelve causen by mynheer den bailliu t ulieder laste respectivelic ghemaect, metgaders d antwoorde by ulieden daer up ghedient, condempneren elc van ulieden, alhier in besloten camere, God almachtich, Heer ende Wet, uutter name van justicie, vergheffenesse te bidden up beede ulieden knien; *zegghen* u Tanneke van der Varent *uutter stede*, scependomme en twee milen in 't ronde van diere, den tyd van drye jaren. Ende *confineren* u Hertogh binnen de poorten der zelve, up pene van gheesselynghe, zoo verre middelertyt yemant van ulieden ter contrarie dede.

» Voorts dat ghy Hertogh den tyt van zes weken zult blyven binnen den chastelette (*) te water en te broode, ende daer nae, dat ghy in de prochie van Sent Niclaus zult hooren drye maenden lanc de vrouchmesse, ende voorts betalen ulieden respectieve vanghenes costen. Gheprononciert den 29 novembris 1590. » *Bouc van den Crisme der stadt Ghendt*, 1588 — 1591, f.º 91.)

(*) Het *chatelet* synde het gevangenhuis, was gelegen op de Koornmerkt ter plaets waer sedert het Pakhuis is gebouwd.

Eenevrouw genaemd Lysbette van Wachtebeke, die, gedurende de afwezigheid van haren man, welke in bedevaert naer Jerusalem reisde, haer ook zeer misging, confineerde men eveneens voor gelyken termyn in gemelde stad, op straffe van de hand te verliesen. (*Ibid.* 1517.) Een laetste voorbeeld van zulke verwyzingen, hier by te brengen, heeft betrekking tot de politieke omstandigheden van den tyd, en had onder het bestuer der Calvinisten plaats. Het vonnis is van den volgende inhoud:

« Ghesien de informatien hemlieden gheëxi-
beert by den heer ende notabele deser stede ten
laste van mynheer Franchoy van Ceuninckdonck,
ter causen van de woorden en proposten by hem
ghedurende desen tyt, inordinatelic ten diverschen
stonden, in dronckenschap geprofereert, tende-
rende tot commotie en oproer van der ghemeente,
nyet lydelic sonder pugnitie, ten exempele van
anderen hemlieden van gelycken te wachtene;

« Mynheeren scepenen der stede van Ghendt re-
gaert nemende up d'intercessie over u ghedaen,
ende den staet uwer huusvrouwe, condempneren
u alhier in beslotene camer, Gode van hemelrycke,
heer ende wet, uutter name van justicie vergeffen-
nisse te biddene, ende *confineren u binnen uwen
huuse een jaer lanc*, zonder daer uut te moghen
ghane, up den ban en gheesselynghe, ende voorts
te betalen ten prouffyte van den ghemeen ar-
men deser stede, thien schellingen grooten, met

interdictie meer van ghelyke te doene up arbitraire correctie, en voorts te betalen uwe vanghenis kosten. Actum in 't collegie den 24 april 1578. (*Ibid.* 1574 — 1578, f.º 246.)

Wanneer men acht geeft op eene zoo zware straf, als die van het afhouden van leden en het berooven van zintuigen, en aen de noodlottige gevolgen, die daeruit voor den verwezene moesten voortvloeien, zal men zich niet genoeg kunnen verwonderen, hoe onze oude costumen en regerings-reglementen deze straffen zoo zeer hebben vermenigvuldigd, en dezelve, even als de bedevaerten naer verre afgelegene landstreken, niet zelden voor de geringste fouten hebben uitgesproken.

Geen enkel deel van 's menschen lichaem scheen van verbeuring vry te zyn. Byna overal, van de oudste tyden af, was de *pæna talionis*, of de gelyke wedervergelding, ingevoerd; in eenige costumen, in latere dagen gehomologueerd, is deze straf aldaer behouden gebleven. Het volgende diene tot proeve van een en ander :

« So wie anderen let afslaet, alsulck sal hi ver-
 » liesen: hand over hand, ore over ore, hooghe
 » over hooghe, voet over voet: van dezen vieren
 » saken, en ware bi gracen van den Heere, en
 » salse geene worden vergeven, ende dan sal die
 » ghequetsten hebben van de boete x pont en den

» heere x pont. » *Art. 12 der oude cost. van Saffelaere a° 1264.*

« Die yemant lit afslaet die sal oock verliesen
 » hooft voor hooft, handt voor handt, voet voor
 » voet, tant voor tant ende diergelyke van an-
 » dere leden, ten ware dat hy ware vergeven by
 » genade des grave en by genade des clagers; soo
 » wie yemant anders wont, hy sal geven den
 » grave dry ponden en den gewonden dry pon-
 » den. » *Chore van den lande van Waes, a° 1241 (*)*.

« Soo wie eenen anderen beneemt ooghe, hant
 » voet, oor ofte neuse, verbeurt gelyck lidt ach-
 » tervolgens de privilegiën. » (*Cost. van 's Hertoghen-Bosch, cap. 3, art. 16, en Grimbergen, art. 28*), beide gedecreteerd ten jare 1609.

In de geheele uitgestrektheid van Vlaenderen en Braband was het gebruik algemeen, de voor de tweede reis van diefstal overtuigden het oor afte snyden. (*Damhouder, cap. 110, n° 7.*) « Ende stale hy anderwerf, zegt het art. 49 der costume van Grimbergen, sal worden ghetee kent in syn *oïre* oft elders, naer ghelegentheydt van der saecken, betalende redelyke kosten van justitie. » Landloopers, lediggangers, alle soort van menschen die de maetschappy hinderen of verstoren,

(*) Het is oorspronkelyk een latynsch opstel; de oversetting, soo als lichtelyk opgemerkt wordt, behoort in de XVI of XVII eeuw te huis.

in de costumen der casselry van Cassel gekend, onder de verscheidene benamingen van *Rabauwen*, *Loddegen* (*), *Truwanten*, *Cocquinen* en *Botters*, werden alom in hetzelfde ressort, gebannen op de verbeurte van een oor (Art. 156.) *Op een merkelyck stick van een oore*, is de gewoone uitdrukking, welke men in de sententien van verbanningen, tegen dit slach van personen te Gend, gedurende de zestiende eeuw, uitgesproken, ontmoet. .

De *Geeseling* of kastyding met roeden, was zeer verschillend: In lichte zaken en dikwyls voor eene eerste faut, geschiedde zulks in *beslotene camere* van schepenen; in zwaerdere gevallen bracht men den misdadiger in *opene camere* daer hy openbaerlyk zyne straf onderstond; ook werd veeltyds de verwezene vooraf in opene kamer gegeeseld en daarna op eenen wagen aen eenen pael vastgemaakt, en in de voorname straten der gemeente, op elke standplaets van den ommegang, met versche roeden geslagen. Gevallen zelfs ontbreken er niet,

(*) *Loddegen*, lichte vrouw, *Meretrix*, *Lena*. KILLAN. — *Raboud*, boef, *Noquam*, *Nebulo* (Id.) Het woord zelf komt voort van *Rathoud*, zesden koning van Vriesland, die zich niet liet doopen. (*Antiquitates Belg. Aet.*, p. 104.) — *Trouwant*, *Fagabundus*. KIL. (*Ordonnons que dorénavant es lieux où il n'y aura point de bourreau, les officiers et juges d'illec puissent faire battre et fustiger et punir lesdits TRUANS ou TRUANDS par l'un d'iceux TRUANS*. Placc. 22 xbre 1515.

waerin de lyder deze openbare geeselingen twee-mael, en wel in twee opvolgende dagen, moest ondergaen. Dit alles geschiedde met eene wreedheid waervan men in onze tyden zich naeuwlyks een denkbeeld vormen kan.

In 1537 had te Gend het zeldzaam geval plaets, dat een lid der regering zelve (*) in opene kamer van schepenen gegeeseld werd: hy had eene begyn onteerd, *ende tsinen laste bleec*, zegt een onuitgegeven handschrift (**), *dat hi noch bi costumen zule ghewoone was te doene* « daeromme dat hi hadde sententie van scepen » nen sine medeghesellen, ende deden legghen » synen keerle (***) in syne plaetse, ende was daer- » naer in vierschare openbaerlic ghegeesseld totten » bloede, ende voirt ghestelt up eenen waghene an » eenen staecke, ende gevoert alle vier weegsheeden

(*) Jan Sutterman, schepen van der keure.

(**) *Bouc van Memorien der stede van Ghendt, ens.*, ook gekend onder den naem van *Cronyke van Ste Pieters*, berustende in de provinciale archieven, f.º 285.

(***) KARELE, KEERLE, *Tunica, vestis suprema*, KELIAN. Hier de ambtskleeding, alstoen bestaende in een' zwarten tabbaerd met geele strepen nederwaerts gaende, van drie vingeren breed. (MARC. VAN VARENKWIJK.) Deze oude kleeding veranderde onder Karel den V. Het XIIe art. der concessie Caroline, 1640, bepaelt deswege « dat de schepenen voortaan hun » niet meer en sullen moghen cleeden met ghestrepte lakenen, maer » sullen hun tabbaertlaken dragen van een couleur, hebbende op de » slinke schouder eene bende van fluweel, vier vingeren breed met coorden ende quispelen van syde. »

» ende aldaer ooc ghegheesselt met roeden. » Weinig tyd te voren was Maurissus Vander Vynct wegens het schelden van magistraetspersonen, *rontomme de siegen* in schepenkamer, met roeden gestraft geworden (*). In 1539 werd een publieke ontvanger voor knevelary en het misbruiken van gemeene geldmiddelen, gelykelyk gegeeseld, eerst voor het schepen-huis en dan in de voornaemste plaetsen dier stad, tot op het galgenveld toe, alwaer hy eindelyk met het oor aen de galg is genageld [9]. Niet lang daer na (1587), viel aen zekeren Jan de Wevere, eene dergelyke bediening uytoefenende, wegens een gelyk misdryf, hetzelfde lot ten deele: hy werd eerst in opene vierschare van schepenen, en daer na rondom de vier pilaren der vischmarkt gegeeseld, doch gelukkiger dan zynen voorganger, behielt hy het oor.

Het frauderen van den stads-accyns, vond men op dit tydstip, nog geradig op de zelfde wyze, met roeden te beteugelen: den 10 April 1609, werden twee brouwers wegens sluikhandel daerin

(*) « Omme dat hi gheseit hadde dat Jan van Wyckhuuse behoirde te sittene daer Jan Claeys (schepen) sat, ende noch dat hi gheseit hadde dat Heinric van Desele (schepen) ghekocht hadde twee seyen cooren omme de dierte te makene, ende dat Jan de Suttere een putierkin (hoerunjager) was, ende en behoirde daer niet te sittene. » (CAHONCKE SERRAAN-
ms. Hands. thans in 't bezit van den heer J. Delbecq te Gend.)

behalve andere straffen, gegeeseld in open kamer van schepenen en rondom de pilaren der vischmarkt (*). Korts te voren was een wyntavernier voor gelyke fraude, eerst in de vierschaer en daarna op eenen wagen, met eenen title (opschrift) op de borst, in de voornaemste straten der zelve stad, insgelyks gegeeseld geworden. Een aennemer van publieke werken, die aen de voorwaarden der aanbesteding niet had volkomen en het aengenomen werk had verlaten, is ook zoo behandeld; den 20 July 1578, in schepenkamer gebracht zynde, werd hy aldaer met open deuren tot den bloede gegeeseld, en van daer geleid ter plaets alwaer hy het werk had verlaten, en daer nog eens gegeeseld. (*Bouc van den orisme* a° 1578. fol. 258.

Cornelis Steenman, om dat hy gedurende den opstand tegen Karel den V, *quaede maeren* had uitgestroeid, zeggende dat er, voor St. Martens dag, tien of twaelf duizend mannen zouden aengekomen zyn, en dat de Keizer welhaest te Gend zoude gezien worden (hetgeen in waerheid bestond **) werd eveneens, daervoor in schepenkamer en rond de pilaren der vischmarkt ge-

(*) *Bouc van den Crisme* van dat jaer, fol. 136 en 137.

(**) Hy kwam den 16 febr. 1540, te Gend, aen; Ferdinand, syn broeder, was korten tyd te voren aen het hoofd van twee Duitsehe regimenten voetvolk, binnen dezelve stad getreden.

geeseld. De rechter verklaert in het vonnis, dat hy *gracis prefereert voor righuere vant justicie*. (Sent. van 13 November 1539. *Bouc ejusd. anni fol. 142.*)

Het spreekt almede van zelven, dat, na de bekende uitkomst van dezen mislukten opstand, zy die de Gentenaren voor *muyters* en *stropdraghers* durfden uitschelden, niet konden gespaerd worden: Zekere Lambert Gheysbaert van Zoutleeuw, die zich hieraen had schuldig gemaekt, moest op dezelfde wyze in volle collegie, zyne vermetelheid boeten (*), en een Pieter Geeraerts, die evenmin zyne tong had bedwongen, werd gelykelyk, by vonnis van den 16 October 1564, eerst in opene kamer van schepenen, en dan voor het stadhuis op een schavot met scherpe roeden gegeeseld, ofschoon hy een volkomen leedwezen had betoond, en dat hy — een'gulden noot voor den tyd — *gheëxamineert wesende up syn gheloove, bevonden was gheweest danof niet qualic te gevoelene noch ooc yet te sustinerene*, (Ibid. fol. 72.)

(*) Deze geeseling, welke op den 4 December 1554 plaats had, is in eene teekening afgebeeld in het handschrift van wylen den heer Van Hoorebeke (*Antiquiteyten der stad Ghendt*.) In de zelve wordt gezien dat de lyder te midden der vierschaer (a), aen een'houten paal vastgemaakt, in het bywezen van alle de wethouderen, tot den bloede geeseld wordt.

(a) De zaal alwaer thans de assisen worden gehouden.

Den 15 February 1549 werd nu de beul (Hanske Joncheyt) die er zoo velen gegeeseld had, in volle collegie van schepenen, zelve gegeeseld (*).

Nochtans was de openbare fustigatie slechts de gewone straf der dieven, burzensnyders, landloopers, bedriegers en gelukzoekers, alstoen *diepers* of *deepers* genoemd (**) enz. Overgroot is het getal der verwijzingen tegen personen van dat slach uitgesproken, die in de registers byna op elke bladzijde voorkomen; bevreesd voor wydloopigheid, moeten wy ons onthouden om hiervan breedvoerige berichten te geven. Intusschen zal het mischien niet ongepast zyn, te dezer gelegenheid, evenwel melding te maken van twee Dames, waer onder eene valsche gravin, beide als openbare bedriegsters te Gend, met roeden vreeselyk geteisterd. Anna Souhieres, eene dezer gelukzoeksters, *vagabonderende achterlande van stede te stede* (aldus spreekt haer vonnis) *wesende van vylder oondicie*, had zich *gheadscribeert den title van*

(*) Voor hoelschap en baldadigheid. *Bouc van den Crisme* van dat jaer 1574, f.º 174.

(**) Ende aldaer te converseren met diversche *diepers*, hemlieden genoerende met tuysschen, bedriegelycke spelen, enz. (sent. 1635). — De welcke alhier om hemlieden diefveryen en *deeperyen* ghegeeseld ende ghebrandtmerct zyn gheworden, zulk datter tuwen laste vehemente suspicien syn militerende dat ghy hemlieden in de zelve heurlieder *deeperyen* hebt gheassisteert..., enz. • (*Ibid.* 5 july 1649.)

grooten huuse, fleur ende extractie, ende onder 't dezele van dyen ghehantiert in huusen van persoonen van qualiteyt, vanwelke zy door alle soort van leugenen, geld, kleederen en andere vóorwerpen had weten te verkrygen. Reeds te voren was zy wegens gelyk bedrog, eerst te Bergen in Henegouwen, en daerna te Brugge, met geeseling en brandmerk gestraft geworden. Te Gend werd zy, in opene vierschare van schepenen, al weder gegeeseld tot den bloede, voorts voor het stadhuis op haren rug, ter zyde alwaer zy niet geteekend was, gebrandmerkt, en in dezen staet, al verder gevoerd en *gegeeseld* in de *vier principaele weegscheeden der stede*; zynde dit vonnis uitgevoerd den 31 january 1561 (*).

De tweede was eene Geldersche vrouw, in het proces gekend onder den naem van *Petronilla van de Velde*: zy had verschillende namen van edelen geslachte geusurpeerd, en onder anderen zich geheeten *Gabrielle's Gravens dochter* van een heerlyk huis in Gelderland; niet alleen waren door haer *menichvuldige ghequalificeerde bedrogghen, ende diefveryen ghecommitteerd*, maer zy was, onder dien valschen naem, met eenen aenzienlyken edelman van Maestricht in den echt getreden; weldra werd het bedrog ontdekt, en het aenge-

(*) *Bouck van den Crismo*, blads. 130.

gaen huwelyk, voor het geestelyk hof te Luik, nul en van onwaerde verklaerd. Daer by lag ten haren laste, dat zy ten diverschen stonde de vergaderingen der Sectarissen had bygewoond, en den hervormden godsdienst aengenomen, *nyet om eeneghe religie, zo men genouch by uwen levne bevynt, nemaer omme by dien middel te bet erghens sommige persooenen van gelycker qualiteyt door uwe ghecostumeerde bedriegheryen te misleeden* (*). Te Brussel, te dier zake gevangen zynde, doet zy aldaer afstand van hare nieuwe geloofs-gevoelens, verzoent zich met de H. Kerk, en geraekt door dit middel (zoo de sententie medebrenghet), op losse voeten. Hare straf aldus ontkomen, houdt zy zich eenigen tyd binnen Kortryk op, alwaer zy onder den naem van Maria Zwarts, *van grooter afcompste van eenen huuse van Ghelder*, den loop harer bedriegeryen voortzet; van daer gevlucht en ein-

(*) Opmerkelyk is hetgeen in *margine* van een harer verhooren deswege sengetoekend staet, namelyk : dat op S.¹⁰ Martens avont LXXV (1563) Mr Willem Leunis, pasteur van sente Michiels, rapporteerde hoe dat hy ter begheerte van mynheeren van toellegie, gheweest hebbende by de gevanghene, om heur te ondervraghene up haer gheloofve, bevonden heeft dat de selve nyet anders en ghevoelt van onsen heyleghen kersten gheloofve dan een goet kint ter heylegher kercke schuldich es te geloofvene, anders dan de selve benaut was, twyfelende nopende de menschwordynghe Christi; ende daeromme sou (zy) seyde in wat tyts haer slaepen ghelaeten hebbende; nyet te min wierdt heyndelynghe by hem dien aenghaende gerust gestelt. • *Bouc van den Crisme der stede van Ghendt*, van dat jaer, blad. 47.

delyk te Gend aengehouden , werd zy in deze laetste stad , even als de voorgaende , op den juny 1564 , gegeeseld , gebrandmerkt en hergeeseld (*). — Eenige verdere veroordeelingen van dien aerd , die een treffend en levendig afdruksel zyn van den tyd zelve , moeten door gebrek aen ruimte , hier uitgelaten worden.

Het schynt echter niet dat deze zoo wreede lichamelijke straffen eenig nut hebben te weeg gebracht , of dat het getal der overtredders daerdoor eenigzins verminderd zy geworden : ongevoelig aen smart en schande , zag men alle stonden , de zelve personen op 't zelfde schavot verschynen , en binnen het tydsbestek van slechts weinige jaren , verscheide malen dezelfde straffen onderstaen. Joos Meganck werd te Gend , *nyet jeghestaende de seven voorgaende distincte pugnitiën by gheesselynghe alhier ghebden* , op den 14 November 1560 , voor de achtste mael met roeden gestraft , ditmael onder bedreiging van in geval van hervalling , de tong te worden doorstoken (**).

(*) De valsche bastaerd van Gelderen en zoo gezeide graef van Montfort was eenigen tyd te voren , wegens bedriegeryen van dien aerd , onthoofd geworden. Hy had zich , alhier ter stede , met de aenzienelykste personen van beide geslachten , in de minnaemste betrekkingen weten te plaatsen. Men zie de Bylage [10].

(**) *Bouc van den Crismo* van dat jaer. De vyfde en zeede sententie bevinden sich in hetzelfde register.

Een Israël Uuterwulghen doorging alle de graden dezer kastyding, en werd, gedurende zynen korten levensloop, byna onophoudelyk met roeden beproefd. Na vele malen, op allerlei wyzen, en met alle slach van bywerk, gegeeseld en gebrandmerkt te zyn geweest, eindigde deze, in den jeugdigen leeftyd van slechts 21 jaren, zyn ellendig leven aen de galg. De sententie, die hem ter dood verwyst, bevat zyne geheele levens-beschryving, en verdient in dat opzicht, alhier onder het oog van den lezer te worden gebracht. Zy zal, zoo wy meenen, ruime stoffe opleveren tot wysgeerige en rechtskundige overwegingen.

« OMME-DIESWILLE dat ghy Israël Uuterwulghen F.^r Joos, oud 21 jaren, gheboren binnen dezer stede, u hebt vervoordert in eenighe jaren herrewaerts te hantieren ende converseren met dieven ende ander quaet gheselschap, ende met hemlieden te committeren diversche diefveryen, ter causen van welcken ghy tot *neghen* distincte reysen by justicie ghereprehendeert ende ghecastyt syt gheweest, ende onder anderen op den 22 january ende 14 meye 1633 tot tweemaal ghegheesselt an de crammen in de vanghenesse dezer stede; op den 20 december 1634, voor het stadhuyt; op den 24 january 1635 rontsomme de vier pilaren; op den 24 juny daernaer, jeghens eenen staeck op eenen wagen voor het stadhuyt voorseyt, ende van daer van vierweegscheeden te vierweegschee-

den ghegeeselt, ende also gevoert buyten deser stede, ende daer naer ghebannen den tyt van 20 jaeren ende verboden middelertyt daer inne te comen op peyne van andere gheesselynghe, voorde- ren ban, brandteecken ofte andere arbitraire cor- rectie, zonder eenich verdrach; alle 't welcke ghy niet reverenderende, zyt andermael binnen dese stede ghecommen ende ter causen van dien, op den 2 Augusti 1635, voor het stadhuyts met ghe- lycke gheesselynghe gestraft gheweest, ende uute de provincie van Vlaenderen ghebannen den tyt van 40 jaeren; Ende dien niet jeghenstaende u soo verre vergeten van wederom te comen, ter cau- sen van welcken ende eenige andere uwe diefve- rien, ghy by sententie van schepenen van sinto Pieters, op den 10 November 1635 voornoemt, eerst in vierschaere ende daer naer rontsomme de selve heerlichede ghegeesseldt ende ghebannen syt gheweest uute de selve heerelichede ende lande van Vlaenderen, den tyt van 50 jaeren, ende ver- boden daer binnen te comen op peyne van de galghe ofte andere lyfstraffe; Op allen welcken ghy oock niet achtende, zyt zes weken daer naer onbegrepen, iteratievelic alhier ghecomen, en op den 17 january 1636 voor het stadhuyts gheghees- selt ende gebrandteeckent geweest, met het strop aen den hals, ende in dien staet, ghebonden an eenen staeck op eenen waghén ende alsoo *ghe- gheesselt ende ghevoert van vierweegscheeden te*

vierweegscheeden, DEN GROOTEN KEER (*); alsmede ghebannen uutte stadt en de landen van Vlaenderen uw leven lanc gheduerende; met scherpe interdictie van middelertyt daer inne te commen op peyne van de galghe.

« Hebbende 't sedert den selven tyt blyfven continueren in u voorseyt ledich ende vagabondich leven, loopende van de eene stadt naer d'andere ende altyts frequenterende met diefven ende andere suspecte persoonen; daeromme dat ghy binnen de stadt van Ryssele by justicie ooc gheapprehendeert syt gheweest, ende in den vastene 1638 binnen Brussele, ende aldaer ghegheesselt ende ghebrandteekent met het marcq der selver stede. Van waer ghy vertroocken synde hebt u begheven als soldaet onder de compagnie van het regiment van den coronel Brion, daer mede ghy in den voorleden somere syt ghecommen in Vlaenderen

(*) De *Grooten keer* bevat vierentwintig halten of standplaatsen alwaer de verwezene, soo vele malen, gegeeseld werd; deze halten syn aengewezen in het *Programma* der executie alhier volgende :

•SPECIFIQUE DECLARATIE van de *vierweegsche van den grooten keer* alwaer by *sententie crimineel* worden ghecondempneert ghegeesselt te worden de quaetdoenders met den bast aen den hals, binnen de stadt van Ghendt.

1. Alvooren op het schavot voor het stadhuis met den bast aen den hals te gheesselen ende te brandteekenen op den rugghe, ende daer naer metten bast aen den hals ghebonden aen eenen staeck op eenen wagen voorts te ryden naer de naervolghende plaetsen;

2. Item op d'Hoogpoorte aen den Sandberg ;

in de occasie van Calloo (*), alwaer ghy u ooc niet en hebt ghedregghen, ghelyck een cloec en vrom soldaet schuldich es te doene, maer ter contrarie uut cleenmoedigheyt, by faulte van corage, u ter syden weechs gehauden, tot dat de

3. Item voor sinte Jans kerke, ontrent het capittel van sinte Basili.
4. Op den Kallanderberg;
5. Item t' eynde de Coeystraete by het kleyn Vleeschhuys;
6. Item aen den Cauter ontrent de Duyvenhalle.
7. Item t' eynde der Sonnestraete aen de Veldstraete;
8. Item over de Recollecte brugghen aen den voet van deselve brugghen;
9. Item aen de Predikheeren, voor de Zwarte Zustersstraete;
10. Item over het kerkhof van St Michiels, voor het Inghelant-gadt;
11. Item op de Poele;
12. Item op d'Hoogstraete voor de Hautleye;
13. Item op d'Hoogstraete voor de Holstraete;
14. Item op de Burghstraete ontrent het groot Begghynhof;
15. Item op de Burghstraete by de Hooghbrugghen;
16. Item in 't Ghewat voor het Thenepotstraetjen;
17. Item ontrent de Craene aen de Lieve;
18. Item ontrent het klooster van de Augustynen op de Vierweeghe;
19. Item by de brauwerij den Sleutel ontrent de Schaepbrugghen;
20. Item op Sluysekens merct ontrent de brugghen het Sluyseken;
21. Item in de Auburgh voor de Suyvel-brugghen;
22. Item op de Vrydagmerct;
23. Item t' eynde der Langhemunte voor de Hoogpoorte;
24. Item op de Cooremerct voor de vanghenisse (het Chatelet), en daer naer te onthinden ende afdoen van den waeghen, mitsgaders te leeden in de vanghenisse.

Actum den XXIII Julii 1695.

(Dit stuk bevindt zich op een afgesonderd blad in het Register-crimineel, n.º 1695.)

(*) Onder het beleid van den prins cardinael tegen de staetsche troepen aengevoerd door den grave Willem van Nassau (27 july 1638.)

selve was ghepasseert , ende u alsdan eerst ghevonden tusschen de andere soldaeten omme te helpen plunteren ende spoliëren de cleeden ende wapenen van den versleghen vyandt ; ende daer naer verlaetende uwe compaignie ende vaendele , ontwyffelicken uut achterdyncken dat ghy hadt van ter causen van aldien ghecorrigeert ende ghestraft te worden , zyt alsoo sonder pasport van uwen capiteyn door het land van Waes ghecommen binnen deser stede , daer ghy den tweeden dach naer u arrivement , by de officieren van de aerme camere gheapprehendeert syt gheweest , alhoewel ghy tuwer ontlastynghe hebt gheseyt voorsien gheweest te zyne van pasport van uwen voornoemden capiteyn ende 't selve u afghenomen te wesen by de voorn. officieren ten tyde van uwe apprehensie , daarvan de contrarie naederhant is ghebleken , soo by de verclaersen van de zelve officieren , als by uwe eygene confessie ende ooc de brieven van den voorseyden coronel. Hebbende alsoo niet alleen gheincurreert de rigoureuse penen ghestatueert by de placcaeten van Z. M. , tot laste van dierghelycke loopers ende fugitieve soldaeten , maer ooc gebrocken beede uwe bannen op peyne van de galghe ghecommineert ; toooghende te wesen van quaet naturel , teenemael incorrigible , ende op Godt ende justicie niet te passen ; zaecken streckende tot groote misachtynghe van de selve justicie , ende niet lydelick in een

landt van rechte, sonder d'uterste lyfstraffe andere in exemple.

» Schepenen vander keure der stede van Ghendt, ghehoort den verbaelen criminelen heesch, ter causen van aldien by den heere t'uwen laste ghe-maect ende op alles ghelet, condempneren u op de vrydachmerct deser stede gheëxecuteert te worden met de coorde, datter de doot naervolcht, ende daer naer u lichaem ghevoert te worden ter plaetse patibulaire, buuten de muydepoorte deser stede.

» Verclarende voorts alle uwe goedinghen, t'sy leen, erfve ofte catheyl, waer die gestaen ofte ghelegghen syn, verbeurt ende gheconfisqueert s'heeren prouffyte, de costen ende misen van justicie alvoren ghededucceert.

» Aldus ghepronunchieert ende vulcomen den 25 Augusti 1639. »

Op den kant staet: « Nota dat de heylighe » aerde aen die van den raed versocht zynde, is » ontseyt. » — Dit vermogen was by het art. 49 van den styl-crimineel van den 9 July 1570, aen de provinciale hoven toevertrouwd, *t'welck oock maer selden gescien en sal voor eerlycke personen in saecken minst exorbitant wesende.*

De lezer heeft reeds kunnen opmerken dat op de straf der geeseling meestal het *brandmerk* volgde. Zoo als zulks nog heden plaets grypt,

werd het brandteeken op den rechter schouder van den misdadiger geplaetst (*Code penal art. 20, 165, 280.*) In de lyfstraffelyke registers der stad Gend kwamen ons echter gevallen voor, dat het brandteeken in het aengezicht (op de rechter wang) geprent werd. Eene waelin, Emerentiana Andelin genaemd, als medeplichtig aen geweldadigen maegdenroof, werd op deze manier, na voorafgaende geeseling, met den strop om den hals, *op de rechte caecke* gebrandmerkt, en aldus vyftig jaer gebannen (*). Zekere Joos Hallaert, « ghecom- » mitteert hebbende diversche infame, schroo- » melicke ende abominabele acten, soo ter pre- » sentie van manspersoonen als van vrouwen, op » de straeten en in de kercken, die alhier uyt eer- » baerheyd niet en worden ghenarreert » werd gelykelyk, na ondergane geeseling tot den bloede, met een gloeyend yzer in het aengezicht gebrandmerkt en gebannen (**).

Schriftelyke aenteekeningen van vroegeren tyd, waer op wy ons verlaten durven, maken melding van drie schepenen (Jacob Meyeraert, Jan de Cooman en Joos Pyl) te Gend in den jare 1451,

(*) By vonnis van schepenen van der keure der stad Gend, gedagteekend den 11 december 1658. De voornamte schuldige werd ten haren aenschyne gehangen. (*Reg. crim. van dat jaer.*)

(*) Vonnis derselfde regthank van 17 october 1682. (*Reg. crimineel.*)

voor gepleegde praevericatie in hunne hooge bedieningen, *gepilloriseerd* en *gesleuteld*.

Den 6 September 1527 werd blind Anekin (Jantje) van Laerne gegeeseld; 's anderdaegs het haer afgebrand en in het *aengezicht* gebrandmerkt. Hy ontving alle deze straffen voor waerzeggerij, *ende hi hadde*, zegt het handschrift dat wy volgen, *zyne ziele overghegheven an den viant om dat hi hem helpen soude waerseghene* (*). Een jaer daer na, den 25 in wedemaend (juni) onderging zekere Jacob Keymeulen, riemaker, (riem-maker) het zelfde lot, om dat hy gezegd had *dat de messen die de priesters over de dooden doen, hemlieden niet en proffytyren, maer alleenelick den priesters*, en wegens eenige andere voorstellen van dien smaek. (**) Vele andere gevallen gaen wy

(*) Hy werd al weder in het jaer 1538 voor diergelyk eene saek vervolgd, en nu eindelyk, tot spiegel van anderen, onthoofd. • Item in het selve jaer (1538) des maendachs naer Sacramentsdach, so was te Ghent • ghejusticieert een *blint man*, gheboren van Laerne ofte daer ontrent, • ende dat van conjuration ofte waerseghen, ende hadde ten twee • reysen binnen korte jaren te voren, van den selven saecken amende • ghedaen. Ende den 16 juni was hy up pellarin ghestelt, aldaer hem syn • haer afgeberrent was, ende s' achtermoens daer naer up een schavaut • up de Veerle (Pharaïlde) plaetse onthoofd. • (*Bouck van Memorien der stadt Ghent.*) — De straf der gene die alnu sich ophouden met waerzeggen, is thans eene geldboete van 11 tot 15 franken en eene gevangenis voor ten hoogste 5 dagen. *Art. 479. §. 7. Code penal.*

(**) Men weet dat dit ook was een der punten van beschuldiging tegen Marten Luther ingebracht. Zie het placcaet van den 8 mey 1521. i. Pl. B. *van Vlaend.*, f.º 92.

hier stilzwygend voorby, ons slechts bepalende tot hetgene, in gemeld handschrift, van zekeren Lieven De Grave opgeteekend is, in dezer voege :

« In dit scependom (1551) was hy scepenen van
 » Ghent ghecondempneert Lieven De Grave,
 » bakere, ghegheesseelt te syne ende *ghesleu-*
 » *telt* up pellorin, ende bovendien ghebannen
 » vyftig jaer uut den graefscope van Vlaenderen,
 » van valscheden, ende hy en wilde de voorseyde
 » sententie niet laeten exëcuteren, segghende
 » ende dreyghende eenighe van der wet ende an-
 » dere diet moesten vulcomen, metten brande;
 » So dat hem s'anderdachs ghesonden waeren
 » twee biechtvaeders ende de eerste sententie in
 » ghehauden, ende was in vierscharen verwyst
 » ghehangen te werdene ter muden an de gal-
 » ghe; ende de voors. patient bleef al noch veel
 » meer quaet sprekende ghelyc eenen uutsinni-
 » ghen mensche, ende daer hy naert gherechte
 » reet, was hem verbonden synen mont met eenen
 » doucke seer styf, ende commende han t'ghe-
 » rechte en wild hy niet upghaen, so dat een
 » catrol han de galghe boven ghehangen was
 » om em up te treckene, ende endelic *hy waert*
 » *verwurcht han de leers* sonder te biechten,
 » d'welc compasselic was veur de ziele (*). »

(*) *Bouck van Memorien der stadt Ghendt*, f.° 203.

Het *doorsteken der tong*, met een gloeiend yzer of priem, was algemeen de straf der Godslasteraers : « Blasphemie teghen den almoghenden » Godt die ons gheschapen heeft; blasphemie » ghedaen der moeder Gods, is te punieren ar- » bitrairelyck in de tonghe, by banne oft andersints, ter discretie van den juge, soo is » oock de blasphemie ghedaen teghen den hey- » ligen santen ende santinnen. » (*Pract. Crim. Cap. 61.*) Men zie ook het plac. van den 30 november 1517, de costumen van Veurne, Grimbergen, enz.

In de oude Crimineel-registers der stad Gend ontmoeten wy verscheidene veroordeelingen van dien aerd. Eenige der zelve zullen wy hier mededeelen, eveneens, als ten aanzien der reeds bygebrachte bescheiden, acht gevende op tael en spelling, die wy met de meeste naeuwkeurigheid volgens oorspronkelyke uitspraken, getrouw afschryven, behoudende aldus den ouden roest, het *color antiquus*, ten einde daeraen al het belang der nieuwigheid by te zetten.

« Omme dat ter kennesse van den heere en wette comen es, dat ghy Pieter Aerens u ver-voorderde costumelic quade horryble ende uutghesochte heede te zweerene, ende te abomina-bele synde omme te noemene, in blasphemie van Gode almachtich, welcke saken syn van quade

exempele, niet sculdich te lydene sonder groote punitie.

« Zo eyst, dat u scepenen, omme de voornoemde mesdaet, condempneren van hier gheleet te wordene up t'pelloryn ende aldaer te sittene tot de XII heuren van den noene, ende daer *u tonghe deursteken te werdene*; ende omme dat niet ghenouch en is, te gaen wonene ende vulcomelick te residerene binnen der stede van St. Jacops in compostellen, een jaer lanc ghedeurende; te rumene deser stede binnen soneschyne ende binnen drye daghen t'lant ende graefscip van Vlaendren, ende also brynghende daer af behoerlicke certificatie, alheer ghy u vinden sult binnen desen lande van Vlaendren, ende dat up u hooft. Actum den 8 october 1515. » (*Bouc van den crisme, 1515-1523.*)

De uitgesprokene vloekwoorden die de misdaed (*corpus delicti*) uitmaekten en tot de doorsteking der tong aanleiding hadden gegeven, zyn, gelyk men ziet, in het vonnis niet uitgedrukt; de rechter bepaelt zich door dienaengaende te verklaren datze *te abominabele zyn omme te noemene*. Onze plicht vordert dat wy deze uitlating alhier aenvullen, en daertoe van de ingewonnen getuigenissen gebruik maken.

« ENQUESTE. Actum den 28 septembere 1515, ten versoucke van den heere iegpens Pieter Aerens.

present Denys Vlaminc en Reynier van Huffelghem scepenen.

« Lieven Wauters oudt 45 jaren, hem ghevraecht naer de orrible eeden ende woorden die den selven Pieter Aerens by costumen doende ende zwerende es, verclaerst by eede dat hy by costumen groote eeden zwerende es, als *by ons heerens kinnebackene, vyf wonden, billen, macht ende oracht*, dat niet meer en es te lydene ende dooghene in eene stede van justicien; voorts es daghelic thuus versmoert comende, ende de ghebuerte in roere stellende.

« Daniel de Zadelaere, oudt 30 jaren, verclaerst by eede, hem ghevraecht gelyc voren, verclaerst by eede dat hy by costumen orribele eeden zwerende es, als *by de daermen, bloet en vyf wonden ons liefs heeren*, beroerte makende in syn ghebuerte als uutjaghende syn wyf om datze..... (voor ons onleesbaer) en wilde, ende andere vele excessive saken doende, die nyet sculdich en syn te lydene in eene stede van justicie.

« Jacop van den Bossche, oudt 23 jaren, hem ghevraecht gelyc voren, verclaerst by eede dat de selve by costumen groote orrible eeden zwerende es, als *by Gods cracht, billen, lyf*, ende ooc syn wyf uutjaghende, doende also in de ghebuerte veel overdaets dat ramoer es, ende nyet sculdech van ghezienne.

« Jan Croes f.^e Pieters, oudt 22 jaren, by eede

hem ghevraecht gelyc voren, zecht dat hy den selven Pieter ten diverssche stonden vele oribele eeden heeft hooren zweren, als by *Gods kinnebacken*, by *Gods billen*; by *den daeremen*, en alzo voert (*); ten minste dat hy zwerende es, *dats by Gods macht*; uutjaghende syn wyf als hy droncke thuus compt, stellende alzo de ghebuerte in roere.

« Jacop de Crachtele, oudt 50 jaren, hem ghevraecht gelyc als voren, verclaerst by eede dat de voornoemde Pieter daghelic groote oribele eeden zwerende es, als *by de cracht ons heere*, d'welc d'alderminste es dat hy daghelic zwerende es, ende ooc beroerte in syn ghebuerte, als syn dochter en wyf uutjaghende, stellende alzo de voornoemde ghebuerte in roere, verclaerst ooc dat hy hem noeynt messe en heeft sien hooren, en dat hem vremde gheeft waer up dat hy leeft, ghemerct dat hy daghelic leeghghaende es en niet en werct. »

Ook zonder de bygaende vloekwoorden die 't feit verzwaerd hadden, was het zekerlyk met

(*) Vergelyk hier mede de Verhandeling over eenige oude vloeken, eeden en uitroepingen, door *J.-F. Willems*, geplaatst in de *Nederduitsche Letteroefeningen*, enz. Gend 1834, bl. 218 en volg. — Te Brugge syn sedert kort Broederschappen ter bestryding der blasphemien en het gebruik van vloekwoorden, opgericht. Deze nieuwe inrichtingen worden in de vastenbulle van den bisschop dier diocese grootelyks aengepresen. (*J. des Flandres*, mars 1835.)

eenen Adriaen de Vreese op verre na zoo erg niet afgeloopen. Men oordeele uit het vonnis dat over hem werd uitgesproken : « Omme dat ghy , Adriaen de Vreese , hu vervoordert hebt groote zware ruuwheide ende overlast te doene , by nachte ende ontyde , up zeker poorters huus deser stede , stekende , werpende ende slaende up de deure met ghetrocken messe , *zweerende ooc diversche orribele eeden in lastere ende verminderthede van God almachtich* , d'welke zaken zyn van quader exemple , niet lydelic zonder hooghe cryminele punitie in spieghelen ende exemple van anderen hemlieden van ghelycken te wachtere , so eyst dat hu mynheeren condempneren up t'peloryn deser stede ghestelt ende aldaer *hu tonghe met eenen berrenden ysere deurbrant te wordene* ; ende omme dat al t'zelve niet ghenouch en es , wysen hu voort verbannen te werdene vyftich jaeren , up u hooft. Actum den 16 in maerte 1539 (*). »

In het Balling-boek der stad Gend wordt ook melding gemaekt van zekeren Lucas van Loo , die boven den ban , *ghepilloriseert , thaer afghacurt en deur zyn tonghe ghesteken werd* (**).

(*) *Bouc van den Crieme* , a.º 1539 , f.º 171 ; verso.

(**) Een eventydige santeekenaer verhaelt het geval aldus :

• In dit schependom (1523 , 19 7ber) was Luuck van Loo ghecondempneert te sittene up 't pelloryn *ende syn tonghe deursteken* ende te ghaene met eender tortsen ende ghebannen 50 jaer uutter stede , dwele

Het geval waer van wy nu gewagen, behoort tot een veel later tydvak, en had na de reductie van Gend plaets. De sententie luidt als volgt :

« Omme dat ghy Roberecht Mergelaere ghebo-
ren van Haine (Eyne) ontrent Audenaerde, cor-
dewaegoruyere van uwen style, woonachtich bin-
nen dese stede, u vervoordert hebt binnen deselve
stede te blijven, zonder u sedert 't overcomen van
diere in de onderdanicheyt van Z. M. ghebrocht
ofte ghereconcilieert thebbene met onse moeder
de heyleghe catholiecke roomsche kercke, zoe een
yegelick sculdech es en behoort te doene, waer toe
ghy nochtans ten diversche stonden begroet en
vermaent syt gheweest (*). Ende boven dien svry-
dachs voor Sinxenen laestleden, u zoo verre en
leelyck verghten hebt, dat ghy tot grooter cleen-
icheyt ende oneere van Godt almachtich, tot
mesachtynghe en vilipendentie van syne ghebo-
den, ende tot scandaele ende ontstichtinghe van

zo hy seyde niet vulcomen en wilde, waerom hy wedergheleet was in 't sauselet; maer scepenen en scien niet van den scepenhuuse. Ende als de vrinden dat ghewaer wierden, ghynghen by hem, en hadden vreese dat hy by justicie ghestorven soude, ende brochten den voornomden Luuyk te kennessen. Ende bat doe der justicie vergheffenesse ende bat dat hi soude moghen vulcomen haerlieder vonnesse s' voornoens ghewezen, dwelc gheconsenteert was ende vulquamt s' achternoens ten vier ueren.»
(*Cronycke Sersanders. HS.*)

(*) Men zie het IVe artikel der *Artyclen en condition van den vrede*, in date 17 September 1584, by Pieter Bor, en in de *Gondsche geschiedenissen* van Pater de Jonghe.

uwen evennaesten 't selve hoorende , uut uwen monde hebt laten ghaen ende ghesprocken deze woorden in substancie: *Io moet deze daeghen doen 't ghens io in 14 of 15 jaeren nyet ghedaen en hebbe*, EN STYNKEN WOONT'ER: daertmede te kennen gevende uwen boosen ende quaden wille (*); waerop also gheantwoort wiert: *Io en zoude 't selve jeghens myn herte niet doen, Stynken op, Stynke neere*, ghy anderwerf met meerder blasphemie zeyt: *Io zal....* (onleesbaer geworden....) wezende saken zeer schandaleus ende afgrysselicke blasphemien ieghens Godt ende theylegh Sacrament des Autaers, nyet lydelic sonder straffe ende rigoureuse pugnitie, in exemple van anderen.

» Schepenen vander keure der stede van Ghendt, rechtdoende wysen ende condempneren u alhier in opene camere ghegheesselt te worden met scherpe roeden tot den loopenden bloede, ende voorts *ghesteken te worden met een geloyen yzer deur u tonghe*, ende daernaer ghegeesselt te zyne rontomme de vier pilaeren van de Vismerct. Bannen u voorts uut dese stede ende scependomme den termyn van X jaeren , sonder middelertyt

(*) *Styntje woont er*, oude spreekwys nog heden in gebruik by de gemeene volkklasse en waerdoor men wil te kennen geven, dat de tyden veranderd zyn, en dat men iets doet uit dwang, om eenig onheil, twist of moeielykheid te verhoeden. Deze spreuk ziet men vooral by de zulken bezigen, welke schielyk van gewoonte veranderende, zich door deselve trachten te verschoonen. Zy past meer op huialyke saken.

daerinne te comen , op peyne van gheesselynghe ende ghebannen te zyne uuten lande van Vlaenderen , den tyt van 50 jaeren.

» Ghepronunchieert ende ten thuyne gherepe-teert den ban , present bailliu en scepenen , ter maninghe van den amman. Dezen 6 Augusty 1588. »

Men heeft vroeger gezien (blad. 43.) dat een misdadiger , als voor de achtste mael gegeeseld zynde , *uitgezegd* werd , op iteratieve geeseling en van daerenboven *met een gloeiend yzer de tong te worden doorstoken* ; dan , het zy euvelmoed , het zy lichtzinnigheid , hy overtrad al weder dit verbod ; In zyne oude woonplaets nog eens te rug gekeerd , wordt hy aldaer voor de negende mael gegeeseld , en nu ook , zoo gezeid was , dadelyk de tong doorstoken , uitwyzens de volgende sententie :

« Omme dieswille dat ghy , Joos Meganck , boven de acht voorgaende punitien by u alhier by gheesselynghe gheleden , ende nyet ieghenstaende d'interdictie u ghedaen van binnen deze stede te comene up iteratieve gheesselynghe , ende deur u tonghe ghesteken te wordene , u vervoordert hebt , anderwarf te comene binnen deser stede , committerende diverssche insolentien , zoo achter straete als in kercken ter grooter onstichticheyt van den volcke ; mynheeren scepenen van der keure in vulcominghe van de sententie van den 14 novembris 1560 , wysen ende condempne-

ren u alhier in opene camere ghegheesselt te werdene up u bloot lyf totten bloede, ende voorts ghestelt te werdene up eenen waghene voor 't scepenhuus, ende aldaer *met eender gloyenden yzere ghesteken te werdene deur uwe tonghe*; Daernaer up den selven waghene gevoert ende ghegheesseld te zyne totter Keyserpoorte, enz. Ghepronunchieert ende vulcomen den 6 novembris 1561. »

Op deze wyze werden nog gestraft de eerste aenhangens van den hervormden godsdienst. In een onuitgegeven handschrift dat wy hier onder het oog hebben, vindt men aengeteekend, dat Joos de Backere, ridder der orde van St Jan van Jerusalem, eenen der aanzienelykste burgers der stad Gent, in den jare 1528, twee jaren voor dat hy wegens zyne nieuwe geloofsgevoelens naer den brandstapel is geleid, gelykelyk *de tong doorsteken werdt* [11]. Het vonnis hetwelk hem die straf oplegt, verwyst hem alverder om de drie opvolgende zondagen, eene brandende toorts in de hand houdende, in de processie te verschynen, en boven dit alles, gedurende een jaer, *een rood kruis op zyne rechter mouw te dragen* (*).

(*) Hy was alleen niet die zich met dit onderscheidsteeken in het openbaer vertoonen moest; het zelfde handschrift maekt nog melding van Adriaen van Gapenberghe, oud schepen, eveneens verwezen om een jaer

Hoe zeer ook de doorsteking der tong met een gloeiend yzer slechts de gewoone straf der godslasteraers was, zoo ontbreken er nochtans geene voorbeelden, dat deze zoo wreede straf voor enkele smaed- en scheldwoorden tegen byzondere personen uitgesproken, den schuldigen meermalen opgelegd is. De jaerboeken van Brugge, 2^e deel, bladz. 12 en 13, maken gewag van eenen man, Gisbrecht Wauters genaemd, die op den 10 july 1477 binnen dezelfde stad *om zyne oproerige en kwade scheldwoorden* op St Jansbrugge, tegen die van Gend, Brugge en Yperen uitgesproken, met een gloeiend yzer de tong doorsteken werd (*), en dat nog in hetzelfde jaer op eersten september, een ander persoon *seer harde woorden gesproken hebbende tegen den heere van Gruuthuuse*, een gelyk lot onderging. — Iemand die geroepen had: *Brederode, Hoogen moed!* kwam

lang een *geel kruis op de mouw te dragen*. Hy was op den 13 september 1529 in volle collegie van schepenen gegeeseld geworden, alwaer hy ter zelve tyd zyne boeken door beulshanden zag verbranden. — Wy zullen hierna gelegenheid vinden om op dit onderwerp te rug te keeren.

(*) • Hy hadde gheseyt sonder cesseren dat die van Ghendt alle muntmaeckers waren, en die van Ypre alle ongeloovighe heretycken, dat die van Brugghe buggers waren; ende dese woorden sprac hy oock voor den burghemeester van den courpae; ende een uer op het scavot ghestaen hebbende, zoo quam die hondenlagere (a) en verbant hem syn oogen, en stac hem met eene soerpe elcene deur syn tonghe. • (*Escelente vlaemache cronycke.*)

(a) Het officie van hondenlagor was te Brugge met het beulschap verbonden.

in den Haag op dezelfde wyze in het lyden: hy werd verwezen by vonnis van den hove van Holland van den 3 Maert 1472, om op een schavot met een' gloeienden priem de tong te worden doorstoken. Gemeld vonnis brengt al verder mede *dat het notoir was, dat hy in gezelschap had gepresenteerd Lucifer en al de duyvelen langs den vloer te doen wandelen.* — Deze straf vindt men ook by eene keure der stad Amsterdam van den 7 july 1517, onder anderen, gesteld op het kwalyk spreken van de leden der regering of der edelen, het uitstrooien van kwade of valsche tydingen, enz. (*).

Het afsnyden van ooren en neuzen, het brandmerken in het aengezicht, het doorboren der tong, enz., moesten als onbeduidend voorkomen, in vergelyking by het uitsteken der oogen, wat zeker alles overtrof, en hier insgelyks geene vreemde zaak was. In het *Cronykje van Antwerpen* vindt men aengeteekend, dat, den 13 july 1523, op de merkt aldaer twee botters (**) hunne oogen

(*) *Handeesten van Amsterdam*, bladz. 570. — Het laatste vonnis deze straf medebrengende, dat ons is voorgekomen, is gedagteekend den 31 maert 1712; hetzelfde werd door den raed van Vlaenderen wegens valsche getuigenis en *perjurie* in eene criminele sake uitgesproken.

(**) *Botter* (die bot of met quade teerlingen speelt, verbeurt synen duym sonder verdrag. *Anselmo*.) *BOTTA*, *deceptor*, *impostor*, *circumscriptor qui quavis ratione, per fraudem privat et emungit aliquem rebus suis, etc.* KX. Het is de omschryving van het woord *escroquerie* in het art. 405 van het alsnog vigerende wetboek van strafrecht.

met eender vliemen waren uitgestoken. Reeds by eene andere keure van Amsterdam, van den 20 Maert 1461, was het valsch spelen en dobbelen verboden op verbeurte van *beide de oogen*. In 1531, werd deze gruwzame straf tegen sommige schryvers, drukkers en uitgevers van nieuwe en gereformeedgezinde werken, werkstellig gemaakt : onbarmhartige represaille van hetgeen in hetzelfde jaer, te Wezel geschied was : verscheiden geestelyken waren aldaer verbannen geworden, op straffe van by het wederkeeren, *neus* en *ooren* te verliezen, waertoe men *messen* aen de poorten der stad had gehangen (*). Het decreet houdt in, dat de schuldigen, zonder genade of eenigen uitsstel, openbaerlyk ten toon zullen worden gesteld; dat zy daer te boven, in het aengezicht met een kruis zullen gebrandmerkt, *de oog uitgestoken* of de vuist afgehouden worden : *Que nul ne presume*, wordt aldaer gezegd, *où s'avance dorénavant imprimer ou écrire ou faire écrire aucuns nouveaulx livres, quoyers ou volumes, etc., a peine ceulx et chascun d'eulx qui feroynt le contraire, sans grace ou respit, d'estre eschauffauldrez, et outre ce, ou destre flatriz d'un fer chaud en forme de croix, si vivement que l'on ne le pourra effacer, ou d'AVOIR UN OEIL CREVÉ ou un*

(*) 'S GRAVEZANDE, *Tweehonderd jarige Gedagtenis der Middelburgsche vryheid*, enz., blad. 179.

poing coppé a la discretion du juge (*). De heer Koning in zyne *Lyfstraffelyke regtsoefening*, enz., bladz. 77, noemt de personen op, die in de zestiende eeuw, binnen de stad Amsterdam wegens dievery en landloopery deze straf ondergingen (**). Hy spreekt onder anderen van eenen Jan Aloffs, in het jaer 1617, ter zake van verregaende insolentiën, veroordeeld, om in het tuchthuis *beide zyne oogen* te worden uitgestoken. « Dan die straf, vervolgt hy, werd ook, zoo men waende, overeenkomstig het vonnis ten uitvoer gebragt; doch het bleek naderhand, dat het eene oog niet goed geraekt, en alzoo behouden gebleven was. Binnen weinige jaren daerna, werd deze misdadiger nog zesmael gegeeseld en driemaal gebrandmerkt. »

Men heeft hiervoren gezien, dat onder het res-sort van eenige costumen, die genen welke eenige verbodene wapenen by zich droegen, het voorste lid van den duim verbeurden; hetzelfde lid verloor men in eenige plaetsen, door het verbre-

(*) Eersten placaert-boek van Vlaenderen, f.º 115.

(**) Het was, in der daed, het beste middel om het stolen en landloopen te vermyden. Dit brengt in het geheugen de straf in vroegere tyden, in Polen, tegen de overtreders van den vasten, uitgedacht, en die bestond in hen de tanden uit te trekken: *Quicumque qui post septuagesimam carnem manducasse invenitur, abscissis dentibus graviter puniatur. Les namque divina in his regionibus noviter exorta, potestate tali, melius quam jefunio ab Episcopis instituto, corroboratur.* (DITHMARUS *Initio. Lib. octavi.*) — Men zie verder BALUZE, *Notes sur les Capitulaires*, p. 1039.

ken van eenen driejarigen ban, en den ganschen duim, wanneer de verbanning voor eenen langeren tyd was uitgesproken.

Het spelen met valsche teerlingen en ieder ander bedrog in het spel, alsmede het gebruiken van valsche maten en gewichten, werd op dezelfde wyze gestraft. « Ende die onrechveerdige maten in coopen oft vercoopen ghebruykt, verbeurt synen rechten duym » (*Grimbergen, art. 53;*) hetgeen al weder slechts eene herhaling is der aloude landwetten. « *Wi oec qualike mate hi verliest den dume.* » (Keur der stad van Brussel, anno 1229.)

Vele andere wanbedryven, *mesgripen* en *mesusen*, zoo de costumen zich uitdrukken, werden ook, in verscheidene onderhoorigheden, met het afhouden der vuist gestraft; onder deze misdryven behooren, in de eerste plaets, de beledigingen en gewelddadigheden tegen personen, met het openbaer gezag bekleed, gepleegd, het verbreken der roede van justitie, het doorsteken van dyken, het uitroeien en verplaetsen van paelsteen en dergelyke; hoewel in andere plaetsen deze delinquanten dan eens in bedevaerten, dan weder in geldboeten vervielen.

Ook werd niet altoos de vuist afgeslagen, en meermalen vergenoegde men zich deze straf in afbeelding ten uitvoer te leggen. De criminele registers van die tyden leveren daarvan meer

dan een bewys op. Om deswege niets overtoligs te zeggen, zal men dit staven door een gewysde, door de rechtbank van Veere, in Zeeland, ten jare 1550 uitgesproken, ten laste van zekeren Geertsen Brembos, meester schrynwerker, die eenen der stadsboden, welke ten zynen huize een vonnis kwam ten uitvoer brengen, met woorden en daden had beleedigd, waerom hy dan ook veroordeeld werd, nadat hy alvorens om gratie ootmoedig gebeden had, om te verschynen « in open vierscharen, blootshoofs by » den bailliu of syn gecommitteerde, met eene » bernende tortse van twee pont was, in beyde » syn handen, daer aen sal hanghen een *metaele vuyst* met synen naem daerop; met welke » tortse en vuyst daerby hanghende, sal hy by » den officier geleet worden blootshoofs tot bin- » nen der kercke van der Vere voor 't Heylig Sacrament, aldaer vallende op beyde syne knyen » ende aldaer deselve tortse laten staen ten dien- » ste van den H. Sacramente: ende van daer hier » wedercomende, brengende deselve vuyst in syn » handt in der vierscharen alhier, biddende Godt » almachtig en der justitie om vergiffenisse. *Zal » voorts tot syne coste binnen ses weken doen gien een metaele vuyst met een bylken daerin, » doende daer op sculperen syn naem, ende die » doen hanghen hier in der vierscharen openbaer- » lick, ten aensien van eenen yegelycken, tot een*

» eeuwige memorie. » Zeeuwsche Oudheden van *Ermerins*.

Dit gebruik was algemeen in Vlaenderen. In 's Hofs oud consistorie, even als in vele andere gerechtszalen, zag men de wanden met diergelyke metalen vuisten en de daertoe behoorende opschriften, behangen: In de groote gerechtszael van den hove van Vlaenderen, 's Graven-Kastele, stonden vier koperen handen aldus ten toone; onder eene derzelve was de begane misdaed, volgenderwyze, voorgesteld:

Dese vuyst heeft ghedaen maken en doen stellen
Lievin Mullaert, by vonnesse van mynheer van raad
van Vlaend. syne laste ghewyst den 6 in octo-
ber 1514, ome dat hy fortselic gheresisteert heeft
den bailliu van d'eerl. van St Baefs Martyn Zegher
en exercerende syn officie, nemende de roede van
justicie uut selfs baillius handen, brekende die in
IJ sticken, hem stickende met voeten ieghen syn
schenen (*).

In den grooten raad te Mechelen was, onder diergelyk een afbeeldsel, het volgende te lezen (**):

Par sentence et arrest de ceste cour du 15e de
novembre en l'an 1561 a esté condamné Adrien
De Bert, de faire icy mettre et affixer ce poing, pour
avoir résisté blesché et navré Jacques Des Fontaines
huiss. d'armes de Sa Majesté en faisant son exploit.

(*) *HANDS*. van den heer Van Huene.

(**) *MECHELEN*, enz., opgehieldert in hare kerken, godshuysen, publieke plaatsen, enz. Brussel 1770, f.º 309.

Op gelyke wyze, doch met eenen buitengewonen prael, zag men in vroegere dagen (1396), wegens eene gelyke misdaed en ten gevolge eener *commutatie* van straffe, in de kerk van St Pieter, te Gend, eene zeer aenzienlyke dame, *Yolenta Courtroisin*, vrouw van Melle en van Herseaux, uit het adel geslacht der kasteleinen van Kortryk (*), vergezeld van hare schildknapen en eenen vrouwenstoet, door eenen harer huisbedienden, eene

(*) Zy was beschuldigd den bailliu van Letterhoutem, officier deser abdy, in de uitoefening zyner bedieningen ten haren huize, grovelyk beledigd en met eenen stok mishandeld te hebben.

De monniken der gemelde abdy hadden zich, eenigen tyd te voren, aan buitensporigheden van dat slach, zelve schuldig gemaakt, en zich eveneens, door een gevecht met de nonnen van de Byloke, onbedachtelyk in 't verdriet gebracht. De twist was ontstaan uit een geschil nopens het tienderecht binnen de gemeente van Wachtebeka. De voorname schuldigen werden tot een gevang veroordeeld; de abt en het klooster verwezen in eene boete van 5000 ponden parisais (a) en daerenboven nog in eene som van 1000 ponden, ten behoeve der mishandelde religieusen. *Inventory de l'ancienne chambre de comptes du Roi à Lille, par Godefroy, AD ANN. 1327* [12].

(a) Of 2500 vlaemsche guldens: Elk pond parisais synde tien stuivers vlaemsch geld. Dese som dertigmael verdubbeld, sou hedendaags 75000 guldens uitmaken. Men rekene: In 1327 werd voor het onderhoud van een paerd, eene groote of halve stuiver daags betaald.

De poortier van het kasteel van Gavre, de voerlieden by de wagens die te velde trokken, de dragers der groote schilden (*targes* in 't oud fransch) die met de gildebroeders van St Joris uittrokken, de knapen van den koning der Ribauden, die de wegen maakten (*coappeurs*), wonnen allen, voor dagloon, een' halven stuiver of eene groote.

Men priester had voor het lezen van eene mis, 5 deniers, waervan 12 een' stuiver uitmaakten.

Drie liters rynschen wyn kosteden ongeveer twee grooten of eenen stuiver.

De stad Gend had in 1327, hare eigene steenbakkeryen: 1000 *corseles*, die meer als dubbel groot waren dan den hedendaegschen schiedsteen, werden 6 stuivers vlaemsch verkocht, ens. (STADS-REKISTERS.)

brandende toorts dragende, opgeleid, zonder hoofdtooisel, met een enkel floers omhangen, en de oogen nedergeslagen, ten teeken van ootmoedigheid (*se curvando in humilitatis signum*) voor den eerwaerden vader in Gode, Gerardus, abt van hetzelfde klooster, in zyn praelgewaad en door zynen stafdrager voorafgegaen, openbaerlyk hare schuld belyden, en aen denzelven, ter boete voor de begane feitelykheden (*pro enormi facto*) de beeldtenis harer hand met haer portret en wapen opdragen, en al hetzelfde als een altyddurend gedenkteeken zyner *werlike heerscepie*, in eene kapel der gezegde kerk ten toon ophangen (*).

(*) Het uitvoeren van dit vonnis gaf aanleiding tot een gerechtelyk vervolg door den procureur-generael van den raad van Vlaenderen, destyds te Ryssel zyn verblyf houdende, tegen gemelden abt, *caused offici*, ingesteld, wegens het misbruik van gezag en het te buitengaen van zyne macht; welk geding tot in het parlement van Parys getrokken werd. De plegtigheden en al de byzonderheden dezer smadelijke belydenis en boetedoening, mede van het geding daeruit ontstaen, zyn zeer omstandig, van het begin tot het einde, beschreven, zoo in een autentiek verhael, hetwelk de voornoemde abt daarvan deed opmaken, en waerin de verwezene alverder bewilligde..... *iterato ipsam domicellam nobilem Yolentam requisiverunt: si sibi placeret quod super ibidem per eam gestis, actis et confessatis, testimonium perhiberent veritati? quae benevola facie respondit quod sic*, etc., als in het arrest van het parlement. Deze twee, in zoo veel verschillende opzichten, belangryke bescheiden zyn in het Gendsch charterboekaken van den heer Diericx, en in de vorige uitgave van dit werk, reeds medegedeeld. — Men zie over het gealacht van *Yolenta Courtoisin* en der *Kasteleinen van Kortryk*, de aenteekening van wylen den heer J. L. Van Hoorbeke, in de Bylagen [13].

Aengaende de misdryven die met geldboeten werden gestraft, is op te merken, met welke naeuwkeurigheid dezelve in de costumen worden onderscheiden; hoe alle soorten van slagen en stooten, alle slach van beledigingen, stuksge- wyze en afzonderlyk, zyn aengeteekend, en — men verschoone de uitdrukking — even als goed in den winkel, op gezetten prys staen. Men oor- deele:

« So wie in fellen oft grammen moede op ieman- den wapenen trekt om hem te evelen (*nocère*) aen lyf oft aen lith ende hem niet en raeckt, noch bloedt en laet, verbeurt twee guldens; Ende indien hy denselven verminckt sonder ooghen, neuse, handen oft voeten te benemen, verbeurt boven de voors. breuck noch ses guldens; Ende indien hy eenighe van dien bename verbeurt bo- ven de voorschreven breucken, noch 24 guldens, ende den beschadigden syne schade. » *Cost. van Duerne, art. 450.*

De costume van Saffelaere (1264) is merkwaer- dig te dezen opzichte.

« Art. 13. So wie yemene affoleert (*) es schul- dech den heere v pont, ende den gheaffoleerden mensche v pont: ware de affoleringe buuten ma-

(*) Belammen, verminken, *affollé, affolié, blessé, meurtri, estropié* Roquerozt. *Gloss. de la langue romane.*

ten groet dat hi soude beteren den ghequetsten bi rade van scepenen. »

« Art. 14. So wie eenen anderen wondt an het hoeft, so dat men 't been uythouwen moet, es schuldech den heere v pont ende den gewonden mensche v pont. Es oc dat sake dat de wonde ware so diep datter vreesse ware in den lichame oft in 't hoeft, so sal hi den heere geven vj pont ende den ghewonden mensche vj pont. »

« Art. 15. Soo wie anderen ghetroken sal hebben metten harre, ofte kynneback-smeten ghegeven, oft metter vuyst gheslegen, sonder bloetstortinghe, ende sonder dat hi valle, sal geven den heere x schell. ende den ghequetsten x schell. (*).

« Art. 16. So wie anderen slaet, metten stocke, sonder bloet, ende de gesleghene niet ne valt, den

(*) Deze reglementen waren de vernieuwing van vroegere verordeningen, die maer voor een' bepaelden tyd waren uitgegeven geweest. Men leest in de proëmie dezer vernieuwde charte, *in den name der heleger onverschee'deger driefvoudigheden: Wy Jan, by den godliken ghedoghe abdt te sente Pieters te Gendt, verleend, hoe zyne laten wonende in zyn dorp van Saffelare, in hetwelk hy hield alle werlike heerscepie, sekere statuten volgden, welke hem van zyne voorgangers 't eens sekere termine waren gegeven; hoe, alsoi dien termin 'nu verleden ende ghehent synde, zy in de tegenwoordigheit van desen eerwaerdigen vader in Gode, waren verschenen, demselven oetmoedelike supplierende ende heerschende omme de minne s'almachtichs Godts, dat hy achtervolgende syne vorige goedertierighe ordonnanchie, hun sekere statuten in het gemelde durp eeuwiglic te achtervolghene, soude hebben willen geven; hoe hy, geneyght tothuerliedre bede..... gelet oec dat de voors. laeten,*

slaegher sal gheven den heere xx scelen, ende den gheslegenen xx scelen. Valt ooc den gheslegenen, zo sal den ghenen die hem slaet gheven den heere xl scel. ende den gheslegenen xl scel. Ende sturt hi bloet, so sal de slaghere gheven den heere iij pond, ende den gheslegenen iij pond, enz. »

« Van eenen vuysten slach, eenen stuyver dry oort; — van messe oft andere gheslepen wapenen te trecken om eenen anderen 't invaderen, vyfthien stuyvers dry oort; — eenen anderen te slaen sonder quetsen met eene gheswaerder handt, te wetene met steen oft houdt, oft diergelyke, oft yemanden daer mede te werpen, vyfthien stuyvers dry oort; — eenen anderen met gelycke gheswaerder handt te quetsen, eenentwintich stuyvers; — eene bloedige oft lendige wonde dry ca-

present ende toekomende, by dien middel met des te meerere verskerthede sullen connen ende moeten worden bestiert, met des te meer goedertierendheyt de selve hunne bede aenhoert en hun desen 't saertiere ghegeven ende ghedecreteert heeft, enz. Het is van deze vergunde charten en zogenaaemde privilegiën dat de heer Wiselius ergens zegt: « Op die wijze verklaart het zich, hoe onze voorouders bij de toenmalige omstandigheden der wereld, terwijl er geen boekdruk-kunst bestond en behalve de geestelijken, niemand lezen kon, reeds in de tiende eeuw zich willekeurig lieten regeren en van dezelfde rechten, welke hun van nature en uit den aard der burgerlijke samenleving toekwamen en door hunne voorzaten werkelijk en volstandig uitgeoefend werden, zoo geheel onkundig waren geworden, dat zij dezelve daarna bij gedeelten even als vreemd goed, als gunsten uit (der landheeren) handen, dankbaarlijk aannamen, of voor hun geld kochten. » (*Beschouwing van den Decreten Tolbrief*).

rolus guldens ende thien stuyvers. » (*'s Hertogenbosch, cap. 3. Deurne, art. 449*).

« Soo wie eenen anderen smyt, ofte eene caecksmete geeft, by den hayre treckt of crabbelt, sonder bloedstortinghe, es schuldich den heere xx sc. en den ghequetsten xx sc. » *Desteldonok, art. 23*.

« Soo wie yemant by den haire treckt oft oorbant geeft, oft met vuysten slaet, sonder bloeden, oft sonder vallen ter aerden, oft met nagelen cragt, hy sal geven den grave thien schellingen ende den ghequetsten tien schel. — Ende heeft hy hem met vuysten geslagen ter eerden, oock sonder bloeden, hy sal geven den grave xx schel. ende den ghequetsten xx schel. — Heeft hy bloet gestort, dats veertich den grave, en veertich den gequetsten. — Die yemant met stocken slaet sonder bloet en sonder vallen, hy sal geven den grave xx schel. ende den gequetsten xx schel. — Is er bloet gestort, hy sal geven drye ponden. » *Chore van den lands van Waes*.

« Wie eenen jacht oft *edelen* hondt alsoo quetste verbeurt pond 6 » 0
 Sloech hy hem doot 12 » 0
 Die yemant metten baert treckt 6 » 0
 Metten den hayre 3 » 0
 Mette voeten stoot 4 » 0
 Een en vuystslach geeft sonder bloet 4 » ½
 Met bloet 5 » 0

(*Cost. Santhoven, art. 22 en 35.*)

« Soo wie eenige officiers oft haren dienaers, hoofdmannen, ammans, setters, pointers, coninc-stabels of diergelyke persoonen injurieert ofte blame anseght ter causen van heurlieder officie, incureert de boete van x pont par., tot profyt van den heere, en staet voorts ten seggen van wetten. » *Bergen-St.-Winox, rub. 1 art. 25.*

« Wie scepenen injurieert ende hun lieden naerseght dat sy quaet vonnisse soudē hebben ghegeven oft dierghelycke andere injurien ende lasteringhen, sal boeten iegens den heere 20 pont par. en teghen elcken scepen 6 pont par. » *Desteldonck, art. 56.*

« Die teghen der heeren ordinancien oft vonnissen versmadelyck spreeckt, ende daer af ghecalangiert wordt, verbeurt teghen ieder leenman oft scepene dertig stuyvers, ende teghen den schauteth soo veel als tegen alle de leenmannen t'samen. » *Santhoven art. 18.*

« So wie scepenen wederseght, indien scepenen wysen dat het woord van wedersegghene hute quaetheden, hute hoeverdy oft by boesheden gheseyt es, hi es schuldech den heere c scele, ende allen den scepenen c scele; andersins sy dat sake dat si wisen dat woord gheseyt was by simpelheden oft by onwetendheden, zo ne sal hi niets gelden. » *Saffelaere, art. 33.*

Deze geldboeten brachten zeer veel op; geen

wonder dus, dat dezelve zoodanig werden vermenigvuldigd, dat men voor de geringste mislagen of buitensporigheden in boeten geslagen werd (*); by voorbeeld : « Die zynen debiteur wilt bedwinghen tot betalinghe van syne schuld met dreegementen by woorden, sal verbeuren thien pont paresys. » *Veurne, tit. 66, art. 56.* — « Soo wie eenen weert oft weerdinne syn ghelach ont-draeght, teghen synen danck en wille, ende dry dagen onthielde sonder te betalen, verbeurt dry pont paresis, ende niet min den weert oft weer-

(*) Het ligt in den aerd der saek, dat hiervan misbruik moest gemaakt worden. Het edict crimineel van 1570 spreekt van deze misbruiken ; « In eenige plaetsen, zegt het art. 61, den officier oft den heere neemt 't hemwaerts al 't geen de ghevangen heeft, *alwaert ghestolen goet of kerckroof.* — Alle de gouden specien door den geëxecuteerden achter te laten, de schulden betaeld, zyn voor den schouteth, het zilveren geld word onder de dienaers, die hem hebben aengehouden, verdeeld. » *Antwerpen, tit. 13, art. 13.* — Den 24 april 1642 werd door schepenen der stad Gend, ten aensien van *gestolene voorwerpen*, de volgende resolutie getrokken. « Heden hebben myne heeren schepenen ten getalle van » neghen gheresolveert, dat de misen van justicie, ende oock de vanghe- » nescosten, *souden moeten betaelt worden mette ghestolen pennynghen* » onder den heer onderbailliu berustende. Ende dat tselve oock zoude » moeten worden gheobserveert in t reguaert van andere dierghelycke » saecken, op het vooradvies van den pensionnaris Baers en my » (de schryver.) *Reg. Crim. van dat jaer, f.º 37.* — Van het casueel van den bailliu in eenige plaetsen, getuigt nog het volgende : Een vrachtvoerder op een' zondag koopmans goederen vervoerd hebbende, werd veroordeeld *in de boete na tuytwaysen tverbod*; dan werd van den verderen eisch des baillius ontslagen, *salvo dat hy den bailliu eens reys in de duynen doen sal met syn beste poerden* (1544.) *Byzond. uit de geschiedenis van het Strafrecht door De Wind*, bl. 32.

dinne te betalen. » *Cass. van Yperen, art. 10., Cost. van Henegouwen, cap. 23.* — De waard die drank weigerde viel insgelyks in de boete, *Chimay, chap. 2, art. 3.* — « Die eenen anderen begiet met dranck oft doet drincken teghen synen wille en danck, verbeurt de boete van dry ponden parisis. » *Cass. Yperen, art. 40*; en diergelyke bepalingen meer.

Deze boeten werden ook vermeerderd of verminderd volgens de hoedanigheid der personen en den aerd der zaek. « Ende als 't gebeurde by nachte, oft op heyligdagen, kermissen, gayfeesten ende andere diergelyke vergaderingen, wort *dobbel boete*, welke boeten niettemin, ende alle andere uyt causen, somtyds by de respective wetten, elc in 't syn, sullen verminderd en geaugmenteert worden, soo men naer de qualiteyt van de persoonen en van den mesuse sal vinden te behooren. » *St-Winox, art. 25 en 26.* « De boeten syn *dobbel*, zegt het artikel 35 der cost. van Grimbergen, wanneer het feyt gebeurt op eenen priester (*), ridder oft edelman. »

(*) Andere Costumen nochtans hielden de geestelyke personen in een slach van voogdy. « Item men houdt voor costume dat egheene priesters oft vrouwspersonen ten richtwaert behooren te spreken sonder momboiren. » *Rescriptie van de usagien, herkomen ende costugmen der dinghbanke van Bladele, art 23.* — Papen ende gheordende lieden of heur ghelicke die dinghen willen van den rechten, si moeten dinghen met haren voecht. (*Hande. Zeeland; art. 114. Van Mieris, charteboek.*)

Het zyn halve boeten , volgens J. Bottelgier, wanneer de vrouw misdoet : « Gi moecht en syt » schuldech te weten , dat of een wyf mesdoet in » boeten civile , si en vervalt niet dan in *halve* » boeten , daer dye man heele boeten geven soude , » gelyck als oft dye man mesbruycte boeten van » x scellingen , dat wyf en soude niet meer mes- » bruycken dan xxx scellinck , ende van ander » boeten desgelycx. » *Somme ruyrael* , cap. 367.

Het spreekt van zelfs dat die , welke de boete niet betalen kon , aen den lyve gestraft werd. « Den misbruycker die aen den heere syn breucke niet kan voldoen , wordt gestelt te water en te broode , oft by schavotteringhe of andersins gestraft ende ghebetert , naer gelegentheyd van saecke. » *Santhoven* , art. 4 , *Antw.* , tit. 20 , art. 6. — « En indien sylieden de macht niet en hebben die te betalen , de pene pecuniele sal verandert worden in corporele punitie , ter arbiterscepe van de wet , gelyckerwys oock geschieden sal om alle andere boeten pecuniele , hier voren en hier naer gearticuleert. » *Concessie Caroline van Gendt* , art. 30.

De *Bedevaerten* of *Pelgrimagien* werden ook meestendeels door geldboeten vervangen ; hoewel nochtans van een' anderen kant gezien wordt , dat in eenige plaetsen het gebruik was ingedrongen van door pelgrimagien , de vergoeding en herstel-

ling van eer, voor uitgesprokene scheldwoorden af te koopen (*), hetgeen echter onder anderen, de costume van Aelst, door eene uitdrukkelijke bepaling verbiedt. *Rub. 7, art. 9.*

De landstreken, waer heen de verwezenen tot eene wegaflegging of bedevaert zich moesten be-geven, waren ook verschillende volgens de ge-bruiken der steden en plaetsen, alwaer de straf was uitgesproken.

Leuven stuerde zyne bedevaerders naer St Joos op de zee (**). De Baendery (Baronnie) van Grim-bergen zondt die knapen naer het Heilige Bloed, te Wilsenaken; Mechelen verzondt dezelve naer

(*) « Injurien met woorden worden gherepareert diverschelyck, te
 » weten, met woorden, met *pelgrimagien*, (hy schreef dit in 1565)
 » oft andere eerlyke beteringhe (amende honorable,) oft ooc met ael-
 » moessen te geven, met *glase vensterente* maken en diergelyke; inegelyke
 » met sommen van ghelde oft andere profytelycke beteringhe, en al ter
 » discretie van den juge. (*DAME. Pract crim, cap. 136. n. 11.*)

De costume van Landrecies behelst, omtrent het uitschelden van burgers op de straet en in derzelver huizen, eene bepaling die wy niet kunnen nalaten alhier te vermelden: « *Si aucun langaire accoutumé a dire injure à aucun bourgeois en la rue ou au faubourg, le bourgeois ne cherchera bâton pour le battre s'il n'en a, mais s'il veut le frapper par trois fois de poing, et s'il tenoit dans sa main bâton ou verge, le frap-pera par trois fois sil luy plait, et sil diest derechief injure, il le me-nera au juge, lequel fera justice d'yceluy, mais sil lui dit l'injure en sa maison, il le battrà tant qu'il voudra sans morte et perdition de membre, en après sil luy plait le jettera dans la pueze.* Art. 39.

(**) Abdy in Frankryk gelegen onder de diocèse van Amiens, en van de orde van den H. Benedictus.

St Marten te Tours, naer St Jacob in Gallicie, naer Chypres, enz. Die van het graefschap van Limburg werden gericht naer Rochemadone, Nancy en Vendôme; die van Diest naer Roomen, Ferrare, Straetsburg. Die van Gend moesten zich begeven naer verscheidene plaetsen in Spanje, Frankryk, Italie, Napels, Sicilië, Toscanen, Venetien, Savoyen, Zwitserland, Polen, Silesiën, Hongaryen, Bohemen, Duitschland, Engeland, Schotland, Noorwegen, en alom elders alwaer eenigen toeloop van pelgrims of eene byzondere devotie in zwang was. De verwezenen, die door gebrek aen geldmiddelen, zich niet konden vrykoopen, even als diegenen, welke de bedevaert in eigen persoon en zonder losgeld, moesten uitvoeren, ondernamen den tocht, met schulpen bekleed, voorzien van kalebas en pelgrimsstaf, met *palster en scherpe* (*), op Gods genade en den

(*) *PALSTER, Bedevaertstaf. SCHERPE, SCHARPE, Roissak, Maet. KIL.*

» Hier's een pelgrim: segen hem!
» Geef hem scharpe en bedevaertstaf!

(J. F. WILLEMS, in *Reinaert de Vos.*)

Het spreekt van selfs, dat, voor het algemeen, die pelgrims niet overal even wel moesten worden onthaeld:

« Ma femme! écoute donc, ma femme! nous donnerons un morceau de pain et un verre d'eau-de-vie au premier pèlerin qui passera; et il n'y aura pas de mal de garder pour cela ce fond de cruche, qui est un peu trouble, et ce pain d'orge mal cuit dont les enfans n'ont pas pu manger. »

(WALTER SCOTT.)

bedelzak; en geene dezer omzwervers mochten te rug komen zonder behoorlyke getuigschriften dat hunne reis volbracht was, *sans apporter certification d'avoyr faict et accomply le dict voyage.* NYVEL, art. 62. LUIK, Cap. 14. art. 7 (*).

Wy hebben zoo straks gezien dat deze bedevaerten meestal door geldboeten vervangen werden. De costumen van Diest, Limburg en Luik behelzen eene soort van tarief, aenwyzende de sommen voorwelke de verscheidene bedevaerten konden worden afgemaekt; zie hier deze lysten :

« Item de ghene die ghewesen wort ter saken van eenighe fourfeyten in eenen wech in Cypres, mach lossen met dertich realen.

« Item die wech tot sint Jacobs in Galissen, die mach lossen met twintich realen.

« Item die wech tot Roomen die mach lossen met tien realen. Den wech tot Ferraren staet ter redemptie met vyf carels. Den wech naer Strasburch staet ter redemptie met vyf carels. » Cap. 6. art. 22.

(*) En van danen bringhen goede lettren, dat hi sine pelgrimage sal hebben ghedaen int occusoen van desen ende negheen andre. — Sal kentic maken met warachtighe oraye lettren also dair behoiren sal, dat hi dese pelgrimage in propren persoene ghedaen eeft, ende niemene anders vor hem. — Dat Thome den eet hebben sal, up dat hys begherd, van Ghiselbrucht en Oelen sinen broeders, dat elc sine pelgrimage ter steden dair soe hem gheset es, in propren persoene met syns sellefts live, sonder fraude ende malengien, sal ghedaen hebben. En zoo voorte, (soeendincboucken der stede van Ghendt.)

Vennant maintenant aux voyes et amendes statuez en ceshuy pays de Limbourg, sont telles :

<i>Premiers une voye de Cypres qui monte quarante florins d'or</i>	<i>fl. d'or. 40</i>
<i>Voye St. Jaque monte</i>	<i>20</i>
<i>Voye de Rochemadoux</i>	<i>10</i>
<i>Voye de St. Theobalde à Nancy.</i>	<i>5</i>
<i>Voye de Vendosme</i>	<i>5</i>
<i>Voye St. Nicolas</i>	<i>2½</i>
<i>Voye de Trieff. (Trèves)</i>	<i>1</i>

(Art. 260 Coust. Limbourg.)

Les voyages accoutumez et les compositions d'yeux sont telles :

<i>Le voyage d'outremer</i>	<i>fl. d'or. 20</i>
<i>Le voyage de St. Jacques</i>	<i>10</i>
<i>Le voyage de Rochemadoux</i>	<i>5</i>
<i>Le voyage de Vendosme</i>	<i>2½</i>
<i>Le voyage de Walcourt</i>	<i>1½</i>

(Art. 37, chap. XIV. Liège.)

Het tarief of de *pelgrimagie-lyst* der stad Gend is zeer opmerkelyk. Zy vervat meer dan 250 steden en vlekken, gelegen in alle de deelen van Europa en zelfs in Azië, alwaer de verwezenen tot het doen van bedevaerten verzonden werden, en ook de sommen waervoor deze bedevaerten, voor zoo verre die niet in eigen persoon werden volvoerd, konden worden afgemaekt.

Dit aloud en tevens allerbelangrykst document is hetzelfde waervan Damhouder gewaegt, als geschreven zynde in den *Rooden-boek* (*); voor zoo veel wy weten, is het nooit in druk verscheenen. Uit hoofde van zyne uitgestrektheid zyn wy verplicht hetzelfde in de *Bewystukken* eene plaets te geven [14.]

In de costumen van Luik vindt men een onderscheid gemaekt tusschen de bedevaerten, die in eigen persoon moesten worden uitgevoerd, en dezulken die voor eene somme gelds konden worden afgekocht; de eersten waren onteerende, en brachten de onbekwaemheid van den verwezenen tot het bekleeden van alle ambten mede; de andere werden slechts als enkele geldboeten en civiele schulden erkend. Aldus komt het min vreemd voor, dat men voor een en zelfde misdryf, tot vyftien tochten den schuldigen naer St Jacob van Compostelle veroordeeld ziet. De inhoud dier bepalingen is als volgt:

« *Un surcéant du pays condamné à perager quelque voyage de ses pieds, est par telle sentence infâme et incapable de porter office; autrement est si le voyage est réduit en argent. Art. 36.*

» *Qui coupe le poing à un autre, eschet en*

(*) Men zie te rug op bladz. 29. Het stuk bevindt zich in den *Witten-bouc*.

quinze voyages de Saint Jacques en argent envers la partie et en moitié envers l'officier ; et pour un œil eschet en pareille somme que pour la poing. »
 Art. 21.

Het verdient opmerking dat in vroegere tyden, toen de grootste misdaden door een gemeen verdrag afgemaekt en met geld geboet en gezond werden, de schuldige nochtans tot eene wegaflegging, of bedevaert, gedwongen was.

De costumen van Vlaenderen en Braband bevelen verscheidene schikkingen op het stuk van verzoeningen: zy bepalen aen wien der bloedverwanten van den verslagenen het recht van *mondzoen* toekomt, hoe de zoenpenningen moeten worden verdeeld, welke plechtigheden in het ontvangen van den zoen plaets hadden, en onder welks rechtsgebied de partyen respectievelyk behoorden.

« Men useert, zegt hieromtrent het 17^e art. Rub. VII, der costumen van Aelst, van alle manslagen en doodtslagen, gheene moorden zynde, tusschen de vrienden van den overledenen ende deghene van den misdadighen, naer dat partyen gheaccordeert zyn, daer af te maken een compromis ende versoeninghe, daer af den montsoender is den naesten bestaenden manspersoon van den overleden, dit met verscheyde ceremoniën ende solemniteyten by den misdadighen peys ghecust

wordt (*), daer by de vrienden over beede de syden verbonden worden en eedt doen, nimmermeer twist met elckanderen te nemen, ofte laten nemen ter dier causen, volgende d'oude usancie. » De costume van Gend houdt dezelfde bepaling in. Deze compromissen werden aldaer voor schepenen der nederbank (van Ghedeele) overgebracht en door hen bekrachtigd :

« Schepenen van Ghedeele hebben ooc kennisse van reparatien ende paysen, die men maect van doodtslaghen, als men tselve begeert, ende oversulcx useert men 't compromis (alsoo t' soendynck oft versoenen gheordineert ende ghesloten is) te bringen voor de voornoemde schepenen, daer t' elcke partye a part ghelesen wort; ende kennen van ghelyke van den zeker, voetvallen, eeden ende andere solemniteyten daer toe dienende. » *Cost. van Gend, rub. 3, art. 9. KNOBBAERT. Ibid.*—Men weet dat deze compromissen, en *compositien* over misdaden, maer eerst door het artikel 13 der ordonnantie van den 9 July 1570, verboden zyn geworden; echter bleven de verwyzingen tot het doen van bedevaerten, nog lang in voege.

(*) Deze plechtigheden syn seer omstandig beschreven in de costume van Antwerpen, *cap. XXII, art 6, 7 en 8* hier achter gedrukt [16]. Men heeft er bygevoegd het Relaes eener verzoening, die den 17 mei 1437 binnen Aelst plaets had, en in de *Oude costume M.SS.* derselve stad, ten voorbeelde, bygebracht is.

Ofschoon de costumen maer alleen spreken van doodslagen, die met geld geboet en gezoend werden, bleef echter nog langen tyd het gebruik bestaen, dat men toegebrachte verwondingen en alle andere lichamelyke beleedigingen met geld kon afkopen, of zich door bedevaerten, naer verre verwyderde landstreken, zuiveren; hetgeen zelfs plaets greep ten aanzien van enkele injurien en geringe buitensporigheden. Hier van getuigen de nog aanwezige *Zoendinc-boucken*, in het archief der stad Gend berustende. De volgende aenhalingen daeruit, die ons, om het verschil van tyden en zeden, belangryk schenen, strekken daervan ten bewyze:

I. « (1481) Kenlic zy allen lieden dat van de doot ende wancost van wylen Jwein (Jan) Sloc, wiens ziele God ghenadigh zy, faytlic brocht van live ter doot binnen de prochie van *Aendyc*, van welken faite facteurs ende belast zyn heer Pieter Crabbe, priester, Jan van den Walle, F.^s Willems, ende Matthys de Bie, so eischt dat by overgave ende tusschensprekene van eerbaren, discreten, weerden ende wysen Jhan van Saemslacht, Achillis van Gissele ende Jacop van den Hille(*), zo verre ghedaen ende ghelaboreert es, als dat van deselve

(*) Vergelyk hiermede ROMANON, *Introduction à l'hist. de Charles-quiné. Note XXII.*

doot en wancost met diere aencleven mach tuschen Jooris Sloc, als montsoendre van den voers. Jwein zynen vader was, zyne maghen ende vrienden, over deen zyde, ende de vornomde mesdadi-ghen, haerlieder maghen ende vrienden, ende allen den gonen die mens wancost zoude moghen weten, onder andren paeyse ende zoendync gheconcludeert, ghesloten ende ghemaect es, in der voormen ende manieren naervolghende, dats te wetene: dat drie van den voorscreven mesdoenders, naeste maghen van bloede, up den dach van den voetvalle die men doen sal binnen der stede van Ghend, vrin-daghs den lesten dagh van Ouste, in dit jaer **xiii** **xxxxi**, in den reftere van den cloestere van den Augustinen binnen derzelve stede van Ghend ghehouden worden te comene, als onsculdighe lieden, naer de costume in ghelycken onderhouden, voers. montsoendre zyne maghen ende vrienden, bid-dende deur de bittere passie, pyne ende doot, die onse lieven heere Jhs. Xtus straf ende leet up den helegghen goeden vrydach, ter verlossing van allen kerstenen creaturen, dat zy den voers. mesdadi-ghe de doot ende wancost van den voornomden Jwein vergeven willen. Item zyn dezelve mes-doenders, oft heurlieder vervanghers hier onder ghenoeemt, ghehouden ter eeren van Gode van hemelryke, over ende in lavenesse van de ziele van den voers. dooden, te doen doene zeven messen de weke, een jaer lanc gheduerende, by zulken pries-

tere, aultare ende daghe als den voers. moentsoendre ghelieven sal, ingaende ten daghe van de voorscreven voetvalle, telken xvii weken deen derde, naer de wet van der poort, in de handen van den voers. moentsoendre, die de keure heeft et sy de messen ghedaen oft de penninghen te hebbene, totter somme van xlii lib. parisis. Item ten daghe dat men de uutfaert van den voers. Jwein doen sal te leverene, in de handen van den voers. montsoendere, zyne maghen ende vrienden, C broot van mudde taerwe, omme datte by hemlieden ghedestrybuert ende bekeert te werdene den aerne, omme de minne van God, over de ziele van den zelve dooden, ende andersins also hemlieden goetdynken ende ghelieven sal. Item sullen voort in memorien ende ghedynkenessen, ter eeren van God van hemelryke, van de voers. montsoendre, syne maghen ende vrienden, in lavenesse van de ziele van den voers. dooden, stellen oft doen stellen binnen de voornomde prochie van Aendyk (*)

(*) *Aendyk* of *Adendyk* (byverkorting) bestaat niet meer; het werd in latere deuren overstroomd. Zoo als de kaart van 1274 getuigt, was dit dorp gelegen tusschen Zaemalch en Heynsdyk, op eene kleine myl afstands van de kalle (het water,) welke Zeeland van de vier ambachten afscheidde

Men ziet by *F'Espinoy* f.º 195, dat Willem van Artevelde, watergraef en moormeester van Vlaenderen, in deze hoedanigheid, met Rogier van Brestode (*Briso-testo*, zynde een tak der familie Vilain) ridder van Buxam, in 1341, een geschil wegens de dyken tusschen de ingezetenen van *Aendyk* (Adendyk) en Geerdyk, naderhand ook weggespoeld, en die van Beosten blyde, vereffende, en ten einde bracht.

an den kerkmuur , jeghen over daer de voorscreven Jwein verslegghen was , een cruuse x dumen dicke in 't viercant ende eeken hert zynde , emers 't selve cruse in zavele stellende , ende houden staende also langhe als 't hout gheduren sal. Ende waert datte bi infortune ommeviele oft omegeworpen worde , de voers. mesdoenders oft heurlieder borghen ghehouden wesende datte weder up te rechtene , ofte doen rechtene , ende in passe te stellene , alsoot behoirt , deuchdelic sonder fraude. Item ter eeren van Gode , den montsoendre , maghen en vrienden , over ende in lavenesse van der ziele van denzelven dooden , so zyn dezelve meedadighe ghehouden te doene *drie peregrymaghen*, *deene tsente Pieters en tsente Pauwels ten hoghen Rome*, *dander tsente Jacops in Compostelle*, *ende de derde ten Helegghen bloede te Wilsenacken*, te wetene , Matthys de Bie dezelve peregrimage ten Helegghen bloede , ende elc van de andere twee mesdoenders een van de peregrimage te Rome , oft sente Jacops , zulc als daer toe sy by den voers. montsoendre , oft jemant anders van zynen tweghe die hem ghelieft , vermaent sullen wesen. Alle dezelve peregrimaghen te purren (aen te vangen) binnen ses weken naer 't zelve vermanen , ende der wet van der poort ende hemlieden , of eenech heurer also vermaent ende ghepurrent zynde , niet wederkeeren binnen Vlaendren , voor hy dezelve peregrimage vulcomen ende certificachien ghe-

brocht sal hebben, dat hy zulke peregrymage ghedaen heeft ten occoyssone voorscreven, ende ome negheen ander sake. Item boven desen, den voers. montsoendre, zyne maghen ende vrienden, tontheffene ende quytene van den costen, ende lasten die gebeuren sullen up den voern. dach van den voetvalle, van scepenen, secretarissen, serjanten ende boden van ghedeele, die over dezelve voetvalle staen sullen, met dits daer ancleven sal moghen. Ende ooc insgelycx ooc denzelven montsoendre in zyne handen te leverene de coppye van desen compromissie, al sonder sinen cost oft last. Item noch boven desen over de costen, moyten ende lasten by den voers. montsoendre, zyne maghen ende vrienden, ter causen voorscreve gheadt, ghedaen ende uutgheleit. Ende ooc in profytelyker beteringhen zoo zyn de voers. mesdadeghen, oft heurlieder vervanghers, hier onder ghenoeemt, ghehouden te ghevene ende betalene de somme van iv.^c lb. pars. te zulker paymenten als men useert naer de wet ende poort van Ghend, dats telken xvii weken deen derde, binnen eenen jare vul betaelt. Aldus ghesloten ende upghenomen by vormen van compromisse, up eene redelike paeayne, ende verbuerte van hondert ponden pars. te gane (geven) up dat die verbeurt worde also men useert naer de wet van der poort van Ghend. Ende al wordt deselve paine verbeurt eens of meer, nochtans zou de voers. zoendinc blyven goet, ghestandich ende van

weerden teeuweliken daghe (*). Hier af zyn borghen over de voers. mesdadeghers.... (namen der borgen, ten getalle van twaelf.) Ende over den voors. montsoendre om 't voors. zoendinc wel onderhouden te werdene zyn borghen.... (namen der vier borgen).... Actum den lesten dach van ougste a.^o lxxxı (1481.) » *Zoendinck-Bouck ejus dem anni f.º 1.* (**).

II. « Jhan Gods ulpe zal gheven Kallen (Catharina) Mourmans xx lb. pars. over hare quetsure ende fortsieringhe, die hy hare dede ende slouch met stocke. Voirt so zal Jhan Smet doen sine *pelgrimage* tonsser vrouwen te Regensborch up den Denauwe, ende Jhan van der Piet tonsser vrouwen te Lubeke, over 't mesgryp dat sy mesgrepen, ende met vuusten sloughen in heymelicke steden Calle Moermans voors. Voirt so zal Jhan Zoetaerd doen sine *pelgrimage* tonsser vrouwen te Lucerne, ende jofvr. Lysbet Zoetaerts zyn wyf, te sente Lode-wyxc te Marsailgen, ome dat sy daden slaen Calle voors., also claerlic ende wel bevonden es bi der

(*) Zie art. 15 rub. III. der cost. van Gend.

(**) Dit register bevat verscheiden acten van dien aerd: de verzoening onder anderen van eenen man, die zyne vrouw om het leven had gebracht en naer Romen in bedevaert verzonden werd. De schuldigen waervan in die acten gesproken is, verschynen allen voor de bloedverwanten der veralagenen in *keurlieders lynwaet, bloetshoofts, baervoet en ontgurt naer costumen.*

goede orcontscepe. Voirt so zal Calle Mourmans doen *hars pelgrimage* te Vendome, over de quade woirde die soe (zy) seide up jofvr. Lysbette Zoetaerts voers.; daerome dat toequam datter mesgrepen was. Voirt omme de redene dat Jhan van der Piet wel ende suffisanteliken bedregen was (overtuigd), dat hy Callen voorseit alp (hielp) slaen, ende daerna hilt bi sinen heede, dat hy der by stont, ende hare niet en alp slaen, ende hem selve aldus mesleede ende verzwouer, so eist dat scepenen termineren ende wysen Jhan van der Piet vors. te treckene binnen viii daghe eerstcomende te Dornike *aen den penitencier, omme absolucie te ontfane van dese zake*, ende daer af bringhene goede lettren van den penitencier, ende scepenen, daer mede kenlic makende, dat hi van dese zake absolucie ontfanen heeft. Voirt wyssen scepenen te bringhen binnen eenre maent eerstcomende xxx lb. parisis te scepenenwaert, van de welker sommen men nemen sal de xxiiii lib. pars. ende die bestellen ende gheven ter eeren van Gode, den armen van den hospitale binnen Ghend, by eenen serjant die scepenen daer toe deputeren sullen, *ende Jhan voers. daer by an te sine, omme te wotene wie men de voers. aelmoessene gheeft ende bestelt*. Ende de andere vi lib. pars. sal men gheven ter eeren van Gode in de wevershuus te hulpen tharen wercke.» (*Zoendinc-bouc, a.º 1371 f.º 10.*)

III. « Kenlic sy, etc. Dat van der quetsinghen ende

smerten die Philips ute meerham dede den heer Janne van Vinderhoute, priester in sente Niclaeus kercke, beide partien te scepenewaert bliven (*) syn, omme dat te beterne, ende bate te ontfanen wysdomme van scepenen, so heyst dat scepenen wysen Philipse vors. vergeffenesse te biddene den heere Jhanne vorn. also hy dede, ende voert dat hy den heere Janne gheven sal xxv lib. pars. over sine quetsinghe ende smerte, te ghelene deene heelt t'Sinxenen eerstcomende, ende dander heelt te sente jans messe naestvolghende. ende der Jhanne ghelden synen meester (chirurgien). Voirt wysen scepenen Philips voernoemd *syne pelgrimage* te doene tonser vrouwe Tavengoen (Avignon), *ende dat hi daer te biechten gha, totten ghenen die hem penitencie gheven, ende injongeren mach van desen feete, ende hem der afabsolveren*, ende die absolucie overbringhen, mencioen makende *dat hy tfeet belyt heeft, ende dat hyt dede ten heer Jannewaert priester zynde sente Niclaeus, in de ghewyde kercke*; ende nyet ne come binnen Vlaenderen, toter tyd dat hy die absolucie heeft, ende alse hise heeft, bringhese te scepenewaert, omme mede te toechene dat hy scepene wysdom wel heeft vulcomen ende ghe-

(*) *Blieden*, ter beslissing of uitspraak van goode mannen of scheidslieden stellen, in het fransch, *compromettre*.

daen (*), ter eeren en de baten van den heere Janne voers. Ende Philips sal purren ome syne pelgrimage te doene, onthier ende tsinxenen eerst comende. Ende hier mede wysen scepenen beede partijen wel ende wettelic verzoent. Dit was ghe-

(*) Enige deser getuigschriften syn ons overgebleven. De twee navolgende vindt men in den *Zoending-bouc* van het jaer 1354. f.º 2.

« *Unicursis in X.º fidelibus presentes litteras inspecturis, Cardinales et thesaurarii ecclesie St. Jacobi apostoli de compostella, salutem in domino, qui est omnium eterna salus. Noveritis Guyllelmum van de Putte pegrin. latorem pntm causa pegrinationis faciente in honorem scabinis de Gand. Ecclesia S.º Jacobi apli de Galicia lumina visitasse et ibi peregrinationem suam bene et perfectè pegiasse, in cujus rei testimonium pntes litteras sibi dedim. sigilli altaris S.º Jacobi in dorso sigillatas. Datum Compostelle xiii die mensis septembris, anno Dni M. CCC quinquagesimo qrtto.* »

« Deze lettren waren ghetoecht voer scepenen int scependom ser Everdeys Gruters, in 't jaer lxxx den xxviii dach in October. Ende Sanders conte hilt hem ghepaeyt en gaf syne andworde up alre helegghen avond, by also dat hy staet onverlet omme Willems eet te hebben Van de Putte van deser pelgrimagen. »

« *Paulus de Screfano prior S.ºi Petri de Roma Dm. pp. penitenciaris, discretis viris scabinis ville Gand. Salutem in Dno. Noveritis quod Wasselinus de puteo (van de Putte) pntium visitavit lumina apostolorum Petri et Pauli personaliter pro Eustacio de Rieme quem instigante diabolo interfecit. Datum Romæ apud S. Petrum V. kalend. octob. pontificatus dm. Innocentii pape sexti anno sede.*

Item noveritis quod frater Johannes des Torfman sacerdos conduxit latorem prædictum.

« Deze lettren waren ghetoecht den Vten dach in november voerscepenen en Sanders conte gaf up den selven dach syne andwoorde, ende hilt hem van deser lettren ghepaeyt, in der manieren dat hy staet onverlet omme Wasselinus eet te hebbene, alse hy comt binnen lands. » *Ibid.*

daen ende ghewyst etc. Actum den .xviii dach in aprille» (*Zoendinc-bouc*, a.º 1354 f.º 9 verso.)

IV. « Heindric de Necker ende Masin Hoep sullen gheven en betalen den heer Kerstiane Buuc, priester, over sine quetsure ende smerte van iii wonden, deene bachten int hoeft, ende andre twee an de luchtere (linker) hoeghe, daer af dat hy in vreesen es ome syn lucht te verliesene, de some van lxxxv lib. pars.

« Ende also van den verliese van der lucht an de vorn. hoeghe, dat stellen scepenen uut onverlet, hopende datter God in werken sal, tote sent jansmesse eerstcomende, omme danne, naer de ghelegenthede van den saeke, beteringhe te ghesciene, alsoet hehooren sal ter ordinanche van scepenen.

« Item sal de voers. heer Kerstiaen Buuc gheven ende betalen Heindric de Necker, over sine quetsure ende smerte van i wonde, an de muus van den aerme, de some van xviii lib. pars, waer af de surgien sal hebben van siere (zyne) curen vi lib. pars.

« Ende also van der toecompsten, die termineren scepenen ende wysen deen jeghen dandre gaende quite ende te nieute. Ende hier mede, etc. Ende van deser voers. beteringhe so sal Heindric de Necker ghelden en betalen lx lib. pars ende Masyn Hup xxv lib. parisis. (*Zoendinc-bonck*, a.º 1405. f.º 63. v.)

V. « Kenlic sy etc. Dat van alsulke mesgrype messegghene ende mesdoene, als Gheenin Bekaert, Gill. sone, in tiden voerleden mesgreep en mesdede te Joufr. Kateline Van de Wallewaert, als grootmeesterigghe van den hove van der Hoyen (Begynhof), ende eenighe joufvrouwenwaert van den selven hove (*) Ende heeft de vors. Gheenin, boven den eersten mesgrype, weder mesgrepen messeit en mesdaen, up de voers. grootmeesterigghe ende joufvrouwen van den hove. Ende naer doercontscepe en informacien, te harer kennesse comen, syn eendrachtelic comen voor scepenen, en hebben haer eendrachtelic terminacie gheseit ende ghewyst in der maniere naervolghende.

« Eerst, dat over dmesgryp en mesdoen, dat de voers. Gheenin eerstwaerf mesgrepen en mesdede, int ghuent dat hy over den muur clam by nachte, eenighe joufvrouwen van den hove scouffierlic (**) en dreegelic toesprac. Ende over dmesgryp messegghen en mesdoen, dat de selve Gheenin mesgrepen mesdaen en messeit heeft, up de vors. grootmeesterighe ende joufvrouwen van den hove, de vors. Gheenin Bekaert sondachs naer sente

(*) Dit begynhof is gesticht door Jeanne van Constantinopelen, gravin van Vlaenderen en Marguerite hare zuster, in 't jaer 1234. (*Miscus tom. 2. p. 685*, *Dierics, Mem. sur la ville de Gand tom. 2. p. 452*, en *tom. 1. p. 206*.) — En het groot Begynhof in 1242.

(**) SCHOTTERIGLYCK. *Violenter, ignominiosè, cum opprobrio*. KILIANUS.

Martins dach in den winter, nu eerstcomende, sal comen voer de poorte van den hove van der Hoyen, ende hem daer doen bloetshoefts ende ontghurt, ende hebbende daer bereet eene torche van xii ponden was weghende, ende die van daer draghende totten groeten authare, stappans als tsermoen ghehendt sal syn, ende metter voers. torche ghaen voor de stede, daer de grootmeesterigghe ghecostumeert es te sittene, en der grootmeesterigghe bidden vergheffenesse van dies hy te haerwaert, als grootmeesterigghe van den hove, ende ten andren joufvr. vrouwenwaert, messeit en mesdaen mach hebben, ende dan de torche draghen te groeten authare, ende daer laten ome den heleghe sacramente mede te lichtene. Ende dat de vors. Gheenin stappans uuten hove ghaen sal, ende daer buten bliven, sonder der in te comene drie jaer lanc, het en ware bi orlove consent ende wille van der grootmeesterigghe, nu es, of dan syn sal.

« Ende over dmesgryp ende mesdoen, dat de vores. Gheenin messeit ende mesdaen heeft, ter joufvr. vrouwen Katelinewaert Van de Walle, de vors. Gheenin doen sal *sine pelgrimage*, ter eeren van joufvr. Kateline voers. ende hare maghen ende vrienden, tsente Marien Magdeleene tspelunken, ende die purren binnen xiii nachten naer datte hem de vors. Joufv. Kateline vermanen zal, ofte doen vermanen, ende dat hy van dane bringhen

goede bezeghelde brieven , dat hy de voers. pelgrimage ghedaen sal hebben , omme dat occoysoen ende negheen andre. Dit was aldus gheseit ter kennessen van scepenen en ter presentie van partien, in die novembris. » (Z-B. a^o 1405. f° 63 recto.)

VI. « Jan Waerloos sal ghaen int sinxendaghe Ste Pharilden, *in processien*, met twee melcstopen vul melke up sijnen hals , den eenen voeren hanghende ende den andre achter, ome dat hi sonder redene en verdiente Lisbette Houtskoete twee stope brac, ende in de melc met sijnen voeten tart, in despote (gezwets, *bravade*) ende meneghe sijn voetsel anne binnen Ghend (had) en de buten nement. Voert sal hy doen *sijne pegrimage* tonser vrouwen Taken, over dmesgryp dat hy mesgreep up Lisbette vors. Ende hiermede enz. » (Z-B. a.° 1356. f.° 10.)

VII. « Over dmesgryp en mesdoen, dat Jan van Dasseghem mesgreep en mesdede, up Jacoppe Mayens, in 't ghuent als Jacop sijn feeste en bru-locht houden soude van sinen huwelike, hy met menichten van volcke den vors. Jacop bewacht ende belaeght hadde, ende moeste wederkeeren hy en sijne vrinden, die met hem quamen, twelke hem quam ter groeter scaden blaemten ende scoufieringhen, ende meest al syn spyse die hy ter feesten hadde doen bereeden verloren bleef, en was een de meeste *scoufieringhe* (hier affront) die men eenen man doen mochte, so sal Jan vors.

doen *sine pelgrimage* ter eere van Jacoppe Mayens voern. ende sine vrienden en maghen te sente Marien Magdeleenen ter spelonken. » Anno 1462. Bl. 7 (*). Eenige verdere compromissoriale uitspra-

(*) Het getal dergenen die met deze korte sententie, en wegens de daerin vermelde *scoufferinghen*, wyd en syd verzonden werden, is niet op te geven. Slechts enkele staeltjens: — « Over dmesgryp en mesdoen dat Beatryse van Gheete mesgreep en mesdede, in 't ghuent dat soe (sy) quam huerkene onder Jhans Dachvaerts veinstre, ende dit costumelic ploeght te doene; so sal Beatryse voers. doen *hare pelgrimage* ter eeren van Jhan voern. te sente Cornelis tyndien (boven Aken) a.º 1425. f.º 7. — « Over dmesgryp en mesdoen, dat Kathelyne Schachtels Joos Scevaels wettelic wyf, messeide en mesdade, jeghens Mergriete Synichzoens, in 't ghuent dat so (sy) toot haer seide, dat so hare keerle (opperkleed) een elf elle nauwer ghemaect hadde dan hy sculdech was van syne, naer 't laken dat soer toe ghehadt hadde en dat so haer toegheest hadde; Zo sal de voers. Kathelyne doen *hare peregrimage* ter eeren van Mergriete voern. 't sente Joos up de zee. » (1436, f.º 4. v.) — « Over dmesgryp en mesdoen dat Mergriete Parydaens mesgreep up Katheline Nattendriessche, in 't ghuent dat soe haer scoufferlic toesprak, scaltse (uitschold) lee-kele zwarte calle; So sal Mergriete vors. doen *hare peregrimage* ter eeren van Kathelinen vorn. te Ceulen, ten drien Coninghen. » — « Over dmesgryp en mesdoen dat Heinric Eetvelde mesdede up joufvr. Johane Raelens, in 't ghuent dat hi haer dreeghelic toesprak, segghende hy soude se bi haren langhen neuse nemen, so sal Heinric vors. doen *sine peregrimage* te sente Maternen, te Roederkerken. » (1425 f.º 21.) — « Over dmesgryp en mesdoen, dat Pietre de Raed mesgreep up Kathelyne Sabda, in 't ghuent dat hi haer blameerlic toesprak, scaltsene poederconte, so sal Pieter de Raed vors. doen *sine pelgrimage* ter eeren van Kathelynen, tsente Cornelis tynden. » (1425, f.º 6.) — « Over dmesgryp en mesdoen, dat Jacop vander Elst mesdaen heeft, up Joes Scevael, in 't ghuent dat deselve Jacop zijn bronc af-stac, ende toeghe den voers. Joose Scevael sinen eers; so sal de voers. Jacop vander Elst doen *sijn pelgrimage*, ter eeren van Joos Scevael sine vrinden ende maghen te Coelne, ten drien Coninghen. Ende hier mede kennen scepenen wettelic soendinc. » (1435, f.º 16.)

ken, onder veelerlei opzicht des lezers aendacht overwaardig, en die, ter besparing van ruimte, hier weggelaten zyn, zullen in de Bylagen medegedeeld worden. [16.]

Moesten wy veel meer bewyzen bybrengen van het algemeen gebruik dezer bedevaerten, als pœnaliteiten ingevoerd, wy zouden die gereedelyk vinden in het weinige, dat ons van de acten en handelingen der oude neringen is overgebleven. Wy bedoelen hier drie sententien, de eene van deken en gezwoornen der blouw-wervers te Gend, van den 10 october 1367, de andere van de oversten der baerdemakers (*) van eene latere dag-

(*) De heer Dierix vergist zich wanneer hy het woord *Baerdemaker* in het fransch door *Barboueur* vertaelt. (*Mém. sur la ville de Gand, tom. 2. pag. 109.*) *Faire la barbe* beteekent tot den dag van heden in het fransch, *den baerd scheren*.

De chirurgiens of heelmeeesters maakten weleer en tot in de laetste tyden toe, dese nering uit: zy alleen hadden het recht den baerd af te doen, en het haer te snyden.

In het stedelyk archief kwam ons onlangs seer toevallig in handen een aloud reglement dezer nering, het loon van het scheren, van het haer-snyden op verschillende wyzen, van het aderlaten, enz., vaststellende. Hetzelve is gemaekt of vernieuwd in den aenvang der XIV eeuw, en houdt verder eenige bepalingen in, die wy om derzelver oudheid, den liefhebberen alhier gaerne mededeelen:

« Item dat niemant clincken en gha achter straten no vraghen om scoeren..... up de mesdaet van *n* schelen pars. »

« Item dat niemant min en scoere eenen baert, dan *n* miten (a). Van eenen hare te rondene *n* miten. — Van eenen hoofde metten scoeræe

(a) 12 myten is drie deniers.

teekening, en eindelyk een vonnis van de cordonniers (schoenmakers, *cordonniers*,) tegen eenige gemeene leden derzelve neringen uitgesproken, waer by de veroordeelden, wegens eenige geschillen en woorden in de corporatie ontstaen, naer verschillende plaetsen in pelgrimagien verzonden werden. Deze bescheiden deelmakende van de laetste overblyfselen van het aloude rechts-

my miten — van eenen hare up den cam *my miten*. — Ende een adre niet min en late in den arem dan *my miten*. — Ende eenen adre up de hant en up den voet. — Ende voirt van allen andren diverschen adre van elken eenen gro. Ende van eenen tande te treckene I gro. Ende dit up de mesdaet van v sc. para. diet min dade. »

• Item dat niemene en sceere up vigiliëdaghe, no up sondaghe, no up gheen onser vrouwendaghe, no up gheen aposteldaghen, no up sacramentsdach, no up goet vrindach vor de noene, no up sente Barthelmeusdach up de mesdaet van v sc. para. — No dat niemene beekin hute en steke tsmesdachs, up de mesdaet van v sc. para. »

• Item up den Paeschdach, Assentioensdach, Tsinxendach, Alreheleghendach, Kersdach, up de voors. daghen wietoechmaect, dat ware up de boete van v sc. para.

• Item dat gheen baerdmakere en scere up gheen van den *my evangelist* daghen, up de mesdaet van v sc. para.

• Item so wie dat so drinct in brulochten, of in feesten of in taveeren, die baerdmakere es, dat men hem thuus leeden moet, oft dat hy twederkeert, dats up de mesdaet van v sc. para. Enz., enz.

Het is aen de bezorgdheid van den voormaligen gouverneur van Oostvlaenderen (den heer Van Doorn, thans minister van het inwendig by den koning der Nederlanden) met opzigt tot al wat de oudheidakennis kon bevorderen, dat men het behoud dezer documenten verschuldigd is. By een besluit van gemelden ambtenaer werden de bezitters dier stukken, die sedert het vernietigen der gildens en neringen, verduisterd of verspreid waren, uitgenoodigd deselve in stads archief over te brengen.

gebied der neringen en gilden , en uit dien hoofde tot deze verzameling behoorende , zyn hier achter gedrukt. [17.]

Het valt geheel en al buiten ons bestek , de vonnissen en compromissoriale uitspraken , die wy aenhalen , vry te pleiten of te verdedigen ; ook zouden wy ons niet weinig verlegen vinden , de navolgende gewysden , onder meer andere , op eenige goede gronden te staven ; wy stonden zelfs lang in beraed of wy datgeen , wat hier op den voorgrond verschynt , om deszelfs byzonderen inhoud , al dan niet , aen de vergetelheid moesten onttrekken ; dan , het denkbeeld dat hetzelfde deel maekt van aloude acten en handelingen eener aenzienelyke vierschaer , en in hare registers is overgeschreven , dat denkelyk de zaak van ernstiger aard was , dan wy het ons alsnu kunnen verbeelden , en eindelyk dat door het *fac simile* hetwelk wy alhier onder het oog van den lezer plaetsen , alle twyfel aen deszelfs echtheid verdwynt , dit alles heeft ons doen besluiten hetzelfde bekend te maken.

I.

« Jhan Dorpman ende Joes de Backere sullen
 » doen beede te gader *hare pelgrimage* te sente
 » Pieters , te Doernyke , in de penserie , ende knye-
 » len sullen voer dbeste craem metten peynsen

100 te dornische gide ~~gide~~
 oene dofsuile in roekyne
 20 doren mogten / en 100
 dornische / alle oede doren
 in den groeten zegde ruy
 10 doren in te 10

Z.B. 4^e 1353 1011 1342

**THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY**

**ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.**

» ende daer cussen eene coesmule, in teeckyne van
» payse. Ende daer sal Jhan Dorpman ute doen alse
» vele paynsen alse hy en Joes eeten moghen. Ende
» Joes die sal de *goedhale* (*) ofte bier betalen.
» Ende deze pelgrimage sullen sy doen ten omme-
» ghanghe van Dornyke (**), ende eelc sal danen
» (vandaer) bringhen een groetsticpenssen ghenayt
» an synen caproen (kap, muts) voeren, int theekyn
» van den groeten zeghele van den ghenen diet
» behoeren ter pensserien ende biere, omme dat
» geviel in 't wittebier. Ende hiermede, enz. »
(*Zoendino-Bouck*, a.^o 1343, f.º 4 recto.)

II.

« Willem van Hamme sal doen sine peelgri-
» mage tsente Joos up de zee, over tmesgryp, dat
» hy mesgreep up Gillis Peeters. Ende voirt ome

(*) *Dubbel ale*, engelsch bier, dat toen veel gedronken werd.

(**) Men vindt in de *Historie van Doornyk*, dat in het jaer 1092, aldaer eene processie was ingesteld, werwaerts de Gentenaren sich in groote menichte met vanen, toortsen en waslicht begaven. De toeloop van vreemden was zoo groot geworden, zegt de schryver, dat er naderhand drie processien plaats hadden; de tweede was voor het meesten-deel van Gentenaren samengesteld. V. COVAIN. *Hist. de Tournay*, tome 3. p. 134. Het is waerschynelyk van dezen jaerlykschen ommevang, die de geheele bevolking in beweging bracht, dat hier gesproken wordt. Men kan zich een denkbeeld vormen van de buitengewone pracht deser processie, uit de posten van uitgaven, die in stadrekeningen telken jare daervoor gebracht zyn. Wy geven als *Bylage* een extract uit stadrekening van het jaer 1466-1467, betrekkelyk deze feest [18].

» dat Gillis Peeters dat vette hoen adt (at) sonder
» sinen weerd Willem voers. die them zonde, so
» sal Gillis gheven een vette gans, die zy gemeene
» heten sullen, up dat zy willen, ende dair toe sal
» Willem voers. gheven eene kanne van 12 stopen
» wyns te drinkene, daer men de gans heten sal....
» Ende hiermede, enz. » (Z.-B. a.º 1378, f.º 8.)

III.

« Scepenen wysen Mathise te ghevene Janne
» Rapen, alse vele witsbiers alse hy drincken *mack*
» te eenen gelaghe, ende Janne (Jan) Rapen te
» ghevene xx miten waerd peynsen. En voert sta
» elc up syn recht, en in wetteliken zoendinghe
» *uten rechte van der keysermaerct.* » (Z. B. 1357,
blad. 9. v.)

Wy eindigen hier de aenhalingen van dit slach,
ten einde niet beschuldigd te worden van vreemde
en zonderlinge vonnissen, zonder noodzakelyk-
heid, op een te stapelen.

Wie kon zich overigens over deze verzendingen
in bedevaerten beklagen, daer men personen van
den verhevensten stand, tot deze straffen zag ver-
wyzen? Het blykt uit een *Vidimus* van eenen
rechtsbedienden te Parys, dat ten jare 1321 op
S.º Bartholomeusdag, aldaer waren overgebracht
vyf certificaten van pelgrimagien, gedaen door
Robrecht, tweeden zoon van den graef van Vlaen-

deren van dien naem, naer O. L. V. te Anecy, naer St Gillis, te Nismes, O. L. V. te Vauvert, naer St Jacob in Galicie, en eindelyk naer O. L. V. te Rochemadone, en dit uit kracht van het verdrag gesloten in 1316, tusschen den regent van Frankryk en Robrecht, graef van Vlaenderen, zynen vader. (*Inv. de l'ancienne chambre des comptes du roi, à Lille, par Godefroy, ad. ann. 1321. (*)*). In dezen inventaris wordt nog gewaegd van een vonnis van Lodewyk, graef van Nevers, hetwelk, uit hoofde zyner beweegreden, alhier nog vermeld wordt. De schuldige (Walter Masiere) wordt by dit vonnis in bedevaert verzonden, eerst naer Schotland en daarna naer eene stad in het zuiden van Frankryk, om dat hy zyne vrouw, die gedurende zyne afwezigheid, den *zelven graef*, met zyn gezelschap, ten haren huize, te spelen had aenvaerd, zeer mishandelde (**).

(*) Zie ook *META*, ad ann. 1316..... *quod si hac uno anno perficere nequeat, fiat duobus.*

(**) 1319. *La nuit de St^e Catherine à Courtrai • Sentence prononcée par Louis, comte de Nevers, fils aîné du comte de Flandre contre Watier Masiere de Courtrai, qui avait battu Catherine, fille de Wautier Crommelin sa femme, parce qu'elle avait reçu a jouer chez elle le comte de Nevers et sa compagnie.*

Par laquelle le d. Masiere est condamné en pèlerinage à St. Gilles en Provence; ensuite à St. André en Ecosse, et à d'autres peines.

Minute en parchemin.

(Extr. de l'inv. de l'ancienne chambre des comptes à Lille, 1319.)

In de oude kronyken en schriftelyke aentekeningen is van de verzendingen van particulieren in bedevaerten, zoo veel wy weten, maer zeer weinig geschreven. Wanneer de boetreizen dagelyks voorvielen, werden dezelve naeuwelyks in acht genomen; zy trokken dan eerst de aendacht der kronykschryvers, toen zy zeldzamer werden. In het onlangs uitgegeven jaerboek der stad Kortryk, is slechts melding gedaen van eene enkele bedevaert aen eenen ingezetenen dier stad, als straf opgelegd: aldaer is opgeteekend, dat ten jare 1441, een kanonik van het kapittel van O. L. V. kerk, wegens een dispuet voorgevallen in den wynkelder van hetzelfde kapitel, in pelgrimagie gezonden werd (*).

Bewyzen uit onze geschiedenis doen zich van alle zyden op, dat men deze boetwegen naer Rome, naer het heilige Land en andere afgelegene gewesten, in den beginne door de christenen van Europa uit godsdienstige en vrome beginselen, of ter boete van begane verkeerdheden of om andere redenen, ondernomen (**), daerna ook als pœ-

(*) Jaerboek der stad Kortryk 1814, 2^e deel, bladz. 147.

(**) In het Staets-archief te Brussel wordt bewaerd de minuut van eenen brief der infante Isabella, geschreven aen den generael der Capucienen nopens eene bedevaert naer Jerusalem, door vier Franciscanen, in haren naem en ten haren behoeve te doen. De brief is gedagteekend uit Gend den 30 van Ougstmaend 1602 [19.]

naliteiten in ons strafrecht ingevoerd, aen oproerige steden en volken, na dat zy tot onderwerping waren gebracht, menigwerf heeft zien toepassen. Een treffend blyk daarvan ontmoet men in de verzending, in bedevaerten, van *drie duizend* inwoners der stad Brugge en van den lande van het Vrye, aen wie deze last door het tractaet van peis der maend Juny 1305, mede werd opgedragen (*).

Twintig jaren later waren in die stad de zaken andermael in denzelfden toestand, daer die van Brugge zich op nieuw een dergelyk onheil op den hals hadden gehaald: ditmael moesten drie honderd mannen, gedeeltelyk uit deze stad en ten deele uit Kortryk, al weder by het vredes verdrag des jaers 1326 (**), drie verscheidene bedevaerten doen, en honderd derzelven zich naer St Jacob in Galicie begeven, terwyl honderd anderen eenen tocht naer St Gillis in Provence on-

(*) « Que le roy pourrait punir par voyages trois mille personnes
 • de Bruges et du Franc coupables des meffaits passez : les mille outre-
 • mer, et les deux mille deçà la mer.... que pour sureté de ce que dessus,
 • le c^{nte} Robert de Flandre mettroit au pouvoir et es mains du roy, les
 • chasteaux, villes et chastellenies de Cassel et de Courtrai, pour les tenir
 • jusqu'à ce que les vingt mil livres seroyent assignées, les forteresses
 • abbatues et les pèlerins en chemin, etc. (*Annales de Fland. par D'Oudegherst, Corps diplom. tom. I. p. 341.*)

(**) Gealoten, op het kasteel van Arken by sint Omaers, tussehen de gevollmagtigden van Vlaenderen en den grave Lodewyk van Nevers, benevens de afgezanten van den koning van Frankryk. (*Ann. D'oudegherst.*)

dernamen; de overblyvenden werden naer O. L. V. te Rochemadone in Aquitanie gestuerd (*).

Wie is daerby onbewust het beruchte Compromis, in hetwelk de inwoners van Nieuwpoort hadden toegestemd, om van den kerkelyken ban ontheven te worden, als daer in geraekt door het ombrengen van twee geestelyken, gewone inzamelaers van het tienderecht van den visch, verbonden aen de kerk van St Walburge, te Veurne, en waerdoor vyfentwintig hunner stadsgenooten, en wel de schuldigsten, zoo uit de magistraet als uit de andere standen des volks, eenen tocht over zee moesten ondernemen, en aldaer een jaer verblyven, na alvorens verscheidene boetwegen en ommegeangen te hebben volbracht (**)?

(*) Het tractaet bracht voor eerst mede, dat die van Brugge, Yperen, Kortryk en het Vrye, met alle hunne mede verbondene steden en casselryen, gehouden zouden zyn, by Kortryk, te stichten een Kartuizers klooster en hetzelfde genoegzaam te begiftigen voor twaelf religieusen, ter eere Gods, en om te bidden voor de zielen der omhals gebrachte in deze troubelen. De paus Joannes bevestigde dezen vrede, en trok den ban in, waer door de kerken in het grootste gedeelte van Vlaenderen, gesloten waren gebleven, en de oefening van den godsdienst opgeschort was (a).

(a) Niet ten volle, naer het schynt, want uit stadsrekeningen van dat tydstep, wordt gezien, dat er in St Nicolaes kerk door Vriesche priesters mis gedaen werd:

«It. den pape den vriesse over sine pine dat hi messe dede sente Nicolaus al de wile (den tyd) dat intdyt (interdict) was. viij. lib. xl. it. xl. it. xl.» (Stads-Rek. van den jare 1340.)

(**) De verwezenen moesten zich begeven naer Ypren, Brugge, Gend, Ryssel, Duway, Kameryk, Calais, Boulogne en verscheidene andere steden van het oude Vlaenderen, en aldaer in de voornaemste kerken, onder het

Het is ook algemeen bekend hoe de Gentenaren, ten gevolge van hunnen zoogenaemden opstand tegen Karel den V, opeens alle hunne *privilegiën, rechten, vryheden, jurisdictie ende autorithey*t verloren. De beruchte sententie van den keizer, die op den 30 April 1540 deze verbeurdverklaring uitsprak, beval ten zelfden tyde, aen de schepenen van beide de banken, de notabelen en aen den deken van de wevers, omgekleed in zwarte tabbaerden, ontgord en blootshoofds, aen een getal personen uit elke nering (*) aen vyftig uit die der wevers, en aen de party gekend onder den naem van *Cresers*, welken zy in de beroerten hadden aengenomen, ook ten getalle van vyftig, deze laetste *met den bast* (strop) *om den hals*, voor den KEIZER te verschynen, *liggende op hunne knien, verzoekende en biddende ter eere van de passie ons Heere, hunlieden te willen ontfangen in gratie en barmhertigheid*, enz. Deze sententie bevindt zich in de *Mémoires de Jean*

zingen van den psalm *Miserere mei Deus*, de kerkelyke tucht ontvangen. Zy gingen naer de aangewezenen bidplaetsen processio-gewys, met ontblooten hoofde, barvoets, in naekten lichame, alleen met het noodig kleed bedekt, en met roeden omhangen. *Ibunt ad praedictas processiones, nudi et decalcati, brachis tantum contenti, portantes virgas et cum Miserere mei Deus, recipient disciplinam. Istas verò processiones et peregrinationes propriis sumptibus perficient..... Act. a.º Dni. MCCCXXVI, in vigilia exaltationis S. Crucis.* (Miræus, Opera dipl. tom. 3. f.º 50.)

(*) De neringen bestonden alsteen nog ten getalle van 53. Zy werden door het artikel 69 der concessie Caroline, gebracht op 21.

d'Hollander sur la révolte des Gantois, en 1539, eerst gedrukt in den Haeg in 1747, bladz. 223 en volg. (*). De vonnissen tegen de voornaemste aenleiders van dien opstand uitgesproken, zyn min bekend, en nergens, zoo wy meenen, in het licht verschenen; een twintigtal derzelve werden te Gend voor s' graven-steen (s' Graven-kasteel op Ste Pharahilde plaets) onthoofd [20], de overigen *in pelgrimagien verzonden*, en in verschillende landstreken geconfinieerd: onder deze laetsten, volgens oude schriftelyke aenteekeningen (**), bevonden zich « Jacok van Hecke, droogscheer- » der die was ghecondempneert te ghaen woo- » nen sekeren tyt tot Cypres (***), en zyn goet

(*) Men zie over dezen opstand, de belangryke verhandeling van M. Ch. STUR, dragende voor titel *Insurrection des Gantois sous Charles quint*, etc. Kortelings in het licht verschenen.

(**) Handschrift getiteld *Antiquiteyten van Ghendt*.

(***) Het koninkryk van Cypres was alstoen nog bezeten door de Venetianen, zynde maer eerst in 1570 door de Turken veroverd. Het is een ieder bekend, dat Pierre de Lusignan, koning van Chypre, in het jaer 1362, door de Sarasynen uit zyn ryk verdreven zynde, by de christene prinsen van Europa, hulp en bystand tegen de ongeloovigen was komen verzoeken. « *Int selve jaer (MCCCLXII) quam de coninc van Cypres te Ghend, omme secours ieghen de Sarasynen, die hem veel oploops deden* » (a). By de kronykschryvers vindt men, zoo veel wy weten, omtrent deze gewichtige gebeurtenis te Gend, geene de minste byzonderheden aengeteekend. In de Stads-Rekening van dat jaer, zyn, opzigtelyk de aenkomst van dien vorst te Gend, onder het kapitel van *Presenten bi kunnen, bi geheelen eeten en andre presenten*, de volgende posten gebragt:

« *Item Gilisse van Laethem van sene roeden strypten scaerlakene*

(a) Bouck van *Memorien der stad Ghend*, *Hande. f.º 67*.

» gheconfisqueert, Anthéunis van Hele, een jaer
 » te Roomen, en zyn goet als boven, Geeraert
 » van Wetteren, te woonen in Oostenrycke, Da-
 » niel van Ydegheem, te Mens op den Ryn, Jan
 » Uutemeere, tsente Jacobs in Gallicie, Lam-
 » brecht van Volden, te Ste Claude in Bourgon-

ende Lietine van Hesse, van eenen persen (koleur tusschen groen en blouw.) strypten scaerlakene, van beeden xv lib. gro. halle paye, maken
 IN PAYEMENTE VIJ.^o XLVIII lb. die men sendde den coninc van tSypers, edon-
 deresdaghes XLVII daghe in hoymaent, doe hy te Ghend quam.

Item Janne Fourc en sinen ghesellen, van III grooten heecten (a) cxi lb. die men sendde denselven coninc.

Item van den tinen en lynwade daer de heecte in ghedragen waren,
 VII lb. XIII.º IIIJ. d.

CAPITTEL REKEN ENDE PARLEMENTEN. (Zendingen.)

Item scepenen en die hemlieden toebehoiren die buten reden teghen den coninc van tSypers. XLIIJ lb.

(a) Hascan, Snaeken; van het duitsch woord Hacht, Snaek. Het gebruik was toen algemeen van aen vorsten en aensienelyke personen, die de stad Gend met hunne tegenwoordigheid versoerden, onder andere oerbewysingen, een geschenk van *snoeken* en *palingen* aen te bieden: « *Item ghaven sy boisdine (bauduin) van vyre IIIII heecten en Janne den Moor van IIIII paeldinghen LXIX lb. die men sendde minen heere van Vlaendren toe hi te Gent quam. Item Boisdine van Vise van III heecten en IIIII paeldinghen XLII lb. v. s. VIIJ d. die men sendde miere vrouwe van Vlaenderen ten selven tiden.*

» *Item van lynwade daer men de vissche inne drouch en van draghene. XXIIJ sc. IIIJ den.* (Stads-rekening van 1333.)

» *Item Guill. Jourc van 12 heecten en 12 paeldingh XX lb. die men sendde min he guy van Vlaen. suvidachs voer S. Piets dach in sporkle, doe hi in de poort gm.*

» *Item van lynwade daer men de vissche in drouch XLIIJ s. IIIJ d. (Rek. van 1334.)*

Aen de koningen van Frankryk worden valken ten geschenke gegeven: « *Item van 12 valk III lb. gr. maken cxx lb. die men gaf den enen den coninc van Franker en den andre minen he van Franker sinen zone.*

» *Item van 12 paar ghehoederder hertine hantscoe die men gaf mette valke VIIJ lb. x s. (Stads-rek. 1333.)*

Het pond *payments* waerin de rekeningen van dien tyd gehouden syn, deed drie stuivers; dus dat 40 ponden *payments*, een pond groote van ses guldens uitmaekten. Deze oude manier van rekenen wordt nog tot heden in de *richmyen* gevolgd.

» gen, Jan van Hoorebeke, te sente Niclaes, in
 » Grangeville, Willem de Somere, te Ceulen op
 » den Ryn, Adriaen Dullaert, te Rennes, Lieven
 » D'Haese, te Milaenen, en meer andere in ver-
 » scheide plaetsen. »

Nog waren deze boetreizen geene verbanningen, welke in diezelfde tyden ook zoo zeer in zwang waren: de bedevaertgangers keerden te rug, als de tocht geeindigd was; de verbannen in tegendeel, moesten uitlandig blyven, zoo lang de ban duerde; en deze ban werd voor drie, tien, vyftig en zelfs voor honderd jaren en eenen dag, uitgesproken. *Ronse, tit. 6, art. 1; Luik, cap. 14, art. 21.* Strengte straffen werden gesteld tegen die genen, welke de ballingen herbergden, of eene schuilplaets verleenden: « Als men iemand bant
 » uyt des stads jurisdictie ende vryheyd van Me-
 » chelen, soo is men gewoon te doen naer de ge-
 » legentheid van den saecke in der manieren naer-
 » volgende, te weten: die men eeuwelyck bant,
 » die wordt ghebannen op syn lyf; die voor dry
 » jaren, op 't voorste let van synen duym, en die
 » men thien jaren bant, die wordt ghebannen
 » op synen duym, ende daerenboven ghegeesselt
 » te worden. » *Mechelen, tit. 2, art. 26; Herenthals, cap. 19, art. 14.*

« Die eenen ballinck van der stad huysde, oft
 » logeerde, binnen de stad of vryheyd, verbeurt

» eenen wech in Cypres of hondert ryders, tot sesen-
 » twintich stuyvers brabands elcken ryder, gere-
 » kent dair vore.» *Mechelen, tit. 2, art. 24, enz.*

De ban, voor het leven, was eene onteerende straf: de ballingen van dit slach, die ook woestballingen (*) genoemd werden, waren, naer rechte, gehouden voor vyanden der gemeene welvaert, en een iegelyk mocht die ongestraft dooden: de keurbrief van Gui Dampierre liet zulks met uitdrukkelijke woorden toe (**). In het grootste gedeelte der verbanningen, ten eeuwigen dage, werd nog daerby eenen yegelycken verboeden, dat yemant hem spys oft dranck moet vercoepen, logeeren, in schuyten oft up waeghens vueren, op de hoogste boeten, en uit dit schrikelyk verbod alleen, beter dan door de meest

(*) VAN WERSTEN, in *exilium agere, proscribere*. KIL. « Men es sculdech alle woeste ghebannen in sine kerke te roupene, dat hi woeste ghebannen es, anders es hi niet woeste ghebannen. Ende alsoe hi heeft ooc ghedaen en hi ghequyt es, es men ne ooc sculdech te roupene in sine kerke dat hi quite es. » (*Hier beghinnen de privilegiën van den Oudenborck, ghegheven bi vrouwe Margrieten, in 't jaer MCC en LXVIII.* WITTEN-Bouc, bl. 12.) — « Zoo hebben burghemeesters ende schepenen der stede van Middelburg u, Pieter Haec, gewoest ende woesten u mits dezen nu en ten eeuwigen daghe. » MARCUS, *Sent. en indagingen*, etc., bl. 281. Voet, ff., lib. 1, tit. 7, art. 9.

(**) « Voort so wie die ballinghe van live oft van lede oft van leelicken faite, die wedercomen sal binnen sinen termine, doetalaet binnen de palen daer hi ute ghebannen es of sal syn, die sal syn ledig en quite van den faite. » (Art. 21.)

uitgewerkste redeneringen, is de staet der beschaving en de geest der tyden op te maken (*).

De strengheid tegen verbannenen strekte zich zoo verre uit, dat in sommige plaetsen de wet-houderen, zelven by het aenvaerden hunner bediening, onder andere verplichtingen, nog bepaeldelyk moesten zweren de ballingen te houden uit hun grondgebied. *Cost. van Veurne, Tit. 1, art. 35 (**).*

Wellicht zouden velen hier eene opgave verlangen van de verschillende wetsbepalingen omtrent het uitbannen van strafschuldigen, met aenwyzing der personen op wien dergelyke straf meestal van toepassing was; dan ons bestek gedooft zulks niet, en wy bepalen ons enkelyk door, ten dien opzichte, aen te halen hetgene over deze zaak, in het artikel 9, der *xxiii rub. der Costume der casselry van Belle, in Vlaenderen*, bepaeldelyk wordt voorgeschreven. Men leest daerin: « dat Schépenen ende mannen zullen moghen bannen

(*) Tot in het midden der XVIe eeuw vindt men dat verbod in de banvonnissen uitgedrukt. *MARCUS, Sententien en indagingen van den hertog van Alba*, bladz. 286.

(**) Van deze hardheid werd soms afgeweken. Volgens *DARREN, Beschryving van Amsterdam*, bl. 139, vergunde men in den jare 1501 aen de verbannenen, te Amsterdam, die zich aen geene hoofdmisdaden hadden schuldig gemaakt, dat zy vryelyk in de stad mochten komen, ten einde *aftaet* te verdienen.

» uyt haerlieder prochie ende jurisdictie, alle de-
 » ghene die zy vinden zullen ONNUTTE, *schandelike*
 » *ende schandaleuse personen*, voor alsulcken
 » termyn als ter gelegentheyt van den faicte sal
 » behooren. »

Het recht om onnutte leden, schadelyke en schandelyke personen uit de maetschappy en de gemeente te verbannen, behoorde van in de vroegste tyden tot de privilegiën der stad Gend. *Si quis fortè in Gandavo inventus fuerit toto oppido et universitati INUTILIS, ab oppido quamdiu scabinis visum fuerit, expelletur; quod si ad mandatum eorum exire noluerit, tali forisfacto quali scabinis visum fuerit, subjacebit.* (Carta Mactildis.) En van deze zoo vrye machtiging werd er, vooral gedurende de xv^e en xvi^e eeuw, in die stad, niet weinig gebruik gemaekt. Overgroot is het getal der ingezetenen, die wegens *Onnutscepe* en *onheussche wandelynghe*, voor *Tassemente* (*) *Putierscepe* (**) *Ghedoochsaemhede* (***) en vooral,

(*) *TASSEMENT*, *Fland.* vertasseren. *vim inferre, violenter exigere.* KIL.

(**) « Openbare *putiers* syn, die openbaerlyck gewin, geld ende profyt nemen op 't sondigh leven van lichte vrouwen, het zy van heurlieder selfs wyf oft dochter oft andere. Dit crime is genoemt *LEMOESTIE*, dat is *putierschap*. » (Pract. Crim. Cap. 9.)

(***) « Die 't overspel van heurlieder wyfs of huysvrouwen dissimulerende ende door de vingeren ziende, verdraghen, ende haerlieder wyfs in deze vuyligheyt voeyen ende onderhouden. » *Ibid.* cap. 90, alwaer dit slecht bedryf in eene houtsnede afgebeeld wordt.

wegens overspel, eenen min of meer langen tyd verbannen zyn geworden; zoo vinden wy in den grooten *Ballinc-bouc* der stad Gend (*) aengeteekend, dat op den 20 December 1480, negenentwintig personen te gelyk, en den 24 Augusty 1494, vierentwintig andere, ter zake van overspel, voor tien jaren, uitgebannen zyn; en deswege waren de vrouwen niet verschoond. Zekere Livine Dullaerts en eene Godelieve Werners, beide schuldig aen hetzelfde misdryf, werden voor eenen gelyken termyn gebannen: deze laetste, zoo als hare condemnatie medebrengt: « Ome dat zou (zy) by » haer selfs kennesse, eene andre ghetraude wive » haren man onthoudt, segghende dat zou 't niet » laten en soude. » en Pier Somers wyf, « Ome » dat zou, boven haren ghetrauden man, diversche jaerscaren verkeert ende gheconverseert » had met andere, byhaer gehauden in meerdere » weerde, dan haren voors. man. » — Andere gevallen willen wy met stilzwygen voorby gaen.

Velen moesten slechts daerom de stad ruimen, dat menze als *oorboirlicker uuter stede, dan*

(*) Dragende voor opschrift: *Dit es den bouc en de registers van den ballinghe, die ghebannen hebben gheweest by den heer ende goede lieden van der stede van Ghendt, sindert den eersten dach van October in 't jaer ons heeren duzentich vierhondert twee en tseventich, in 't scependom van Jhans Utenhove, F.^e Jacobs, Jhans van de Poucke ende hare ghesellen, tot 13 Juny 1537.*

Alle onze aenhalingen uit dit boek zyn aldaer, volgens orde van dagteekening, te vinden.

daerinne oordeelde. Tot dit slach van personen behoorde zekere Colaert van der Eecken, die den 14 Augusti 1478, voor 50 jaer, uit stad en schependom werd verwyderd. Een ander voorbeeld van gelyken aerd vinden wy in Joos Bekaert, die den 21 derzelfde maend, om *eeneghe saecken en sticken by hem ghedaen ende gheperpetreert, oorboirlicker ende nuttelicker uuten lande, dan daerinne*, geoordeeld werd, en voor even zulken tyd, het land ruimen moest. Onbetaelde teergelden en drinkgelagen strafte men op dezelfde wyze: verscheidene voorbeelden zyn daervan by de hand, doch wy kunnen volstaen door alhier aen te halen de sententie van zekeren Lieven van Outrieve, op 23 mei 1475, voor tien jaer in ballingschap verzonden, om dat hy *costumelic twisten en noisen maect, en gaet dryncken in tavernen, en hunne weerden en weerdinnen betalynghe doet (meer) met slaghen dan met ghelde te ghevene*, en degene van Pieter Thys, voor drie jaren gebannen, *ome dat hi costumelic de lieden ghelaghen ontdraecht, dat nyet en behoort te lidene onghecorrigiert*.

Allerlei slach van wanbedryf en wetsovertreding werd binnen Gend, gedurende zeer langen tyd, schier nooit anders dan by verbanning, tegengegaen. Menigvuldige gevallen, doch van al te luttel belang, zouden kunnen aengevoerd worden om dit te bewyzen; alleen stippen wy hier aen

dat op den 19 July 1480, drie jonge gasten « Ome » dat zy hemlieden te vele waersten (reizen) ver- » voordert hadden te gane in de warande van » minen heere den prelaet van Baudeloo (*), met » boghen ende andere wapine, groete menichte » van coninen doot te schietene ende te vercoo- » pene, ofte verdoene theurlieder oirboire ende » prouffite, » elk voor drie jaren gebannen wer- den; en dat zekere Jan Tavernier, *alias* De Bac- kere, (24 Xber 1485) « Ome dat hy costumelic de » goede hieden bedriecht, in 't ghuent dat sy aen » syn stal comen om vleesch ieghens hem te coe- » pene, den rugghe omeghekeert hebbende, ver- » steeckt den priem van den vleesche dat sy ghe- » dinght hebben; ende ooc mede dat hy tvette » ende sticken van den vleesche sneet al te synen » voordeele ende prouffite, » voor tien jaer uitge- bannen werd; en eindelyk het geval van Neelkin (Petronilla) van den Broucke, die den 13 in Lauwe 1488, eene gelyke straf onderging, « Ome » dat zou eenen jonghen man dede te verstane, » dat zou (zy) ghelegghen en mesbaren was van » sinen kinde, die dat begheerde te siene, en brac » op (open) de kiste daerinne hy vandt ligghende » eene ghevleghene (gevilde) katte, *die sy meende te doen begravene* (op 't gewyde), 't welc een stic » es, nyet sculdech te lidene onghepugniert. »

(*) Alenu de botanieke hof te Gend.

Byzondere opmerking verdient, dat meerendeels de grootste euvel daden niet strenger gestraft werden dan de kleine misdryven, als namelyk zyn de smaed of scheldwoorden, tegen enkele personen uitgesproken. Een en ander verkoos men door bannissement te bestryden. Zoo ziet men dat op den 27 Maert 1478, negen ingezetenen der stad, « Ome dat si met meer andere comen waren ghe- » wapenderhandt iegheens heer ende wet, hun » beste doende om hemlieden *doot te slane*, » allen in vyftig jaren uitlandigheid verwezen worden, en dat den 9 november 1490, eene vrouw, « ome dat » zou tvier ghesteken hadde in een huus dwelc » danof verbrant es, » voor eenen gelyken termyn gebannen wordt, terwyl een persoon, om dat hy te vele en diversche stonden « blameer- » licke en onverdragelicke woirden gheseit hadde » achter Corneliken Bernaige, die een kint ende » eerbaer maechdeken es, in cleenichede ende » beroovynghen van hare eere ende eeuwelicke » welvaert » (*) eveneens voor vyftig jaren in bal-

(*) « Ende voirt sulc fame ende name achter haer doen ghaen, als dat
 • haer bi syn toedoen ende cause, diversche goede huwelicken ontseyt
 • ghesyn hebben van den ghonen diese gheerne thaerer eere gheat had-
 • den; roemdraghende dat hi sinen wille van heur hadde gheat ofte heb-
 • ben soude, alwaert si seven jaer in huwelicke; met veel meer andere clec-
 • nelicke woorden ende betergynghen bi hem onbeoirlick ende teghen
 • redene ghesproken ende ghedaen, nyet sculdech ghedoocht te sine
 • binnen deser stede. » (*Sententia van den 14 Augustus 1580.*)

lingschap gezonden wordt. — Gelyke straf onderging zekere Margherite, het wyf van Jan Staessens: « Omme dat zou haer vervoordert heeft » by haren quaden wille ende openbaren onghe- » licke, te blameren Lysbette van Hauwaert, in » tghuent dat zou gheseit heeft fame ende mare » achter haer ghedaen ghaen, als dat dezelve Lys- » bette was een quade puppe, hoere en snoere, » ende andere injurieuse woorden, ten haren » cleenichede ghesproken, sonder cause oft re- » dene dartoe te hebbene. » Verders moest zekere poorter van Gend, voor gelyken tyd, die stad verlaten « Ome dat hi gheseit hadde dat Mer van » den Gruuthuse en Joncheer Jhan sin sone, ver- » raders waren, in groet verminderthede van haer- » lieder opene fame ende name, ende dat hi te » vrede was, dat men hemlieden dat segghen » soude » (vonnis van 8 July 1477), terwyl einde- lyk aen Jan de Scheppere die « gheseit hadde met » sinen openbaren onghelicke tot Ector Witte, dat » dezelve Hector een quaet valsch man was, nyet » weerdich te sittene in wette, » een zelfde lot te beurt viel (*).

(*) Deze Hector Witte werd korts daarna selve voor 50 jaer gebannen, « ome dat hi hem ghesubmitteert hadde in scepenen van der » keure, van zekere questien, uutsaende tusschen hem ende sine weder- » partie, ende beloft sulc, vonnesse als by hemlieden ghepronunchieert » ende ghewyst soude worden, te onderhoudene, 't selve vonnesse niet » vulcomen en heeft, maer hem gheweygert dat te doene, in versmaet- » hede van justicie. » (20 Feb. 1477.)

Het was voornamelyk gedurende de volksbewegingen en inwendige beroerten, zoo gemeen in die tyden, dat by middel van het *Ostracismus* of ballingschap, de algemeene rust, langen tyd, binnen Gend en in de overige steden van Vlaenderen, gehandhaefd werd. De aenzienelykste en machtigste burgers, even als de geringste ingezetene dier gemeenten, zag men meermaels van daer verwyderen als beschuldigd of verdacht van munitery. Het spreken van oproerige woorden, het uitgeven van spot en schimpschriften, het uitstroeien van valsche of slechte geruchten, het schelden of beleedigen van personen met het openbaer gezag bekleed, doch bovenal de aenslagen en inbreuken op s'lands rechten en privilegiën, werden in het tydvak van 1472 tot 1537, niet anders dan door ballingschap gestraft. Vele gevallen van dien aard, behooren onmiddelyk tot s'lands-geschiedenis, en hechten zich aen de voorname gebeurtenissen der stad Gend. Ronbrecht van der Hoeven (om nu eens het aangevoerde met voorbeelden te staven) werd op den 28 maert 1478, voor tien jaer uit de zelve stad gebannen, uithoofde dat hy, toen men « pu » blyeerde, van heer ende wets-weghe, van de » vaillance die Jhan de Gheest en sine ghesellen » ghedaen hadden binnen Ronse up de Franchoy » sen, met sinen openbaren onghelicke, gheseyt » hadde *dattal leughen was*, en dattal bleven was,

» en dat de Franchoyzen daer binnen waren en
 » de plaetse behouden hadden » (*) en Lievin
 Turck voor vyftig jaren , om dat hy , staende voor
 het schepenhuis , daer men « becondichde de be-
 » den van onsen gheduchten heere ende prinche ,
 » ende dat men volghende dien , by monde seide
 » dat elc van hen soude willen voughen , omme te
 » betalene de ommeghestelde pennynghen , omme
 » tonderhaut van den soudoyers (*soudars* , *solda-*
ten) , wezende int gheselschap van Mer van Dadi-
 » zeele , ghesoit heeft dat men tnyet gheven en
 » soude noch betalen , daer inne hy bleef per-
 » severerende , houwel nochtans dat hem by eene-

(*) Er is van dit luisterlyk gevecht omstandig gesproken in de *Excellente Cronicke van Vlaenderen* , f.º 204. Zulks herinnert aen eene anecdote rakende dezen *Jan de Gheest* , aldaer aengehaeld. De schryver verhaelt die aldus :..... « Maer eer dit gebeurde (de aenval) soo wasser een » capiteyn binnen Doornicke , geheeten Moussis de Neufcasteel , dye » welcke swoer , waert dat hi *Den Gheest van Ghendt* ghecrighen conste , » hy soudene doen braden aen een spit ghelyc eenen cappoen ; welcke » verwaende woorden Den Gheest ter ooren quamen. Ende in dit selve » vechten , hier voorseyt , was desen capiteyn ghevangen van den selven » Gheest , en hi boot duyssentich croonen voor syn rantsoen , 't welck » ghelt hi al in syn wanbuys ghenaeft hadde , en die Gheest nam hem al » ende seyde tot hem : *Ghy soudt mi ghebraden hebben , maer ic sal u » ghenadigh syn*. Maer dye capiteyn en woude hem niet opgeven in » den handen van den *vileynen*. Doe stackene de Gheest ten slote aen » 't Corenhuys t' Oudenaerde. Ende daer waren noch twee andere ghe- » vanghen , een Vlaminc en een Heynewier ; maer omme dat Moussis » voors. hem niet overgeven en wilde soo stackene die Gheest die kele » af , ende was begraven t' Oudenaerde ten Freren , ende noch eenen an- » deren ruddere met hem . »

» ghen gheblameert was, by den welcken, up
 » dat elc van synen sinne ware, het gheselschap
 » (het leger) van onsen voorn. gheduchten heere
 » ghescapen ware up te moeten brekene, ende
 » te scheedene by ghebreke van ghelde (*). »

Zekere Philip Andries voor eenige woorden
 » fame ende mare, bi hem gheseit ende ghedaen,
 » ter belastynghe van de Weth, ende omme het
 » volc up hemlieden te huusschene (*instigare*)
 » houwel nochtans de contrarie deuchdelic be-
 » vonden ende ghebleken es den ghone die hy
 » geerne *gheinflameert* hadde, » ontving dezelfde
 straf, en meester Griffioen de Smet ook voor eenige
 onbedachte woorden, hier in bestaende, dat hy
 » tooghende blyscpe van zaken, ghevalen nae
 » de gheliefte van Gode almachtich up eenen
 » persoon deser stede, gheseit hadde eeneghe
 » scimpeghe en spiteghe woirde, in versmaethede
 » en cleenichede van der selver stede ende goede
 » ingesetene van die, » werd insgelyks, by sententie
 van den 9 october 1481, voor vyftig jaer geban-
 nen. — Mevrouw La Sanginne, gezelnede van Mer

(*) Mer van Dadizeele vergezelde, den 19 aug. 1479, als generael van het vlaemsch leger en hoogbailliu van Gend, den aertshertog Maximiliaen en de gravin Marie, in hunne pelgrimagie naer Dadizeele, om O. L. V. te bedanken over den zegenprael op de Franschen behaeld. Weinige jaren daerna, werd hy te Antwerpen (7 Sbre. 1481) door den bastaerd van Gaesbeke, vermoord. (*Jaarboek van Kortryk*, 2.de deel. Bl. 176 en 177.)

Brouvet de Flory, viel geen beter lot ten deel: deze dame werd eveneens, op den 26 der zelfde maend, met een langdurig ballingschap gestraft » Omme dat zou (aldus luidt het vonnis) haer ver- » voordert hadde te segghepe met *verborsten* » *sinen* tot scepenen. *Ghy hebt oorloghen ghenouch* » *ieghens uwen prinche, al vourdy gheen oorlo-* » *ghe ieghens Gode.* » Het sluiten van het Domi- nikaner-klooster, wegens oproerige predication, gaf aanleiding tot deze verbanning; zy had zich onbedachtelyk in den twist vermengd, en naer het schynt, de zaak der monniken te zeer aenge- trokken. Van deze gebeurtenis wordt in het Hand- schrift, (*Bouck van memorien der stad Gendt, etc.*), en in de geschreven *Kronyk Sersanders* melding gemaakt volgenderwyse :

« Item up den dicendach xiiii octobris (1481) » waren de Jacopinen te Gent ghesloten, ende » daer was gheboden van heer ende wetsweghe (*)

(*) Dit soort van Interdict duerde ses maenden. Het was maer na verloop van dien tyd, en na de volkomen onderwerping dier religieusen, dat het verbod gelicht en hun klooster op nieuw geopend werd.

• Item in dit jaer, den 27 maerte 1482, was tclooster ten preechoeren » upen ghedaen, ende sy moesten preecken in drye plaetsen daer zy te » kennen gaven dat sylieden qualic ghepreec hadden, ende baden » den volcke dat si met hemlieden souden *willen te vreden syn* want » sylieden kenden dat si hadden mesdaen teghen die van Ghent. » (*Ibid.*)

Het verdient opmerking dat de geestelyke overheid sich met de zaak niet heeft bemoeid, en dat zy de macht en bevoegdheid der wethouderen

» met trompetslaghe van strate te straten , uuter
 » aelmoessen gheseyt, ende elcken verboden up
 » viant te syne van heer ende weth; ende voirt
 » up correctie van scepenen , dat nyement met
 » hemlieden conversatie en make, noch ooc in de
 » kercke te ghane, omme te hooren messe ofte
 » deucht te doene, up de boete van xx pont pa-
 » resis. Up deselve weke svrydachs , was eene

in het sluiten van dit gesticht, niet heeft willen miakennen of betwisten. De *oude vlaemache vryheid* was ruimer, oprechter en veel meer uitgebreid dan de *nieuwe* , die zoo veel gerucht heeft gemaekt, en eindelyk de beste broodwinning geworden is (a). Het blykt uit de oudste keuren dat de Gentenaren, nog in de middeleeuwen, het recht behouden hadden, van, even als de eerste christenen, hunne pastore af testellen en anderen te kiezen; deze vryheid wordt door den graef Boudewyn, in eene charte van 1192 als een *oud voorrecht* der Gentenaren erkend (*ab antiquo et multis retroactis temporibus*.) Men leest daer in:

ART. 35. *Si forte parochia in Gandavo vacuerit, parochiani illius loci idoneum, communi consilio eligent sacerdotem, et eum personae presentabunt; persona autem et electionem et electum approbabit.*

ART. 36. *Quocumque autem tempore presbyter in parochia sua ministraverit, sive curatus sit sive non, si inhonestus et inordinatus conversationis comprobatus fuerit, licebit parochianis, consilio personarum amovere, et sic de custodibus* (b). WITTEK zout berustende in de archieven der stad Gend. Het diploma is in zyn geheel medegedeeld geworden in *Mémoires sur les lois etc., de Gand*, door Dierckx, tom. 1. p. 135 et 136.

(a) Men kent het woord van den heer Gondebien uitgesproken in de kamer der volksvertegenwoordigers, den 7 february 1835.

« C'est cela même, rem au tétigist... pour dire le vérité, c'était en partie le désir d'opérer un changement dans cet état de choses qui me faisait désirer d'en amener un dans la situation de l'Angleterre. »

WALTER SCOTT.

(b) Het verlies van dit voorrecht is een dier oude bezwaren, waeren niet eens gedacht werd, en waertegen niet gepetitioneerd is geworden.

» joncvrouwe in de posterne (*) strate woonende
» ghebannen uute Vlaenderen, ome dat si ten ja-
» copynen ghinc ende quade woirden sprac han-
» ghaende de regeerders van der stede, ende dat
» in heurlieder presentie. »

Meester Claes de Ruce, secretaris van den hertog Maximiliaen, wedervoer gelyke strengheid door dien « hi dagelix syn beste dede en verpynde » (trachte, poogde) te verminderen de rechte ende » privilegiën van den lande ende deser stede, ende » omme diversche andere meshuusen bi hem ghe- » daen (**). » Joos Arens pensionnaris van den lande van den Vryen, berokkende zich eene dergelyke veroordeeling, doordien hy in zekere ver-

(*) *Poernam*, vetus Fland. *Achterdeure*, Kn. Dese stracet wordt thans by verbastoring, *Bestuursstracet* genoemd.

(**) Op den kant van het vonnis staet het volgende:

« Dese obedieerde binnen n^z daghe. »

En verder:

Gheroyeert by virtute van den pays tusschen den hertoghe van Oostenrycke van d'een zyde, ende Vlaenderen van d'andre, up shertoghs oedulle in den handbouc.

Nota, noch geroeyeert uyt crachte van denselven pays:

Mer Piet de Lannoy, ridder, hoochbailliu van den lande van Aelst.

Mer Daniel van Praet of Moerkercke.

Mer Antone van der Vichten, ridder.

Mer Cornelis van Boonem.

Jacob de Fraye.

Mer van Varsensere, ruddere.

Mer Jhan van Chalon, prince van Orangnien.

Messire Laron de Gibarra, van Spaengnien.

gadering der staten van Vlaenderen en Braband,
 binnen Antwerpen vergaderd, gezegd had « in
 » d'absencie van zyne meesters openbaerlic ende
 » ten anhooren van elcken van de selve staeten...
 » eeneghe woirden met sinen openbaren onge-
 » licke, ende in verminderthede ende versmaet-
 » hede van deser stede (van Gend), ende andere
 » leden slandts van Vlaenderen. »

Het was insgelyks wegens eene schending van
 s'lands-privilegiën, dat, in het jaer 1481, Wil-
 lem van der Schage door schepenen van Gend,
 op zyn lyf, verbannen werd. Eenigen tyd daarna
 had deze zich te Brugge vertoond en was aldaer
 onder de bescherming der gemeente opgenomen,
 met inbreuk op de rechten en vryheden der stad
 Gend; daerover werd een arbitrael vonnis, by
 wyze van keizerlyk decreet door Maximiliaen ge-
 geven, waerin men leest :

« Ende dat hy Guillelm van der Schage, in be-
 » terynghe ende amende van synen meshuuse,
 » sal doen maken ende stellene in den muer vo-
 » ren ter straeten van scepenen huuse van der
 » keure, boven der traillie, een metaelen hooft van
 » der grootte van eenen manshoofde, ende daer
 » onder eene metaele tafele, daer inne gheschreven
 » staen sullen dese woorden naervolghende :

Dit es eene van de amende die Willelme
vander Schage gheordonneert syn te doene
omme dat hy ballinc synde van deser stede
hem vervoordert heeft up zeker inland (*) by
hem vercreghen te comen binnen Brugghe
sonder consent van scepen van der keure.
Aldus hier ghestelt den xv July mcccclxxj.

Bovendien werd er een tweede metalen hoofd
op den *Colacie soldere* geplaetst, met het volgende
opschrift, de oorzaak zyner ongenade in rym al-
dus voorstellende :

Notabele personen van hooger namen
Gheautoriseert ome tvermaken der wet
Committeert discretelic naer betamen
Personen van heeren uut elc let
Ome tprivilegie zuuver ende net
Tonderhaudene in sprinchen eerlichede.
Overdync alle saken hoe ende bet
Hem alle dync voucht in eendrachtichede
Spiegelt u hier an, so heb dy vrede (**).

Het moet geene verwondering baren dat men
de zaak zoo hoog opnam, wanneer men in acht

(*) *INLAND*, *Rappel van ban*, *Intrekking van ban*. • Maar wanneer de
impetrant begeert syn *inlandt* ende stede, dan moet hy hem eerst sub-
mitteren in de Wet en borghe stellen om te voldoen dat de wet (Wet-
houderen) van syn rappeel wysen sal. *PRACT. CAUSE. CAP. 148.*

(**) Deze Willem van der Schage werd in hetzelfde jaer, in eene wa-
pening (oploop) gedood. *Bouck van Memorien der stadt Gendt. f.º 201.*

neemt, dat de gebannenen uit het *grondgebied* van Gend, als dusdanig in de geheele uitgestrektheid van Vlaenderen, moesten worden afgewezzen, blykens een privilegie, ten jare 1226, door de gravin Johanna vergund... *Quocumque modo aliquos banniverint vel in bannum fecerint, Ego eos eodem modo bannitos tenebo et teneri faciam.* (Zie het diploma in *MEM. SUR LA VILLE DE GAND*, tom. 2, p. 257 en 258.)

De uitbanning kon echter door de soevereine macht, *plenitudine potestatis*, herroepen en kwytgescholden worden. Damhouder maakt een onderscheid tusschen hetgeen in deze en gene stad van Vlaenderen, by het afleveren der letteren van ontslag, plaets greep: hy beweert dat de uit Gend verbannenen niet alleen door hun rappel van ban het recht verkregen in hun *Land* te rug te keeren, maer ook dat zy, zonder de toestemming van schepenen, op nieuw in die stad zich mochten vestigen, en in het poorterschap of burgerrecht konden hersteld worden, terwyl daer, in tegendeel, zoodanige personen, welke door wethouderen der steden van Brugge en Yperen gebannen waren, alleen in hun *Land* vermochten te rug te komen, zonder binnen de palen van het rechtsgebied dier steden te mogen wederom keeren, ten ware de plaetselyke overheid in hunne terugkomst hadde toegestemd. Dit schynt intusschen niet wel be-

wezen te zyn : wy kunnen moeielyk instemmen dat de privilegien en de aloude vryheden der vermaerde stad Gend, nopens een zoo voornaem punt, voor die van andere Nederlandsche steden zouden hebben moeten onderdoen. Men zou veel eer gelooven dat zulk een onderscheid niet bestond, in aenmerking nemende wat aen Willem van der Schage, waarvan wy zoo straks melding maekten, is wedervaren. Een tweede voorbeeld ontmoeten wy in het geval van Jacob van Lichtervelde, souverain-bailliu van Vlaenderen (*), uit Gend verbannen, om dat hy eenen poorter dezer stad had doen onthoofden, zonder denzelven eerst voor zynen bevoegden rechter te hebben gesteld. Naeuwelyks had hy van den graef van Vlaenderen, zich destyds te Parys bevindende, ontslag bekomen, of de veel vermogende vrienden en bloedverwanten des verwezenen wendden zich tot de plaatselyke overheid, met dat gevolg, dat deze, op hunne bede en voorspraek, aen den verbannen de stad opende, en in de uitschrabbing van zynen naem op het Balling-boek gunstig toestemde. In het oude handschrift, *Antiquyteyten van Ghendt*, waeruit wy reeds verscheiden aenhalingen hebben bygebracht, heeft men dit volgenderwyze aengeteekend :

(*) Men zie aengaende het officie van *Souverain-Bailliu van Vlaenderen*, en deszelfs rechtsgebied, het edict van 3 January 1543, en D'Oudegherst, *Annales de Fland.*

« In dit jaer (1398) was by die van Ghendt » ghebannen mer Jacob van Lichtervelde, souve- » rein-bailliu van Vlaenderen, vyftech jaer uut » Vlaenderen, ome dat hi dede onthoofden Jan » Peresons, poorter der stede van Ghendt, sonder » te bringhene tzynder poort. »

« In dit scependom (1400) soo quamen de com- » missarissen van den coninc van Vranckerycke » visiteren, die ghesonden waren ter causen van » den banne van mer Jacop van Lichtervelde sou- » verein-bailliu, als ballinc. »

« Ende naer dat mer Jacop van Lichtervelde » ghebannen was, zo reysden ontrent St. Mar- » tens messe daer naer, drye scepenen te Parys by » den hertoghe ende grave van Vlaenderen, de- » welcke scepenen ter begheerte van den voor- » noemden Jacop, als ballinc, baden den hertoghe » om zyn gracie, ende den hertogh gaf hem » *tLant*, naer de costume der stede van Ghendt; » ende doe quam mer Antheunis zin zone, ende » bat scepenen dat zi syn vader gracie doen zou- » den, ende uut scepenenboucke royeren, ende » scepenen deden de begheerte van mer Antheu- » nis, mer Jacops sone. »

Edoch hetgeen deswege allen twyfel wegneemt is, dat het artikel 26 der concessie Caroline van Gend, onder meer andere privilegiën derzelve stad, ook dit aloude voorrecht voor het toeko-

mende afschaft en vernietigt. Dit artikel luidt aldus: « *Dat de ghebannen by de voors. wet van Ghendt, hebbende van Ons verkregen rappel van ban, sullen gebruycken soo wel van ONSE STEDE als VAN DEN LANDE, sonder dat het van noode sy te verwerven het consent van de voornoemde van Gendt, ofte de selve STEDE af te koopen* (*) ». »

In de oudste tyden was het eene gewoonte dat vorsten en bisschoppen, by gelegenheid van hunne *blyde inkomst* in de een of andere stad, soms ballingen, of uitgewekenen, of ook wel gevangen in hun gevolg namen, dezelve in de stad brachten, en alzoo in hunne verloren rechten van vryheid en burgerschap herstelden. In sommige plaetsen werden zy, die dit geluk genieten mochten, op voorspraek van goede vrienden, met goedkeuring van den magistraet, door den prins of bisschop opgeroepen of aengeduid, en vervolgens, besloten zynde in eene lyn of touw, met den hofstoet binnen gebracht (**). — Dit oud gebruik zag

(*) Het was ook een der bezwaren door het bestuur der negenendertig tegen den graef Guy ingebracht, blykens het vonnis arbitrael van schepenen van St Omaers van den jare 1290, onlangs door den hoogleeraer M. L. A. Warnkœnig in het licht gegeven (Gand 1832.)

« *De rekeef li baillius a rapoele banis de le vile de Gant sans le consentement deschevins le quele cose est al'encontre le coustume de le vile de Gant.* »

(**) Aenhangel tot *Smits Schatkamer* der Nederl. oudheden, Bladz. 19 en 193.

men vernieuwen ter blyder inkomst in Gent van van den hertog van Alençon. Achtien ballingen, *in eene touw besloten*, vervoegden zich, omtrent St Amands-berg, in den stoet, en werden op die wyze, in de stad gebracht. (*Gendsche geschied.* 20 Aug. 1582.) Zeven honderd vierentachtig uitgebannen genoten onder Karel den Stouten, het zelfde voordeel (*). In het groot Ballingboek der stad Gend (1472-1537) zyn de namen opgeteekend der personen, die ter gelegenheid der *Blyde inkomsten* der graven van Vlaenderen binnen dezelve stad, van den ban zyn ontheven. Het handschrift waervan wy zoo even spraken, vermeldt hoe zulks ter *Blider inkomst* van den grave Philips, in het jaer 1419, geschiedde, en wel op de navolgende wyze:

« Anno 1419. De heeren van den rade uuter
 » name van den prinche, versochten an scepenen
 » van Ghendt, dat de prinche tsynder incompste,
 » de ballinghen by die van Ghendt ghebannen
 » waren, gracie hebben soudon sonder cost; waer
 » up scepenen vroegen: *of men dat begheerde*
 » *van gracie, oft van rechtsweghe*, daer up de
 » heeren van den rade zeyden, dat zyt begheer-
 » den *uut gracie*, want sy kenden by de privi-
 » legien, dat de prinche de ballinghen haer lant

(*) *Cronycke van Vlaend.* Baveux, IIe deel, f.º 387.

» nyet gheven en mochte die by scepenen ghe-
 » bannen waren, ten ware bi consent van sce-
 » penen; dit hoorende *ordonneeren gracie* up de
 » ballinghen zo hier naer volgt : »

« Alle ballinghen, die vyftich jaer ghebannen
 « syn, te desen tyt geen gracie hebben, insgelyks
 » ballinghen van vredebrake ende soenbrake,
 » sullen moeten uutblyven haren tyt; die thien
 » jaren en drye jaren ghebannen syn, zullen gra-
 » cie hebben. Daer waeren *lx* persoonen die gra-
 » cie hadden, ende alle die vervallen waren van
 » tzeitich pont boete ende daer ondre, schalt
 » (kwytscheldde) de prinche ende begeerde dat
 » mense uut den bouc van scepenen screpen
 » soude. »

Hetzelfde recht, namelyk om ballingen in te brengen, bezat ook de abt van het klooster van St Pieter, nevens Gend, blykens eene acte van gaderynghe (*) der meiery van Destelberge van den jare 1371, berustende in de provinciale archieven van Oostvlaenderen, alwaer men leest, art. 9. « Ende voort es te wetene dat elc prelaet

(*) « *Gaderinge of Serkemagie*, een solemneel vonnis, waerby de
 • Leenmannen op het verzoek van eenen van hunne gelyke, naer geno-
 • men informatien, *gaderden* of by een bragten alle de voordeelen en
 • lasten constituerende of uytmakende syn leen, dit besonderlyk op de
 • depositien der getuygen die daer omstrecks woonachtig waren. » (*Het*
Gende charterboekje van Diericx, bl. 59 der Inleiding.)

» van sente Pieters *in syn eerste innoemen* ende
» nieuwe creacie, eenen ballinc daer ghebannen
» sonder meer, met hem inbrynghen mach ende
» hem zyn lant wederghevene, den ban te nieute
» doende sonder consent van den meyer vorseit.»
En dat hy dit souverain recht ook wezenlyk
uitoefende, getuigt nog het volgende :

« Den xxix dach van ougst lxxxiii (1483) dede
» mynheer van sente Pieters zyn intrée te Boe-
» seghem, ende met hem quamp inne Jhan de
» Louf, als ballinc ghebannen by den bailliu en
» mannen van sente Pieters 4 jare uut theerscepe
» van Boeseghem, ome dat hi medeplege was up
» Willem Papegaey.... ende mits de nieuwe in-
» compste van minen voerseiden heere van sente
» Pieters, naer ootmoediger bede van den sel-
» ven Jhan, die dicwyls up syn knien vallende,
» bat minen voers. heer om gracie, so warst dat
» minen voerseiden heere ghenegen om gracie te
» doene, vergaf hem de voers. mesdaet ende slaec-
» ten van den voerscreven banne, midts dat het
» bleec bi mannen van scepenen, dat hi pays hadde
» teghen partien. Ende ten selven daghe deet min
» voorn. heer van sente Pieters gracie(*), te wetene
» Jhan Cattoor f.^s Michiels, Lygier Marion ende
» Martyn Papegaey, die elc ghewyst waren in de

(*) Getrokken uit zeker Register (*Sententien, etc., Leenhof* 1461-1477, f.º 67.) berustende in de provinciale archieven. '

» boete van **lx** pont paresis, die hy hemlieden
 » uut gracen quytscheele. »

Wy mogen niet onvermeld laten de straf, in de rechtsbanken onder den naem van eerlyke betering of *Amende honorable* bekend, die tot op de laetste tyden, in gebruik is geweest, hoewel men niet ziet dat dezelve door eenige plaetselyke costumen (*) of byzondere verordeningen zoude ingevoerd zyn. Deze bestraffing bestond in eene openbare schuldbekentenis en boetdoening over de misdaed, of wat daervoor gehouden was. De verwezene moest ongeschoeid, met ontblooten hoofde, in een hembd of linnen rok gekleed, (in sommige gevallen met roeden omhangen) en eene toorts in de hand dragende, zyne schuld openlyk belyden, God, de justicie, en het volk om vergiffenis biddende, waer na de boeteling door den beul, of door andere gerechtsdienaren, langs den gewonen ommegang, naer de eene of andere kerk of bidplaats geleid werd, om aldaer de toorts al brandende aen het H. Sacrament, of aen een of anderen heiligen, nederig op te dragen.

(*) Hier van is uitgezonderd de cost. van *Bergen op Zoom*, Tit. ix, art 3. « Item oft iemant dien den anderen tsy man oft vrouwe synen name en fame in achterklappe leelyck te naersprake, sal dat gehouden syn te beteren ende te wederroepen, *ende amende te doen tsy in de vierbanck in syn lynwaet te komen*, of andere naer schepenen goedvinden, daer tselve ghebeurt sal syn. »

Deze soort van zuivering, als penitentieale straf beschouwd, van de geestelyke hoven ontleend, werd door den wereldlyken rechter, ten aanzien van aenstootelyke bedryven, welke tot openbaer schandael en ergenis aanleiding hadden gegeven, den schuldigen niet zelden opgelegd; doch hierin, volgde men, zoo wy straks aenvoerden, geene byzondere wetsbepaling noch vasten regel, wordende de straf telken reize verschillend, volgens den aard der zake, *ter discretie* en naer de *phantasie* des rechters, anderen tot spiegel, uitgeoefend. Onder duizend voorbeelden, die de gerechtelyke stedeboeken van Gend hiervan opleveren, zy het voldoende de volgende by te brengen. —Zullende wy ons niet veroorloven in de aenhalingen eenige deminste veranderingen aen den oorspronglyken text toe te brengen; alles daerin, tot de slordigste bedryven, de onvoegzaamste aentygingen en onkieschte uitdrukkingen toe, leveren stof tot nadenken, behalve dat sommige feiten ook min of meer zich aen geschiedkundige daedzaken vasthechten, en op de levendigste wyze de zeden en gebruiken van den tyd afschetsen. By verhandelingen van dezen aard, kan geene verzachting of inschikkelykheid plaets grypen.

« Omme dat ghy Lauwereyns van der Eecken geboren van deser stede, op den 25 july laestleden, wesende sondach, snachts ontrent den xii hueren, de achterdeure van zeker uwen ghe-

buer, die ghy zekerlyck wist (dien tyd) absent te wezene, staende up de clyncke, comende up eene ghemeene erfve met uwen huuse, gheopent, daer inne tot up de coutse ende bedde van de huusvrauwe van den zelven absenten, naect ghegaen, heur kint ligghende neffens heur zyde, verleyt, ende u allersins simulerende zelve haeren man te wesene, onder zulk een valsch pretext tuschen de slaepplaekens te voeren ghepoocht hebt, om alsoo voorts u concept t'executerene, dat ghy zekerlick ghedaen hadt, newaere ghy van deselve huusvrauwe an zeker teecken ghewaer geworden (*) en van het ontgonnen voorstel deur haer geroup, by haren man (zittende up de straete ende up den zelven roup commende) ghediverteert ende tot wechloopen ghenootzaect gheweest haedt; daerby allesins deur uwe simulatie ende suppositie van persoon, committerende valschheyt ende imposture, al niet lydelick zonder condigne ende exemplaire punitie.

» Scepenen vander keure condempneren u alhier in heurlieder opene camere *in uro lynwaet, met eene onghebrande tortse in u handt, vallende up beide uwe knieden, Godt almachtich, den heere*

(*) De beleedigde echtgenoot heette *Jan Apostele*; hy verving dien nacht den gewonen nachtroeper. De bedgenoot van *Jan Apostel* had aen den haerd van Van der Eecken het bedrog ontdekt. — De preparatoire informatien gehouden nopende dit leelyk nachtbedryf, en het verhoor van den gevangene, bevinden sich in het register f.º 121.

ende wet, uuter namen van justiciois vergeffenesse te biddens; Ende tselve ghedaen, de zelve tortise in den selven staet, tusschen twee serjeanten, te draghene tot in de kercke van St Baefs, ten dienste van den heylighen sacramento aldaer. Ende voorts in de boete van x pont parisis, te distribueren d'een helft ten prouffyte van den officier, ende d'ander helft ten prouffyte van den ghemeen aermen deser stede, ende in uwe vanghenis costen ende mysen van justicie. Gheprononcieert den 23 Augusty 1593. » (Bouc van den crisme 1591-1594. Bl. 136.)

Er is reeds voldoende melding gemaakt van de sententie, door Karel V in den jare 1540 gegeven, by de welke een aental ingezetenen der stad Gend veroordeeld zyn geweest *met den strop om den hals* voor den Keizer te verschynen, waarvan den Gentenaren, nog langen tyd, den scheldnaem van *stropdragere* is bygebleven. Gelyk een ieder, die de geaerdheid van den menschelyken geest gadeslaet, zich lichtelyk kan voorstellen, zoo moest 'skeizers straffe, meer dan eens, tot schimpery, twist en alle slach van stoornis aanleiding geven; en in weerwil der strengste voorgeladen der overheid, om dit tegen te gaen (*), werden verscheidene

(*) Den 8.sten van Hoymaendt (1540) was gheslegen een trompet alle de stede deure, ende verboden dat niemant, wie hy ware, en soude vervoorden te schimpen, oft gecken, oft verwyten, van het vonnis dat

personen wegens het verwyrt van *Stropdragere*, nu en dan, tot allerlei straffen, waeronder het doen van *Amende honorable* altoos begrepen was, veroordeeld. Wy zullen ons hier op een enkel geval beroepen.

« Ghesien t proces crimineel beleet tusschen mynheere den hoochbailliu deser stede, *causa officii*, heesschere ter eendere zyde, ende u Pieter de Meyere, lynwever van uwen style, ghevangen verweerder ter andere; ghesien d'enqueste ende oircondschap van wegghen den heesschere beleet; ende naerdatt ghy u van reprochen en wederschryvens hebt verdregghen; schepenen van der keure op alles gelet.... Ende over d'intolerabele injurie ende vermaedinghe die ghy *alle* d'inghesetene deser stede ghedaen hebt, van dat *al stropdraghers* soudén wesen, by u hemlieden overlúut angheseyt ende diversschelick gherepeteert, condempneeren u alhier in opene camere te compareren in uw lynwaet, blootshoofts, onghegort met eene brandende tortse in uw handt, vallende aldaer op beede uwe knien, Godt van hemelrycke, heer ende wet, uuter name van justicie, vergheffenesse

den keyzer onlanx heeft uutgegeven up ons, aengaende *de stroppe te draegen*, daer door groote twist af soude comen, als doodtlaegghen, vechtinghen, kyvinghen ende andere saecken; so wie d'eerste oirsaecks aware, soude ghecorrigeert syn in exempele van andere lyfvelick. •
(*Oude schriftelyke Aenteekeningen.*)

te biddene van de voorseyde uwe mesdaet, verclarende de selve injurien t'onghelicke ende met quader causen gheseyt te hebben, ende dat die u hertelicken leet syn, *draghende de selve tortse tuschen twee serjeanten, eerstmael tot in de capelle van den stadhuuse, ende van daervoorts op St Lysbette driesch, daer ghy de voorseyde versmaedelicke injurien gheprofereert hebt*, die als vooren aldaer overluyt wederroupende, *ende van daer voorts de zelve tortse te draghene tot in de kercke van St Lysbette in t begynhof*, die aldaer latende ten dienste van den heylighe sacramente; interdicerende u meer van ghelycke te doene op andere straffe ende arbitraire punitie; ende segghen u voorts uut deser stede den tyt van drye jaren, daerinne middelertyt niet te comen op peyne van gheesselynghe en ban; ende condempneren u oock in de misen van justicie ende vanghenis costen; en al het selve betaelt, slaecken u van vanghenisse. Pronunchié ende vulcommen den 3 Augusty 1598. (f.º 132.)

Zekere Jan Ghys, die in zyne oude dagen met het belezen van beesten en *betooverde boter te ontooveren*, aen den kost kwam, daer toe «ghebruu» kende, zegt de rechter, superstitieuse ende onbekende woorden, metgaders sekere en particuliere » specien van maechdewasse ende parchemyne; » wesende eensdeels imposture ende bedroch om

» de lieden ghelt uut de bursse te treckene, ende
 » eensdeels superstitie ende ongoddelicheden, sma-
 » kende sortilegie, » ontving dezelfde straf; de
 rechter had, in het bepalen derzelve, in aendacht
 genomen den hoogen ouderdom en de *ketyvic-
 heyt* van den delinquant (*) — Jacobus Bulcke pri-
 vaet-ruimer (op eene andere plaets, staet'er *stille-
 vaegher* **) die dezelfde schande onderging, was
 enkelyk beschuldigd van gedurende den nacht een
 hanengescrei te hebben nagedaen, hoezeer het
 nergens bewezen was, dat hy, daerdoor, iemand
 had beledigd, of eenigermate schade toegebracht.

Men oordeele uit de volgende :

RESOLUTIE VAN SCHEPENEN.

« Jacques Bulcke, filius Omaer, oudt 24 jaren
 » arbeyder, ghevangen ter causen hy maendach
 » snachs ontrent den twee hueren, *Couckeloere*
 » soude hebben gheroupen, ende hy tselve be-
 » kennende, maer secht tselve nyet in schimpe
 » gheroupen thebben, dan een privaet ruymende
 » met Daniel N.... ende eenen haene hoorende
 » scryen hebben hem gheconterfeyt; is, nyet je-
 » ghenstaende dies, ghecondempneert in syn

(*) Sent. van den 18 september 1588. Rsc. Cam. van dat jaer.

(**) Deze woorden hadden dezelfde beteekenis. *Stillevaegher, stil-
 loruymmer, bornstaker*. Kn. « Bi den rechte canon is verboden alle clercke
 » te wesen goeckelaer, tavernier, barbier, *stilleager*, etc. » (J. BOTTELGER.
 f.º 198 verso.)

» lynwaet in opene camere vergeffenesse te bid-
 » den (met eene tortse in zyn hand), ende in dien
 » staet die te draghene in St Nicolaes kercke, met
 » interdictie meer sghelicke te doene up arbitraire
 » correctie. » (4 december 1608 f.º 101.) — Meer
 beswarend was zekerlyk het geval van Anthéunis
 de Mey, een arbeider, die zich had verstout *in*
gheestelicke habysten te ghane uut clooster van
O. L. V. broeders, deurt beenhuus tot rondomme
den coormaert der stad Gend, schoon hy maer tot
 dezelfde straf veroordeeld werd (*).

Jan Gallant, wezende van de burgerlyke wacht,
 had op de vesten der Brugsche poort omtrent het
 Rabot, verscheidene jonge boomen, aldaer geplant
voor een ciraet ende decoratie van de stadt, met
 zyn zy-geweer afgekapt, en moedwillig geschon-
 den. De zaak werd zeer hoog opgenomen, om dat
 het, by publicatie, op straf van geeseling, verbo-
 den was deze plantagie te schenden, of in eenige
 deelen te beschadigen, en om dat hy, als van de
 wacht zynde, byzonderlyk verplicht was gemelde
 boomen gade te slaen, en tegen allen moedwil
 te beveiligen. Te dier oorzake crimineelyk ver-
 volgt en in hechtenis gesteld, had hy zich tot
 Z. M. vervoegd, en bekomen *Brieven van abolitie*,

(*) By sententie van den 12 december 1602. De verwezene had in
 zyne belydenis verklaerd, dat het by weddingschap geschied was.

by welke uit zonderlinge gratie, het voornoemde feit hem vergeven werd, met kwytschelding van alle lyvelyke en crimineele straffen, waerin hy, te dier oorzake gevallen was, *behoudens dat hy zoude ghestraf worden by amende honorable, minder als gheesselynge, met roeden, ter discretie van mynheeren schepenen der stad Gendt*; waerom men hem, by sententie van den 20 septembre 1638, veroordeelde te verschynen in opene kamer derzelve schepenen, blootshoofds, in zyn lynwaed met eene toorts in de rechter hand, *dragende met uwe slyncke handt* (aldus luidt het vonnis) *op uwe schouder een boomken* « ende vallende op beede uwe » knien, Godt van hemelrycke ende heer ende wet » uuter name van justicie, vergheffenesse te bid- » den van u bovenschreven mesdaet; verclarende » hooghe ende overluyt, tselve u uuter herten leet » te wesen; condemneren u voorts, in den selven » staet, tusschen twee serjeanten deser camere » te gaene lancx de Hooghoorte nederwaerts » over sente Pharahilden plaetse, de Hoochbrug- » ghe, ende alsoo door het princenhof, naer de » vesten van het Rabot, ende van daer voorts » lancx de selve vesten, naer de kercke van sente » Martinus t'Ackerghem : offererende de selve » tortse an het heylich hoochweerdich sacrament; » ende voorts in uwe vanghenis costen, ende mi- » sen van justitie, ende de selve betaelt zynde, » slaecken u van vanghenisse. »

Guillelmus Janssens, poorter en beëdigd trompetter der stad Gend, trotseerde deze boetedoening, droeg zyne kaers spotsgewyze en gaf zich aen alle slach van buitensporigheden over; hy werd te dier oorzake, op nieuw, tot dezelfde straf veroordeeld, en dit mael *omhangen met roeden*. Het vonnis, in hetwelk alle deze insolentien naeuwkeurig beschreven zyn, is van den volgenden inhoud :

« Omme dat ghy, Guille Janssens, poorter deser stede en trompetter ten dienste ende eede derzelve, op den vii der voorledene maendt, onderstaen hebbende sententie, daerby ghy ghecondempneert waert te compareren in dese camere, in u lynwaet, met eene onghebrande tortse in de handt, ende aldaer vallende up beede uwe knien, Godt almachtich ende schepenen, uut den naeme van justitie, vergeffenesse te bidden, van de blasphemien ende insolentien, daer ghy by de voorseyde sententie gepunieert wiert, ende tselve ghedaen synde, de selve tortse alsoo te draghene tot in St Nicolaes kercke deser stede, de selve aldaer latende ten dienste van den heyligen sacramente; ten welcken heynde ghy, uutgheleet wesende uut dese camere, ende ghecommen in de zale van desen schepenhuisse, u vervoordert hebt, in de plaetse van de voors. uwe sententie met alle reverentie te vulcomen, ghelyc ghy schuldich waert, de voorseyde tortse *te blayen, zwieren en smyten*, al of

ghy daarmede hadde willen schermen, zoo dat ghy deselve, boven in het was, afghebrocken, emmers ghecrooct hebt, in sulker voughen, dat deselve daer af crom is blyven staende; continuerende alsoo int *swieren en schermen* met de voorseyde tortse, lanx de straete ende op de marct, in diversche plaetsen, deselve ooc somwylen nemende onder uwen aarme, by maniere van een lance, roupende *Ca-ça-ça*; gaende ooc continuelic met ghedecten hoofde, niet jeghenstaende ghy dies, by de officieren met u gaende, diversschelic gheraviseert syt gheweest; jae dat arger is, comende tot ontrent den hoyaert, ende aldaer ziende sekeren persoon daer ghy hier te vooren diverssche questien ende gheschillen mede gehadt hebt, en den welcken in de voorseyde uwe voorgaende zaecke, ghehoort hadde gheweest, hebt u zoo verre vergheten ende vervoordert, dat ghy overluyt gheseyt hebt: *Daer staet noch eenen van die traiters, io soude hem lichtelick dese tortse tusschen den hals en necke legghen*, daer toe zweerende groote enorme eeden, als (by reverentie) *Par la mort dieu, Teste de Dieu*, en dierghelycke; dezelve reitererende ten diversschen stonden; daerby opentlyck ende publiequelyck tooghende uwe obstinacie ende incorrigibele ghenegentheyt, ende voorneemen van te blyven continueren in de blasphemien ende ongheregeltheden, daarvan ghy by de voorseyde sententie ghepuniert wiert, daer van zelfs

d'executie noch niet vulcomen en was; Al het welck zyn zaecken directelyck gaende tot vilipendentie ende mesachtynghe van de goede justitie, jae ten naedeele van de eere Godts, ende schandaele van de ghemeene goede lieden, nyet lydelic zonder condigne pugnitie, ten exempele van andere.

« Schepenen van der keure dezer stede van Ghendt condemnieren u andermael te comparen in deze camer, in u lynwaet, met eene ongebrande tortse in u handt, *besteken wesende met roeden*, ende vallende op beede uwe knien, Godt almachtich ende schepenen uut den naeme van justitie, vergheffenesse te bidden van u mesdaet, ende tselve ghedaen, de voorseyde tortse in dier vougen te draghen tot in de kercke van St Nicolaes, latende de selve aldaer ten dienste van den H. Sacramente. Blyvende voorts, aengaende u bannissement, in viguere de sententie (*) tuwen laste ghewesen op den voorseyden vi der voorledene maendt; condemnieren u ooc in de costen ende misen van justitie. Prononchié den ix septembre 1615. »

Men wane geenzins dat het aenhoudelyk herhalen dezer strafoefening deszelfs indruk op de gemoederen van het gemeen verminderde, of dat de

(*) Deze sententie bevindt zich in het zelfde register, f.° 2.

lyders eindelyk voor die schande gevoelloos wierden; het tegendeel wordt betoogd door een ge-verbaliseerde van schepenen van den 4 july 1624, en hetgeen deswege; op die dagteekening, in de criminele registers, aengeteekend is:

« Franchois Thierens en Livine Callant syn huusvrouw, criminele ghevangene verweerders, jeghens mynheere den hoochbailliu *causa officii* heesschere, syn heden 4 july 1624 by officiers en hallebardiers int collegie van mynheeren schepenen van der keure gebrocht, om sententie thuerliedder respectieven laste te aenhooren.

« Ende heeft hy Frans, ten incomen seer verboselyck (grammoedig) hooghe en overluyt, ter presentie van heer ende wet ende van groote menichte van volcke, gheseyt: *Het en is om gheen diefvery dat dit gheschiet*. Ende soo hem by den pensionnaris Wasteel gelast wiert te zwyghen, met ghevraech, waer hy Franchois meende te zyne, antwoordde: Ic mach wel spreken en segghen dat ic *deze schande* ten onrechte moet onderstaen; by den welcken hem Thierens ghevraecht zynde, *wat schande*, antwoordde: *Amende te moeten doene*, daer toe voughende: *Ic hebbe in de consistorie tortsen en hembden ghezien*; daer op hem Frans iteratelyck by den pensionnaris ghelast synde te zwygen, ende gevraecht of hy tselve doen wilde of niet, verclaerde hy Thierens dat jae.

« Dienvolghende is by laste van mynheeren

schepenen voornoemt, de ghearresteerde sententie beginnen lesen; ende hy Franchois teerste point van diere ende faict by den processe hem te laste gheleyt, ghehoort ende verstaen hebbende, seyde andermael hooghe en overluyt: *het en is niet waer, ic en hebbe dat niet ghedaen*. By den welken de voorseyde ontgonnen sententie opgehouden wiert by laste van de voornoemde heeren schepenen, ende den selven Frans andermael in vanghenesse gheleet. *Actum ut supra.*»

«**MEMORIE**, dat de voorseyde sententie inhielt, onder andere, bannissement telcx van hemlieden laste, van vyf jaren uut deser stede ende schependom: Thierens op gheesselynghe, voorderen ban en arbitraire correctie: de vrouwe alleenelick op arbitraire correctie; welcke sententie int regaert van hem Thierens, ter causen voorseyt, verandert en verzwaert is, *pro ut sequitur*. »

«**Ghesien** by schepenen van der keure deser stede van Ghend, tproces voor hemlieden crimine-lyck beleet, en in camere hangende in rechte, tus-schen mynheere den hoochbailliu der voorseyde stede, *causa officii*, heeschere ter eendere zyde, ende u Franchois Thierens, timmerman in den raeme, metgaders Livine Callant u huusvrouwe, gevangene verweerders ter andere, ghemoveert ter causen van ulieden respectif beroerlick, twis-tich, oneerlic leven, en conversatie; en oversulcx

zoudt ghy Frans diverschelic by daeghe ende by nachte, geheel de ghebuerte van den raeme in roere ghestelt hebben, nu d'een nu dander van de gebueren met poingnaert en ander verweer, in evelen moede uutgeroupen, verdreecht en ooc ghewelt gedaen op de duere van de weduwe Verdieren uwe ghebuerne, die ghy daer naer ooc gheslagen ende binnen haeren huuse verdreecht hebt, en met eenen snyder uut uwen huuse geraect eenen Gillis de Ruddere, metgaders int dikke van tbeen gequetst met eene halve pycke den persoon van Jacques van Loo, die tuwen huuse gedroncken hadde en naer huus ginc, noch tot zulke geen oorzaecke en hadde gegeven; met veel meer andere faicten en delicten, oneerlic ravot (*) en huushouden met allerleye volc, by daeghe ende by nachte, met eenige van welcke ghy Livine oneerlic hebt geconverseert, somtyt ooc zulcke schandaleuse ende abominabele proposten publicquelic profererende, ende u van uwe oneerbaerheyt soo vanterende, dat schandael ware te verhaelen; al breeder by den processe geroert.

« Wyzen ende condemneren elc van ulieden alhier in opene camere te compareren in u lynwaet, met eene onghebrande tortse in de handt, vallende aldaer op ulieden knien, Godt van hemelrycke, heer ende wet, uuter naeme van justitie,

(*) Ravot, *Lupanar*, hoerhuis. Kn.

vergheffenesse te bidden van ulieden respective mesdaeden, ende in den selven staet tusschen twee serjeanten, over dhoochpoort, vischmaert en cooreuhaert, de selve tortse te draghen tot in St Nicolaus kercke, die aldaer latende ten dienste van den H. Sacramente. Bannen bovendien u Livine uut dese stede ende schependom, den tyt van 5 jaren, op arbitraire correctie, te ruymen binnen sonneschyne; ende bannen u Frans uut de selve stede en tgraefschap van Vlaenderen, den tyt van tien continuele jaren, op peyne van gheesselynge, eeuwigen ban, ende andere arbitraire correctie; Ulieden respectivelic voorts condemnende in de vanghenis kosten en misen van justitie. Pronuncié en volcomen den 6 july 1624 (*). »

Hoe meer men op de aloude strafoefeningen in deze landen gebruikelyk, terug ziet, hoe meer

(*) Hieraen is geannexeerd de navolgende consultatie:

« Ghesien by den onderschreven gheconsulteerden de sententie, gheconcipteert te wysen by mynheeren schepenen van der keure deser, stede ten laste van Frans Thierens; ghesien ooc het disrespect ende irreverentie by hem int collegie van de voornoemde heeren schepenen ghecommitteert, en op alles gelet.

« Tadvys es t'voors. disrespect en irreverentie niet en is te houden voor rebellie ofte desobeissance an justicie, en te punieren volghende de exempelen gheciteert *per Paponem et Additiones, Titre des paines, arr. 19.* als niet hebbende gherefuseert te doene tgone hem wiert belast. Ende nochtans also tselve niet en mach gepasseert worden sonder punitie, zoude den *tour van de Amende* moghen verbreet, ende hy Frans eenen tyt van thien jaeren uut vlaenderen ghebannen worden. Actum te Ghendt den 5 july 1624. Get. P. Helias. »

men ook de *misdadige beteringen* met uitwendige teekenen van boetvaardigheid en onderwerping, en allerlei vreemde verschynselen, gepaerd vindt. Nu eens treft men verscheidene personen aan, die tot het doen van amende-honorable veroordeeld (1531), en wier namen in schriftelyke aenteeeningen, vermeld zyn, na eenen ommegang, die drie uren had geduurd, op de knien kruipen van den ingang der kerk, tot aen het altaer van het heilig kruis. Elders vindt men ook wel dat zy, die tot deze schande waren verwezen, de boetedoening nog in zeven of acht onderscheidene kerken en bidplaatsen, op achtereen volgende zondagen moesten herhalen. Wy zullen slechts gewagen van twee rechtsgevallen, in welke deze zeldzame verwyzyng voorkomt: in het een, had de verwezene de overheid met woorden beleedigd; het tweede geval betreft eene vrouw, die gepoogd had haren man te doen vermoorden:

I.

« Scepenen termineren ende wysen, dat Willem van Claterbosch sal comen tsente jhans, in den coer, tsondachs naer paesshen eerstcomende, sonder capproen, bloetshoofds naer de processie, met eenen serjeant die scepenen daer toe ordineren sullen, ende bringhende daer een tortsche van *iiij* steenen (achtien pond) was, ende offerende daer de kerke, segghende overluut: dat hy die hemende

doet hy vonnesse van schepenen van ghedeelle ter heeren van den heer Willem Bette, H. Raesse (Erasmus) van de Walle ende hare ghesellen, scepenen waren int jaer verleden, over de ontamelike woirden ende scoffierlike, die hy gheseit hadde achter hemlieden met sinen onrechte. »

« Item wysen scepenen de selve Willem te doene ende te vulcomene alle diergelike, met alle de condicie boven verclaerst, ende de selve offerande doende tsente veerelde (Pharaildis) in de selve woirden der toe segghende, tsoendaechs dair nair naer dat hi tsente jhans ghedaen sal hebben.

« Item up den derden sondach naer de paeschen, de selve Willeme te vulcomene ende te vuldoene, met alle de conditien boven verclaert, de selve offeranden ende woirden tsente Nicolaes.

« Item de selve Willeme de gelike offerande doende, up den vierden sondach alsoet boven verclaert es, tsente Jacobs.

« Item deselve Willeme de gelike offerande doende ende alle de woirden, so boven verclaert es, up de vyfte sondach, tsente Michiels.

« Item deselve Willeme al deselve offerande doende ende woirden segghende, also vorseit es, up den sesten sondach tonsser vrouwen tsente Pieters.

« Hierin elken exempelp nemende, ende hem selven castihende, *up syn wet te spreken sonder*

redene ofte verdiente, dwelck scepenen wel ende suffisantelike bevonden dat Willem dede etc. Ende al dat vorseit es wel vulcomen. (Z. B. a.º 1375, f.º 15.)

II.

« Van den horribelen ende onkerstenliken faite, dat Mergriete van Coudenbrouc dede doen Jacob Thuemse, up Thanne (Jan) van den Zande haren wetteliken ghetrouden man, die een goed cnape es ende heer; dats te wetene dat Jacob Thuems vors. by avende in thans huus Van de Zande vornomt, ende dede meten een potkin biers, ende dair sittende vraderlic jammerlic ende van achter met een metshamere, wondde ende quetste thanne vors. in syn hoeft zwarlike, en omme te bringhene van den live ter doet. Ende dat bi versoucke ende toebbringhene van Mergriete vors. ende bi hare bevelene ende consente, ende beloofde dair af Jacobe vornomt costeloes en scadeloos te houdene en te quitene.

« Dit jammerlike ende onkerstenlic werk contrarie gode ende al goeden luuden, eene wive te doene haren wetteliken man, dat men te vulen niet ghebeteren mach.

« So termineren scepenen in exemple allen menschen vorn., en dat Mergriete vorseit sal gaen tsondaechsnaer alreheleghendacheerstcomende, tsente Mechiels ter *pelpkerken* (sic) met de processien

omme, ende binnen der processien sonder capproen, heucke ofte failge ontrent haer hebbende, ontgurt, met 11 serianten van der stede diere scepenen toe ordineren sullen, met haer gaende, eene wassine kersse, 1 steen weghende, al bernende in haer hant draghende, ende dair offererende der kerken, ende alse de processie in de kerke comen wesen sal, dair sal soe (zy) segghen overlucht vor alle de lieden, ofte eenen der serjanten over hare, dat soe die openbare hemende ende beterynghe doet ome dat soe, bi beradenen rade, Thanne van den Zande haren wetteliken man, die 1 goet cnape es, ende dien soe rechte trouwe sculdech was ende die ontrouwe hem dede, dat soene dede jamerlike ende derliken quetsene, bi avende, in syn huus, by Jacobe Thuemse met 1 metshamere ome jamerliken te vermoirden, ende te bringhene van live ter doed, sonder eeneghe redene ofte verdiente.

« Ende met al deser geliken ende in der selver manieren dat vors. es, sal Mergriete vorn. de ghelike hemende doen *naer paesschen*, omme gaende up 1111 sondaghe dair nair volghende, ten andren vier kerken, dats te wetene, tsente Thans en tsente Niclaes, tsente Jacobs en tsente Veerelde, ende telker kerk doende altselve dat vorseit es. Voirt sal deselve Mergriete, ofte hare borghen, gheven Thanne van den Zande vors. over de selve sware quetsinghen ende smeerte 111. C. lib. parisis. Ende hier mede, etc. (IBID. a.º 1378. f.º 7.)

Eene ander vrouw die gaerne *parlement* maekte, en daerom amende honorable, voor alle de geburen, moest doen, werd bedreigd met de straf van, by hervalling, de zelfde amende insgelyks in alle de kerken te zullen ondergaen. Wy hebben het niet overtollig geacht deze uitspraak nevens de voorgaende te voegen:

« Liesbette van Zantvoorde sal doen hare pelgrimage tonser vrouwen te Putte, over de quade despiteuse woirden, die soe (zy) seide up Coppine (Jacoba) van Lichtervelde.

« Voert, omme dat soe gherne parlement maect in de ghebeurte ende up hare ghebeure, so sal soe ghaen bloetshoevets, ende in haren roc, in onser vrouwen daghe alven houst, van den eenen hend (einde) van der straten tooten andren, ende segghen, dat soe dat doet, omme tgroete parlement dat soe in de ghebuerte altoes maect; ende waert so, dat soe hier boven parlement maecte in de ghebeurte, en dat de ghebure goed ghemaken kosten voer scepenen, so soude soe ghaen in processien *tallen kercken*, ende telker kercken in processien ghaen up eenen zondach, omme dat soet dade (zy het deed) boven zoendinghe. Ende hier mede, enz. (Ibid. a.º 1354. f.º 13 verso.)

De straffe van zekeren Thonis, inwoonder der stad Damme, die van 's landsregering onbedachtelyk gesproken had, duerde vier jaren. Hy was

verwezen om op H. Sacramentsdag, in de processie van Brugge, te verschynen, barvoets, met een hembd bekleed, vergezeld van den Bailliu en zyne serjanten, en op dezelfde wyze, op de vier groote feestdagen van het jaer, de processie van Damme by te wonen, en dit gedurende *vier jaren* (*).

Behalve de gewone Amende-honorable, en deze verschyningen in processien en ommegangen, hebben wy ook nog, als onmiddelyk tot dit onderwerp behoorende, op te noemen de verwyzingen om voor zekeren tyd te vasten, met water en brood, om kaerssen voor heiligen te aensteken, op bepaelde dagen mis te hooren, verscheidene kerken en bidplaetsen te visiteren, enz. De registers-crimineel der stad Gend, uit de zestiende eeuw, van voor de beroerten des jaers 1566, en na de reductie dier stad (1584,) bevatten menigvuldige voorbeelden van dergelyke veroordeelingen, alle even willekeurig toegepast op verschillende soorten van overtredingen en buitensporigheden. Van dien aard, zyn, onder meer andere, de navolgende.

I. « Den 21 juny 1560 waren drye persoonen, te weten: Hendric Pieters, Jan de Roose en Adriaen van der Beke, omme de irreverentien by hemlieden ghetoocht den helighen Sacramente, passe-

(*) *Inv. de la chambre des comptes à Lille, ad ann. 1330.*

rende alhier ghisteren, wesende d'octave van Sacraments daeghe, metter processie van St Niclaus, int ghuent dat zy respectivelic bleven zitten up de tafelrie, zonder de behoorlicke reverentie den voornoemden helighen Sacramente ghedaen te hebben, ter grooter onstichtinghe van den volcke (*), zyn by schepenen van der keure ghevonnist, in opene camer, heer ende wet te biddene vergheffenesse en te segghene: dat hunlieden de voornoemde irreverentie hertelick leet es; *ende bovendien deze twee toecomende zondaeghen, alle drie te gaene in de processie van sente Niclaus met den helighen Sacramente, blootshoofs, ende devotelijk biddende Godt almachtich om gracie.* »

In zyn verhoor had de gevangene (Jan Roose) verklaerd: « ghevraecht waerom hy ghisteren alzo » thelic sacrament voor by passeerde, daer hy » zat en naeyde, en den zelven geen reverentie » en dede? zeght blootshoofs den zelven reverencie ghedaen te hebbene ende nyet ghenaeft noch » ghevrocht, voor alheer thelic Sacrament ghepa-seert was; voorts zecht te biechten gheweest » hebbende te St Jans kercke te paessen, zittende up de slyncke zyde by den choor, ten helighen Sacramente. »

(*) Men vergelyke hier mede de *Instructie* van den hertog van Alva, gedagteekend den 27 mei 1569, die zich bevindt in het 3 plac. boek van Vlaenderen, bl. 1359.

De twee andere deden eene diergelyke verklaring: « Adriaen van der Beke zecht te biechte ghe-
» weest hebbende dezen paesschen in St Jacobs
» achter den choor, tot eenen jonghen priestere.»
Gelyker wyze verdedigde zich Hendrik Pieters.

Een vierde persoon voor gelyk feit gevangen, werd op den 3 july « gheslaect mits conditie, dat
» hy te biechten ende ten helighen Sacramente
» gaen sal, binnen zyne prochie kercke, ende danof
» behoorlicke certificatie brynghen van zynen pasteur (*). »

II. « Barbara Snoucx f.^a Pieters, huusvrauwe van Michiel vander Hoeve aerbeyder van synen styl.

« Ghevraecht de cause haers vanghenis, zecht dat zou (zy) presumeert ghevangen te zyne ter causen dat zou, op O. L. V. avont laetsleden, van haeren huuse, ten huuse van Adriaen Wallaert, haer ghebuer, ghebrocht zoude hebben een beetken rentvleesch, dwelck van sdaeghs te vooren overgheschoten was, welc vleesch zou confessante, niet lettende op den vigilie-dach, als den zelve haer niet te binnen commende, up tafele ghestelt heeft ter presentie van Christiaen Veesaert, en den voornoemden Wallaert.

« Ontkent van tzelve vleesch gheheten theb-

(*) Bouc van den Crisne van dat jaer, f.º 204.

bene; zo zou ooc verclaerst niet te wetene noch ghesien te hebben, dat eenen van de voorseyde twee manspersoonen tzelve zoude gheprouft hebben, maer is blyven staen, zo zy vertrack uute huus. »

« Zecht dat zou confessante nyet boven een hantwylcke (oogenblik) in huus en was, midts zy elders te doen hadde etc. »

In *margin*e staet « Schepenen condempneren dese persooen *drye daeghen te vastene te water en te broode*, ende slaecken dezelve daer nae van vanghenesse, mits betalende hare costen. Actum den 23 Augusti 1591. »

In hare ontkenning van zich tot zoo ver te hebben vergeten, werd deze vrouw door Adriaen Wallaert niet tegengesproken. Men zie hier zyne verklaring *up zyne manne waerheyt, en up zyn deel hemelrycx*, gedaen :

« Adriaen Wallaert lynenwevere van zynen style, hem gheneerende, by faucte van broodtwinninghe, ende omme eenichsins zyne huusvrauwe ende kinderen den cost te ghecryghen, met vercoopen van ghebrandden wyne.

« Secht ende verclaerst dies ghevraecht zynde, wel indachtich te zyne, hoe, up onzen vrouwen avontlaestleden, eenen Christiaen Veesaert, schoenlappere, an den welcken zyne huusvrauwe ten achteren was van lappen vyf stuvers; ende also

s'deposants huusvrauwe nyet thuus en was, ende dat hy onvoorsien was van penninghen, zo heeft de voorseyde Veesaert, vertoevende d'huusvrauwe van den voors. deposant, begheert een maetken oft twee ghebranden wyn, d'welc men hem af-curten zoude up syn scult. Ende zo den voorseyden Veesaert besich was met drinckene, zo es tzyne huuse ghecommen Barbara Snoux, vraeghende naer den bode van Valenchine, ende met eenen begheerende twee maetkens ghebranden wyn voor haeren man. Ende also den voors. Veesaert haer presenteerde een teughe te drynckene, heeft tselve gherefuseert, zegghende, dat zoe haestich was, maer dat zoe terstond wederom comen zoude om een teugsken te drynckene; t'welc hoo- rende de voornoemde Veesaert, zeyde jeghens de voors. Barbara: zo doet dat, en brengt met eenen een beetken broots mede, midts onsen weert danof onvoorsien es. Corts daer nae, zo heeft de deposant wederom sien keeren de voors. Barbara, met haer brynghende een stic broots, ende daer up een beetken vleesch *groot van eenen duym*, t'welc zy up tafele leyde.

« Ghevraecht wie daer van at? Verclaerst up zyne manne waerheyt en up zyn deel hemel- rycks, (*) *dat hy nyemant daer van en heeft zien*

(*) Verg. Aenmerkingen over formaliteiten by het afleggen der eeden in vroeger tyden hier te lande, door ACKERSTK. (Bydr. tot de Rechtsgeleerdheid, etc. Amst. 1830, bl. 70.)

eten, houwel nochtans tselve een poese tyts up de tafele lach, ende tot alderstont dat zyne huusvrouwe ghecomen wesende, hetzelve daervan was nemende ende wech stekende.

« Zecht dat in tvoorseyde ghezelschap, ten naerghange quam Adriaen... (onleesbaer geworden) ende noch eenen anderen met eenen zwarten mantele, hem onbekent.

« Persisteert nyet ghesien thebbene dat yemant an tvoors. vleesch *gheraect* heeft, dan de voors. Barbara, also zoe tzelve up de tafele was stellende. Daer mede sluytende zyne depositie. »

Christiaen Veesaert zat ook voor dezelfde zaek gevangen; zyne verklaring komt in alle deelen, met die van Wallaert, overeen. « Hy verclaerst nyet gheheten t'hebben, oft gheraect dat eten es. » Dat er een beetken vleesch ghebracht wiert *groot een duym* by Barbara Snoux, zonder dat hy, oft yemant der compagnie, gheprouft oft gheraect hebben. « Zecht niet ghesien thebben dat yemant, nyet meer Barbara, dan andere, an tvoors. vleesch ghecommen heeft, zo dat tzelve *ongheminderd* wederom van de tafele ghedraghen mach wesen. »

Deze man werd in vryheid gesteld, mits betalende zyne steenkosten (Bouc van den crisme 1591-1594. ₧ 11.) In hetzelfde boek is ook te zien een proces wegens het eten van pensen op eenen zaterdag, en een ander voor het koken van eieren

in vilipendentie der geboden van de heilige kerke.
Wy geven-ze als Bylage [21].

Het vonnis van zekere Jacquemyne Everaert, dat tot hetzelfde tydstip behoort, verdient hier mede eene plaets :

« Omme dat ghy Jacquemyne Everaert, weduwe van Michiel d'Hanens, verlatende ende verloochenende de helighe, catholicke ende roomsche kercke van in den jare 1570 af, de heresie aenghangen, ende daer inne opiniaterlick ghecontinueert ende ghepersisteert hebt, tot nu, dat ghy deur inductie van vele en diversche gheestelicke personen, hu schynt te willen reconcilieren met deselve helighe kercke, zonder sydert de reductie deser stede (1584) oynt messe ghehoort, te biechte oft ten helighen sacramente gheweest thebben; grootelicx tot mesachtinghe van Godt, de catholicke religie ende de justicie, metgaders tot grooter ontstichtinghe en quader exempelen van anderen.

« Zo eyst dat schepenen van der keure hu condempneren alhier in opene camere, met eene wasse keersse in u hant, knielende up beede uwe knieden, Godt almachtich, heer ende wet, uuter naeme van justicie, vergheffenesse te biddene ende tselve ghedaen, de selve keersse te draghene tot in de capelle van desen schepenhause, ten dienste van den aultaer aldaer; ende voorts in eene boete van

50 guldens, te distribueren een derde ten prouffyte van den officier hu ghevangen hebbende, t'tweede derde in prouffyte van den ghemeen aermen, en het derde ten prouffyte van het gasthuus van de bylocke deser stede. *Confinerende hu voorts binnen de selve stede ende de prochie kercke, daer ghy teghenwoordich woont, den tyd van vier jaren*, ende daer voren reële ofte personele borghe te stellen ter somme van 400 guldens, op peine van zo verre ghy middelertyt, zonder consent van den officier, uuter stede vertrect, gebannen te worden op de galghe.

« Condempneren hu bovendien *den tyt van zes weken ghedurende, alle zaterdaghen, te gaen hooren de misse van O. L. V. up sente Pieters; ende voorts alle zondaghen ende helich daghen in uwe prochie kercke te hooren sermoen ende hoochmesse*, ende daer van, alle drye maenden overtebrengghen beoorlicke attestatie in handen van den secretaris Eeckhautte oft andere, ende in uwe vanghenes costen. *Pronunché le dernier juing 1592.* » (Ibid. f.º 49.)

Voor ontucht en overspel werden, by verscheidene vonnissen van die tyden, den schuldigen diergelyke penitenciaire straffen, soms opgelegd. Eene sententie van den 24 sep. 1592, welke zekere overspelige vrouw tot den knienval verwyst, beveelt haer wyders *veertien daeghen lanc in vanghenesse te*

*vasten te water en te broode, en zes weken lanc ghe-
durende, up St. Pieters, saterdachs de messe aldaer
te hooren ende danof attestatie in te brenghen.*

Een ander wyf, dat zich ook misging, werd ins-
gelyks, boven den knieval, verwezen drie missen
te hooren in hare parochie kerk en aldaer aen het
autaer van O. L. V. een waschlicht te offeren (*)
22 aug. 1589.

Gaerne zouden wy van meer anderen derge-
lyke rechtsgevallen, in den loop der zestiende eeuw
en later binnen Gent gebeurd, hebben willen mel-
ding maken, indien wy niet hadden gevreesd van
wydloopigheid beschuldigd te worden; doch het
aengehaelde zal, onzes inziens, meer dan voldoende
wezen, om den lezer te overtuigen dat de amende
honorale, de knieval en andere penitenciaire straf-
fen, in alle slach van misdryven en ongeoorloofde
buitensporigheden, willekeurig gebezigd zyn ge-
weest, gelyk wy boven betuigden.

Onder de mindere straffen der *civiele delicten*,
voor welke, volgens de omschryving van het
17.e art., cap. 4, der Cost. van Maestricht, worden
gehouden, die gene « daer gheene hoogheydt in

(*) Men weet dat Galilée tot een langdurig gevang veroordeeld, alnog
belast was met eens in de week, gedurende drie jaren, de zeven psalmen
van boetraerdigheid op te lezen. — Zyne misdaed, die tot dit tydstip be-
hoort, is genoegzaam bekend.

» en is ghelegen, en dewelke bestaen in transgres-
 » siën van magistrale ordinantien en statuten,
 » vechterien, lascivie ende petulantien by dach
 » ende nacht gepleegt, mitsgaders van injurieuse
 » woorden en diergelycke, » moeten nog begre-
 pen worden alle slach van openbare vertooningen:
 en dusdanige waren, onder anderen, het dragen
 van geketende steenen van de eene plaets naer de
 andere (*), het aantrekken der houten *heycke*,
 het hangen in eene mand en dompelen in het wa-
 ter, het staen voor kerkdeuren, het knielen voor
 den Raed, en dergelyke *penitentielle* straffen, zoo
 Damhouder die noemt (*Pract. in civile zaken*,
cap. 200, n.º 17.) Men voege hier nog by die
 zonderlinge gewysden, die men in den loop der
 xve en xvie eeuwen, van tyd tot tyd, aentrefte,

(*) Dit was een strafmiddel van ouds tegen de vermetele vrouwen en kwaedaerdige tongen, en het bezigen van vloekwoorden, ingevoerd. Ten bewyze hiervan dient het volgende :

Si la femme dit injure à la femme, et l'injuriée ait témoignage de deux hommes ou d'un homme et femme, ou de deux femmes, et qu'elle s'en plaigne; celle qui a dit l'injure donnera dix sols, ou portera sur son COL DEUX PIERRES A CE SERVANTES, depuis l'entrée de la ville, jusques l'issue de la ville. (Cout. de Landrechies, art. 18.)

« Wat wive die een ander wyf sloge, si waers omme twintich schellinge, worde sy overwonnen, ofte si moeste *gheketende stene* dragen van hare proghien in d'andre. » (*Coren van de stat van Bruesele van Henric Hertoghe van Brabant en Henric sine oudste sone* 1229.)

Dat, tot in de zestiende eeuw, deze zeldzame straf in onze gewesten, alnog in swang was, wordt blykbaer uit het volgende vonnis :

en by welke dikwyls de aenzienelykste personen ter boete, veeltyds van geringe fouten of verkeerdheden, verwezen worden om openbare werken of gebouwen, te hunnen koste, te helpen oprichten of versieren. Op deze wyze werd, by sententie van de wethouderschap van Brugge, van den 21 January 1437, Joos van Halewyn, heer van Uytkerke, *voor syn begaen exces*, veroordeeld, te zynen koste, vyf roeden muer, aen de Brugsche vesten, te laten opbouwen, en in 1478, eenige brouwers, *om hunne ongehoorzaemheyd*, insgelyks boven eene geldboete verwezen, om eenige roeden van den muer aen dezelfde vestingen omtrent den Vlamingdam, te hunnen koste, te laten opbouwen; anderen om eenige beelden der graven van Vlaenderen, voor het stadhuis staende, op hunne kosten te doen vergulden. — In den *Ruwen-bouc*,

• Janne Ver (vrouw) Christiaens dochter, gecondemneert te dragen
• den *steen* rondomme Westmonsters kerkhof ende tenden dien ghe-
• bannen, overmits sy dicwyl en tot diversche stonden is geweest swe-
• rende groote en zware eeden.

• Actum Middelburg, den 17 Octobro 1521. •

Men zie over deze straf, *Handvesten van Amsterdam*, blads. 708, en de *Geschiedkundige aenteekeningen van den heer Koning*, bl. 37 en 38.

De houten *keycke* was een werktuig op de wyze van eene ton ver-
vaardigd, waardoor het hoofd en de armen gestoken werden, en het
welk, even als de *huik* of mantel op de schouders rustte, waervan
het spotswyze den naem ontleende. Elders had het de gedaente eener
houten klok. Men ziet nog heden zulk eene *huik* in de vierschaer op het
raedhuis te Delft. (*Vaderlandsch Woordenboek*, D. 21, bl. 118. *M. Koning*,
bl. 45 en 38.)

berustende in het archief der stad Brugge, is nog aengeteekend, dat in het jaer 1367, die van Dixmude gecondemneerd zyn geworden, zeker beeldwerk te maken boven de twee apostelen aen St Donaes, *om hunne onbehoirigheyt* (P 55), en de ingezetenen van Sluis, om tien steenen beelden te verschaffen aen het schepenhuis aldaer. (1376.)

Gedurende de xv.^e eeuw, en langen tyd na het eindigen der kruistochten, was het *gaen bevechten der Turken en Sarasyne* eveneens in eene straf verkeerd en als dusdanig, in alle rechtbanken ingevoerd; dit moet worden aangemerkt als een onvermydelyk gevolg der geestelyke macht, die in alle de acten van het burgerleven uitschynen moest. By verscheidene gerechtelyke vonnissen van die tyden werd den schuldigen niet zelden verwezen om in dien krygsdienst gebruikt te worden. Eene sententie van den 9 mei 1487, door schepenen van der keure der stad Gend verleend, verwyst een' persoon, beschuldigd van mishandelingen op eenen gerechtsdienaer te hebben gepleegd, *op de Turcken te vechtene een jaer lanc ghedurende, ten hende van welcken hy ghehouden es te bringhene certificatie van dyen*. In latere tyden, volgens de kronyk van Antwerpen, werd van dit middel tegen de *Calvinisten* gebruik gemaekt, om dezelve van daer te verwyderen. (Bladz. 116.)

Deze verwyzingen waren, vooral in het tydvak

tusschen 1350 en 1400, zeer gemeen. De oude registers rustende in het archief der stad Gend, leveren een aental voorbeelden op van personen, ten gevolge van wettige verzoeningen over moorden en doodslagen, by compromissoriale vonnissen verwezen om te trekken over zee, *alse ghemeene zeevaert comen sal; alse eenech lantheere met erro-cracht vaert over zee*, enz., en om daer over de gelofte te doen in de handen van eenen priester, op het graf van den verslagenen (*).

Een offerblok tot onderstand van het leger tegen de ongeloovigen, bestond destyds in de stad Mechelen; aanzienelyke geldsommen werden van alle zyden in denzelven overgebracht; de officialiteiten door verwyzingen in offeranden en aelmoessen, bevoordeelden krachtdadiglyk dezen offerblok. Het berucht proces te Atrecht (oude hoofdstad van Vlaenderen) in den jare 1460, waer

(*) • So sal hi nemen {cruce uut t graf van Zegher vorseit, en trekken
• over zee over de siele van Zegher vornomt. (1370 m. sept.) — Item
• sal hier boven Heinric Gillis Moens, die men de vorseide doit betyende
• es (daer van beschuldigd) ende beteren moet, ghaen ten grave van den
• vorseiden dooiden, metgaders eenen priester die hys verbidden mach
• ende ontfacen dair up sine knien in teeckene een cruce (op een kruis)
• dat de vorseide Heindric dair beloven zal in de handen van den priester
• te treckene tzeevaert, so wanneer dat onse gherechte heere van den
• lande met sinen live, tghemeene zeevaert trecken sal, up dat hy dair
• levende man es. Ende dair hi van dese werelt verscheiden ware, so
• waren sine borghen hier onder genoemt ontsleghen van deser belof-
• ten, etc. (1397). •

over zeer veel geschreven is, en by welk vele ingezetenen aldaer, van hoogen en lagen stand, beschuldigd waren van tot de *Vaudoisen* te behooren, en van de vreemdste en onzinnigste heksen-bedryven te plegen, geeft ons daarvan een bewys aen de hand; twee der aenzienelykste burgers dier stad (*) werden niet alleen op eene stellagie, meteen' papieren myter op het hoofd, waer op de duivel en de wyze op welke hy, volgens de beschuldiging, door hen was aengebeden, waren afgebeeld, schandelyk ten toon gesteld, maer alnog verwezen elk in eene som van zes duizend ponden artoisch, om in gemelden offerblok te worden gestort. *D'envoyer mettre au troncq des pardons dans la ville de Malines en Brabant, lequel tronque estoit ordonné pour y mettre les ausmosnes de ceulx qui voullotent donner aucune pecune pour aller sur les Turcs, ennemis de la foy chrestienne, la somme de six mille livres monnaye d'archois, qui valloient 5000 ecus d'or.*

Het vonnis hen overluid afgelezen zynde, eerst in het latyn, door meester Guille Le Broussart, inquisiteur, en daerna in het fransch, door den heer Duhamel, secretaris van den bisschop van Atrecht, zoo werden de verwezenen *in volle kleding* op hunne schouderen, door gemelden inqui-

(*) De ridder Messire De Beaufort en Jan Taquet schepen. De overige beschuldigden zyn meest allen levend verbrand.

siteur met roeden getuchtigd; en ten einde de gedachtenis hunner opgelegde bedryven, en der straffen daer op gevolgd, te vereeuwigen, moesten de veroordeelden, te hunnen koste, hoogverhevene steenen-kruisbeelden in de velden doen oprichten, ter plaetsen alwaer; volgens de sententie, het verbond met den boozen gemaekt en bekrachtigd was geweest. (*) Eenige dezer kruisbeelden, die voor weinige jaren, hier en ginds in het open veld, alnog gezien werden, zyn met den inval der franschen in 1792, benevens de verdere uitwendige teekenen van den godsdienst,

(*) « *Et par la dicte sentence (le seigneur de Beaufort) fust condamné a estre illecq bastu publicquement de verghues comme fust sur les espauls tout vetu sans despouillie, par le dict inquisiteur.*

« *Item fust condamné a payer cent lieres, pour faire une croix de pierre, à Hautes-Fontaines, au lieu auquel il avoist promis faire ser vice au diable, afin qu yf fust memoir de ce.*

« *Après la quelle sentence du seigneur De Beaufort, rendirent sentence de Jhan Taquet, bourgeois et eschevin d'Arras.... et le condampnerent par manière de penitence, a estre illecq publicquement bastu des verghues, comme le seigneur de Beaufort l'avoist esté.... et le bastit illecq prestement ledict inquisiteur; le dict Jhan Taquet requeroit publicquement miséricorde de l'eglise.*

« *Item fust condampné a payer cent lieres pour faire une croix au bois de Mostaines, en la place où il avoit donné son ame au diable.*

Noch de belangen der kerk, noch die van den inquisiteur, werden hier by verwaerloosd. De twee verwezenen moesten storten in de kas van den inquisiteur, elk eene som van 1500 livres; honderd vyftig livres moesten zy betalen aen de kerkfabriek van O. L. V. te Atrecht, gelyke som aen de kerk der drievuldigheid, 100 livres aen de kerk der Carmeliten; zoo veel aen die der Jacobynen, en eene gelyke som aen de

omgeworpen en verwoest geworden; zy waren meest ter boete van begane doodslagen, in vroegere tyden bykans dagelyks voorvallende [23], en ten gevolge van gerechtelyke uitspraken, opgericht; hier van getuigen nog de oude *Zoendincboucken* der stad Gend: verscheidene arbitrale vonnissen zyn aldaer aengeteekend, waer by, boven andere boeten en breuken, het plaetsen dier kruisbeelden bevolen is (*). In eene der gevallen aldaer vermeld, hadden de strydende partyen zich aen de uitspraak van de groot-jufvrouw van het begynhof, ter plaetse waer, naer het schynt, de moord geschied was, gedragen (**).

Minderbroeders, en eindelyk aen de twee godshuizen der zelve stad, elk tien livres.

Men vindt alle de byzonderheden dezer vervolgen, alsmede der executien van de overige beschuldigden, in de *Memoires de Jacques du Clercq*, die er ooggetuige van was, *car moy*, zegt hy, *qui les met par escript, les ôt*. (Zie de nieuwe uitgave dezer *Memoires*, deelmakende van de verzameling der schriften betrekkelijk de Hist. der Nederl., naer de koninglyke hands. door den baron de Reiffenberg, 1823, tome 3.)

Wy mogen hier niet nalaten te melden, dat op het beroep van den heer De Beaufort en van de erfgenamen der geëxecuteerden, voor het parlement van Parys, gemeld vonnis, by arrest van den 20 mei 1491 abusief en van geender waarde verklaerd is, met herstel van eere en schade, en onder bevel dat alle de geschriften van het proces zouden worden verscheurd en te niet gedaen. Een kort uittrek uit dit arrest dat zeer wydloopig is, en in het latyn is opgesteld, zal in de Bylagen, by vertaling, medegedeeld worden [22].

(*) Men zie te rug, bladz. 89.

(**) « Voirt es tsegghen van miere (myne) vrouwe van den beghin-
hoven, dat de vier principale vorseit, sullen stellen een hanten cruce

Niets bewyst duidelyker den willekeur, dan al die verschillende straffen, welke volgens de tyden en omstandigheden, beurtelings mode werden. Het was juist op het tydstip dat de kunst van op het glas te schilderen, in vollen bloei was en dat alom de kerken en openbare gestichten met ramen van geschilderd glas, versierd werden, dat men door rechterlyke uitspraken, onderscheidene personen, wegens begane misdryven en overtredingen, tot het maken van glaze vensteren, zag verwyzen, niet alleen voor herstelling van injurien en scheldwoorden, gelyk zulks ten tyde van Damhoudere geschiedde (*), maer wegens alle

• en dat te hauden staende te haren in live, oft ten lancsten live van
 • hen vieren, ende dit ter stede daert faict gheviel..... Ende voirt waert
 • so, dat dit cruce omeviele by tempeeste oft andersins, dat men onbe-
 • grepen ware ome dat cruse up te rechtene binnen eenre maent naer
 • dat omegevalen ware, ende waert dat de maent verleden, dat ware
 • up eene redelike scult van 12 pont parisais te verbeurne elx daechs tot-
 • ter tyt dat upgerecht worde, enz. » (*Zoendinc Bouc a.º 1373. bl. 4.*)
 — « Item sullen de mesdoeners ter heeren van den montsoenre, ende
 • maghen en vrienden van den doeden, doen makene en stellen in an-
 • scauwene ende ghedinckenesse van den selven doeden, ter plaetse dair
 • hi van hemlieden *gheantmeert* ende gheslegghen was, een steerin
 • cruce, drie trappen hoeghe upgaende van der erde, ghefondeert alsoet
 • behoiren sal, de spille 12 voeten lanc, ende dair boven 12 cruce, ende
 • taelve cruce stellen ende rechten onthier en sente Jans messe eerst
 • comende, ende van dan voert houden staende, wel ende deuchdelic
 • gherepareert den termin van 12 jaren lanc, ende niet langher ende datte
 • te verconterpanden ende versekeren up een alf buunre erve jaerlicx
 • weert wesende in pachte 12 pont parisais, enz. » (1437 bl. 9 recto.)

(*) Men zie hier boven, bladz. 79.

slach van misdryven en wanorders , zonder onderscheid ; de lyfstraffelyke registers en oude handschriften leveren daervan menigvuldige voorbeelden op. Wy zullen hier van de voornaemste , die ons voorkwamen , gewagen. Zekere Franchois Midernacht , in rechte betrokken tot betaling eener schuld , beweerde dezelve te hebben gekweten en beriep zich op kwitancien die hy voorbracht ; het contrarie gebleken zynde , zegt het vonnis , en criminelyk hier over vervolgd , werd hy door schepenen van St Pieter nevens Gend , op den 2 in lauwe (january) 1524 verwezen , boven den knieval en boete , *te doen makene eene ghelaese veinsters weert synde ix ponden parisis in scoepenen camere.*

In het oud handschrift van Christoffel van Huerne is aengeteekend , dat er in de groote vier-schaer der casselry van den Audenburg te Gend , een zeer fraei kunsttafereel in het venster te zien was , aldaer gesteld ter gedachtenis der misdaed van eenige personen , die eenen gevangene , met behulp van geweld , uit der justicie handen ontruikt hadden , dragende het volgende opschrift :

Anno mxxx in meye , waren Jan de Baets , Arent Willems , Gillis Claies en Loya van Mulle by mynheer van rade in Vlaend. onder ander beterynghen , ghecondempneert alhier dees ghelaese veinstre te doen stellene , ome dat si fortselic ende by faicte ghenomen hadde uuten handen van Lievin Haesbyt. bailliu van den Oudenburch , Sebastiaen de Vos die hy ghevanghen hadde , en den bailliu en officieren ghequetst.

In den jare 1592 werd dezelfde straf door schepenen van der keure der stad Gend, over ongeoorloofden minnenhandel uitgesproken. Het tafereel dat de verwezene belast was te doen vervaerdigen, moest in St Nicolaes kerk, in het venster, rechtover den preekstoel, geplaatst worden, en eene som van vyftig guldens was daervoor bestemd. De gecondemneerde moest bovendien voor eene merkelyke geldsom, het opmaken van den muur der capucienen (*) helpen bekostigen. Andere pynelyke *privation* waren by het vonnis hem alnoch voorgeschreven. — Daer er sedert lang, niemand meer bestaet, die door de bekendmaking van dit vonnis zou kunnen beschadigd of verongelykt worden, zoo wordt hetzelfde alhier medegedeeld :

« Schepenen van der keure der stad Gend, regart nemende op de lange detentie in vanghenesse van Steven Du Jardin, in de welcke hy by den heere bailliu deser stede gherecommandeert es gheweest, ter causen dat hy diverssche, zoo ghe-

(*) Dit klooster werd maer eerst gesticht in 1589, kortentyd na het eindigen der laatste troubelen (de vernietiging der kloosters en abdyen onder het bestuur der Calvinisten). Die tyd begint met 1577 en eindigt met de reductie van Gend door den hertog van Parma, in 1584 [24].

Het schynt niet dat de oprichting van het capucienen-klooster in die stad, de algemeene goedkeuring bekam. De genaemde Jan Bins, oude Calvinist, bevondt zich onder het getal der opposanten; hy werd gehangen. Hy was op H. Sacramentsdag, zeer laet in den avond, met geweld in het convent gedrongen, had alles aldaer in rep en roer gesteld, de

huwede vrouwen, als andere eerlycke dochters, tot oneere ghesolliciteert heeft, ende met schoone woorden ende ghyften ghesocht heeft ten valle te bringhene, ende met heurlieder synen wille te nemen, daer hy altemets toe ghebruuct heeft fortche; condempneren den selven in secrete camere, up beede zyne knieden, Godt almachtech, heer ende weth, uute name van justicie, vergheffenesse te biddene, ende in de somme van drye hondert Carolus guldens, te bedeele d'een helft tot prouffycyte ende upmaken van den muer tot de patres capuchynen, hondert guldens ten prouffycyte van den bailliu, ende de resterende vyftich guldens ten oirboire van de kercke van sente Niclaes, in de welcke hy prochiae es, *omme daer mede ghemaect te wordene een ghelaese veinstere, jeghens over den preecstoel in de voorseyde kercke.* Met expres last ende bevel van zulx niet meer te doene, ende hem te vermydene van hantise ende conversatie van de vrouwen van den hospitale van Deynze, de huusvrauwe van Jan Ronse, barbier

religieusen bespot, beschimpt, en met alle slach van scheldwoorden bejegend. Men ziet uit de verklaringen der getuigen, dat hy hen ook door den neus had gewreven: *dat sy lieden int eerste maer en begheerden een cleyn schuorken thebbens, en dat sy nu begheerden gheheel d'hoye...* Het blykt echter nergens, dat hy aldaer iet verders had uitgerecht. In het vonnis dat de doodstraf uitspreekt, wordt niet gezien dat de verwezene op eenige personen geweld gepleegd, of eenige voorwerpen had ontvreemd. Tot s'lezers overtuiging, deelen wy hetzelfde in de Bylagen mede [25].

te putte, de huusvrauwe van Joos de Moor, bode up Antwerpen, ende d'huusvrauwe van den procureur Bontinck, up arbitraire correctie. Actum in t'collegie van scepenen, den 12 augusti 1592. » (*Bouc van den crisme*, 1591-1594. Bl. 10.)

Eene dergelyke verwyzing voor overspel trof nog zekeren Laureyns Franssen, voornamen ingezetenen der stad Gend, die alhoewel, volgens het vonnis, reeds tot jaren van *verstand* gekomen, even min zyne driften had kunnen beteugelen. Eenigen tyd te voren, was hy over dezelfde bedryven, voor het geestelyk hof (*) gebracht, en tot het doen van amende honorable veroordeeld geworden. De werelyke rechter leide hem, op nieuw, dezelfde straf op, en beval hem daerenboven *te doen makens eene ghelaese veynstere in de kerke van St Michiels, weert zynde vyf en seventich guldens, en tot egheen andre usaige gebruuct te wordens*. Ghepronunchiert ende d'amende honorable vulcomen den 2 xbre. 1595. »

In het volgende geval maekte de procureur-generael, opzigtelyk het doen maken dezer glazen vensteren, formeelen eisch in een geding, hangende voor den hove van Vlaenderen, tusschen den abt van St Pieters klooster nevens Gend, (gemelde

(*) « Schepenen van der keure useren te kennen, by preventie, tegen » tgeestelick hof, van overspel en defloratie, etc. » (Cost. van Gend, art. 22. Rub. 1). Wy geven in de Bylagen eenige sententien van het geestelyk hof wegens echtbreuk, defloratie en andere zaken [26].

procureur-generael met hem gevoegd) eisschers appellanten, ter eenre zyde, en schepenen van beide de banken, en beide de dekenen derzelve stad, gefungeerd hebbende ten jare 1528, als de zake aengenomen hebbende voor den hoogbailliu en en mede officieren dier stad, ter andere. Zie hier waeruit het geding was ontstaen. Zekere Gillis Meersman, uit het grondgebied van St Pieters, gebannen op zyn hooft, was, zonder verlof, in het zelve te rug gekeerd, aldaer aengehouden en in hechtenis gesteld *omme over hem, als over eenen ballinc recht ende justicie te doen ghesciene*. Die van Gend, hem vruchteloos, als poorter derzelve stad hebbende gereclameerd, hadden feitelyk en met geweld, de sloten en deuren der gevangenis doen openbreken, den gedetineerden daeruit gehaald en naer t' sausselet (châtelet) overgebracht. De abt appelleerde voor den raed van Vlaenderen *van den voorseyden exploicte, fortche, injurie ende alle andere proceduren ende exécution die sy ghedaen hadden, ende noch souden willen doen op den persoon van den voorseyden ghevangenen, enz.* Zoo het schynt, stoorde de regering van Gend zich weinig aen dit appel; want kort daerna, werd voornoemde Gillis Meersman, ten vervolge van den hoogbailliu (*) aldaer geëxecuteerd met het zwaerd. In het proces uit deze geweldadige schen-

(*) Mher Frans van der Gracht, alias *Des Fosses*, heer van Sardaun.

ding van rechtsgebied ontstaen, concludeerde, onder anderen, de appellant « ten fyne de verweerdere ghecondempneert souden worden den voornoemden Gillis Meersman *by teeckene van eenen bundel stroots oft houten man*, te nemene uuter sausselette der selve stede, ende den zelve te leverene ende restitueerne in der handen van den officier van den heeschere, omme voorts *by teeckene* danof by den zelve officier executie ghe-
daen te wordene; ende by protestatien, van up den voorseyden fyn, alvoren recht thebbene, ende by ordine, hy heeschere by den hove soude verclaerst zyn goet appellant, t'afslaan van den slotte vander vanghenesse, ende t'uutnemene van den ghevanghenen, by fortche ende violentie ghedaen, metgaders d'wechleedene van den selven ghevanghenen, lancx en deur de jurisdictie van den heeschere ende buuten de jurisdictie van de verweerdere, t'brynghe ende leverene van den selven ghevanghenen in t'vorseyde chausselets-vanghenesse deser stede, metgaders d'executie daernaer ghebeurt, ende al t'ghuent dies uutghespruut was, (den heeschere onghehoort) verclaerst nul ende negheen, ten minsten quaed, arg ende abusif, ende oversulcx wederroupene ende te nieute ghedaen, oft emmers ghecorrigeert ende ghereformeert naer rechte, enz. »

Van de zyde van den procureur-generael was « ghetendeert ten fyne dat de verweerdere ghe-

wyst sauden syn, te wetene beede de baillius te comen, up eenen ordinairen dinghedach, elc met eender tortse van ses ponden was, in t'consistorie van den hove, vergeffenesse te biddene der justicie *ende te doen makene eene ghelaese veynsters in St Michiels kercke, van zulcker weerde, als den hove redelic denken saude, daer inne ghescreven saude syn, waeromme ende ter wat causen, die daer ghestelt is gheveest*; ende voorts de voors. hoochbailliu ghecondempneert in 1000 gauden realen, tonsen gheduchten heere prouffyte, ende den onderbailliu in vyf hondert Carolus guldenen, ende voorts schepenen in tweehondert Carolus guldenen, om d'attemptaten. Ende over heur abuus, in xxx Carolus guldenen ten prouffyte als boven, en zoo voort. »

Van hunnen kant, beweerden de verweerders « dat de stede van Ghendt was eene notabele stede, hooft ende d'eerste in ordine van desen lande van Vlaenderen, voorzien van vele schoone rechten, privilegiën, prerogativen, costumen ende usynghen, hebbende alle justicie, hooghe, middele ende nedere; justiciers ende officieren, omme die t'exercerene; dat volghens het privilegie van den grave Guy, van den jare duust twee hondert ses en tachentich, an negheene officieren gheoorloft was up poorters ende poortersessen dezer stede kenneesse ofte jurisdictie te nemene, enz. »

De zaek werd door de volgende uitspraak, den

eisch van het openbaer ministerie niet in alle deelen aennemende, geeindigd :

« Thof secht, wyst ende overrecht, dat hem de heeschere met goeder causen, becreunt ende beclaecht heeft van de verweerders ende met goeder causen gheappelleert. Verclaerst de proceduren, en de executie daer naer by hemlieden ghedaen van den voornoemden wylent Gillis Meersman, boven den appelle, ende den staet ghedecreteert by den hove, attemptaet; ende voorts t'openbreken van de voorseyde vanghenesse, ende d'wechleedene van den ghevanghenen, met aldies er naerghevolcht es, qualic ghedaen zynde; ende dat corrigerende, *condempneert de verweerders by twee dienckers van der stede, by teeckene van eenen bondel stroots, te nemene uiter vanghenesse van den chausselotte, ende alzoo te restitueerne in de vanghenesse van den heeschere*; ende de sloten van diere te reparerene ende te stellene in zulcken staete, als die waren voor de daete van de voorseyde violentie, theuren coste, omme by d'officieren van den heeschere ghedaen te zyne van de voorseyde teeckene, also recht ende redene bewyzen sal; ende hemlieden te verdraghenen meer zulcke extractie en executien te doene; verclarende d'executien van ghelycken ghevanghenen de officieren van den heeschere toebehoorende; ende condempneert de voorseyde schepenen, als dezake aenghenomen hebbende over den voorseyden bailliu, omme d'injurie den hees-

schere ghedaen by de voorseyde violente extractie , hem up te legghene ende te betalene de somme van hondert guldenen , omme die by hem ghedistribueert te syne in aelmoessen tzynder gheliefte , ende over t'abuus by de zelve schepenen ghecommitteert , in de boete van xxx carolus guldenen , ende den voorseyden hooghbailliu , omme de fortchen ende violentien by hem ende syne dienaers daer inne ghedaen ende gheoirboort , in de somme van zeshondert guldens , al s' keyzers prouffyte , en de selve verweerders in de costen van den ghedinghe , ter tauxatie van den hove. »

« Absolverende hemlieden , en de voornoemde officieren , van den voorderen heesch ende conclusien ieghens hemlieden ghenomen , also wel by partye , als by den voorseyden procureur-generael. Ghepronunchiert den 3 in sporcle 1534 [27]. »

Een laetste voorbeeld van het bekostigen dezer prachtige glasramen , als pœnaliteit gevorderd , levert ons nog de contestatie , kort te voren ontstaen , tusschen den abt en religieusen van het klooster van St Cornelis te Ninove , en den hoogbailliu en schepenen dier stad , ter oorzake der reliquien van dezen heiligen en van St Cypriaen , berustende in de kerk van het voorzeide klooster , die door deze wethouderen feitelyk daeruit waren gehaald , dezelve , in eene processie , hadden rond gedragen , en die ook de gewone offerpenningen ,

te hunnen behoefte en ten nadeele van het klooster, hadden ingezameld. In dit proces concludeerde inagelyks de abt ten laste der verweerders, tot het doen maken in de parochiale kerk van Ninove, *ad perpetuam rei memoriam*, eener glazen-venster van de waerde van tien ponden grooten, *daer in ghepingiert zoude worden een cruucifix metter ymagien van onser vrouwen, en sente Jan evangelist; ende onder ghestelt met grooten lettren, by wien ende de cause, waer omme die daer ghestelt zyn, enz.* In het *gelibelleerd* arrest (*) in zake verleend den 13 april 1507, en hetwelk ook den abt voordeelig was, zyn de verdedigingsmiddelen der wet-houderen, en de verdere byzonderheden van den twist, breedvoerig aengehaeld.

Deze vonnissen en vele andere in den loop dezer beschouwing aengehaeld, die hedendaegs zoo zeldzaam en zoo vreemd schynen, moeten als natuerlyk en eenvoudig voorkomen, wanneer men den geest des tyds in acht neemt, en daerby niet uit het oog verliest, dat het arbitrair in de straffen, als grondregel eens aengenomen zynde, het lot der schuldigen, of die men daervoor hield, noodwendig van de vrye verkiezing en van het welge-

(*) Men verstond in het ressort van Vlaenderen, door arrest of sententie *libellé*, hetgeen men in Frankryk noemde, *arrêt de règlement* en *arrêt rendu en robes rouges*.

vallen des rechters, moest afhangen. Hadden de stedelyke regeringen, die ook de rechterlyke macht uitoefenden, gebrek aen geldmiddelen, wierden de steden in staet van tegenweer gebracht of hersteld, of wierden aldaer eenige openbare werken gesticht, dan ziet men in de vonnissen in die tyden verleend, de overtreders van alle slach alom straffen in de beurs, en verwijzen om voor eenen bepaelden tyd aen stadswallen en bolwerken te arbeiden of om de daertoe benoodigde materialen aen te schaffen, en zoo voorts. De gerechtelyke acten der stad Gend, leveren, op verscheidene plaetsen, daarvan het bewys op.

Hetzelfde was alom te zien, zoo reeds gezegd is, en zoo de nog bestaende stede-boeken het overvloedig aentoonen. Te Yperen was een persoon, wegens zeker meschief (*mésfait*) « ghewyst » te ghevene de somme van twalef ponden parisis, ome die gheliet te zine in den handen van » Joos Vroylof, ende die bekeirt te zine in yserin » werke an den pelloryn, die men binnen corten » tyden maken en stellen zal up de maerct van » Ypre. » Een andere werd daer veroordeeld om « zes roeden cauchien (kalseiden *) te doen cauchien in den oorboor van der stede daer 't tre-

(*) Men zegt nog in het Ypersche, de *cauchie* van Meenen, voor den *kalseide-weg* van Meenen. Het is, gelyk men ziet, de verbastering van het fransch woord *chaussée*.

» soriers van der stede zullen willen gecauchiet
 » hebben, ome dat hy zonder consent van der
 » wet, ghestelt heeft by nachte in de halle eene
 » vierpanne bernende met cacoucken (kruidkoe-
 » ken, *pains-d'épice*,) ome zyne cramen in de halle
 » te doen, by welken groot meschief hadde mo-
 » ghen comen der stede in de vorseide halle (*). »

Zoo leest men nog in het *Clementyn* en *correctie-
 boek* der stad Antwerpen: « dese worden uut-
 » gheseegd (gebannen) den vierden dach in sep-
 » tember, anno xcvi (1396) bi den scoutete ende
 » scepenen: Jan de Hont, die men heet *hondekin*,
 » Jan Heyns, de zeeldrayere, Hannekyne (Jantje)
 » de mandemakere, Moenkin, de wyncoepere,
 » dese nu ghesellen, overmids dat sy omme ghe-
 » gaen hebben met putierscepe, met onsedelike
 » wandelinghen (omgang) ende oec huussoekin-
 » ghe ghehanteert hebben, zoe zullen sy trec-
 » ken, ende elc van hen eene pelgrimagie doen
 » te sint Jacobs in Galissien, ende uut de stat
 » ende bewissinghe (jurisdictie) van Antwerpen
 » trecken bi sonneschine, ende niet wederkeeren
 » noch comen binnen de stat oft bewissinghe van

(*) Getrokken uit een register, getiteld *s' wondaeche ghedingen be-
 ginnende den 24 in lauwe 1452, en syndigende den 8 maerte 1468*, rus-
 tende in de archieven van Yperen, aen my door den heer Lambin ar-
 chivist derselve stad, t'mynen gebruike medegedeeld. Eenige verdere
 uittreksels van gemeld register zullen in de Bylagen worden geplacet [28].

» Antwerpen, sy en hebben elc die pelgrimage
 » ghedaen ende daer af goede brieve ghesonden
 » den heere en der stadt, dat sy die ghedaen heb-
 » ben; ende dat sy nochtans niet inne en sullen
 » moghen comen, sy en hebben sheeren gemoed
 » (toestemming) ende sy en hebben elc *de stat*
 » *ghemaect eene roede muers met garite* (guerite)
 » *up de veste*, t'eenen teeckene van hare onze-
 » den (*). »

In de *Zeeuwsche oudheden* van Ermerins wordt ook gewag gemaakt van een gerechtelyk vonnis, waerby te Vere, in het jaer 1545, zekere schipper, die omtrent den heer Maximiliaen of deszelfs bailliu aldaer, zich missproken had, werd veroordeeld « tot het doen eener bevaert ten he- » lighen bloede binnen de stede van Brugghe, ende » aldaer offeren eene keersse van een alf pont was, » ende bringhen betooch; ende alsdan noch bin- » nen deser stede te comen, *hy en sal ghelden* » *in de fortificatien deser stede twee duyzent zeeuo-* » *schen harsteen*, (**) ende den heere de boete van » vyf pont parisis. » In de *Byzonderheden*, etc., van S. de Wind, is ook eene vrywillige verwyzing aengehaeld, getrokken uit de criminele registers

(*) Naer het *Historisch onderzoek naer den oorsprong en oudheden der stad Antwerpen*, van stadswege uitgegeven, door J. F. Willems, 1828.

(**) Nopens dit gebruik, leze men de verhandeling over de steenbot-ten, in de *Nieuwe Bydragen*, D. II, bl. 61.

van Middelburg, by welke Cornelis Symoens, boven eenige verdere pœnaliteiten, zich zag veroordeeld een standbeeld voor het stadhuis te doen plaatsen. Deze uitspraak verdient hier mede hare plaats: « Cornelis Symoens is met uitspraecke en » vriendelyc appointement van burgemeester ende » schepenen, op syner ernstige bede ende versoecke » ghecondempneert, 1° een pelgrimacie te doen » tot de dry koningen te Coelen (Keulen) 2° ver » gheffenis te bidden, en 3.º den bailliu te betalen » acht rynsche guldens ende *de stede te geven eenen* » *ghestoffierden beelde omme ghestelt te worden voor* » *het stadhuis*, oft daer vooren te betalen de somme » van vier pont thien schellingen grooten, enz. » Actum den 31 july 1515. »

Het was insgelyks in uitvoering eener rechterlyke uitspraak, dat in vroegere tyden, de vier pilaren der vischmarkt te Gend, waarvan in deze verhandeling meermaels gesproken is, en rondom welke de misdoeners, gedurende langen tyd, gegeeseld werden, geplaatst zyn geworden. Men vindt deswege in het *Bouc van memorien der stad Ghendt, etc.* (Hands.) dat omtrent den jare 1483, den heer Van Maldeghem *als ghemesuseert habbende ieghen de stede van Ghendt*, veroordeeld werd om vier pilaren, op de vier hoeken der vischmarkt, op te rigten *elc met eenen witten leeu daer up sittende, elc met eender baniere in de clauwe met de wapenen van Oostenricke, Bourgondie,*

Vlaendre ende Ghend. (*) Deze pilaren zyn afgebeeld in het werk van Sanderus, *Fland. illust.* De schryver zegt, dat de heeren Simon Borluut en Jacob de Gruutere deze zuilen deden oprichten; hy schreef zyn werk in 1630, en hem was niet ter kennis gekomen, dat, onder het bestuer dezer heeren, gemelde pronkstukken, ter volkoming eener rechterlyke uitsprake wegens eenige inbreuk op de oude vryheden dier vermaerde stad, waren gesteld geworden.

Vroeger zag men zekeren Jan Blancquaert ingezetenen der stad Gend, over eenige insolentien en feitelykheden ten schepenhuiuze gepleegd, verplicht tot het doen maken van een *O. L. V. beeld binnen scepen huus van ghedeelle, in exemple tanzienne allen lieden, over de groote overdaet, angh, en fortse die hy dade up t'vorseide huus, dwelc huus, es een huus van paysse ende ruste, ende elc dair inne schuldech es bewaert te wesene, ende onghovreest* (Zoendinc-Bouc a° 1378 bl. 5).

Onder de vonnissen van dien aerd, in die tyden menigmael voorkomende, doet zich dat van Hector van Nevele, raedpensionaris by de nederbank der stad Gend, bovenal onderscheiden. Het geval waerin hy zich bevondt, mede de straf die

(*) De vischmarkt was toen ter plaetse, alwaer nu de groenselmarkt gehouden wordt; de vier kolommen werden ten jare 1785, als door ouderdom vervallen, afgebroken en gewoerd.

hy ontving, verdienen alhier eene byzondere melding. Hy werd door de rechterlyke tusschenkomst zyner mede-ambtgenoten (*Paysiers*) wettig verzoend met zekeren Jan de Kimpe, met wien hy in bloedigen twist en in openen stryd was; (*) hem was al verder verbod gedaen, van, gedurende het gesloten verdrag, zynen vyand te hinderen of op eenige wyze te beleedigen; doch in weerwil dezer plechtige bevrediging en der bescherming waeronder die schulde, werd hy door de bevelen en het toedoen van den heer van Nevele moedwillig omgebracht. In het vonnis over deze zake uitgebracht, is van de moord niet gewaagd: de overtreding en het verachten van het rechterlyk gebod zyn alleen in acht genomen en gestraft, indien men namelyk, wel als straffe noemen mag het geen den schuldigen ter boeting zyner euveldaed, by de rechterlyke uitspraek, opgelegd was, en bestaende *in sint Nicolaes een nieuw praelkleed, ter gelegenheid zyner feest, te verschaffen*, en verder in het uitdeelen van eenigen wyn aen den armen, daer een en ander, zonder hoon of schande, met een handvol gelds, gereedelyk kon gekweten worden; zie hier deze zonderlinge verwyzing:

(*) Het is bekend, dat volgens de *oude* vryheden der stad Gend, het aen het publiek ministerie niet was toegelaten eenen delinquant *ex officio* te vervolgen zonder klagende party. *Dictionnaire Prax. rer. crimin.* Tit. 145. § 6.

« Van den welken groeten mesgripe hi bleven es
 » van al tal te scepene waert , hem gekeert te ha-
 » ren seghene ende dat gheloeft wel en suffisante-
 » like te houdene up den zeker die ter kennesse van
 » scep. comen es en peyne en verbeurte. So eist dat
 » scep. wysen meest. Hectore vornomt , in emende
 » en beterynghen *te cleedene sente Niclaeuse te*
 » *Ghend wel ende tamelike met goede cleedingh en*
 » *voederinghen, also ghecostumeert es binnen Ghend*
 » *tote de daghe van heden, ende dit ter feeste van*
 » *senter Claeuse nu eerstcomende, ende an de vor-*
 » *nomde cleetdinghen ghevrocht van ltren (lette-*
 » *ren) dat hi dese cleedinghe geeft ter heeren van*
 » *scepens, ome dat hi onghehoysam was haren*
 » *verbode.* »

« Voirt so wysen scepene hem te ghevene een
 » goet vat wyns van sente Jhans (Johannis-berg)
 » ome dat te deelne de aerme in de hospitale van
 » Ghend, en an den huusaerme, in sente martyns
 » avende eerstcomende, dwelke saken men doen
 » sal bi rade ende biwesene van drien scepene van
 » gedeele, die mer toe ordinere sal hute den ghe-
 » meene gheselscepe van scepene [29]. »

Onder staet nog:

« Scep. kennen alle de vors. zaken van meest.
 » Hectore wel vuldaen en al vulcomen xxv febr. »
Zoendingc-bouc, a.º 1370. f. 4, verso.

Een bedryf van zeer geringen aerd ontving om-

trent dien tyd eene zeldzame straf. Eene dienstmaegd, de pastei van haren meester naer huis dragende, werd in de straet, en wel uit kortswyl, door een voorbyganger aengesproken; het uiterlyk voorkomen der dochter, doch vooral, hare gedwongen houding, hadden, naer het schynt, tot eenige onbetamelykheden aanleiding gegeven. In de worsteling ontvlood het gebak, dat op den grond in brokken viel, tot groot verdriet van Jan Wiericx en zyne vrienden, die zich aen dit onheil niet hadden verwacht; dan deze dartelheid bleef niet ongestraft: de schuldige, Arend van der Oest, (deze naem moet niet verloren gaen) werd veroordeeld, om ten behoeve van gemelden Wiericx, zeven gelyke pasteien te doen bakken; de rechtbank benoemde andere dragers, die den verwezene, tot in de woning van den voornoemden Wiericx, moesten vergezellen, om aldaer met luider stemme te verklaren, dat hy hem, by laste van schepenen, deze zeven pasteien bracht, om te vervangen de gene die hy, in eene kwade ontmoeting, had omgesmeten; hy werd al verder verwezen eene bedevaert naer St Maria Magdalena ter spelonke te doen. Deze decisie bevindt zich in meergemeld register, a^o 1374, f° 4 v° (*).

(*) • Ende dair selve medegaende ende bidden vergeffenesse de
 • vors. Jhan Wiericx, ende segghen openbaer dat hem leet es, dat hi de
 • pasteide ome stac, ende dat hi in der heeren van hem doet bringhen

Uit het edict van den 7 oct. 1546 en het reglement voor den scherprechter van Gent, door den raed van Vlaenderen, den 17 jan. 1676, vastgesteld, heeft men gezien, (hier voren, bl. 8.) welke wyzen van straffen, in dit tydvak, in deze landen in zwang waren, terwyl het niet behoorde tot ons onderwerp, in deze korte schets, de verschillende misdaden en wanbedryven op te noemen, die tot elke dezer straffen, in het byzonder, aanleiding gaven. Indien wy nu, nog een wyl, op de halsrechten terug komen, is het alleen om te doen opmerken, dat in den loop der xvr^e eeuw, en in een groot

• vy pastiden alsoe goede als dandre waren, ende dit te doene nu di-
• sendaghe eerstcomende enz. »

Dit gewysde brengt in het gehengen een gebruik, hetwelk onder de supposten van den raed in Vlaenderen plaets had, en tot in het midden der XVII eeuw, *gemaintineerd* werd. De advocaet die in huwelyk trad, ontving de gelukwenschingen van den greffier en syne bedienden, die over deze congratulatie, van den bruidegom eene pastei en den noodigen wyn genooten. Meester Codde advocaet voor dezen hove, weigerde zich aen dit gebruik te onderwerpen, en had gaerne den greffier en syne klerken, in dezelfde munt (met woorden) gepaeid; hy beweerde in rechte, dat sulks eene loutere gift was, dat er geene verbindtenis bestond, en alzvolgens geene stof tot complaincte sich vertoonde. De greffier van syne zyde, beriep sich op het oud gebruik en deed gelden het gevaer der innovatie: hy zeide dat het was eene *antiquissima et laudabilis consuetudo* hebbende kracht van juisten titel, enz. Het hof by een solemneel arrest van den 26 november 1658, besliste de zaak ten voordeele van den greffier en *condemneerde den verwoerder over de congratulatie van syn huwelyk ten processe gheroert, aen dheeschers te leveren eene tamelycke pasteye met eene behoorlyke canne wyne daertos dienende, ende in de costen van den differente, ter touzatie.*

deel der daeropvolgende, in weerwil van den overvloed der verschillende doodstraffen, die van het vuer, met haren vreeslyken toestel, [30] eene zekere gunst onder het volk had verworven, en boven de veelvuldige andere martelingen der veroordeelden, als ware het, de voorkeur had bekomen; de plakkaerten en edicten in die tyden uitgegeven, ademen byna niet dan vuer en vlam, en ter uitzondering der mislukte verraders die men *vierendeeelde*, der valsche munters, in de ziedende olie geworpen, en der gewone dieven en *falsarissen*, die nog steeds gehangen werden [31], zag men byna al de andere boosdoeners door het vuer verslinden. Moordenaers, schakers van vrouwen, ketters, brandstichters, kerkroovers, baenstroopers, schryvers en uitzenders van brandbrieven, landloopers, tooveraers, en heksen werden allen, zonder eenig onderscheid, levend verbrand.

De zeventiende eeuw inzonderheid, was niet voordeelig aen deze laetsten; eene groote menigte tooveraers in Vlaenderen en in Brabant verloor, op deze wyze, ellendiglyk het leven. Zoo hard werden-ze toch niet behandeld in vroegere dagen. Ten tyde van Bottelgier (1480), werden de tooveraers, met de goochelaers en waerzeggers, nog als enkele bedriegers beschouwd, en als zoodanig alleenlyk met eene tentoonstelling van *drie dagen*, gelyk toen het gebruik was, gestraft:

« Item ende oft yemant ghevonden word goke-
 » laer, *toevenaer* oft waerzegger wesende (zegt zoo
 » evengenoemde schryver,) die ander lieden schade
 » oft prejuditie gedaen heeft, *bi sin toveris* of go-
 » kelie, hi valt in de boeten van gheset te wesen
 » op dye caeck, behangen met groote letteren,
 » soe dattet een yeghelic sien mach ende lesen die
 » saecke, waerom hi also aldaer gheset is, ende int
 » eynde behoert hi gheteikent te wesen oft ge-
 » brand, *na dat die saecke begheert.* » (cap. 356.)

Het weinige van de toovery, dat wy in dit kort overzicht, ter neder schryven, betreft noch de kunst noch den grond der zake, maer slechts den vorm van procederen, en de wyze, op welke die vermoede tooveraers voor de rechtbanken behandeld en gestraft werden.

Wy kennen geene algemeene edicten of verordeningen, aengaende de toovery uitgegeven, voor de Instructie vervat in de Opene Brieven van het gouvernement der Nederlanden, gedagteekend uit Brussel den 20 july 1592 (*), dan alleen de Bulle van paus Innocentius viii, van 5 xbre 1484, door welke hy aen de inquisiteurs de macht gaf om tegen de tooveraers en heksen met gevangneming en straffen in rechte te werk te gaen, en

(*) Tweede plac. boek van Vlaenderen, f° 37.

daertoe desnoods den werelyken arm in te roepen.

Te recht beschouwt de heer Jacobus Scheltema, in zyne belangryke *Geschiedenis der Heksenprocessen*, ten jare 1828 in het licht gegeven, deze pauslyke bulle als de ware bron der rechterlyke vervolgingen wegens de nieuwe soort van misdaed, (het sluiten namelyk van een verbond met den duivel, te voren in het burgerlyk en kerkelyk recht geheel onbekend), en als den grondsteen waerop sedert, gedurende een langen tyd, de processen tegen de tooveraers ingevoerd zyn geworden.

« Het is, voorwaer niet zonder groote droefheid, ter onzer ooren gekomen (verklaert in deze bulle de heilige vader) dat in eenige gedeelten van Duitschland, gelyk ook in verscheide andere provincien, vele personen van beide seksen, hunne eigene zaligheid vergetende, van het katholyk geloof afwyken, zich met den duivel afgeven, die zich als nachtdrukkers en nachtmerrien (*incubi ac succubi*) met hen vermengen en afgeven; dat zy door 'sduivels betooveringen, liederen en bezweringen, door meer afschuwelyk bygeloof en wigchelary en andere zonden, misdaden en gruwelen, de dracht der vrouwen, het jongen van het vee, de vruchten der aerde, de wyndruiven en de boomvruchten, gelyk ook de mannen en vrouwen, het vee, de kudden en de dieren van alle soorten, de wynbergen en boomgaerden, de

velden en weiden , de korenlanden en andere teelgronden weten te verderven , verstikken en alzoo te veroorzaken dat de mannen en vrouwen , groot en klein vee , en alle dieren met in en uitwendige kwalen worden bezocht en gepynigd , en dat er alzoo wordt bemerkt dat de menschen niet kunnen voortteelen , dat de vrouwen niet kunnen ontvangen , en dat de huwelyks-plicht door man noch vrouw vervuld kan worden (*). »

« Dat zy bovendien het geloof , hetwelk zy by het toedienen van den heiligen doop ontvangen hebben , met meenedigen monde verloochenen , en alzoo , op aenhitsing van den vyand des menschelyken geslachts , zich niet ontzien vele veroordeelenswaardige buitensporigheden en misdaden te begaen en te bedryven , met groot gevaer van hunne eigene zielen , met belediging der goddelyke majesteit , en tot ergenis en een gevaerlyk voorbeeld van anderen. »

By deze Encyclique wordt al verder bepaeld , « dat de inquisiteuren niet zullen toelaten dat de inhoud van de vermelde en tegenwoordige brieven , door eenige macht , worde belemmerd , of op eenige wyze worde tegen gewerkt of belet ; ook dat zy tegen allen , die hen eenige inbreuk zullen

(*)... *Ac eosdem homines ne gignere et mulieres ne concipere , virosque ne usoribus , et mulieres ne viris actus conjugales reddere valeant impedire...*

doen , verhinderen en tegenspreken en alzoo rebel-
leren , van welke waardigheden , ambten , eeren ,
voorrechten , adel , hoogheid en stand , die tegen-
strevers ook mogen zyn , en van welke vroegere
voorrechten tot vrystellingen zy ook mogen zyn
voorzien , door ban , schorsing of verbod , of door
nog scherpere en schrikkelyker middelen , zullen
voorzien , zoo als het dienstig zal worden geoor-
deeld ; en dat zy deze vonnissen , bevelen en straffen ,
zonder eenig appel toe te staen , op ons gezag , zul-
len mogen verzwaren zoo veelmalen zy zulks dien-
stig oordeelen , en daertoe desnoods den werely-
ken arm in te roepen , zonder te letten op vroegere
of andere apostolische verordeningen , welke hier
tegen mochten worden aangevoerd (*). »

By de Opene Brieven van het gouvernement ,
waervan zoo even melding is gedaen , wordt de
toovery beschouwd als den geesel des menschelyken
geslachts , het verderf en den ondergang van het
geheel al. In dit stuk wordt betoogt hoe zy geleerd
en alom voortgezet wordt ; breedvoerig wordt al-
daer getreden in al de byzonderheden en gehei-
men der tooverkunst , der geestenbezwinging , der
necromancie , der chiromancie , wiskunde , het
waerzeggen , het planeetlezen en wat dies meer
zy. Daerin wordt gezegd , dat zoo volgens de hei-

(*) Deze bulle is in haer geheel , (by vertaling) in hét werk van
Scheltema medegedeeld.

lige schrift (*) en het kerkelyk recht, als volgens de civiele wetten, de tooveraers op de aerde niet mogen geduld worden, en den dood schuldig zyn; dat het derhalve nutteloos is deswege bepaeldelyke bevelen of nieuwe straffen voor te schryven. Eindelijk worden de bisschoppen even als de were-lyke hoven, ernstelyk daerby aengewakkerd alle slach van tooveraers en heksen (**), in hunne respectieve onderhoorigheden op te sporen, te vervolgen en voorbeeldelyk te straffen.

Deze Instructie werd gevolgd door het bevel des konings, van den 8 november 1595, gezonden aen den raed van Henegouwen en ongetwyfeld ook aen de overige hoven en rechtbanken van Nederland. Dit merkwaardig document, in de verzameling der placcaerten, zoo veel wy weten, niet gevonden wordende, en hetgeen wy, even als het voorgaende, om zyne uitgebreidheid, in zyn geheel, hier niet kunnen mededeelen, bewyst ten duidelykste, hoe, in die nog zoo duistere tyden, de tooveraers, en zwartekunstenaers of die men daervoor aenzag, van alle zyden opgezocht, aen-

(*) Exod XIII. v. 18. *Maleficos non patieris vivere*, Deutr 12. *Vérifiee mulier in quibus pythonicus vel divinationis fuerit spiritus, morte moriantur: lapidibus obruent eos, sanguis eorum sit super illis.* LEVITICA CAP. 20. v. 27.

(**) "... Signamment ceulx ou celles qui peuvent estre les plus diffames d'estre devins, enchanteurs, sorciers, vaudois, ou notes des semblables malfices ou crimes, etc.

geklaegd en beschuldigd werden , en hoe men met dezelve, in verscheidene plaetsen, voor de schulterne rechtbanken , handelde.

Philips de II herinnert in dit bevelaen zyne voorgaende voorschriften , waarvan hy den besten uitslag te gemoet zag ; ondertusschen werd hy van alle zyden onderricht, dat het getal der tooveressen nog dagelyks aangroeide, en dat, ofschoon, in verscheidene plaetsen, namelyk op het platte land, een aental vrouwen met hekserij besmet, op eigene belydenissen ten vure waren veroordeeld geweest, het gerucht alom verspreid was dat er noch menigvuldige andere in verschillende dorpen zich schuilhielden. Ook was het zynen majesteit niet onbewust, dat, als bewys-middel van het bestaen aen tooverij en duivelskunsten, de verdachten, de handen aen de voeten vastgemaakt, in het water geworpen, en bovendryvende, als schuldig beschouwd werden , (*) dat hoe gevaerlyk en onzeker ook dit *bewys-middel* wezen mochte, velen nogtans, (wordt verder aangevoerd) op het enkel vermoeden daer uit ontstaen, ter dood veroordeeld waren geweest, en datzelfs in sommige dorpen tot VEERTIEN EN VYFTIEN VROUWEN, op

(*) Prenant argument que si elles demeurent sur l'eau, ils sont sorciers ou sorcieres, ou si les corps tirent à bas, qu'ils ne le sont pas; forme et probation étrange, non approuvée de droit, conséquemment par trop dangereuse et nullement admissible, etc.

soortgelyke bewyzen, als tooverheksen gerecht (verbrand) waren geweest. De zaak was genoeg zaem van aenbelang om de aendacht der souvereine macht op te wekken, en dit wel, om twee voorname redenen: eerstelyk, om gelyksoortige gruwelen en blasphemien tegen God en het christen geloof, (en die alleen door wettige en gerechtelyke middelen moesten worden gedempd,) tot den gronde uit te roeien, en ten tweede, op dat oude, schamele en zwakke vrouwen (destyds voorwerpen van versmading en haet) als verdacht van deze misdaed, niet ten onrechte in lyden zouden komen. Derhalve, en om daerin te voorzien, namelyk in de provinciën van Vlaenderen, (*) Brabant, Luxemburg, Henegouwen en Namen, alwaer de toovery alom heerschte en woedde, werden

(*) In Vlaenderen, vooral, zegt een eventydige schryver, was het zoo erg dat vele vrouwen van daer moesten vluchten. Hy had er te Haerlem verscheidene gakead, die in achting stonden; een menschlievend bailliu in Vlaenderen, had zelfs eene van deze vrouwen geraden om naer Holland te gaen, zeggende *men bakt aldaer zoo wel brood als hier: tegen u syn zoo vele beschuldigingen wegens toovery ingekomen, dat ik u gevangen soude moeten nemen en op den pynbank brengen, en dan waert gy verloren.* (MET AFGERUKT ROMANSGEREGT DER TOOVERY, etc., door Abrah. Palingh. Amst. 1659, bl. 404.)

Geene meerdere zekerheid vindt men in het Luiksche. De heer Steven Ydens, kanonik in Ste Gudula kerk te Brussel, schryver der Hist. van het H. Sacrament van mirakelen, die, ten jare 1590, nog pastor te Tongeren zynde, door eene tooveres in den biechtstoel betooverd was geworden, verskort ook dat *toen tertyds dat land vol tooveressen was.* In het voorbericht van zyn werk, beschryft hy de wyze op welke men hem be-

de hoven nog uitdrukkelijk belast, aen het gouvernement naeuwkeurige berichten in te zenden van hetgeen deswege in derzelver onderhoorigheid plaats grypen of omgaen mocht, met de naemlyst der sedert het jaer, wegens toovery, geexecuteerde personen, en eene naeuwkeurige opgave der vormen, welke zoo in de instructie, als in het wyzen gevolgt waren geweest; dat al verder daer in verslag worde gegeven omtrent de vraag, of ingezien de afgrysselykheid en boosaerdigheid der misdaed, als zynde van gekwetste goddelyke majesteit, het niet geraedzaam zoude kunnen zyn, de kennisneming daarvan, aen de provinciale ho-

tooverde, de pynen en tribulatiën die hy uitstond, en hoe hy eindelyk door Gods genade geholpen werd. Zyne vrienden hadden hem geraten zich door eene heks te laten onttooveren, en hadden reeds te dien einde, eene *Griet Wildfranch*, koningin der tooveressen, in huis gebracht

- de welcke haer oock sterck maekte, dat sy my soude ghesont doen op-
- staen, alsoo verre dat ick daerin wilde cōsenteren, ende *van myn*
- *hayr verleenē oft myn lichaem laten moten*; maer hebbende verstaen
- dat sy in myn huys gecomen was, beval mynen onderpastoor dat hy
- soude de tooveresse terstond doen uyt myn huys gaen, en verclaerde
- voor al de wereld, alwaert seecke dat sy my met hare aensakinghe
- alleen, soo sy dat beloofde, soude konnen terstond gezond maken,
- dat ick nochtans liever hadde te sterven, dan consent daer toe te ge-
- ven; want ick twee oft drye jaren lanck *gedurighlyck* myn ondersaeten
- gestraft hadde, om dat sy de tooveressen te rade gingen, ende tot hen
- hulpe namen, als sy in eenigh lyden, schade oft verlies van beesten
- oft andersints door tooverye gecomen waren.» (Voorbericht, bl. 5.

en 6 der Brusselsche uitgave van 1640.) Dit sy hier alleenlyk bygebracht ten betooge, dat het er overal zoo arg, als in de Spaensche Nederlanden, uitsag.

en de officialiteiten in goede en geregelde briefwisseling te treden, en hen door den arm des werelyken rechters by te staen.

Voor het ressort van Vlaenderen gebeurde nu deze aanstelling van rechtsgeleerden *pro judice*, by resolutie van den hove, gepubliceerd in deszelfs openbaer consistorie, den 9 juny 1606, en welke resolutie, in het 3de plac.-boek van Vlaenderen, f° 218, te zien, de naemlyst behelst der zes advocaten practiserende voor den hove, van officiewege benoemd. Een commissaris wordt nog daerby aangesteld in den persoon van meester Jan de Bloys, raed-ordinaire vanden zelve hove, » aen den welcken, in alle overkomende zwaarig- » heden, de voors. wetten en magistraeten oock » sullen moghen hebben heurlieder refugie ende » secours, die aen thof van hier binnen daer naer » van alles rapport doen soude, omme, by ons, » daer inne gheordonneert te worden, soo in » goede justitie en tot extirpatie van zulckdanigh » detestabe criem, zal bevonden worden te be- » hooren, etc. »

Wie zoude het niet als zeker stellen, dat, na wyze voorzieningen als deze, de processen tegen de tooveressen, zoo niet een einde namen, althans op eene gevoelige wyze in getal moeten zyn verminderd; dan het is er verre af, dat dit doel bereikt zoude zyn geworden; het tegendeel blykt,

niet alleen uit de tallooze verwijzingen sedert van rechtswege alom uitgesproken, maer uit eene veel latere *Ampliatie* van vermelde resolutie en reglement, gedagteekend den 31 july 1660, waarby alle de gemelde voorschriften hernieuwd en het getal der aengestelde advocaten *verdubbeld* zyn geworden.

Een ander niet min gewichtig misbruik, bestond alnog in de tusschenkomst der scherprechters en beulsknechten by de visitatie van het tooverteeken (*stigma diabolicum*,) hetwelk by sommigen in de kuit van het rechterbeen, by anderen onder den rechten schouder verborgen lag, ook wel eens in het oog te zien was, en indien men Bodin (*) gelooven moet, meermaels onder de billen by deschamelheid gedragen werd: een voornaem punt, waerop de meesters van den scherpen zwaerde, veeltyds met de geneesheeren in de war lagen. Dit gebruik werd by de voornoemde ampliatie van den 31 july 1660, afgeschaft, en de faculteit alleen gemagtigd om voortaan over het indruksel van het zegel des boozen, het *stigma diabolicum*, onderzoek en uitspraak te doen.

De ordonnantie « verleend tot beter directie en instructie van de saecken hangende, oft die

(*) *DEMONOMANIA*, Lib. 2 cap. 4.

noch souden moghen komen voor eenighe subalterne wetten van den lande van Vlaenderen aengaende het stuk van tooverie, » stelt twaelf der voornaemste en kundigste rechtsgeleerden (in die materie) aen, welkers namen aldaer vermeld staen « om alleenelyck ende privativelyck te be- » soigneren in t' stuk van tooverie (*). »

By dit reglement wordt bevolen « dat van deze advocaten, niet min dan drye t'samen, en sullen moghen adviseren ofte resolveren, maer wel meer, als te wetene vyfve, sevene ofte neghene, naer de qualiteyt van den faicte ofte exigentie van de materie; ende dat sy zullen resolveren by pluraliteyt van stemmen, behoudens dat soo verre van de drye, eenen discordeert, men schuldigh sal syn te nemen vyfve. »

By het vyfde artikel « wordt gheordonneert dat alle magistraten, wetten ende officieren van deze provincie, naer het advys van deselve ghe-deputeerde advocaeten, hemlieden sullen moeten

(*) Art. 2. Hof daer inne willende voorzien, heeft by ververschinghe ende ampliatie der voors. ordonnantie en reglementen ghedeputeert ende specialyck ghecommitteert meester Jacques van der Heyden, Cornelis de Cusere, Gillis van der Heyden, Gillis Parmentier, Louis de Graeve, Nicolas van de Voorde, Jacques Lamsaete, Jan François Hainerel, Maryn van Heule, Jan de Coninck, Gillis van Kuylenbroeck ende Jan Almeye, alle advocaeten van dezen hove, om alleen ende privatievelyck te besoigneren int stuk van tooverie :

Dit ampliatie-reglement bevindt zich in den 3 placcaertboek van Vlaenderen, blads. 218 en 219.

reguleren, soo in t' stuck van examen, torture, als wysdom, op pene van arbitraire correctie. »

« Ende op dat de voornoemde advocaeten, zegt het 7de art, des te beter hulpe en instructie bekomen, beveelt het hof aen de selve niet alleenelyck de informatien, tichten, examen, confessien en confrontatien van de gheaccuseerde, wel ende ry-pelyck te doorgronden ende overwegen, maer oock de torture ende confrontatien by te woenen. »

Wat aengaet de visitatie van het tooverteecken (*stigma diabolicum*) waer over, zoo reeds is aen-gevoerd, de geneesheeren veeltyds met de scherprechters in geschil waren, daerin had voornoemde reglement wysselyk voorzien. « Beth voorts, zegt » artikel 12, alsoo men ghewaer is geworden dat » aengaende het teecken oft stigma diabolicq, de » doctoren en de chirurgiens ter visitatie van » dien gheëmployeert, somtyds in verschil vallen » met de scherprechters, Thof ordonneert, by- » dezen, dat voortaan tot berigtinghe van het zelve » teecken ofte caractere, niet meer en sullen » gheadmitteert worden eenighe scherprechters, » maer wel *neutrale* en *insuspecte* docteurs; las- » tende thof wel expresselyck aen de voorn. ju- » gen, daer toe te noemen de vermaerdste van de » plecke ofte van de naerste steden, ende deze » oock van hun jugement schriftelyck verclaers » onder hun handteecken, te doen gheven, met per-

» tinente redenen van hunne conste ende weten-
 » schap, enz. »

Voorzorgen van eenen anderen aerd werden mede in acht genomen; op de pynbank werd het naekte lichaem zeer naeuwkeurig van onder tot boven en aen alle zyden onderzocht en doorsnuffeld, om te zien of de lyder of lyderes geene toovermiddelen tegen pyn en smart by zich droeg. Damphoudere, wiens gezag men zoo dikwerf heeft ingeroepen, getuigt dat hy zulks *gezien en ondervonden heeft*: « Hebbe oock altemets gheweten, eer dat men den patient in al oft in partye, » de bovengemelde pynen aendede, dat men al » zyn hair van den lichaem stappans dede afweren ende scheren, ende wel visiteren en onderzoeken of den patient geene remedie over hem » en hadde van tooverye teghens gevoelen, om » de pyne ende torture gedurende, onghevoelick » te moghen zyn, soo ick hebbe ghezien ende weten bevinden (*). »

Een allerbeklagenswaardigst voorbeeld van zulk eenen gefolterden en afgematten lyder, en die men, om dat hy op de pynbank onder de tormenten

(*) Het geval verhaelt hy zeer omstandig in zyne *PRAEIS REUMI CRIMINALIUM, iconibus materiae subjectae convenientibus illustrata, etc.* CAP. XXXVII n° 21 et 22. Zie Bylage [33].

niet bezweek, voor betooverd hield, ontmoeten wy in Lievin Pien, tweeden schepen der stad Gend, een' der slagtoffers in den opstand der Gentenaren tegen Karel den V. Door de Neringen, op losse gronden, van hoogverraed beschuldigd, als hebbende hy willen toestemmen in de gevraagde belasting van 400,000 guldens (*), werd hy den 23 augusty 1539, op last der Collatie, in de zael van het graven-kasteel, ten bywezen van de gecommitteerden der poortery, alsmede van den deken en gezwoornen van de wevers, op de pynbank gelegd. Het onderzoek duerde van elf uren s'morgens, tot zeer laet in den avond; gedurende al dien tyd, heeft men hem zoodanig mishandeld, dat de beul onder eed verklaarde dat hy het niet verder uitstaen kon, en dat hy in eenen draegstoel naer de gevangenis moest worden terug gebracht. Drie dagen daer na werd hy wederom in eene *tremys* (draegstoel) in den pynkelder gebracht, en, op nieuw, op allerlei wyzen ge-

(*) Van de vier leden van Vlaenderen (Gend, Brugge, Yperen en t'Vrye) voor de bekostingen van den oorlog tegen Frankryk.

Lieven Pien was weerd of facteur (dese woorden hadden eertyds de zelfde beteekenis,) en woonde te Putte, alwaer alstoen de beurs gehouden werd. Hy had langen tyd in achting gestaan en in hooge bedieningen geweest. In 1524 was hy reeds een der vier stedekiezers; Schepen van der keure in 1525, Heuwerdeken ten jare 1528. Hy werd als schepen herkozen in 1530, en bleef in deselfde bediening gedurende de jaren 1532 en 1538.

marteld zynde, en wilde niet kennen ende men presumeerde datter eeneghe tooverye mede speelde, uut welcke dat men hem afscoer al syn hayr in wat plaetsen dat ghestaen was; en men ving dadelyk verscheide tooveraers die het eerst by de hand waren, te weten : Heindrick Paelinck, (*) Mayken vantsint Pieters en eene barbiersvrouw, op den Begynen-gracht, aen welkers kunstvermogen men de standvastigheid van den lyder toe te schryven scheen. (**). *Bouc van Memorien etc.*, bl. 296.

Hoezeer by het reglement van den 31 july 1660, zoo reeds is aangemerkt, in het onderzoek van het tooverteeken of *stigma diabolicum*, de tuschenkomst van den scherprechter was afgeschaft, en voor het toekomende, de geneesheeren alleen

(*) Het verhoor van dezen verdachte wordt in de Bylagen medegedeeld, zie [34].

(**) Den 28 Augusty werd deze ongelukkige al weder in eene *trompe* naer de vierschaer overgebracht, en ontving daer de sententie die hem ter dood verwees. Hy werd nog denzelfden dag, op een schavot onthald. Het dood lichaem is naer het galgenveld niet gevoerd, maer in Sint Nicolaus kerk begraven.

Het gansch vervolg is korte na de komst van den keizer vernietigd, zoo blykt uit het volgende :

« Op den 11^{en} in auguste 1541 was ten versoucke van Phil. Pien oer hem en vervanghende syns andere broeders en susters, kinderen ende heirs van wylen Lievin Pien, volghende den voorgaenden laste ende ordonnantie van der k. mat. onsen souvereinen heere ende prince, ghetracket ende ghedaen witen boucke van cryme alle de informatien,

en uitsluitend gemachtigd om deswege uitspraek te doen, zoo bleef nogthans in de waelche kwaertieren, dit misbruik nog langen tyd stand houden. In de *Nouvelles Archives hist. des Pays-Bas*, uitgegeven door den heer van Reiffenberg, in 1828, bl. 125, zyn eenige oude bescheiden medege-deeld, betrekkelyk twee vrouwen, in den jare 1681, te Melin, in Henegouwen, van toovery beschuldigd en aldaer geëxecuteerd. Onder deze stukken bevindt zich eene kwittancie van het loon van den beul, tot de visitatie van het tooverteeken alnog gebruikt. Zy luidt aldus: *Le soubsigné Jacqz. Galopin maistre des hautes sœuvres de Mons at receu du sieur Charlez, bailly de Meslin, la some de soixante deux livres huit sols, pour avoyr esté employez a la visitation de la marque de Jac-*

confession, verlyden, acten en andere notitien, die in den selven bouc gheregistreert stonden, den voors. Lievin Pyen anns ghaende, van dwelcke de voorn. hoyrs thaerlieder versoucke gheconsenteert wierdt dese acte. Ghedaen ten daghe ende jare als boven. » (Bouc van de crim. saecken 1538-1539, f° 113. v.)

Omtrent deze gebeurtenis is, in het *Bouc van Memorien der stede van Ghendt*, nog het volgende aengeteekend :

« Item den xxx in hougste 1541, soo dede men sinte Nyclaes in de kercke een uuttaert van Lievin Pien, ende als men offerde en de vrienden gheoffert hadden, soo riepen de bidders (lykbidders) de vier dekenen die waren ten vanghene van den overleden, datse offeren souden by der ordinnancie van der K. Majt. te wetene, den dekene van de meuleneers, den dekene van de uudevetters, den dekene van de cleercoopers ende den dekene van den smeden, dwelc also ghedaen waert. » (bl. 337.)

queline Birman réputée sorcière, et pour lui avoyr donné la question, tout d'un tan. Le 23 aoust 1681. La marque + dudict Jacqz. Galopin ()*.

By dergelyk onderzoek werden de vlekken en alle ongewone teekens, die zich op het lichaem der beschuldigde vertoonden, naeuwkeurig opgespeurd en met eene naeld beproeft, om te zien of er uit zulke vlekken, eenig bloed kwam, en of de lyder pyn gevoelde : werd er geen bloed bespeurd, of bleef hy ongevoelig, dan was het een *half* bewys dat er een verbond met de oude slang bestond (**).

« Over het algemeen, zegt te dezer gelegenheid de heer Scheltema, speelden de scherp-
» rechters en hunne knechten eene voorname rol

(*) Zie hier de rekening der doctors, alsmede die van den scherp-rechter de executie gedaen hebbende :

« Les soubz. docteurs et sirurgiens ont receu de Sr. Charles bailly de Meslin, la somme de quarante lieres pour avoyr este employez a la visite de la marquis de Jacqueline Birman, et present durant qu'on luy a donné la question, la quelle at duré compris les deux fois environ dis heures. Ce 17. Sept. 1681. Signé P. F. Murat, Pierre Ventenai.

Le soubz. Jacqz Galopin m.^{re} des hautes saures de Mons at receu du Sr. Charles, bailly de Meslin la some de 33 lieres douze sols pour avoyr executé Jacqueline Birman, comme sorcière au dict Meslin, le 9 sept. 1681. Marcq X dudict Galopin.

(**) PIERRE DE L'ANCAE schreef van dit tooverteeken het navolgende :

« Je crois que la marque que satan imprime à ses supposts, est de grande consideration pour le jugement du crime de sorcellerie, comme temoignent auszy tous les modernes, qui ont été juges comme nous : les

» in zaken van toovery. » Zy vonden het too-
verteeken overal, en waren daer omtrent, gelyk
wy reeds bemerkt hebben, met de faculteit men-
nigmael in gevoelen verdeeld. De pen is moeielyk
te bedwingen om van de beproeving der toove-
raers met de naeld, hier geen staeltje ten voor-
beelde by te brengen. Zekere Adriana Schepens,
huisvrouw van Pieter Claus, molenaer in den wa-
termolen te Gend, was door eenige harer buer-
vrouwen als tooveres aangedragen en in hechtenis
gesteld; de zwaerste feiten ten haren laste inge-
bracht, waren dat ze aen eenige kinderen pensen
en een stukjen koetong had gegeven, waervan
dezelve, *twee dagen, ziek waren geweest*. De gevan-
gene bekende zulks, echter beweerde zy geene

*quels tiennent que les marques sont indices si forts et induisent des pre-
sompctions si violentes contre les sorciers, qu'estant jointes, disent
ils, avec d'autres indices, il est loisible de passer a leur condamnation.*

En dat gemelde schryver in dat stuk zeer ervaren was, wordt blykbaer
uit s'mans eigene woorden :

*«Messieurs de la grande chambre me faisoient appeler quelques fois
et encore messieurs de la tournelle plus souvent, pour s'éclaircir avec
moy de quelque point de sorcellerie, du quel nous aurions vu quelque
preuve ou expérience en nos procédures. Le 3 septembre 1610, ils m'ap-
pellent pour voir si ie recognoistrois la marque a une jeune fille de
dix sept ans: ie la recognus dès l'ENTRÉE DE LA CHAMBRE et dy qu'elle l'avoit
dans l'œil gauche, le quel estoit aucunement louche et egard et plus ha-
gard que l'autre; on regarda au dedans, on y trouva comme quelque petit
nuage qui semblait une patte de crapaud. La fille confessa que sa mere
l'avoit mené au sabbat et fait renoncer a Dieu, et que selon l'avoit
marquée DE SA CORNE dans l'œil gauche; ce que sa mere confessoit aussy,
la quelle estoit sur la sellette prévenue du mesme crime.»*

tooveres te zyn, noch zich ooit met eenige toovery te hebben bemoeid; zy had, zoo zy meende, nooit iemand beleedigd, en was, ten allen tyde, eene vrouw van eer, en zoo voorts. Dit alles was vruchteloos. Zy werd, naer gewoonte, gevisiteerd, eerst door den scherprechter, die zeker lidteeken op haer lichaam vindende, hetzelfde voor het teeken van den duivel hield; vervolgens beproefde men dit met de naeld, waerna zy insgelyks door twee gezwoorne chirurgiens onderzocht werd, die het tegendeel verklaerden. Wy deelen alhier de officieële acten mede. (*Reg. crim.* 1601, bl. 19.)

« Actum int chastellet, present mynheer den onderbailliu, jo^r Jan van Laecke en d'heer Gillis de Clercq, schepenen, den 19 octobris 1601.

« De voornoemde Adriane Schepens andermael gheëxamineerd op haer voorgaende faict, ende haer straffelic angheseit dat sy een tooveresse es, ende ghepresseert om de waerheydt te kennen, zecht, als t'anderen tyde, geene tooveresse te wesen, noch oynt gheweest t'hebben, en al dede men haer sterven, datze nemmermeer geene tooveresse sterven en sal, maer als eene vrouwe van eere die zy oynt (ten allen tyde) secht gheweest te syne.

« By den welcken by den officier-crimineel ghevisiteert zynde, is bevonden seker lyckteecken op haere slyncke schoudere, t'welc sy secht haer

eertyds ghesmeten te syne by haere styfmoedere ende dat met eenen spinne-rocke, segghende geen andere teeckens thebben, dan Godt haer verleent heeft.

« Haer opgheleit, dat onmoglic is met eenen spinne-rocke, zule een ouverture en quetse te infereren, blyft persisteren haer tselve, in den worp als boven, gheinfereert te syne.

« Ghevraecht of sy geen andere cycatricen en heeft, secht dat neen; ende nochtans up hare rechte schoudere gevonden twee teeckens, een weynich, ende ontrent vier of vyf vynghers ghescheeden, d'eene wat neder de andere staende; maintinerende den officier-crimineel, en an d'heeren te kennen gevende *dattet teeckens van den viant syn*; by den welcken de delinquante de ooghen verbonden synde, is by den voornoemden officier-crimineel in alle de voors. drye plaetsen, met eene naelde beprooft, daerinne totten halven stekende zonder datter eenich bloet uutquam, of dat zou (zy) daervan eenich ghevoelen hadde.

« Daer naer is by mynheere den onderbailliu (joncheer Gillis van der Meere, heer van Oycke) ghelycke proeuve ghedaen in eene van de twee plaetsen up de rechter schoudere, sonder ghevoelen of bloet; ende prouvende mynen voorn. heere, in eene plaetse daer geen teecken en stondt, ende

alleenelic de naelde het lichaem gherakende , heeft de voornoemde patiente gheseit dat men haer seere dede; ende voorts t'lichaem deure ghevisiteert, en gheen teekens meer bevonden zynde, is haer gelast te cleeden, ende by nae ghecleet synde, is andermael up den rugghe ghevisiteert, ende bevonden, dat d'eene van de twee plaetsen up de rechte schoudere, daer mynheer den onderbailliu prouve ghedaen hadde, wat rootachtich was zonder nochtans bloet te vinden.

« Andermael tot de waerheit ghemaent, blyft by hare sustenue persisterende. »

« ... De voornoemde Adriane, andermael, present mynheere den Onderbailliu, joncheer Robert Hellin, d'heer Pieter Seghers, en jo^r Jan van Laecke schepenen, den 1 decembris 1601, by meester Bavo Melon en meester Lievin Biebau ghezwoorene chirurgyns deser stede, ghevisiteert synde up de teekens an haer ligchaem, zoo up de rechte, als up de slyncke schoudere staende, ende in d'eene plaetse van de rechte, ende op de slyncke schoudere beprouft zynde, is deselve prouve gevoelig, en metter hant designerende waer men haer steeckt en zeere doet. Ende hoewel datter geen bloet uut en compt, segghen de voorn. chirurgyns daerinne nyet verwondert te syne, nochte dat niemant ter wereld de redenen van dien en soude weten te segghen, ende dat vele men-

schen zulcke ende diergelycke teeckens onder de cleederen draeghen.

« Haer ghevraecht of zy niet meer teeckens en heeft, dan t'gene haer met eenen spinnerocke up de slyncke schoudere, soo sy secht, van haer styfmoeder ghesmeten, secht niet te meenen eenighe meer te hebben.

« Haer te kennen ghegeven, dat sy noch twee andere op de rechte schouder heeft, en ghevraecht waer sy die creghen heeft; secht dat niet te weten, maer dat sy de wintpoxkens en andere zweeringhen heeft eertyds ghehat, gelick andere.

« Angheseit datsy in de voors. plaetsen, door den officier-crimineel, over eenighe daeghen, metter naelde is beprouft, ende dat sy gheen gevoelen en hadde, nochte bloedde; secht alsdan wel gevoelt t'hebben waer hy haer stac, ende oversulcx bat sy dat men haergeen seere, noch geen ongelyck doen en soude; maer en weet niet waerom sy niet en bloet, segghende ooc eertyds wintzweeren ghehat te hebben en groote aermoede alsdoen gheleden sonder eenighe hulpe, zo dat se bynaer in vuylicheit verginck.

« Haer annegheseit dattet stigmaten van den viant syn, secht van den boosen gheen kennesse te hebben, noch van hem yet te begeeren; maer bidt Godt dat hy in de helle blyve, daer hy boosen dient; segghende eene vrouwe van eere te wesen, ende dat de gebueren haer accuserende alle

jonghe *lekspetten* (*) syn, en d'oude gebueren van haer sulcx niet en segghen; ende dat sy liever int vier ghaen soude, dan met tooverie ommegeen. »

RESOLUTIE VAN SCHEPENEN.

« Den 2 lauwe 1602, Gheresolveert by t'collegie haer te tortureren, zonder te resolveren in wat maniere. » (Ibid. bladz. 21.***)—Wy zullen op deze

(*) *Lietmoor*, *étourdi*. Dit woord wordt nog in denzelfden zin, in de gemeene volkstael, gebruikt.

(**) Wy zullen den lezer ter loops waarschuwen, dat er een eenvoudig middel bestaat om zich van betoovering te bevryden, hetwelk hem zekerlyk onbekend is. Men trekt eene naeld en draed door de kin van een lyk aler het begraven wordt; deze draed wordt vervolgens met dezelfde naeld genseid in het kleed van den persoon die men helpen wil. Men zag te Gend een vrouwtjen (Jorynken Pollet) van dit middel, ten behoeve van haren schoonzoon, den procureur Blancquaert, gebruik maken; doch zy werd er in verhinderd door de grootmeesteres van Wenenmaers hospitaal, die voorzichtig genoeg was, om de reeds doortrokken naeld en draed, door het venster in de Lei te werpen.

Schepenen en commissarissen hadden zich ter plaats begeven om over de zaak informatien te houden. (*Reg. crim.* 1609, 18 *maerte*.)

In het *TRACTÉ DES SORCIERS*, etc., van den heer De l'Ancre, ten jare 1613 eerst in 'tlicht gegeven (over welken boek nader zal gesproken worden) is ook gewaegd van eene naeld die slechts het kleed van eenen afzyvigen heeft aengerækt. De schryver spreekt van meer andere behoedmiddelen tegen de toovery (*remedia præservativa*) maar die, ongelukkiglyk voor het grootste gedeelte, weinig aen de hand of teenemaal buiten gebruik zyn, ... » *Comme des os de taupe, des aisles de chauve-souris, des pierres tirées de la teste des crapaux, des vipères et des dragons; des menstrues des femmes, des corps imparfaits et monstres de nature; escume des chiens enragés, entrailles de lynx, mouëlle des cerfs mangés de serpens; du bois d'une potence; une eguille qui a touché la robe d'un mort, de la poudre tirée du crâne de la teste d'un larron qu'on aura pendu tout*

zaek te rug keeren , wanneer wy over de Pynbank zullen handelen.

Het beproeven der verdachten van toovery door het *water*, werd maer eerst by het koninglyk bevel van den 8 november 1595, in de Nederlanden verboden; in eenige gedeelten van Frankryk, bleef dit gebruik ook nog, langen tyd daer na, bestaen. Men vindt in de aenteekeningen van Bretonnier

fraichement; des yeux de taupe, qu'on dist ne paroistre jamais qu'après sa mort; le premier denier qu'on donne a l'église le jeudi saint (jour qui est sans offrande) Des plantes qui ne se trouvent dans le pays qu'on les cherche et que s'il s'en trouve, cueillies la veille de la St Jean, par une fille vierge, la nuit obscure, avec une chandelle faite de quelque drogue et composition, dans la quelle il y entre une infinité d'ingrédients...—De schryver, wel is waer, heeft er weinig trouw in. Edoch wat baet dit alles, vraegt hy, indien de betoovering van den eenen, tot den anderen moet overgaen? Hy redeneert over de zaek aldus: « Il faudra que le mal qui est oeté par un sortier, soit redonné a quelque autre plus élevé, et dont la mort est cent fois plus importante, que celle du premier, a qui on oste la maladie. On fera sauter le malefice d'un petit enfant qui est en nourrice, au père et au chef de la famille qui trains avec sa mort la ruine entière de sa maison; d'un Grand-maître de France simplement officier de la couronne, comme estoit Mumol, au petit-fils de Childebert roy de France, vray héritier et maître souverain de cette couronne; d'un vieux et decrepit qui a desia fourny et est presque au bout de la carrière de sa vie, a un jeune qui ne fait qu'y venir et saluer le monde. (pag. 349 et suiv.)

En te dezer gelegenheid verhaelt hy het geval van een' raedsheer in het parlement van Bordeaux, (een zyner collegas, wiens naem hy verzwijgt) die betooverd zynde, zich door eenen tooveraer liet onttóoveren. Deze vroeg hem vervolgens of hy geen ouden oom of eenigen anderen vyand had, die hy, in zyne plaats, wilde laten betooveren; waerop de lyder slim genoeg was, om te antwoorden, dat hy zyn kwaed aen niemand

op de werken van Henrys, een arrest van het parlement van Parys, van den 10 augusti 1641, houdende herhaeld en uitdrukkelyk verbod aen alle de officieren van zyn ressort, wegens de beproeving der beschuldigde van toovery *door het water*.

Het ging, in het begin, daarmede dus toe: De priester bezwoor het water in de sloot, gracht

beter, dan aen hem, die het genezen kon, schenken wilde. Op dese woorden viel de tooveraer schielyk in onmacht en kwam zeer geweldig om het leven... Men leze: *« Le magicien lui demanda s'il n'avoit point quelque vieille tante, quelques vieux oncles, quelque mauvais frere, ou quelque ennemi, duquel il se voulut defaire. Le malade fort homme de bien, a qui la longueur de la maladie avoit donné quelque plus particuliere connoissance et amour de Dieu, qui n'eust pas voulu quand il ny eust eu autre offence, donner mesme son mal par souhait à un sien ennemy, luy respondit saintement, qu'il ne le vouloit ny donner ny desirer a personne. — Comment monsieur, faites vous ces difficultes, dit le sorcier, vous et moy sommes mesmuy (aujourd'hui) engages trop avant, pour ne faire la dicte nomination: donnez donc ie vous supplie vostre mal a quelqu'un. Moy, dit le malade, ie n'ay fait dessein de m'en decharger sur personne, sachant avec quelle violence mon mal me traite; mais puisque vous me forces a le donner, je ne scaurey en faire present mieux a propos, qu'a vous mesme, qui le sçavez guerir.*

« Il n'eust si tost dict ces paroles, que le pauvre sorcier commence a s'écrier qu'il estoit mort.... et satan fit une telle rejouissance d'avoir trouvé moyen de donner ce coup mortel a ce sorcier, qu'on eust dit le soir qu'il mourut, que le ciel et la terre se devoient assembler, s'estant élevé tout a coup, et quasi a meme instant de sa mort, un orage et tempestes si furieuse, accompagnée de tant d'esclairs et de grondans tonnerres que le malade, sa femme et sa famille, furent contraincts de deloger et s'en aller en une maison voisine ou ils croyoient estre en plus grande assurance.... Genoeg! Genoeg!

of den stroom. Hy bond de duimen van de be-
klaegde aen de groote teenen kruislings over
elkander, onder het doen van gebeden en bezwe-
ringen; en daarna werd de lyder met losse haren,
aen een touw gebonden, ruggelings in het water
nedergelaten. Zonk hy, dan bleef er nog moge-
lykheid van onschuld, maer dreef hy, dan was hy
onherstelbaer verloren.

De heer Scheltema, maekt melding van een
proces wegens toovery, voor het hof van Holland
aenhangig in den jare 1593, in het welk de wa-
terproef was te werk gesteld; het hof, zegt hy,
was zoo voorzichtig, om het oordeel van de pro-
fessoren der geneeskunde en wysbegeerte te Lei-
den, in te roepen, om te weten of zulk een proef,
als een voldoende bewys van schuld, kon worden
aengezien. Het advys is door den opsteller van
hetzelve, Johannes van Heurne, bewaerd by de
uitgave zyner werken, en door Scheltema in zyne
Geschiedenis der Heksenprocessen geplaatst (*).
Wy meenen den lezer geenen ondiensnt te doen met
den korten inhoud van dat stuk, alhier over te
nemen.

Op den voorgrond (der consultatie) wordt
gezet, dat, wat men ook van een verbond van
een mensch met den duivel gelooven moge, het-

(*) In de Bylage van dat werk, n° 5, bladz. 81.

zelve geen plaets kan hebben , voor dat die mensch tot zulk eene boosheid vervallen is , dat hy alle menschelykheid heeft afgelegd ; ook dat het voor den duivel onmogelyk is , een verbond met een mensch te maken , zonder bygaende schelmstuk.

Daer na word er opgegeven , dat men aen het water geene grootere krachten kan toekennen , dan aen andere hoofdstoffen. Het water kan niet raedplegen of besluiten ; en hierby vraegt de steller : *Indien t' waeter de tooveressen onweerdigh kent , dattet haer doot en verdrenckt , waerom draecht haer de aerde ? Waerom geeft de lucht haer goe-dertierlyck levens-adem ? De zon licht ? Waerom en heeft de spys ende andere lyftocht van haer geen affgrysen ; welcke al tot s' menschen leven , immers zoo noodich zyn en van bederff (behoefte) als t' waeter ? ...*

Na alzoo verder betoogd te hebben , dat by het dryven of zinken alleen aen natuerlyke oorzaken moet gedacht worden , brengt hy redenen by , waer door het dryven van de beschuldigten kan worden verklaerd , en deze redenen bestaen vooral in de wyze , waerop de lyders in het water worden nedergelaten , met de handen en voeten aen elkander gebonden , en den rug naer beneden ; wanneer breede heupen en schouder-bladen , aen zulk een voorwerp de gedaente geven van een platbodemd schip , en waerby de angst den lyder den adem doet inhouden en de sponsachtige lon-

gen en andere ingewanden met lucht worden gevuld, enz. (*).

De mogelykheid van het dryven door natuurlyke oorzaken, wordt alzoo volledig bevestigd, en hier op is het besluit gegrond: *dat het voor den rechter gantsch beswaerlic soude zyn, iemant uyt de drifticheyt (het dryven) op het waeter, van tooverie te beschuldigen ende ter doot te verwyzen; diestemeer gemerckt noch de goddelycke noch de wereldlycke rechten ons ghebieden eenich proeff oft kenteycken int waeter te soecken.*

Dit merkwaardig advys werd reeds gegeven den 9 van louwmaend 1594, en is geteekend door

(*)... « Desgelyck oock kan van deze driftige (boven dryvende) vrouwen goede blykelycke reden gegeven werden. Te weten datter eenighe vrouwen syn die groot, wyt ende uytpuylende van buyck en moeder syn, die oock groote, wyde, spongieuse longhen, alsmede spongieuse groote borsten, ende wyde groote darmen hebben, de welcke somtyds met winden overloedelyck vervult werden, ende dat meestendeel in die goenen, die men melancholyken noempt, gelyck als gemeynlyck dese vrouwen syn, de welcke om hare melancholycke inbeeldinghe, voor tooveressen werden gehouden. Dusanighe personen, als die handen en voeten aen malkanderen ghebonden werden, so werd de hollicheyt des inghewants voorschreven veel wyder en grooter, so dat het heele lichaem bynae eene blaes ofte ton schynt te wesen. In voughen dat eenighe met wint alsoo vervult ende bestopt zynde, connen op 'twaeter dryven; gelykerwys wy aen d'eyeren sien, de welcke als men die (versach geleyt synde) in 't soet waeter doet, ten gronde gaen; maer indien se vuyl en stinkende ofte met jonghen syn, dryven se boven op 't waeter, om de windwille, die daer in vergaert is. Ende behalven de voorghemelde redenen, so ghebeurt het, dat sommige vrouwen, ende oock mans groote breede heupbeenen ende uytestekende schanderbladen hebben,

Joannes Heurnius, Gerardus Bontius, Petrus Pauw, Antonius Trutius en Petrus Molineus, en door Bonaventura *Vulcanius* (*) als secretaris.

Even zeldzaam moet voorkomen het gebruik dat, te Oudewater, eene stad in Zuid-Holland plaets had: de personen van toovery verdacht, werden aldaer *gewogen* en aen de zulken, die hun gewicht hadden, van overheids-wege getuig-schriften, by wyze van opene brieven, afgegeven, die hen overal elders veilig maekten. Ofschoon wy nergens hebben gezien, dat in eenige pro-

de welke in de persoonen, die crucelinckx handen ende voeten 't samen ghebonden werden, de form van eene schuyte maecken, bekwaem om in 't waeter te dryven.

« Daerenboven dese vrouwen ofte mannen also ghebonden ende in 't waeter gheworpen synde, voor vrees van verdrincken, houden haer adem in ende haer kele dicht toe, so datter geen waeter in en mach comen; zo dat haer longhen, indien die groot, wyt ende spongicus syn, te meer lochts ende windts vatten. Welcke longhen also opgeblaes en synde, bequaemlyck 't lichaem op 't waeter driftich houden connen. Ende daerom is't, dat de verdronken lichaemen nae eenighe daegen wederom boven 't waeter opkomen, want de longhe veel wint vergaert. Het welck klaerlyck blyckt in de doode lichaemen uyt de welke de longhen gesneden syn, want dese in't waeter gheworpen sincken ende blyven onder, sonder dat sy nimmer meerboven komen. En zoo voort.

(*) Bonaventura *De Smet* van Brugge, die in de grieksche tael en dichtkunde nauwlyks zyn weergade heeft gehad. Hy was eerste Rector der gereformeerde school te Antwerpen, en heeft zich, na de uitroeiing der hervormde kerk, door Parma, naer Holland begeven. Zie *Hist. der gereformeerde kerk te Gend, van haren aenvang tot derselver einde sedert 1578 tot 1584*, door WILLEM TE WATER. Utrecht 1756.

ceesen wegens toovery, in de zuidelyke gewesten van Nederland, certificaten van dien aerd, geëxhibeerd zyn geworden, kan er echter aen het bestaen van hetzelfde gebruik niet getwyfeld worden, dewyl alwederom daedzaken dit bestaen volkomenlyk bewyzen. In de *Beschryving der stad Oudewater* van G. R. Van Kinschot, bladz. 152, vindt men eene naemlyst van personen van toovery beschuldigd, die zich, in de waeg derzelve stad, hadden laten wegen, benevens de getuig-schriften die daervan aen de verzoekers zyn afgeleverd. Doch daer dit boek in weinige handen is, hebben wy, om de belangrykheid, vermeend een dier certifikaten aen onze lezers niet te mogen onthouden :

« Extract uyt de registers van de judicieële en dagelyksche acten der stede van Oudewater (1647.)

« CERTIFICATIE. Wy burgemeesteren, schepenen en raden der stede Oudewater in Hollandt, doen kont ende certificeren eenen yeghelyken mits dezen, ten versoecke van Maria Konings, oud zo zy seydt, ontrent zesentwintig jaren, dochter van Geeraerds Hesseling (anders mede genaemt Geeraerds Konings) ende van Anneken ter Brugge, wonende by Barends Konings haeren broeder te Koninckx in Surik, in den kaspel van Bockholdt in den gestichte van Munster, op eene hofstede toebehoorende zyn hoogheyt den heer prince

van Orangnien , wesende van deylbaren stature , met een vratjen aen de rechter zyde van hare kinne; ons voorgesteld by Johan Duyst, burgemeester der voorschreve stadt Bockholdt, volgens zyn acte van certificatie van burgemeesteren en schepenen van Bockholdt, ons vertoont ende gebleken, dat op huyden voor ons compareerden de E. Willem Pietersz. Tromper ende Johan van Rodenburg, beyde oudt-burgemeesteren en jeghenwoordig schepenen in dienste, mitsgaders Cornelis Ghysbertz bodegrave, geswooren bedienaer van deser stads-wage, de welke ter instantie ende versoecke van de voorschreven Maria Konings, verklaerden hoe waer is, dat de voorn. Cornelis Ghysbertz Bodegrave de voorseyde Maria Konings ten haren ernstigen versoecke en requisitie, in tegenwoordigheyd van hun comparanten ende meer andere personen, na dat zy by Jannetje Barents ordinaris vroedvrouwe deser stede, met voorgaende onderzoek, verklaert was dat de gemelde Maria Konings, tot hare onderkleederen ontkleedt, ende de schoenen uytgetogen, niet van eenige zwaerte oft gewichte by haer was hebbende, met de balance in de ordinaris-wage deser stede van Oudewater gewogen, ende dat hun comparanten en allen evidentelyken gebleken is, dat de voornoemde Maria Konings alleenlyk gekleedt ende onderzocht zynde als voren, was wegende hondert vier en dertig ponden

zodanige oprechte Troysche wichte (*) als men ordinaris in de voorschreven wage is gebrukende, zulcks dat Wy mede, by dezen certificeren *dat de selve wichte met de natuurlyke proportie harer ligchaems wel is accorderende* (**). Ende alzoo de voorschreven Maria Konings aen ons versocht onse OPENE BRIEVEN van certificatie van de voornoemde verclaringe, om haer daer mede te dienen in tydt en wylen, daer ende wanneer haer zulcks noodigh ende te rade wesen zal; ende daer men gehouden is de waerheyt te getuygen, inzonderheid daertoe versocht zynde, zoo hebben wy haer t'zelve verzoek niet kunnen noch willen weygeren zonder bedrog.

« Des t'oirconde hebben wy deser stedezegeel hier onder aengehangen, ende by onsen secretaris doen onderteykenen, in den jare onzes Heeren en Saligmakers duyzent zes honderd vierenveertig op den xxiii february.

« Ter ordonnantie van de heeren voornoemt, Geteekeent H. De Hoy. »

(Onder stont)

« T'voorschreven geëxtraheerde by my onder-

(*) Het troys of trojaensche gewicht is dat van Doornik, en dus zwaer gewicht, t'gene vyf ten honderd zwaerder weegt dan het gemeene, en thans onder den naem van Amsterdams gewicht bekend is.

(**) Er was geen zeker gewicht bepaeld dat iemand wegen moest, maer het kwam daerop aen, dat het gewicht met de natuerlyke proportie des lichaems overeenkomstig was.

schreven secretaris der stede Oudewater accorderende bevonden, met de voordere verclaringe dat in myner voorschreven dienst, *vele personen* in voegen voorseydt, in de wage alhier zyn gewogen, met gelyke verclaringe *mutatis mutandis* als voren, ende specialyken noch in den voorleden jare 1643, drie verscheyde persoons, onder andere eene Leentjén (Helena) Willems, huysvrouwe van Jan Aertsz, wonende in de lange linschoten onder de prochie van Oudewater.

« T'oirconde. Geteykent desen vii januarij 1644 en was geteykent H. De Hoy. »

LEGES (Onkosten)

Te betalen by die gene die in de waeg, uit beschuldiging van toovery, gewogen worden.

Schepenen	Guld. 1 16 0
Secretaris	2 18 0
Bode	0 12 0
Waegmeester	0 12 0
Vroedvrouw.	0 12 0

Te zamen guld. 6 10 0

De gene die daeromtrent breedvoeriger berigten wenschen te lezen, kunnen gereedelyk hunnen weetlust voldoen in de *VERHANDELING over het aloude voorrecht der stad Oudewater, in het onderzoek van toovery*, by de Beschryving derzelve stad ge-

plaetst, en hetgeen deswege verders by den heer Scheltema gevonden wordt (*).

De tooveraers en tooverheksen, gelyk wy meermaels opmerkten, waren als de zwaerste misdadigers, plichtig aen gekwetste goddelyke-majesteit, en als *gevallen in de meeste ende verschrummelickste sonde van apostasie ende sodomie, die eensichsins doendelyk oft imagineerlick is* (**). In de Ordonnantie-crimineel van den jare 1570, wordt niet alleen de vervolging van tooveraers als plichtmatig bevestigd, maer bovendien wordt, by art. 60, de toovery en waerzeggerij onder zulke misdaden gerangschikt, welke zwaerder en *griefflyker* dan in voorlede tyden, te straffen waren.

Damhouder had in zyne werken de gewoone leer aengaende het bestaen der toovery, met alle kracht verdedigd. Het gezag van dien man, eenen der aanzienelykste en kundigste rechtsgeleerden van zynen tyd, die in 1539, het vereerend ambt van raedpensionnaris der stad Brugge, met luister bekleedde, en om zyne groote begaeftheden in den geheimen raed van Karel V, en daarna van Philips II, geroepen is, moest van geen en geringen in-

(*) *Geschiedenis der Heksenprocessen*, bl. 141 en volg.

(**) *Crimen gravissimum, atrocissimum et enormissimum, in quo influunt circumstantiae criminum enormissorum.*

vloed zyn op den geest zyner tydgenooten. In zyn werk over de criminele rechtspleging in de Nederlanden, onder den titel van *Praxis rerum criminalium, etc.*, te midden der xvi^{de} eeuw verschenen en hetwelk, uit het latyn, in verscheidene talen is overgezet, had deze materie breedvoerig verhandeld. In de vlaemsche uitgave, met verschillende uitlatingen voor mingeleerden in het licht gegeven, werd de zaak met omzichtigheid en bescheidenheid bewerkt. — Wy volgen den schryver: « Sortilegien, devinatieën, incantatieën ende too- » verie, worden gepuniert metten vyere... Ende » wat zaken, teeckenen, instrumenten, tempe- » ringhe, letteren, figuren oft woorden sy daer » toe oorbooren ende bezigen, worden alhier *uut* » *causen achtergelaten, die beter niet geweten, dan* » *geweten zyn*.... Ende zoo wie van nooden heeft » van desen beter geïnstrueert te zyn, neme zynen » toevlucht aen t'geen dat breeder *in t'latyn* van » dezen geroerd staet (*). En verder: soo is hy

(*) In zyn latynsch werk beantwoordt hy de vraag, die zoo natuerlyk voorkomt, te weten, waerom de tooveraers eens aengehouden, zich zelve niet redden en uit het gevaer helpen? *cum malefici in manibus publicae justitiae existentes et incarcerati non faciant se deferri, ac inde liberari per ministerium daemonis, ad mortem evitandam?* — Op de vraag, waerom meer vrouwen dan mannen zich tot toovery overgeven, verzendt hy tot de schryvers, die deze quæstie *ex professo* verhandelen. — Het groot vraagstuk, *nempe: Infans natus ex coitu cum daemone habito, cujus censetur filius?* besluit hy, in dezor voege: *Non dicetur filius daemone, sed illius cujus erat sperma, vel a quo habuit sperma. Diabolus*

» oock (te punieren metten vyere) die by sor-
 » teryen doet dat den man oft wyf niet en gene-
 » reert, oft belet dat de vrouwen niet barsen (ba-
 » ren) en magh oft doet verdrooghen den melck
 » van den wyve oft voestersse, oft by eenige
 » andere middelen doet syn tooverie. Ende van
 » deze materie schryft overvloedelyck mynheer
 » den doctoer Petrus Grillandus (een italiaensch
 » rechtsgeleerde) in eene van zyn boucken, geïn-
 » tituleert *De Sortilegiis, maleficiois et poculis veno-*

*igitur in cotu ipso, generat ex spermate alieno, scilicet alicujus viri in somniis polluti, aut etiam in vigilia: quotiescumque daemon in forma succubi se transformat, id est in forma mulieris, et habet cotum cum viro, tunc recipit formam viri, et quanto citius velocissime accedit ad mulierem in formam INCUBI, (a) scilicet viri, et assumens cotum cum ea, intromittit dictum semen in natura et matrice mulieris et inde sequitur impregnatio mulieris et infantis generatio, non aliter ac si mulier cum naturali viro cotum habuisset; tamen infans ipse si oriatur, non dicetur esse filius daemonis, sed illius cujus erat sperma. Ita affirmant communiter theologi, S. August. vir plane sanctissimus et omnium doctorum sui temporis principis atque supremus, in 3 de Trin. et 21 de civitate Dei, et S. Thomas, in tract. q. q. ad primum. Hujus meminit esimius D. Paulus Grillandus, in suo insigni tract. de SORTILEGIIS, etc. Lib. 2. n.º 13. — Menzie verder omtrent deze nachtdrukkers en nachtmerrien (*Incubiac succubi*), het *Formicarium de Maleficis etc. Joannis Nideri, theol. etc.* In dit werk, gedrukt als byvoegsel achter den *Malleus maleficarum*, ed. Francof. 1588, beweert men op het gezag van andere schryvers, het eiland van Chypre alleen door de afstammelingen deser spoken bevolkt te zyn: *Et insulam Cypri totam populatam esse et inhabitatam a filiis incuborum fama prædicat.* CAR. X. pag. 773.*

(a) Het is onder deze benamingen van *Incubi* en *Succubi*, dat die spoken in de pauslyke bulle aengeduid syn. Bamhoudere redeneert hier klaarbykeelyk buiten syn vak, en spreekt naer de leering van andere schryvers.

» *nostris ac daemonum invocatione*, sonderlinghe
 » by syn tweede, derde ende elfste questien oft
 » vragen aldaer. » (Cap. 61 en 72.) In de latyn-
 sche uitgave verwyst hy wyders den lezer tot den
Malleus maleficarum (den hamer der tooveressen)
 van Jacobus Sprenger (*) en tot de navolgende
 schryvers : Troilus Malvetius, in zyne verhande-
 ling *De Sortibus*, Martinus de Arles *De Superstitio-
 nibus*, Joannes Franciscus *De Lamiis*, etc., zynde
 het gevoelen en uitspraak dezer laetsten, zegt hy,
 als wetten alom aengenomen : *Ita recepta est in
 hoc scribendi genere eorum auctoritas, ut pro lege
 apud omnes habeatur.*

Van geen minder gezag waren de werken
 van Johannes Bodin, uitgegeven omtrent den
 jare 1579 (**), getiteld *Dæmonomania magorum*,
 alsmede de *Disquisitiones Magicarum etc.*, van

(*) Als of dezelve alle tooveressen op een aanbeeld tot gruis soude
 verbryseelen (*Maleficas et earum hæresin ut fræssa conterens.*) Spren-
 ger, prior van der predikheeren orde, was by de bulle van Inno-
 centius viii, van den jare 1484, als heksenmeester te Straetsburg, over
 de streken aen den Rhyu, aengesteld. Eene korte schets van den
 inhoud van den *Malleus* is te vinden in het werk van Scheltema. Men
 zie de Bylage [35.]

(**) De schryver van het bekend werk *Les six livres de la Republi-
 que*. Hy was geheimschryver van den hertog van Alençon, en vergezelde
 dezen jongen prins, eenen der pretendenten van Elisabeth, in zyne toch-
 ten naer Engeland.

Martinus Del Rio (*), de *Dæmonolatria* van Remigius, de boeken van Pierre le Loyer, genaemd *le Livre des spectres, etc.*, 1586 (**), en van Henry, Boguet, dragende voor titel: *Discours exécrationables des sourciers, ensemble leurs procez, etc, avec une instruction pour un juge en faict de sorcellerie* ROUEN, 1606 (***). Het was op deze werken en eenige andere van dien aard, dat godgeleerden en rechtsgeleerden hunne gevoelens en leering grondden, en dat de hoven en rechtbanken hunne uitspraken steunden. Al wat men *tegen* de toovery geschreven had, was op de lyst der verbodene boeken gebracht, en diensvolgens niet gelezen noch geraedpleegd.

De heer De l'Ancre raedsheer in het parlement van Bordeaux, hier boven reeds vermeld, kwam als voorstaender dezer leer, maer zeer laet optreden. Hy gaf zyne verhandeling over de toovery uit in het jaer 1613 (****). De schryver beroept

(*) DEL RIO, zoon van eenen spaenschen edelman, en te Antwerpen geboren, was secretaris van den geheimen raad (*conseil privé*) te Brussel, toen hy, ten jare 1580, in de orde van de jesuiten werd aengenomen.

(**) Deze schryver spreekt van meer dan 450 geschriften nopens de toovery, welke door hem zouden zyn nagevolgen.

(***) Dit werk is zeer zeldzaam en buiten den handel. De familie van den schryver hebbende de afskriften alom opgezocht en vernietigd. Henri Boguet was rechter der heerlijkheid van *St Claude* in *Franche comté* (*Biographie moderne etc.*)

(****) *Traicté de l'inconstance des mauvais anges et demons, ou il est amplement traicté des sorciers et de la sorcellerie. Livre tres utile et*

zich op zyne eigene kunde en ervarenis in zaken van toovery en op het groot getal tooveraers en heksen, die hy in den aenvang der xviie eeuw, van koningswege, in het zuidelyk gedeelte van Frankryk, ter dood hielp verwyzen. Hy behandelde de zaak als of er voor zynen tyd, nog niet van geschreven was, als of er tot alstoen, tegen de toovery niets gedaen ware geweest, en of nog alles in dat punt te verrichten stond. Zeer hevig bestrydt hy die genen, die aen de gedaenteverwisseling der tooveraers in alle slach van dieren, aen het uitvaren en het vliegen door de lucht, en wat dies meer zy, nog twyfelden. Hy spreekt van dit alles met zulk een innerlyk gevoel en overtuiging, als of hy er werkelyk had in deel genomen (*). Niet zonder spyt zag hy den onvermoeiden iever van sommige advocaten en dwaersdryvers (zoo hy die noemt) ter verdediging der beschuldigden: *C'est merveille!* roept hy uit, *que le diable et les sorciers puissent ainsy trouver des gens qui courent pour eux, les secourent, les appuyent et mesme*

nécessaire non seulement aux juges, mais à tous ceux, etc., par PIERRE DE L'ANCRE conseiller de sa majesté au parlement de Bordeaux. À PARIS 1613. Dedié au Chancelier de France.

(*) *Tout cela di-je, zegt hy, doibt tellement confirmer les plus durs, STUPIDES, AVEUGLES ET HÉSITÉS, qu'il n'y a maintenant de quoy ressembler en doute que la sorcellerie ne soit, et que sathan ne transporte les sorciers réellement et corporellement au sabbat et portant il ne faut mesmay (aujourd'hui) plus disputer ni hésiter la dessus. Zie Bylage [36.]*

leur apprennent des cauteles et revirades (finesses) cent fois plus deliees que celles de Caspola. (pag. 453.) Met den grootsten lof spreekt hy van DEL RIO (*) die in zyne *Disquis. magicarum*, als rechters in dergelyke zaken, verwerpt de zoogenaemde filosofhen, ruwe christenen, vrydenkers en zoodanige mannen in het algemeen, van wie men, in beschuldigingen van dezen aerd, geringe diensten verwachten moet: *Nudi verò litteratores, juristas vel medici, non sunt idonei judices: multo minus homines quidam Luciany et athei seu politici nostri trochi, pietatis, publicae salutis, et catholicae religionis negligentissimi, ambitionis vero et divitiarum undequaque aggregandarum studiosissimi.* DEL RIO, L. 5 s. 16, n. 572 (**.) Van de hoven en rechtbanken van zynen tyd, scheen de schryver even weinig te vrede, en weinig scheelt er aen, dat hyze als zelfs met toovery be-

(*) *Je le tiens, zegt hy, pour le plus curieux et exacte rechercheur de sorcellerie qui ayt été jusqu'icy, et auquel il faut que tous ceux qui en ont escript de nostre temps, cedent. (p. 558)*

(**) De schryver zegt al verder: *Constat ergo secundum leges, tales stryges a judicibus legitime captas, tortas, confessas puniri morte deberi. Et judices hoc facere nolentes, lethaliter peccare in Deum et rempublicam. Et tales judices in hoc proposito manentes absolvi in foro conecientiae nullatenus posse, quod accurate perpendum est eorum confessorius.* LIB. En op eene andere plaets, sprekende van het bewyzen deser misdad, hier zegt hy, behoeven geene *prouven* LUCK CLARIORIS, in eene zoo duistere zaak mag het bewys ook duister syn: *In re tam occulta et ardua probationis, non est moderati aut sensati hominis demonstrationem exigere* (LIB. 5. SECT. 16.)

smet, niet uitkryt en openlyk beschuldigd. Men oordeele uit deze woorden: *Ce n'est pas une petite et légère presumption, mais bien forte contre un juge qui tourne la sorcelerie en risée et faict le mecreant, faisant ou se figurant toutes choses ridicules ou impossibles. Plusieurs juges font comme les maris pusillanimes et indulgens, les quelz bien quilz touchent quasi leurs cornes de leur doigt, touchent neanmoins a couvrir leur infame patience par l'incredulité, et lui peut on justement reprocher, qu'il ne sied en son tribunal de justice, que pour maintenir le regne de sathan, etc, (p. 522. *)* Dan, dat de rechters van het verlicht Nederland, onder de zoo dikwerf en boven maten gepresene regering van Albert en Isabella, zulken blaem nimmer verdienden, is in den loop dezer verhandeling reeds betoogd geworden, en zal nog verder blyken uit de drie vonnissen alhier ten slotte volgende, waer mede wy aen de behandeling van dit onderwerp, als voldoende toegelicht, een einde zullen stellen :

I.

« Omme dat ghy Catherine Tancre filia Denys geboren van Belle, oudt zevenenzeventich jaeren

(*) Het parlement selve (van Bordeaux) werd niet beter behandeld. *Et la cour du parlement quoy quelle cognoisse mieux les maux qu'apporte le sortilège en tout son ressort que ne faisoient nos peres, se lasse et commence a prendre a contrecœur d'en exposer au gibet en si grand nombre (p. 261.)*

bedelaeresse, weduwe van Guille Rubbrecht, of soo ghy anders genaemt of bygenaemt syt, nu geleden ontrent drye maenden, binnen deser stede up den plotters gracht daer ghy woonachtich syt, ten bedrieghelicken versoucke van den quaden en boosen gheest, die by nachte in uwe slaepcamere deur de veynstere, in de gedaente van eenen manspersoon int zwarte ghecleedt, gecomen heeft, Godt almachtich tot diverssche stonden en op diverssche tyden, verloochent, hem boosen, om dat hy u volghens syn ydele belofte, den cost gheven zoude, anneghehangen, met hem drymael op diverssche nachten, in de selve uwe slaepcamere, vleeschelick verkeert, ende deur synen ouden, boosen, schaedelicken raedt, vele goede lieden betoovert, eenighe daer duere gedoot, andere sieckten gheinfligeert ende hunlieden hunne leden ongebruykelick gemaect hebt; en onder andere nu geleden omtrent de drye maenden, t'kindt van Franchois Knocke dat ghy vindende voor u deure spelende, op den rugghe gesmeten en alsoo, in s'duuvels naeme, sieck ghemaect hebt; daerna ooc d'huusvrauwe van Jan Heyns voerman an St Jacobs kercke, deur t'leggen van zeker beetken broot op de veynster van haren huuse. Ooc d'huusvrauwe van Nicolaes de Raedt, backer op de veemaert, met het wedergeven, in s'duuvels naeme, van seker ander beetken broot, dat ghy van haer te vooren om Godswille ontfaen hadt. Zoo ghy nu geleden on-

trent de zes weken, van gelycke deur den selven middele by expressen veurgaenden specialen laste van den selven boosen, die up St Pharailde plaetse annegecomen was, betooverd hebt t'kindeken van Cornelis Lanckzweert, backer op de zelve Pharahilde plaetse; endè ooc t'kindeken van seker styf-ferigge op St Lysbettendriesch, dat danof overliden is. Daer naer ooc, te weten nu gheleden de thien weken, de dochter van Lievin Everpoel sagher in de mageleynstraete, die ghy tuwen huuse comende in den hof om te haelen seker haer craeghe en mutse die aldaer te bleeken lach, op haren rugghe gesmeten, in den selven slach haer den duyvel geweynst ende alsoo teenemael hare leden ongebruyckelick gemaect hebt; zoo ghy ooc ontrent de vier daeghen voor u apprehensie, t'dochterken van Jan Tanghe, cleermaecker op t'Clapbrugschken, in gelycken staete gestelt hebt deur t'geven van een peere of twee, die u, soo ghy seght, sdaeghs te voeren by seker landsman om Godswille gegeven waeren, danof ghy deene in den avont, soo den boosen by u was, laten vallen, hy boosen die opgeraept, u weder gegeven en belast heeft die yemant te geven omme daer mede qualic te varen, zoo ghy den selven bevele obediërende, die an t'selve dochterken, dat voor u, tuwer bede ten huuse van uwe dochtere eene schoone craeghe gehaelt hadde, gegeven ende daer mede haer alsoo bedorven hebt. Ende op

alderheleghen avont ontrent den zeven hueren in den selven avont, ghy vindende op de coornleye ontrent de vyf hellemen, Maria Thielmans huusvrouwe van Laureyns van Grimberghe brauwer in deselve hellemen, met haer kindeken op den aerm van der oudde van vyftien maenden, haer eenen penninc om eene messe te doene te St Claren afheeschende, zy dien gegeven, ghy t'selve kindeken middelertyt up den aerm gesmeten en alsoo ter stont zieck ghemaect hebt, zeggende in denselvenslach: *gaet in s'duvelsnaeme*, t'welck den selven boosen aldaer ancomende een hantwyle of twee te voren, u alsoo belast hadde. Soo al t'selve tuwen laste ten vollen ende omme den rechte te genoughen gebleken is by diverse, distincte, successive, uwe eygene gewillige kennissen. (*) daerby alsoo ghecommitteerd hebbende crimen van *Apostasie, Sodomis, moort en dootslach*; boven dat ghy noch van meer andere gelycke quade, boose en verschrummelicke faicten berucht ende gheaccuseert syt, die by u geloochent worden; al geensins lydelick zonder d'uuterste en rigoureuse punitie.

« Schepenen van der keure der stede van Ghendt ghehoort den crimineelen heesch, by joncheer Gillis van der Meere onderbailliu deser stede, in quy-

(*) Men zie deze Confessien in de Bewystukken, Bylage [37.]

tenesse van t'selve syn officie tuwen laste ter causen van al dien gemaect;

« Wysen en comdempneren u ter plaetse patibulaire geëxecuteert te worden *metten viere* datter de doot naervolghe; ende verclaren alle uwe goedingen, t'sy leen erfve of catheyl, verbeurt ende geconfisqueert tot prouffyte van haerlieder hoochheden, onze natuerlicke en souveraine princen.

« Ghepronunchieert en geëxecuteert den 28 novembre 1603. »

II.

« Omme dat ghy Betkin (Elisabeth) de Gruutere, in de wandelynghe (gemeenelyk genaemd) Bette Trommelslagers, F^a Willems, oudt ontrent de *seventich* jaeren, gheboren van deser stede van Ghendt, weduwe van wylent Jacob de Rycke trommelslager, u geneerende met pepercoucken voor de kerckdeuren te vercoopen, oft so ghy anders ghenaeamt oft byghenaemt of bekend syt, op den kersavond lestleden, ghesien hebbende vele goede lieden van uwe condicie ende sobere gestaethede, zeer uuterlick en hooverdelick, buuten den selven heurlieder staet gecleet, in den zelven avont tuwen huuse by den vyere zittende, daer inne seer onverduldelyck ghemy-melt, ghemurmureert ende uwe groote aarmoede ende soberheit en ondeugdt van uwe magere ghescheurde ende ghelapte cleederen, inwendich by

u selven beclaecht hebt, terwylen den boosen gheest t'selve waernemende, in de gedaente van een vosken, hem aldaer by u ghepresenteert en vertoocht heeft; soo hy ooc te voeren in diverssche gedaenten, als van een swart mensch, een swart schaepken, eenen ghecruylocten hont ende andersints by u gheweest, en ghy tot dien daghe, soo ghy secht, hem, met t'maeken van een *kruys*, verjaeght hebt; als wanneer ghy ten boosen bedriegelicken versoucke van den selven boosen (*) Godt almachtich afgeweken, u goet christendom verloochent, hem boosen u opghedregghen, en also op u bedde deur syne vertweefelinghe en gewooneelicke valsche ydele beloften van u rycke te maeken ende van goede cleederen te voorsiene, met hem eens vleeschelic verkeert hebt; soo al t'selve tuwen laste by u eyghen vrye en ghewillige kennesse, danof met alle de circumstancien daer toe dienende, ten vele en diverssche stonden, ter presentie van vele gheestelicke en werelicke heeren ghedaen, (**) ten volle, en den rechte om ghenoughen, ghebleken is; daer ghy alsoo ghevallen syt *in de meeste en verschrummelickste sonde van apostasie en sodomie die eenichsins doendelick of imagineerlic is*. Boven dat ghy gheaccuseert

(*) Zie het vignet op het titelblad.

(**) Wy geven de verhooren deser beschuldigde ter presentie der geestelyke en wereldlyke heeren, in de Bewysstukken n^o [38.]

ende bedreghen wort van diverssche acten van tooverie, by raede ende daet van den selven boosen uwen boel voorgestelt, daer mede vele goede personen quaede sieckten anneghebrocht thebben, niet sonder groote en vehemente suspicie van tselve waerachtich te syne; al niet lydelic sonder d'uuterste lyvelicke punitie, daer mede men sulcke boose en horribele faicten, naer alle goddelicke, natuerlicke en werelicke rechten, schuldich en belast is te straffen en punieren, en alsoo u, als een schandelic ende canckerende ledt uut deser werelt te weeren.

« Schepenen van der keure deser stede van Ghendt, ghehoort den crimineelen heesch tuwen laste ter dier causen ghemaect, en op alles ghelet, wysen en condempneren u ter plaetse patibulaire, gerecht ende gheëxecuteert te worden metten vyere, soo datter de doot naervolghe.

« Pronunchié en volcommen den ix aug. 1604(*).

III.

Veneris 22 Augusti 1603.

« Mynen heere den Scouteth der stad van Antwerpen *nomine officii*, aenlegghere tegens Clara Goessen geboren van Straesborch, gevangene.

« Overmits dat zy haer heeft vervoordert (naer

(*) *Bouc van den crime van dat jaer, bl. 27. v*

dyen sy den boosen vyandt van haren bloede te drincken hadde gegeven, ende sy van den synen hadde gedronken) metten selven vyandt verbont te maken, hem gelovende *syn te syne*, hem onderdanich te wesene; ende dat se hem daer oppe heeft gegeven van haer bloet, gesteken met eene spelle op de slincke handt boven den duym, met welck bloet den boosen vyandt gescreven heeft op pampier, welck briefken sy gevangene heeft met haer eygen bloet, tsynen versueke, geteekent ende den boosen vyandt wederomme gegeven, die tselve heeft behouden. Ende dat synen naem is *Roelandt*.

« Item dat sy tot diversche reyzen metten boosen vyandt heeft gebouleert, namentlyck op een velt ontrent Schenkelschans. Item by Nyenpoorte (Nieuwpoort) in Vlaenderen, ontrent den tyde dat daer veel volcx verslagen was (*).

« Item dat sy in diverssche nachtvergaderingen van den boosen vyandt, haer heeft laten *vervueren*, by middel van eenen stock, die met salve was bestreken, die zekere vrouw genaempt Berbel (Barbara) tusschen haer ende der gevangene beenen hadde gesteken, ende eerst tot Hanurit (*sic*) ontrent eenen lindeboom, gestaen ontrent een ure verre van der plaetse daer sy gevangene met chrysvolck lach. Ende dat sy in de vergaderinghe

(*) Gedurende de belegering van Ostende.

den vyandt die in eenen stoel sat aen een tafel, onder eenen lindeboom, heeft geëert, aldaer gedanst, ende metten voers. Roelandt oyck gebouleert.

« Dat sy oyck met de voers. Berbel, by middel van den voers. *stock* haer heeft laten vervueren tot by het gerechte gestaen ontrent Halle, wesende twee uren gaens van daer sy was liggende, hebbende sy aldaer den boosen vyandt, die in eenen stoel aen eene tafel was sittende, geëert, met hem gheeten ende gedanst, ende metten voers. Roelandt gebouleert.

« Heeft oyck de gevangene met de voers. Berbel, by middel van den voers. *stock*, haer laeten vervueren in dernachtvergaderinge van den voers. boosen vyandt tot Lembeke, *wesende drye uren van daer sy lach, by middel als boven*, alwaer sy hem oyck heeft geëert, gedanst, ende eenen bock die daer was, gecust ontrent synen steert [39] gelyk oyck deden alle d'andere die daer waren; welken bock daer naer werdt verbrant, ende een iegelyck van degene die daer waren, namp van de asschen, maer sy gevangene nyet, om dat se daer aene nyet en conste geraken.

« Item dat de gevangene als sy wilde weten ofter yemant betoovert was oft nyet, heeft sy genomen een dootshoofd ende daer over gedaen beselingen, als wanneer by haer is gecomen de voers. Roelandt met twee andere boose geesten in de ge-

daente van *witte duiven*, die haer geseed hebben t'geene sy begeerde te weten. Door alle welcke acten sy gevangene is gevallen in t'criem van tooverye. Concludeert daeromme d'aenleggere ten eynde dat de voors. gevangene sal hebben verbeurt lyff ende goet, tot behoefte van hare hocheden als hertogen van Brabant, ende dat hy over de selve sal moghen rechten, gelyck men over zulckdanige misdadige schuldich is te doene *aut alias salutariter*. Protesterende op syn geheel te blyvene van alle andere meshusen, delicten ende nyeuwigheden die alsnu tot synder kennisse nyet en syn gecomen;

« De gevangene geantwoort hebbende by ontkennen, in vueghen ende maten, is d'aenleggere van synen feyten gewesen ten thoone;

« *Actor* employeert in forme van thoone, alle de confessien by haer gevangene op ten steen (de pynbank) alhier gedaen, dewelcke sy gisteren ongehacht ende ongehouden, *op de Borch-brugge onder den blouwen hemel* (*) heeft geconfirmeert in presentie van schepenen, in wyens kennisse t'selve by den aenleggere is geleydt geweest; welke confessien alhier ter vierschare openbaerlyk gelesen zynde, ende by partyen *respectivè* verbaelyk gereprocheert, gesalveert, ende recht versocht

(*) Zie Art. 4, tit. xiv, der Costumen van Antwerpen.

wesende, is d'aenleggere gewesen volcoomen van synen vermets (*).

Ons blyft nog overig de wyze van rechtsvordering en rechtspleging te doen kennen, welke in het grondgebied van Gend, gevolgd werd tot het beteugelen en straffen der *Kettery*. Gelyk reeds is aangevoerd, werd deze misdaed (met de toovery verward en gelyk gesteld **) door het vuer gestraft..... *Heresie wort ghepuniert metten viere waervan de geestelicke juge 't proces maect, en den werelicken d'executie doet.* Deze weinige woorden (die de lezer lichtelyk te huis wyzen kan) en thans van schrik doen sidderen, resumeren het geheel onderwerp.

De geestelyke rechtbank vergaderde te Gend in de groote vierschaer van schepenen, zoo als heden doen de krygsraden en militaire rechters (**).

(*) Formuel waerdoor beduidt wordt dat s'aenleggers eisch, naer vorm en inhoud, wordt toegewezen, en derhalve dat de aengeklaegde, hier lyf en have heeft verbeurd. (Dit stuk is getrokken uit de Vierschaerboeken der stad Antwerpen.)

(**) *Idem servandum quod in causâ hæresis solet servari; est enim eadem ratio hujus criminis et eadem praxis.* DIZ RIO Lib. v. Sect. 5. n. 6. JULIUS CLARUS. § *Hæresis.* n. vii.

(***) Dit was reeds geschreven in de laatste dagen van december 1831, toen schryvers en uitgevers van dagbladen, wegens eenige onbedachte woorden, aan hunne natuerlyke rechters onttrokken, en voor eenen krygsraad gebracht werden.

De inquisiteur sprak aldaer in het bywezen der beschuldigden en van eene *grootte menichte van volcke, gheestelicke en werelike*, het vonnis uit. By dit vonnis werden de veroordeelden als openbare ketters verklaerd, van de gemeenschap der kristen katholyke kerk afgesneden, en aen den wereldschen arm overgeleverd, die over dezelve, naer den inhoud der plakkaerten (*) sonder verder onderzoek, eene doodstraf uitspreken en volvoeren moest, waervan de kerk een afschrik heeft.

Hiervan dragen de nog bestaende lyfstraffelyke registers der stad Gend vele en sprekende blyken. Een enkel voorbeeld, het eerst dat ons, in het register hetwelk wy thans onder de oogen hebben (1555-1561,) voorkwam, zy hier te dien einde bygebracht. Het toont ten duidelykste aen welke verrichtingen en werkzaemheden in dit stuk, aen de Geestelykheid en aen Schepenen (de werelyke arm genoemd) te beurt vielen. Vele andere gevallen, aldaer vermeld, willen wy stilzwygend voorby gaen, en liever den weetgierigen lezer tot die boeken zelve verwijzen (**).

(*) Men zie de plakk. van den 6 october 1539 en 29 april 1550, waarvan in den aenvang dezes werks gesproken is, en verder den generalen Index der plakkaerten van Vlaenderen, *Vnao Haeresie*.

(**) De nog aanwezige registers van de criminele zaken beginnen maer met 1515. Die van 1524 tot 1537, en dan weder van 1540 tot 1554, worden vermist in het stedelyk archief; die van 1568 tot 1571 en 1584 ontbreken insgelyks.

In de zeventiende eeuw ontbreken 1634, 1638, 1640 en 1671.

« 1560. In de zake van den inquisiteur voor ons .
M. Pieter Titelmans licentiaet in de godheyt , de-
 ken van de collegiale kercke van St Hermes te
 Ronse , inquisiteur apostolicus van onsen hele-
 ghen christen gheloove ende commissaris van den
 stoel van Roome , ter requisitie van de majesteit
 over geheel Vlaenderen specialick ghesubdele-
 gueert , hanghende indecys tusschen **M. Claeys**
 de Hont , promoteur van onsen officie van in-
 quisiteur , in die qualiteit heeschere over d'een zyde ,
 ende **UL. Zoetkin** van Houte , F^a **Gillis** , weduwe
 van **Ghelain de Meulenaere** , oud ontrent 60 jaren ,
Lynken Clays F^a **Clays Ghyselbrechts** , jonghe doch-
 ter geboren te **Marcus** by sHertoghenbossche ,
 oudt ontrent de 20 jaren , **Lynken Pieters** F^a **Pieter**
Cornelis , onghewd gheboren te **Hamme** , oud
 ontrent 25 jaren , ende **Martha Baerth** dochter van
Jacob , onghewd gheboren t'Audenaerde , oud
 ontrent 21 jaren , alle vier woonende binnen
Ghendt , ghevanghenen , ende elc van **UL.** verweer-
 derigghen ter andere .

« Ghesien de articulen ende heesch van den
 voornoemden promoteur ende d'antwoorde daer
 up , ende up andere interrogatorien by **UL.** ende
 elc van **UL.** respectie verweerderigghen voor ons
 ghedaen , met alle t'ghuene dat elc van **UL.** suc-
 cessivelic heeft willen zegghen , replicueren ende
 allegueren , metter productie daer up ghedaen ,

waer up ghy UL. ende elc van UL. hem ghedreghen hebt in rechte.

« Wy bevinden dat gylieden Zoetkin, Lynken Clays, Lynken Pieters ende Martha ende elc van UL. respectiveliken over langhen tyt, UL. vervoordert hebt zommighe persoonen hæretycque ghehoor te ghevene ende gheloovene met heurlieder in secrete vergaderinghen, de heylighe scrifturen te tracterene ende willen verstaen naer UL. eyghenen zin, directeliken contrarieden ghemeenene ende openbaren gheloove, sacramenten ende leerynghe van onze moeder die heylighe roomsche apostolicque ende universele kersten kercke, die men zo in deze landen, daer gyl. gheboren, ghedoopt ende opgevoet zyt, zo in anderen bekenden christen lande, van ouden tyt, over al openbaerlicleert, predickt ende onderhoudt, de welcke gyl. ooc ende elc van UL. byzonder naer UL. eyghen verclaers van alsdan wel gheweten ende gheconsidereert hebt; also dat gyl. ende elc van UL. ter contrarie van den voors. gheloove ende christen kercke, vele quade, valsche ende schandaleuse schismaticque hæretycque en kettersche, zo wel by de heylighe scrifture als ooc by diverssche generale concilien, verclaers der heylighe vaders, voortyts ghereprobeerde ende ghecondempneerde opinien, anghenomen ende ghehouden hebt ende als noch obstinatelicken daer inne persevereert, houdende onder andere:

~~dat~~ **Onse moeder de H. roomsche en apostolicke kercke niet en es de waerachtighe kersten kercke, maer de hoere van Babylonien;**

«Item dat de paus van Roome niet en es stadhouder van christus kercke op deze werelt, maer eenen antechrist;

«Item dat t'kinderdoopsel dat men ghebruuct in de voors. roomsche kercke, onnuds en van onweerden es, nemaer dat men eerst ghedoopt moet worden als men gheloofd en verstand heeft;

«Item dat men deur t'doopsele oock met verstande ontfæen, gheen salicheyt en vercryght, maer dat tselve alleenlic es een teecken van ghehoorzaemheyt ende goeder consciencien, ende dat die kinders sonder doopsel stervende, niet min zalich zyn;

«Item dat Christus Jesus niet en es waerachtich in vleesch ende bloede onder t'sacrament des autæers, maer dat t'selve sacrament es een afgoderie t'zelve te aanbiddene;

«Item dat t'Sacrificie der messen eene menschelicke insettinghe es, en afgoderie messe te hooren;

«Item dat men niet sculdich en es zyn zonden voor den priester te biechten om vergeffenesse te vercryghene, ende dat de priesters gheen macht en hebben van Godt, de zondeghe menschen hem behoorlickien biechtende, van zonden te absolveren in Christus name;

« Item dat t'afgoderie es dat men Mariam de moeder Christi oft ander godsheyleghen, om voor ons te biddene, anroupt, ende dat men ter eeren van hemlieden voor de beelden daer deur zy ons gherepresenteert worden, eere en reverentie doet, ofte oock in pelgrimagien gaet;

« Item dater geen vaghevier en es der zielen naer dit leven, ende dat men te vergeefs messe bedynghen (*) oft aelmoessen doet voor de overledenen, ende dat de zielen die scheeden van deze werelddt, ghaen in ruste totten uutersten oordeele;

« Item dat wy die gheboden van de heylighe roomsche kersten kercke van den vasten vleesch te derven, zondaghen ende H. daeghen te vierene, niet sculdich en syn te onderhoudene;

« Item dat niet gheoorloft en es te zweerene ofte eedt te doene, alwaer men ooc by justicie daer toe bedwongen, om ghetuyghenisse der waerheid te gevene;

« Item dat Christus Jesus zyn menschelicke nature niet anghenomen en heeft uut die substantie van zyn ghebenedyde moeder en maghet Maria;

« Item datter maer een persoon en es in de goddelicheyt, te wetene Christus den zone Godts;

(*) *Bedynghen. Condiscere, pacisci, redimere. KIL.*

« Item dat gyl. Lynken Clays, Lynken Pieters en Zoetkin, boven dies voorseyt es, ghelooft ende sustineert dat Christus Jesus nyet en es nederghedaelt ter hellen, ende volghende UL. voorscreven erreuren ende hæresien met meer andere in UL. proces begrepen, hebt langhen tyt ghelaeten der kercken ter messen, biechten ende heylighen sacramente des autaerste gaene, ende versmadende den doop in UL. kindsche daghen ontfaen, hebt ghy Zoetkin u van over drye jaeren binnen de stede van Ghend faictelyk laten ende doen herdoopen. Ende gyl. Lynken Clays, Lynken Pieters ende Martha zoudt UL. insghelycx hebben doen ende laten herdoopen, indien ghy daer toe bequamen tyt ghehadt hadt; ende es UL. leedt, zo gyl. segt dat gyl. niet herdoopt en zyt. Ende houwel wy UL. ende elcke van UL. tot diversschen stonden neerstelick naer ons vermoghen, vermaent ende onderwesen hebben, deur diverssche passaigien der heylighe schrifteuren ende andersints, ende oock vrindelicken ghebeden ulieder voorscreven dolinghen ende hæresien te willen laten, ende wederomme keeren tot den waerachtighen gheloove van onze voors. moeder de heylighe roomsche universelle apostolicke kristene kercke, als om een kindt datvan zyne moeder ghescheeden en ghedooft heeft, wederomme genade versouckende in den schoot van zynder moedere ontfanghen te werdene, ten dien fyne UL. ende elcken van UL.

oock diverssche competente termynen ghegeven;
 oock andere gheleerde ende deugdelicke persoo-
 nen daer toe ten diverssche stonde employerende,
 oock in presentie van scepenen dezer stede, en hebt
 nochtans dies nyet teghenstaende, nyet willen ghe-
 hoor gheven, noch UL. verootmoedighen onder
 de leerynghe ende autoriteyt van de voors. chris-
 ten kercke, maer zyt altyts hertneckelich en ob-
 stinaet in UL. hœresien en ketterien ghebleven,
 ende ooc noch blyft van de zelve heylyghe kercke,
 haer leerynghe en sacramenten, die tot onze zalic-
 heyt inghestelt zyn, scandaleuselic ende blasphe-
 meerlick sprekende, zo dat gyl. ons gheen hope
 en geeft van behoorlicke bekeeringhe te verwach-
 tene. Welcke zaken met andere acten ende meri-
 ten van UL. processe ende zulcx alsser van rechts-
 weghe toedient, met diverssche gheleerde discrete
 engodvruchtighe mannen in der godheyt gheëxer-
 citeert, ende specialiken by raed ende advys van
 den eerwaardighen heer Mr Carolus De la Deuse
 officiael van mynen heer den biscop van Door-
 nycke, rypelick overleyt, gheweghen ende ghe-
 considereert volghende de leerynghe van onsen
 zalichmaker Jesus Christus, dat de ghuene die de
 de kercke nyet hooren en wilt, ghehouden zal
 worden als een heydens mensch ende openbaer
 zondaer, mitsgaders oock de leerynghe van de
 weerdighe apostelen, zegghende dat een heretyck
 die eens en anderwaerf vermaent zynde, hem niet

en betert, verhart es, ende by zynen eyghen vonnesse ghecondempneert. *Christi nomine invocato* in de teghenwoordicheyt van thelich evangelie, Godt almachtich en zyne rechtveerdicheyt voor ooghen hebbende, gheseten om recht te doene ende justicie te administreren;

« Wy zegghen, wyzen ende verclaren ende prononchieren by dit ons teghenwoordich vonnesse in t'gescrifte; dat gylieden Zoetken, Lynken Claeys, Lynken Pieters, en Martha voorschreven obstinate, hardtneckige heretycque ketters ende schismatycque overlanghen tyt gheweest hebt, en noch zyt, ende elc van UL. overlanghen tyt gheweest heeft en noch es, ende dat elc van UL. van den tyt dat gyl. t'selve crime ghecommiteert hebt in s'pauze ban ghevallen en verwaten zyt ende afghesneden van der helegghen christen kercke ende haer ghe-meenschap, ende oversulcx als hartneckighe impenitente ende incorrigibele heretycque ketters, zo werpen wy UL. ende elc van UL. respectivelick, realick ende by faicte, uut den schoot en geestelicke justicie van de zelve christen kercke ende laten UL. over in de weerlicke hant; de zelve niet min, alzo verre in ons es, biddende deur de bermherticheyt Gods, dat zou (zy) haer vonnesse over ulieden, zonder pericle der doots modereerne.

« Reserverende ons de tauxatie van costen der voors. inquisitie ende proces, de welcke wy decer-

neren by den voorseyden promoteur heesschere oft anderen, omme gheimputeert te werdene up ulieden goeden respectivelicken, zonder reguart te nemene wyen de confiscatie van dien competeert. «Aldus ghedaen ende ghepronunchieert by mynen voorscreven heer den Inquisiteur, te recht zittende met meester Anthonius Vlamynck licentiaet in de rechten zynen assesseur, in de vierschaere van scepenhuuse der stede van Ghendt, den laetsten july 1560 voor den noene, present de eerweerdige ende voorsienighe heeren broeders Pieter de Backere en Jan Overbeke predicheeren, joncheer Pieter van Overbeke bailliu, d'heer Willem Secleers en Jan Baerts schepenen van der keure der voorseyde stede, metgaders menichte van volcke gheestelicke en weerlicke, met my notaris. Onderstont ghescreven *Pedanus*. Ende noch bet onderstont ghescreven: Accordeert metten originele van de sententie van de vier vraukins, ghecollationneert. broeder Pieter de Backere, prieur, broeder Antheonis Eduwaert procurator ende broeder Jacob Huusman priestere van de predicheeren binnen Ghendt. Ondt broeder Pieter de Backere, broeder Antheonis Eduwaert, procurator, broeder Jacob Huusman.»

Het doodvonnis dat hierop volgen moest, werd niet onmiddelyk uitgebracht. De stedelyke regering nam alvorens het volgende besluit, dat als

een sprekende bewys, harer menschenliefde en zachtheid, voorkomt (*):

« Den xii augusty lx was by scepenen van der keure gheresolveert, dat men an de vier ordenen verzoucken soude, dat elc van hemlieden respectivelick soude willen zenden an de viere vrouwe persoonen ghevanghen van heresyen, ende onlancx overghelevert in handen van scepenen voornoemt by den Inquisiteur van den kersten gheloove, gheleerde mannen, omme dezelve naer heurlieder vermoghen te treckene van heurlieder dolinghen ende erreuren, ende te bryngheene totten rechten chris-

(*) Het stedelyk bestuer bestond op dit tydstip uit de volgende personen:

SCHIEPSEN VAN DER KEURE

Mer Charles van Ideghem
 Jan van Pottelaberghe
 Willem van Syclers
 Joncheer Willem van Kethulle
 Adriaen van Riebeke
 Jacob Heuriblock
 Lieven Sanders
 Anthoenis van Wychuus
 Lievin Petrins
 Jacob Feron
 Jan Baerts
 Jan Mynken
 L. de Schoemakere,
 Du Bois, *pensionaris*
 Frans van der Haghe, *idem*.
 De Postere, *secretaris*.

SCHIEPSEN VAN GEBUELE

Joos van Brakelo
 Joos Donaes
 Willem van de Zype
 Gautthier Alaert
 Franc. van Wychuus
 Charles Everwyn
 Mr Lievin de Grave
 Colaert de Schietere
 Jan de Commeri
 Ghyselbrecht Terles
 Gillis de Wint
 Philip van Boonem
 Jean van Heurne.

ten gheloove ende danof scepenen rapport te doen. »

Om dit besluit rechtmatig en naer verdienste te kunnen waerden, dient opgemerkt, dat men te Gent geen gebruik maekte van de wetsbepaling ten aanzien der veroordeelde vrouwlieden, die van hunne geloofsgevoelens afstand deden, en zich in den schoot der moeder-kerk begaven, welke niet verbrand, maer, *by vermindering van straffe*, levend in den grond moesten gedolven worden. Ten minste hebben wy geen enkel vonnis ontmoet, dat, in dit geval, binnen het rechtgebied dier stad, dergelyke straf uitspreekt; soortgelyke (bekeerde) vrouwspersonen, wier getal, voor het overige, zeer gering schynt te zyn geweest, (*) werden onmiddelyk in vryheid gesteld, of in eene zachte penitenciaire straf verwezen.

Het verslag der geestelyken, uit krachte der voorzeide resolutie van schepenen by de gevangenen gezonden, is van den volgenden inhoud :

« Op den xiiii augusty lx, zo rapporteerden broeders Lambrechts Langheroet en Jan Vanden Heede, beyde religieusen int clooster van de Prédicheeren dezer stede, hoe dat zy by laste van scepenen, ende van huerlieder prior, broeder Pié-

(*) Wy hebben in gemelde registers slechts een enkele retractatie ontmoet; zy bevindt sich bl. 197 [40].

ter de Backere, gheweest hebben by de vier vrouwe persoonen ghevangen van heresien ende overghelevert by den inquisiteur, ende naer alle debvoiren by hemliedder ghedaen omme de zelve ten rechten gheloove te beweghene, bevinden dat zy by heurliedder dolinghen ende erreuren obstinatelyck blyven persisteren, ende datter gheen apparentie en es van eenighe bekeeringhe. »

« Op den xxii augusty, hebben broeder Jan de Ceulenaere suprior, ende broeder Marcq Slesse religieusen int klooster van de Carmeliten binnen deze stede, gerapporteert, dat zy geweest hebben, volghende den laste van schepenen, by de vier vrouwe persoonen ghevangen van heresien, ende overghelevert by den inquisiteur; ende naer extreme debvoiren, hebben de zelve niet connen ten rechten gheloove brynghen; nemaer zyn blyven persisteren in heurliedder dolinghen ende erreuren, hoewel de twee, te weten, Lynken Pieters ende Martha hemlieden dochte niet seer vaste te staene, ende datter hope soude vallen, indyen zy a part laghen. »

« Den xxiii augusty lx, deden broeder Lieven Hutsebaut, prior, en broeder Leo van der Meersch religieusen in 't klooster van de Augustynen dezer stede, gelyck rapport als de voorgaende. »

Nu werd van wege schepenen de volgende resolutie getrokken :

« Alzoo mynheeren scepenen van der keure

nyet mogelic en es gheweest , *mids de groote mis-
nichte van ghevanghenen*, de vier vrouwe per-
soonen ghevanghen van heresien , a part te leg-
ghene , ome die also beter te moghen bekeerene ,
volghende den rapporte ende advyse van de voor-
seyde broeders Jan de Ceulenaer en Marcq Slesse ,
zo eyst , dat van weghe scepenen voornoemt , ghe-
zonden es gheweest an mynheeren van den raede ,
ome t'selve hem lieden te kennen te ghevene , ende
te verzoucken dat hemlieden believen zoude , de
twee van de voornoemde vraukins , te wetene Mar-
tha Baerts ende Lynken Pieters , dewelcke schee-
nen nyet zeer vaste te stane , separate vanghenesse
in s'graven-casteel te verleenene , ende dienvol-
gende , den cypier van den voornoemden casteele
te lastene de zelve twee vrouwen in bewaernesse
te nemene. Ende naer dien t'selve , de voornoemde
scepenen , by myne voornoemde heeren van den
rade gheconsenteert is gheweest , zo zyn de voor-
noemde twee vraukins den zelven cypier in s'Gra-
ven-casteel in handen ghelevert , ende aldaer a part
van elcandre gheleyt. »

Deze twee jonge gevangenen werden , aldaer op
nieuw , door andere geestelyken bezocht (*). — De

(*) Men herinnere zich , dat sy beide neg waren in hunnen jeugdigem
leeftyd. Martha Baerth was slechts 20 jaer oud , en Lynken Pieters had
naeuwlyks 24 jaren bereikt.

boodschappen aen de heeren insgelyks overgebracht, luiden als volgt:

«Den laetsten augusty LX, broeder Philips Van der Vaet, guardian, metgaders broeder Lieven de Groote religieus int clooster van de Fremineuren (Recollecten) deser stede, gheweest hebbende ten versoucke van scepenen, by de twee vraukins ghevangen en van heresien int chastelet deser stede, ende oock by d'andere twee vraukins oock ghevanghenen van heresien in s'graven casteele, rapporteerden dat zy de zelve vinden hebben persisterende by hemliedder opinien, en dat zy van hemlieden niet anders veroryghen en ceunen, dan dat zy by dezelve leven en sterven willen.»

«Den vij septembris LX, Mr Willem Lievens prochiepape van Ste Michiels, gheweest hebbende met d'heeren Jacques Huerblock en Mr Lieven Sanders scepenen, metgaders meester Franchoy van der Haghe pensionnaris, ten versoucke van scepenen van der keure deser stede, by de twee vrouwe persoonen ghevanghen van heresien in s'Graven-casteel, rapporteerden dat, anghaende Lynken Pieters, dat de zelve naer langhe disputen en diverssche passagien uuter helighen scrifteuren haer voor ooghen ghestelt, bleven es persisterende by haer erreuren, en niettemin zo de cypiersterigghe rapporteerde, dat zy int wederkeeren naer de vanghenesse, zeer wierdt weenende ende

screyende; en onderwaerf ontboden zynde, naer vele schoone woorden, hendelinghe verclaerst dat zy te vreden was haere opinien af te gaene, en onderwezen te zyne; nemaer anghaende Martha, dat de selve gheheel es blyven persisteren.»

« Den ix septembris, Mr Willem Lievens anderwaerf gheweest hebbende, ten versoucke van scepenen, by Martha Baerts ome de zelve te onderwyzene ende versterkene in t'rechten kersten gheloove, heeft gherapporteert dat hy de selve bevonden heeft vervallen in heur voorgaende doringhen ende erreuren, zonder dat zy eenigsins hem heeft willen audiencie gheven.»

Alvorens het vonnis door den *werelyken arm* uit te spreken, dat deze ongelukkige slachtoffers van verkeerden geloofsyver, tot de vlammen verwyzen moest, vonden schepenen het nog raedzaam eene laetste poging te doen, om de zelve, ware het mogelyk, in het afwezen der geestelykheid, tot den afstand hunner gevoelens te brengen. Dit geschiedde op den 18 november. De officieele acte van dit laetste bezoek, wordt hier almede onder het oog van den lezer geplaatst:

« Den xviii nov. lx, present den bailliu, Huerblock en Petrus (Petrins) scepenen, Du Bois en van der Haghe pensionnarissen, en Pestere, secretaris.

« Gheinterrogiert anderwaerf Zoutkin van den Houte, Martha Baerts, Lynken Pieters ende Lyncken Clays, elc a part, ondervraecht zynde anghaende huerlieder veurgaende opinien en erreuren, ghementionneert by den heessche van den inquisiteur, hebben gheantwoort ende by expresse verclaerst dat zy niet en begheeren, noch van zinne en zyn, af te stane van de zelve heurlieder opinien en gheloove; dezelve noch pooghende te defenderen by eeneghe passagien uuter schrifteure. Verclaerst oock, elc byzonder, dat zy niet en begheeren onderwezen te zyne by gheleerde, ende dat zy te voren heurlieder gheloove ten vollen beleden hebben, daer inne vulherdende en bereet zynde te stervene. Imponerende die van de weth, dat zy bloetgierich zouden zyn om onnoosel bloet te sturtene, met ghelycke proposten, tenderende gheheel tot pertinaciteyt ende impenitentie. »

Nu werd eindelyk, na zoo lang dralen, (*) het

(*) In andere steden van Nederland werden de zaken spoediger afgedaen. Hiervan getuigt het volgende:

(Extract uytte Vierschare bouck der stad Antwerpen.)

I.

« De Schouteth tegen March de Lanoye, Overmits den verweirdere hem vervoordert heeft, des is geleden ontrent v of vi maenden, syn kindt te laeten doopen op de Calvinisten maniere in den pellicaenen ganck op doude borae alhier; in den selven ganck diversche vermaninghen aldaer ghehoert heeft, contrarie der placcaten onser G. H. S'coninx en ordonnantien deser stadt, *concludit capitaliter*. — *Advocatus rei, petita venia dicendi*,

onvermydelyk vonnis uitgesproken, hetwelk den hoofdzakelyken inhoud der sententie van den inquisiteur behelst, en dien ten gevolge de gevangenen tot het vuer verwyst. Zie hier den inhoud :

« Omme dieswille dat gylieden Anezoete van den Houte F^a Gillis, weduwe van Ghelain de Meule-

petit terminum deliberandi. Actor persisteert als voere. — *Judicatum* dat verw. zal schuldech zyn op n. v. (sic) tantworden. — *Reus* angaende den doop refereert tot zyne confessie, ende *sul men* (aenvaert?) den aenlegger tot synen thoone. *Deinde lecta rei confessione, judicatum* d'aenlegger van synen vermeto (a). *Quinta augusti 1559.* »

Op den kant staet: *Est combustus in foro.* (Is op de groote markt verbrand. *Vertaling.*)

II.

« Den zelyen, teghens Guillem Touwaert. *Actor*, Overmits den verw. hem vervoordert heeft, des is geleden *iii* maenden herwärts, te gaene in verboden predicatie, ende den predicant eeten en drincken ghegheven heeft, ende diversche verbode boucken heeft gehadt tot synen huyse, contrarie *ut supra, concludit capitaliter.* — *Reus* antwoordende, seyt macreens gheweest te zyne in verboden predicatie en dat verleyt wæende van syn gebeuren. Nopende de boucken, seyt dezelve niet gecocht te hebben ofte doen coopen, maer de zelve gesonden van synen zone, niet wetende dat de zelve verboden waeren; andersints verclaerde dezelve boecken nemermeer by hem gehouden te hebben, begeirende genade en erghens in eene plaetse gestelt te werdene om daer zyn leven te eynden. — *Judicatum ut sup.* »

Op den kant leest men: *Hic erat octoginta annorum et in carcere est decapitatus.* (Dese was 80 jaren oud, en is in de gevangenis onthoofd. *Vert.*)

III.

« De selve, tegens Jan le Grand. *Actor*, Overmits de verw. hem vervoordert heeft in den vasten lestleden, hem te laeten vinden in verboden

(a) *Fulcomen* van synen vermeto. (Gewoone formule van verwijzing.)

naere (*) Lynken van Hecke F^a Pieters, gheboren van Hamme by Dendermonde, en Martha Baerts F Jacops, gheboren van Audenaerde, beede ongehuwde jonghe dochters zynde, hoe gyl. anders

predicatio in sekere hof, en noch eens in een ander predicatio de welke gebuerde tegens syne huys over, alwaer hy gevangen is, contrarie *ut supra*, *concludit capitaliter*. — *Reus* antwoordende, zyt de seyten in (onleesbaar in ons afschrift) alsoe den aenl. de selve den verw. opgeleyt heeft, te ontkennen; begerende genade en geen recht. *Actor* persisteert by syne voorgaende aansprake. *Deinde lecta rei confessione, iudicatum ut supra*.

In *margine* bevindt zich het volgende: *Est igni trucidatus in foro*. (verbrand op de groote markt. *Fert.*)

(*) Het testament dezer vrouw, wier echtgenoot als sectaris, ook geëxecuteerd werd, is gedrukt, te Amsterdam, by Michiel de Groot, in 1679, onder den volgende titel: *Een testament gemaakt by Soethin van den Houte, het welk zy binnen Gent in Vlaenderen met de doot bevestight heeft anno 1560 den 27 (20) november, ende haren kinderen David, Bethen ende Tanneken, tot een memoria ende voor het alderbest goed, heeft nagelaten, als een gegelyck lezen magh, etc.* Klein 8vo van 23 bladzijden. Op het einde staet er:

Gescreven by my Soethin van den Houte, u moeder in banden, gescreven met haesten (al bevende van koude) zyt liefde van kinder allen.

Daer by is nog gevoegd een geestelyk liedeken aen hare suster Bethen, op de wyse: *Wel hem dien in Godes vrees staet*.

Dit schrift dat ons onbekend was, is ons, door den heer Serrure, advokaet en archivist van Oostvlaenderen, medegedeeld geworden. Daer hetzelfde voornamelyk over geloofsgeschillen handelt, kan het alhier, geene plaats vinden. Echter zullen de sedelyke vermaningen, die de verwezene, voor zy uit dit leven scheidt, aen hare kinderen doet, alsmede het aendoenlyk afscheid dat zy van hare vrienden neemt, in gemelde testament voorkomende, de aandacht onzer lezers niet teennaeft onwaardig zyn. Wy geven die als Bylage [41].

ghenaempt ofte byghenaempt zyt, UL. vervoordert hebt, over langhen tyt, zommighe persoonen ketters ende heretycke ghehoor te ghevene ende ghelooven, met hemlieden in secrete vergaderynghen de heylighe schrifture te tracterene en willen verstaene naer UL. eyghen zin, directelick contrarie den ghemeen en ende openbare gheloove, sacramenten ende leerynghe van onze moeder de heleghe roomsche apostolicque en universele christen kercke; houdende ende sustinerende elc van UL. vele en diversche quade, valsche, scandaleuse, heretycque ende ghereprobeerde opinien, ende dwaalinghen, zo van herdooperie als andere; ende bovendien versmadende den doop in UL. kindsche daghen, ter voorn. helegghen kercken ontfanen, ghy Anezoete, u over drye jaeren, faictelyk hebt laten herdoopen, en gyl. Lynken van Hecke (*) en Martha Baerts, UL. soudt hebben doen en laten herdoopen, indien gyl. daer toe bequamen tyt gehadt hadde, zegghende dat UL. leet es, dat gyl. nyet herdoopt en zyt. Ter alle welcker causen ghylieden by mynheere den inquisiteur van den helegghen kersten geloove ghedeputeert in Vlaenderen, naer behoorlick proces tulieder laste ghemaect', verclaerst zyt obstinaete, hertneckighe, heretycque ketterigghen en schismatique langhe gheweest hebbende

(*) Lynken van Hecke, *filia Pieters*. Op verscheidene plaetsen is zy alleenlyk genaemd: *Lynken Pieters*.

ende noch zynde, ende oversulcx als impenitente incorrigibele, verworpen uut den schoot der gheestelicke justicie van de voorn. christen kercke, ende ghelevert in de hand van de weerlicke justicie deser stede van Ghendt, volghende de sententie van den zelve inquisiteur van den lesten july lx lestden. Daer naer anderwaerf van weghe heer ende weth deser voornoemde stede, ten vele en diversche stonden, en by diversche gheleerde mannen gheestelick en weerelick, ondervraecht zynde up alle de pointen en articulen van uwe voors. quade opinien, erreuren en dwalinghen, daer inne noch zyt blyven persisterende obstinatelick;

« Zo eyst dat mynheeren scepenen van der keure der voornoemde stede van Ghendt, ghehoord hebbende den criminelen heesch en ansprake by den bailliu der selve stede, uut crachte van de placcaeten van de majesteyt up t'faict van heresie en ketterie ghestatueert, nyet ieghenstaende alle deugdelick onderwys UL. ende elc byzonder ter contrarie ghedaen, tulieder laste, alhier in ghebanen vierschare ghemaect, ende up alle t'ghuent hieraf themlieden waerts ghecomen zynde, wel ende rypelic ghelet hebbende, ghemaent zynde van rechte: wyzen ulieden ende elc uwer, ghevallen zynde in de peynen by de voornoemde placcaten van heresie ghestelt, dienvolghende condempneren ulieden gerecht te werdene lyf-

velic zo datter de doot naervolghe. (*) Bovendien verclaeren al ulieder goet meuble en immeuble, waert ghestaen ende ghelegghen es, gheconfisqueert, s'conincx ons gheduchten heere profyte.

« Actum den 20 novembris 1560. »

Lynken Claeys, gelyk men ziet, is in het doodvonniss niet begrepen. De reden die schepenen daer toe mogen hebben bewogen is onbekend. Zy werd des niettemin, op den 14 augusti van den volgende jare, met een Tanneken Delmeere, even als de drie voorgaenden geëxecuteerd (levend verbrand). Men vindt in gemeld register hare laetste verhooren, haer vonnis en eenige verdere byzonderheden, die in de Bylagen medegeeld worden [42].

De stedelyke regering had gaerne dezen last van den hals geschud; zy dacht ook, en misschien niet zonder grond, dat zy, als onbevoegd *ratione materiae*, niet verplicht kon zyn in de behandeling der zaek voor den inquisiteur, eenigerwyze, mede te werken, of in eenige acten van het vervolg, zelfs *passivè*, te moeten tusschenkomen (het beulswerk alleen uitgezonderd), het geen nogthans

(*) De soort van doodstraf die de verwezenen verwachtte (het vuer) is hier niet uitgedrukt. Tegen dit misbruik, zoo reeds is aangemerkt (bl. 4) werd naderhand, door het art 43 der ordonnantie crimineel van den 6 july 1570, voorzien.

de inquisiteur beweerde, die zich beriep op de bestaende voorschriften. Hier over werd by rechtsgeleerden geraedpleegd. Het advies, der regering nadeelig, bevindt zich met de besluiten daer omtrent genomen, in het *Resolutie-boek* van scepenen van der keure, 1549-1562. Wy vermeenen den lezer geenen ondiensdienst te doen met al hetzelfde hier ook te laten invloeden :

« Ghesien by de onderschreven gheconsulteerde de commissie ende instructie ghegeven den Inquisiteurs van dezen lande, metgaders ooc d'ordonnantie daer up ghemaect van den jaere 1, binnen de stadt van Ausburch, (*) ende ghehoort de vraeghe ghedaen van wegen scepenen van der keure, of zy, ten versoucke van de voornoemde H. H. inquisiteurs, ghehouden zyn eeneghe van heurlieder college te deputerne ende verleenene, omme present ende ieghenwoordich te zyne int scerpe examen (tortuer), dat de voorseyde inquisiteurs zauden willen doen up heurlieder ghevangen poorters deser stede, ende up al ghelet :

« T'advies es, dat volghende de voors. instructie de voornoemde scepenen, ten versoucke van de voornoemde inquisiteurs, ghehouden ende sculdich zyn hemlied. te assisteerne ende te deputerne

(*) *Ordonnantie van keyser Kaerle de V. vernieuwt te Augsburg, den 15 7ber 1550, omme t'extirperene die secten, ons.*

ofte zendene eeneghe van heurlieder medeghesellen, omme present ende ieghenwoordich te zyne in t'voorseyde examen, indien de voorseyde inquisiteurs in heurlieder verzouck persisteren. Ne-
maer dinct dezelve gheconsulteerde, dat goet ende expedient waere in t'vriendelick te communicque-
ren metten voornoemde inquisiteurs, ende hem-
lieden, indient doendelick es, te inducerene dat sy
hemlieden van heurlieder verzoucke zouden wil-
len verdraghen, ende hemlieden adresseren an
den provincialen raet, die sy hebben binnen dese
stede, hemlieden te dien fyne vertooghende ende
voor ooghen legghende d'articlen der voors. les-
ter ordonnantie van den jare 1, mentionnerende
in effecte, dat de gheestelicke rechters hemlieden
hebben t'adresseren an den voornoemden raet
provincchiael, omme in zaecken van heresien te
informereren ende procederen

« Actum den xij octobris 1553, Get. Canis, P. Co-
vael, advocaeten, metgaders B. Mayaert, proc.

« Achtervolgende welcken advise scepenen voor-
noemt gheadviseert ende gheresolveert hebben
hem te verleenene t'zynder assistentie, twee heur-
lieder medeghesellen in wette, ome by, anne en
present te zyne *ten scerpen examen* van den ghue-
nen, die by de voornoemde inquisiteurs daer toe
ghecondempneert zullen worden, t'zy poortere,
inwoonende, oft andere. Syn daer toe van weghe
scepenen voorn. ghecommitteert d'heer Lieven

Cleurtrin, ende Jooris van der Saffelt, scepenen, *ghemerct dat sy inquisiteurs voorn. int vriendelick verzocht en vermaemt zynde, niet en hebben willen desisteren van hurlieder vervolghen* [43]. »

De tusschenkomst in het scherp examen (de tortuer) van de sectarissen, waer de werelyke rechter zoo tegen was, moest maer zelden plaets grypen, daer de opgelegde schuld, het *corpus delicti*, enkel bestond in de nieuwe denkwyze omtrent den bestaenden godsdienst, en de belydenis derzelve van wege de beschuldigten; vermits het meestendeel derzelve, hunne geloofsgevoelens niet alleen openbaer beleden, maer er zelfs eere in stelden, wanneer zy daerover met geleerde catholyken konden twisten en argumenteren (*). Even zoo ging het niet ten aanzien der personen

(*) Eenige deser argumentatiën syn ons overgebleven; zoo vindt men in de *Hist. der martelaren*, (der hervormde kerk) *etc.* Dordrecht 1659, onder anderen het onderzoek van Hoste van de Cathelyne, te Gend geëxecuteerd den 27 april 1555, onder het geleide van den procureur generael (den beroemden Jacob Hessels) die te paerd het gerecht bywoonde. (a) Het stuk is door den verwezene zelf opgesteld, onder den

(a) « Toen Hoste voor syne dood tot het omstaende volck wilde spreken, riep Jacob Hessels tot den scherpreger: *doet hem wegh, doet u diagen.* » (Ibid., bl. 191.)

Naderhand werd besloten, dergelyke personen, den mond toegebroideld (gemulband) naar de gerechtsplaets te geleiden. Dit gebeurde op verscheiden manieren. In het eerst was den mond met eenen bal eenvoudig toegestopt; daer na werden, door een werktuig, de lippen een elkander vastgemaakt: dit middel echter mislukte soms, daer de lyders, soo het schynt, sonder veel moeite hunne lippen los kregen, en aldus weer een spreken geraekten. Kindelyk vindt men een beter middel uit, hier in bestaende, dat men het punt der tong met een gloeiend yzer toeschroeyde, de welke hierdoor schielyk opzwellende, het binnenste des monds vervulde en aldus belette eenig geluid te geven.

van toovery verdacht, daer niemand (zeer weinigen uitgezonderd) als tooveraer wilde bekend staen, of er op uit was, daervoor het leven te wagen, en elke aengeklaegde volstandig loochende iets gemeens te hebben met den boozen, zoo lang hy op de pynbank, *dolore corporis*, niet gedwongen was geworden dit alles te belyden en kenbaer te maken (*). Deze opmerking, die uit den aerd der zake voortspruit, geleidt ons als van zelve tot het *scherp examen*, of de tortuur.

Het is bekend, dat er in vele plaetsen een gebruik plaets had, ten minste eer men de afkondiging der ordonnantie van den 9 july 1570 (**).

titel van: *Myne examinatie op den wittendonderdach*. In een zyner brieven leest men « dat ook de president (van den raad van Vlaenderen, Louis Verheyleweghen,) tot hem kwam om hem te examineren » op syn gheloof, met noch thien of twaelfve van synen raedt. Maer de » arguation, (volgens hem) en waren niet weerdich dat men se soude » schryven, want sy waren veel te slecht: en hy heeft haer soo gheant- » woordt, dat sy daer op niet en wisten te segghen. Dan de president » seyde: *Het is ons verboden op lyf en goet dat wy Leecken van Gode » woort sullen disputeren.* »

(*) *Cum qui se negant crimine quo accusantur tenere, torquentur, ut facinoris veritas, quo indice voce, non promitur, dolore corporis exprimatur, et est theologica sententia communis. DEL RIO. Disq. magic. Lib. 6 sect. 9.*

(**) Dit gebruik was door deze ordonnantie in de daed afgeschaft; maer hetzelfde werd niettemin, door eene verkeerde uitlegging van het 42 artikel, onder het ressort van verscheidene costumen, behouden. Zie *Esprit, origine et progres des Institutions judiciaires*, door den heer Meyer, *Liv. v. ch. 13.*

gedaen had, hierin bestaende, van de beschuldigten, ofschoon alreeds volkomen overtuigd, nogmaels op de pynkank wierden gebracht, tot dat zy de aen hen opgelegde misdaed zelve hadden beleeden (cost. van Nieuwpoort, rub. ix, art. 2). Zoo werd, en tot zoo lang de eigene bekentenis nog ontbrak, deze verschrikkelyke beproeving voor elken beschuldigde of verdachte, overmydelyk. Men gevoelt lichtelyk, dat de belydenis der opgelegde schuld, weldra volgen moest, het geen de voornoemde schryver zelf erkent. « Sy useren in Vlaen- » deren, zegt hy, den patient, die by oorconde oft » andersins, deugdelyc verwonnen is, *soo dikwyls* » *en soo langhe te pynen ende herpynen, tot dat* » *hy tstuck gekent heeft.* »

Zie hier, waerin dit pynen en herpynen, nog ten tyde van Damhoudere, bestond :

« Hebbe voor my ghenomen int kort te verhalen ende geensins te vergeten de ghecostumeerde ende ghewoonelycke manieren van pynen, die ick dickwils ende menichwerf hebbe ghesien, ende weten useren binnen de vermaerde stadt van Brugghe, by de heeren en der weth, aldaer wese- sende heurlieder onwaerdig pensionaris ende raed. Eerst ghedaen hebbende heurlieder extreme ende uyterste devoir ende diligentie, om den ghevange- nen patient te brenghen toter waerachtige confessie ende kennisse van dies men tsynen laste, by goede ende deugdelycke informatie precedente,

vernomen ende verstaen heeft, ende daertoe niet konnende ghecomeu, wordt eyndelyck den patient ghewezen ter banck of torture.

« Aldaer wordt hy naeckt ontkleed ende beyde syn handen op zynen rugghe ghebonden ende gheleyt op eenen zeer smallen banck, smalter dan t'lichaem; syn rugghe nederwaert ende den buyck opwaert (syn schamelheyd alleen ghedeckt met eenen linnen doek ofte broeck) ghebonden onder d'oxelen boven het herte met een koorde aen de voorseyde broeck, om dat hy niet vallen en soude. Beyde de groote teenen ghebonden met een koorde, daer mede t'lichaem uytgerekt wordt met een wielken, stokxken oft ander ghelyck instrumentjen. Voorts ghebonden een koorde boven de knien op 't dicke of dyen van syn beenen, die daerinne ghewrongen ende ghedraeyt wordt, seer oft luttel, ter discretie van den juge. Van ghelycke altemets een koorde op de schenen ghebonden ende oock ghewrongen; bovendien altemets een rond hoepelken van koorden ghemaeckt, vol groote knopen, gheheeten het *pater-noster*, dat men doet rontomme het voorhoofd, ende seer oft luttel wringt, oft draeyt met twee stokxkens oft beentjens, ter discretie oock van den juge. Daer naer soo legt den hangman oft scherprechter een natten doeck op den patients ooghen, ende dauwt hem syn neusgaten toe, ende giet met eenen waterpot oft kanneken met een gootjen, kout water

op syn herteput, op syn teenen ende elders; daer naer stelt hy hem een breydelken binnen synen mondt, ende giet koud water in synen mondt ende lichaem (*), tot dat het lichaem gheswollen is, ende alsoo dickmael ende langhe als 't den jüge endesynen raedt schynt dat 't lichaem verdraghen mach, zonder groot dangier ende peryckel. Ende deze maniere van pynen is ghemeenelyck gheuseert binnen den lande van herrewaerts over, daer toe hebbende alomme genoeg ghelycke instrumenten..... Nochtans heb ick dickwils helpen raden te pynen met roeden, ende daerinne is minst peryckel ende dangier gelegen, soo t'elck een no-toir is [44]. »

Misschien heeft de lezer nog niet vergeten zekere Resolutie van schepenen, waerby besloten was eene *tooveres*, vruchteloos door de naeld beproefd, *te tortureren, zonder by t'collegie te resolveren in wat maniere* (hier voren bl. 218.) Men leest in het proces-verbal daervan opgesteld en hetwelk alhier wordt medegedeeld, hoe zulks geschied is.

(*) Elders was het pis. VAN BRACHT, *Martelaers spiegel*, D. 2. bladz. 500 en 541. Dit alles was zeer gematigd by dat geen, wat anderen op de tortuer hebben afgestaan. Die daer omtrent breedvoeriger wenscht te lezen, kunnen wy gereedelyk aanbevelen de *Geschiedkundige aentoeskingen* van Koning, bl. 10 en volg. ook het werkje van De Wind, bl. 11 en volg.

« Actum in den pynkeldere, present joncheer Gillis van der Meere, onderbailliu ende mynheeren van het collegie, den 22 lauwe 1602.

» Adriaene Schepens voornoemt, huusvrouwe van Pieter Claeys, sittende op de pynbanc ghecleedt, gemaent om de oprechte waerheydt te zegghen, ende ghevraecht of zy niet gheweest en is ten huuse van Laureins de Groote, weert an t'cleen vleeschuus, alwaer zou (zy) zoude gheseit hebben: *Zoete in de lieden mont te zyne*, ende dat zou Calle Lonte zoude zien dampen hebben? (*sic*) secht t'selve onwaerachtich te zyne, ende wel expresselic t'ontkennen.

» Ghevraecht of zy by de baervoetsche Nele niet dicwils verkeert, deselve Nele t'haren huuse comende, binnen geleedt ende alsdan haer deure ghesloten, en somwylen om bier ghegaen heeft?

» Secht al t'selve t'ontkennen, en dat zou de selve Nele (*) noynt binnen heure keuckene gheleet nochte met haer gedroncken en heeft; dan wel dat dezelve Nele t'haren huuse dickwils om een stick etens an de deure en in den voorvloer ghecomen, en sy confessante haer t'selve, gelyc an meer andre arme, ghegeven heeft. »

» Voor t'legghen op de pynbanc, ghevraecht om

(*) Cornelia van Beverwyck, te Gend op sint Pieters, als tooveres geëxecuteerd met den vure, den 14 july 1598

de waerheit te kennen , secht nyet mesdaen t'hebbene ende daeromme nyet te connen belyden.

» Daer naer up de banc ontcleedt en in banden ligghende, ende haer eenen cleenen vronc ghegeven synde, secht datter nyet te segghen en is, ende dat zou nyet mesdaen en heeft. Ende also ontkent haer met eeneghe tooverie oynt ghemoyt oft t'selve faict ghedaen t'hebbene.

» Ghevraecht of zou (zy) geen lief van eeneghen quaden gheest heeft? Secht dat neen, en dat zou noynt yemant met eeneghen slach oft andersints betoovert, nochte eeneghe quade quellynghen ofte siecten daer by gheimprimeert en heeft; sonder yet te willen belyden, dan alleenelic blyvende by hare ontgonne loochenynghen ende *anroupende de gracie Godts*.

» Haer water met eenen douck up den mont gheleyt synde, ende gemaent als voren, persisteert by hare loochenynghen. Ontkennende gheweten t'hebbene dat Nele eene tooveresse gheweest soude syn, ofte dat zou de selve Nele in heure keuckene soude geleet ende aldaer met haer ghedroncken hebben.

» Daer naer de coorden wat uutgherect synde, persisteert nyet mesdaen t'hebben, ende dat sy nyet kennen en sal yet buuten der waerheyt, al soude men haer de leden breken.

» Op de banc gerecht synde ende aldaer sittende, andermael gemaent om de waerheyt te belyden,

secht de waerheyt gheseyt en in haer examen in vanghenesse beleden t'hebben, te weten dat sy onbeschuldicht (zonder schuld) es van den faicte haer ten laste gheleit.

» Ende an de crammen vaste ghemaect, haer anschyn met eenen natten douck overdeect, ende met roeden ghepynigd synde, blyft in haere ontgonnen loochenynghen zonder eeneghe belydinghe te willen doene, *altyt anroupende Godt haren hemelschen vader.*

» Andermael met roeden ghepynight, blyft als boven seer sterckelic by de voors. hare loochenynghen.

» Haer aenschyn andermael met eenen natten douck overdeect synde, blyft veel stercker by de selve loochenynghen, seer claerlic lamenterende ende metten voyse crysschende, sonder nochtans eeneghe tranen af te laten ofte ooc deur de gheeselynghe eenech bloet uut den lichaeme.

» Daernaer van de selve crammen en roedengheslaect ende up de banc ghestelt synde, secht nyet te willen segghen, dat nyet en es, ende soo verre sy yet kende van den faicte, haer ten laste gheleyt, datt'selve buuten de waerheyt zoude wesen.»

Hier op werd getrokken de volgende

RESOLUTIE VAN SCHEPENEN.

« De voornoemde Adriane Schepens huusvrouwe van Pieter Claeys, naer voorgaende advys

genomen den lesten january 1602, van Mallassys, Martins, Blasere, Vuldere ende Loot advocaten, ende naer dat den selven Mallassys, Blasere ende Vuldere ooc verbalic rapport van de zake ten selven daghe int volle collegie ghedaen hadden, is zou, (zy) Adriaene, by consent van mynheere den hoochbailliu, ende van schepenen, volghende t'voor-
noempde advys, gheslaect van vanghenesse up belofte van inne te comen t'allen tyde dies by den bailliu ghelast synde, up peyne van verwonnen te syne van den sticke haer ten laste gheleit, ende *mits betalende haer vanghenis costen*, ten welcken fyne de onderschreven in vanghenesse ghesonden syn, den heere van Schoonberghe, den heere van Bellem, den pensionnaris Wasteel en den officier Meskins, in wiens handen zou deselve belofte dede. Ende wert haer van schepene-
we- ghe ooc scerpelic belast haer stillekens te draghen ieghens hare geburen ende een yegelic, ten fine gheene clachten meer van haer en commen, up peyne van *simul* et *semel* van dese, ende van d'andre gepuniert te worden naer t'bevindt van den sticke.

« Actum in t'chastellet den 1 february 1602. »

Het was uit hoofde van den byval, dien de preuve door tormenten, by onze voorouders ontmoette, dat die, door be-
ggenissen of oorkondschaften, in kleinachtig was gevallen; en niet zelden vindt

men costumen , welke , in lyfstraffelyke materie , de getuigenis van vreemden , en buiten wettig huwelyk geborene personen , van de hand wyzen. Deze hadden goed te getuigen , dat zy de misdaed hadden zien plegen , men hoorde hen niet aen , het was niet toegelaten , dezelve als oorkonden ter belasting voor te brengen , en *preuven* , op gemelde wyze vastgesteld , kwamen slechts in aenmerking. Dusdanig waren , in sommige steden , de privilegiën van het Poorterschap ; privilegiën nogthans , welke geenzins beletteden , die fiere Poorters op de rekbank te brengen , en de bewyzen te hunnen bezware , in de tormenten die men hun aendeed , op te zoeken ! Het is in de costumen van 's Hertogenbosch , dat men , onder anderen , zulk eene zonderlinge dispositie ontmoet : « Een man van buyten , en sal egheensins moghen tuyghen tegen eenen Poorter. » (*Art. 21.*) « Voorts setten wy dat Papenkinders en andere , die van egheene wetachtige geboorten syn , niet en sullen moghen tuyghen in hindernisse oft achterdeel der goeden oft 's lyfs , van eenige Poorters van der stadt van den Bossche. » (*Art. 32.*) De steden van Enkhuyzen en Medenblik hadden dezelfde voorrechten.

Men denke niet , dat de Poorter boven den vreemden , nog geen voordeel genoot in het gebruik der pynbank zelve ; het verschil , dat te dezen opzichte , in verscheidene plaetsen bestond , verdient alhier mede te worden opgemerkt. Aen de eersten

werd de pynbank niet dan , na een voorafgaend vonnis , en na in achtneming van al de formaliteiten in rechte gebruikelijk , opgelegd. Onder eenige costumen zelfs , werden de Poorters maer eerst ter rekbank gebracht , na alvorens door gerechtelyke uitspraken van hunne burgerrechten plegtichlyk te zyn vervallen verklaerd ; « Niemand en mach eenen Poorter te pynen ofte porssen , zegt de costume van Bergen-op-Zoom (*art. 1, tit. 7*) , ten sy de selve Poorter eerst , naer examinatie van zyn delict ende informatie daer over ghenomen , by oordeel van den binnen en buyten raedt , uyt de meriten van de saeck , waere verclaert ontpoortert (*), ende daer naer met sententie uyt de Vierschaere ghewesen ware , dat men alsulcken gevangenen soude moghen leggen ter scherper examinatie ende ter banke. » De costumen van Antwerpen hebben dezelfde dispositie. (*Tit. 27, art. 31.*)

Vreemdelingen , daerentegen , even als personen zonder eenig beroep of middel van bestaen , werden , zonder eenigen vorm van proces , op het enkel bevel van den bailliu (**) of meyer voor alle

(*) Men heeft hierboven , bladz. 13 , gezien , dat Digna Pieters , alvorens sy in een'sak gestoken en alsoo in het water geworpen werd , door een gerechtelyk vonnis *ontpoorterd* was geworden. Het is de *Dégradation civique* die het alnog vigerende *Code pénal* , in eenige gevallen , uitspreekt.

(**) BAILLIU van *Bail du lieu* ; Land , of plaats-voogd.

bekende en onbekende misdaden op de pynbank gebracht: « Ende soo verre den quaetdoender eeni-
 » ghe quade feyten bekent, soo doet den meyer
 » justitie, ZONDER RECHT OF VONNIS, *oft componeert*
 » *hem en laet hem loopen*, soo hem dat in den naem
 » en uyt crachte van den officie belieft. » (Costume
 der stadt Leeuwe, *Cap. 4, art. 20.*)

Alvorens wy van de beschouwing der oude
 straoefeningen afstappen en tot een besluit ko-
 men, moeten wy nog kortelyk spreken van de
 straf, tegen de zelfmoorders ingevoerd, en die tot
 in onze tyden is toegepast geworden. « Soo wie
 » hem doode, hy werd gesleypt by den halze
 » en gejusticieert metten spriet en syn goed ge-
 » confisqueert; maer ware de wanhope doncker,
 » als van verdroncken te syn, oft crancheit van
 » sinnen, oft andere ghelycke occasien ende danof
 » bleke by informatie van de gebueren, oft an-
 » dere, soo sal men van de justicie useren ter
 » discretie van de wet. » (Costumen van Cassel,
 Veurne, Antwerpen, etc.) Het algemeen gebruik
 kwam daer mede in alles overeen. « Sy useren
 » oock, zegt Damhoudere, als t'cas gebeurt in
 » huys, te slepen van onder den dorpel, als niet
 » waerdich van over den dorpel gesleept te syn,
 » makende daertoe een gat onder den dorpel. »
 PRAC. CRIM. *Cap. 88.*

In weerwil van dit afgryzelyk schouwspel, dat

de geheele bevolking in beweging brengen moest, en het hangen der lyken op het galgenveld, en langs de groote wegen, waren echter de zelfsmoorden, in die tyden, zoo menigvuldig als in onze dagen. De oudste gerechtelyke acten zyn met rampen en ongevallen, van dien aerd, door verdriet en wanhoop veroorzaekt, genoegzaam aengevuld. Twee enkele voorbeelden, waarvan de geheugenis in de criminele registers bewaerd is gebleven, en in ons oog, te dezen opzichte, afdoende zyn, zullen wy nog aenvoeren, en dezelve, in hunnen oorspronkelyken opstel, hier laten afdrukken.

I.

« Anno XIII (1414) viij up den goeden vrin-
dach voor noene, verhinc hem selven Jan van
der Stichelen buuten de heuverpoorten in t'huus
van Jan van Boost, up eenen soldere ende was
poortere van Ghendt. D'welck ter kennesse co-
mende van Hooste (Ottho) van den Heule, als
bailliu van sente Pieters, trac met viij scepenen
van sente Pieters, ten voorscreven huuse waert :
sy anscauden den selven Jan, die daer verhanghe
was. Naer welcke hanscaudinghe de bailliu dede
de voornoemde croenge (*) afsnyden, ende lietse
vallen deur de soldere daer boven dat hi hinc toet
up den vloer. Ende onder de zulle van den huuse

(*) *Kronie, karonie, cadaver. KIL.*

dede hy maken een ghadt, daer deure de voors. croenge, met den hoofde eest, ghesleept was, ghelyc men met sulcke kadavers pleegt te doene naer de costume van den lande van Vlaenderen, toet op d'een zyde van de justicie (jurisdictie) van sente Pieters; ende daernaer was de voors. croenge, by den hangman van Ghendt in eenen afghehouden spriet, met den hoofde tusschen de micke ghehangen, sonder dat die van Ghendt eeneghe kennesse ofte hancscawinghe van haerlieder poortere hadden, niet jeghenstaende dat haerlieder poorter was ten tyde dat hi leefde.

» Ende waren, omme t'voors. exploit, al de geheele weth en vroeden van Ghendt ten diversche stonden vergaedert, te besiene om dat sy d'eerste kennesse van haerlieder poortere niet ghehadt en hadden, wat zylieden daertoe doen zouden; maer was daer jeghens soo vele en soo verre wederstaen, ende versien bi den rade van onsen prelaet, zegghende *zoo wie syn selven t'lyf neemt, dat hy hem selve ontvrydt, ontpoortert ende te buten doet van alle vryheden, poorteryen, privilegien ende rechten, die den kersten menschen gherief ofte stade doen meughen, ende dat up sulcke croenge gheen wet en es sculdech kennesse te hebbene, maer dat dese vuil croenge hancscawe bi scepenen, om hem van der doot te doen parerene, ende dan sonder wet oft vonnesse, ghelyc een beeste doet den heere daer mede zyne gheliefte.*

» Niet jeghenstaende van diverssche vergaderinghen van die van Ghendt, de voorn. croenge was ghehangen in eenen spriet, ende daer naer langhe tyt dat dees croenge daerghehangen hadde, soo was de spriet ontgraven, ende de croengé ter eerden geworpen bi nachte, ende men coeste niet gheweten wie dadt ghedan hadde. Ende naer dat de voors. croenge vyf of ses daghen ter eerde gheleghen hadde, zoo quamen zyne vrinden an mynheere den prelaet van sente Pieters, ende baden hem, om godtswille, dat zy zouden moghen het cadaver ter heerden doen, d'welc heurlieder om godtswille gheconsenteert was.» (*Bouc van Memorien*, etc.)

II.

« Actum in t'stadhuus present den heere Van Oyce onderbailliu, d'heer Philippe de Bisschop, ende d'heer Marten Malassyn, den lesten aprilis 1610.

» Janneken van den Driessche F^a Jacques oudt vyfentwintich jaren, jonghe dochter wonende ende dienende met Joos Seys, in den zalm op de Craenleye, binnen deser stede (Gent), oorconde ghedagvaert, gheexamineert up t'faict aldaer ten huuse gisteren tusschen drye en vier hueren naermiddag, ghebeurt in den persoon van Jan Vermeulen, hemselven t'leven ghenomen hebbende;

» Secht ende affirmeert dat ghisteren ten voor-

screven huuse, t'samen in gheselschap syn gheweest heer Jan van Keymeulen presbitre, Frans van der Beke, sone van den huuse, haren meester ende vrouwe met den voornoemden overledenen, t'saemen sittende in de keucken; ende soo datter vier potten wyn goet ghemaect waeren by de voornoemde persoonen, en datter ontrent drie pinten wyn van dien ghedroncken waren, is den voorn. Keymeulen vertroocken, blyvende d'andere, te weten den overledene, Seys en Verbeke noch sitten om de reste te verdrincken; gaende s'deposantes vrouwe over en weder, soo sy, die spreekt, ooc dede als noot was, en erghens gheclopt wiert om bier of wyn, zulcx als men ten voorseyden huuse alsnu is vercoopende.

» Ende soo ten tyde voorseit, de deposante op den voorvloer nedergheseten was, om de kinders cleeders ende ander dynghen te repareren ende onderhouden, hebbende t'wambays van een soontken van den huuse, oudt 16 jaren om cnoppen daer anne te stellen, is den voornoemden Jan Vermeulen by haer, die spreekt, gecomen, vraeghende *Janneke, zidt gy hier en naeydt?* Daer op sy secht gheantwoort te hebben dat jae; nemende hy Jan mits dien uut syn sack eenen ghebrocken franschen stuver, segghende: *Janneke ic wilde wel dat ghy dit naempt, en dat wy in belofte quamen*; daer op zy duplycquerende, seyde sulcx van sinne nyet te syne, en dat sy hem nyet en be-

geerde, ende dat sy wel wiste, hoe hy Jan met syne eerste huusvrouwe gheleeft hadde, en datse ooc wys genouch was om sulcx nyet te beginnen; daer op hy Jan seide: *neen, side nyet wys ghenouch?* Zy deposante zegghende dat neen. Ende mits dien verclaert dat hy Jan hem keerde naer de veynster, ende strecx hem wederkeerende naer de deposante, vraechde deze woorden in substantie: *wel Janneken wilde dit nyet doen?* antwoordende de deposante andermael dat neen. In haer naeyen voortsgaende, ende strecx heur ooghen upslaende, heeft ghesien dat hy Jan synen rechten aerm op hadde, eenen blooten snydere in de handt hebbende, ende dien strecx hem selven met groote fortse stekende in de slyncke borst, recht boven den boesem ende daer naer met eene lichtigheyt den snyder up een banck up de saele werpende, zegghende strecx (aleer sy deposante conde spreken) *Och Janneke wat heb ic gemaect, ic hebbe my selven ghequetst, haelt een medecyn, dat men my visitere;* vraeghende sy deposante al screeuwende, och Jan, wat sal ic gaen segghen, ic ben hier alleene; en begeerde den selven Vermeulen van den voorvloer erghens achter geleet te worden, gaende alleene met haer, die voren gync, tot achter in een cleen schuerken daer hy nedersat en sy hem t'wambays opentrac en de wonde bevant die weynich bloedende was, ende strecx sy deposante de dochter van den huuse roupende, is die

om den chirurgyn up de veirle plaetse, gelooopen. Middelerlyt sy deposante hem met asyn en andersints secourerende ten besten haer mogelicksynde, zonder dat hy Jan, sedert de voornoemde propositene een ynckel woort meer gesproken heeft; dan heeft ghebraect en syn doot couleur cregghen. Ende soo den chirurgyn comen wesende, ende besich was om gereetscap te maken van den ghequetsten te cureren, heeft hy Jan eens of tweemael gheoust ende synen geest gegeven.

» Ghevraecht of hy Jan, haer lange ten huwelycke vervolcht heeft, secht ses of seven, uuterlyck acht weken.

» Secht dat hy Jan nyet besonders by drancke was, emmers soo dat sy die spreekt, mercken konde.

» Ghevraecht waeromme sy t'voorseyde faict niet en belette, secht dat sy ganschelic niet gewaere en wiert dat hy Jan syn mes getrocken hadde, ende hem leet socht te doene; dan synen aerm opgheven hebbende, ende steke infererende als vooren, die sy deposante mits zy nedersat ende soo licht nyet op en conde, geensins conde beletten, soo sy andersins wel soude gedaen hebben, ten minsten, sulcx ghepoocht hebben te doen. Sluytende hare depositie, enz. (*) »

(*) De verklaringen van eenige verdere getuigen gaen wy voor by.

CONCLUSIE VAN DEN BAILLIU EN VONNIS VAN SCHEPENEN.

« Schepenen van der keure der stede Ghendt, gehooft den criminelen heesch by den onderbailiu deser stede, gemaect up het dood lichaem van Jan Vermeulen F^r Frans, syn selven als gisteren in den zalm up de Craenleye, met eenen snydere in den slyncken boesem gequetst ende de doot gheinfereert hebbende, versouckende den selven heer bailliu t'voorseyde doode lichaem hem in handen ghewesen te worden om ter plaetse patibulaire in een spriet gehangen te worden. »

» Ghesien de informatien daer up gehouden ende up al geledt; Schepenen voornoemt wyzen t'voorseyde doode lichaem den heere in syn handen, omme t'selve ter plaetse patibulaire ghevourt ende in eenen spriet gerecht ende gehangen te worden naer costume.

» Gheresolveert int collegie ende volcomen den 30 april 1610. » (*Bouc van den crime*, 1609, 1611.)

Dit alles mag voorkomen als het weetlustige of zonderlinge gedeelte van het aloude strafrecht; maer behalve dat men hetzelfde van onmensche-lykheid beschuldigt, heeft men het een verwyf van meerder gewicht gedaen, namelyk het willekeurige in de vonnissen en in de natuer der straffen daer op volgende. Het verwyf is heden-daegs gegrond, maer de vooroordeelen, en vooral

de diepe onwetendheid des volks, maekten des-tyds het willekeurige zelfs eerbiedwaardig. Het is evenwel waer, dat noch deze zonderlinge en willekeurige straffen, die meer schenen uitgedacht te zyn, om eene vertooning aen een dom en woest gemeen te geven, dan om de misdaed te beteugelen, noch deze wreede en schrikkelyke pynigingen, welke veelal de doodstraf vergezelden, door eenige wetten, of door eenig byzonder reglement, te onzer kennis, voorgeschreven, aenbevolen of geauthoriseerd waren.

Inderdaed, wanneer men van de eene zyde het gebruik byna overal ingevoerd ziet, van den verwezenen op eenen ezel te plaetsen, en meesttyds averechts, met den staert van het beest in de hand, voor toom; wanneer men anderen, in dit land zelf in tonnen ziet kuipen, en dezelve, in dit eng beluik, ten spotte, door de voornaemste straten der stad ziet rondleiden, veroordeelden elkander geeselen (*), een publieke ontvanger voor knevelary en misbruik van gemeene geldmiddelen, met het oor aen de galg genageld en dergelyke

(*) *Ende inghevalle sy 't selve niet en doen ten genoughen van burghmeester en scepenen, soo sullen sy ghegeesselt worden door den scherpreechter deser stede.* Actum Middelburg, den 21 juni 1531. »

In de plaetsen waer geene hœulen voor handen waren, werd het graeuw telkens tot het beulswerk geprest. Dit gebruik bestond nog ten tyde van Damhouder. » Soo is te noteren, segt deze schryver, dat een jugs geen » hanghman hebbende, magh ter executie van justicie grypen eenighe

straffen meer [45]; wie zal dan kunnen gelooven, dat ooit eenig wetgever zich ernstelyk bezig heeft gehouden met penaliteiten van zulken aard? wanneer men, van een' anderen kant, in halsrechten het lichaem met gloeiende tangen ziet verscheuren, hart en ingewand uitsnyden, ongelukkigen tot het vuer verwezen, aen wippen vasthechten, by beurten, als een speeltuig, in het midden der woedende vlammen dompelen, dan weder ophyschen, en dit helsch vermaek, tot vervelens toe, verlengen, wie zal dan kunnen aennemen, dat dergelyke wreedheden ooit door eenige wet of byzonder reglement koelbloediglyk zyn voorgeschreven (*)?...

Door mangel aen wetten, lieten aloude plaet-

• schudden (a) van snooder conditiën, ende die dvinghen ter executie van justitie. • Te Middelburg, gelyk men ziet, kwam het aen gebruk van scherprechters niet voor; dese officier vond sich ter plaets, hy woonde deze executie als liefhebber by, om te sien of alles wel en naer behooren verricht werd. Een tweede voorbeeld eener dergelyke straf oefening door eene gerechtelyke uitspraak bevolen, zou bezwaerlyk te vinden zyn. In de *Aenteekeningen* van den heer *Jak. Koning*, wordt wel gesproken van een vonnis by hetwelk twee jongelingen verwesen worden *malikander in besloten camere wel strengelyk te geesselen tot discretie van schepenen*, maer het schynt evenwel niet dat de beul sich daerby moest bevinden.

(a) Schudder. *Homo vilis, ignavus, vappa, nebula, etc., dignus furca sive patibulo.* Krt.

(*) Onder de uitvinders deser yaselyke gerechten, heeft een berucht hofrechter, onder Lodewyk den XIe in Frankryk (*Tristan l'hermite* 1483,) byzonder uitgemunt.

selyke gebruiken , voorgaende voorbeelden , en vooral de trek van een onwetend gemeen voor soortgelyke vertooningen , gelyk wy meer opmerken , deze wreedheden toe ; en aldus werd aen dezelve , gedurende langen tyd , alom den toom gevierd.

Voor geringere misdryven , voor diegenen , welke eenige costumen *arbitrale en civile delicten* noemen , werden de straffen meesttyds , op eene willekeurige wyze , den schuldigen opgelegd ; alles in dit stuk , zoo alreede is aengemerkt , werd aen den *wille* en *phantasie* des rechters geheel en al overgelaten. « Ende in saecken daer geene » straffe en wordt uytgedrukt , staet die straffe » tot *goetduncken* van t'gericht , die de selve mag » verstrengen of versoeten , naer de gelegentheyt » van de saecke ende de menichte der misdoen- » ders (*). »

In de halstraffen werd een voornaem onderscheid gemaekt tusschen hetgeen men noemde de *ordinaire* of gewone , en de *extraordinaire* doodstraffen. « De punitiën zyn tweederhande , zegt Damhouder , te weten : ordinaire ende extraordinaire ; de ordinaire syn de gene die 't recht gesteld heeft , oft die den prince gheordonneert oft ghesta-

(*) *Gelresche landrechten in t'overquartier van Ruremonde* , gedicteerd in 1619 , II. titel.

tueert heeft, oft die ghebrocht syn by costumen ende usantien elck in 't syne; de extraordinaire syn de gene die den juge stelt 't synder discretie om groote, merkelycke en urgente cause, by dat noch recht, noch den prince, noch de costume, noch usantie daer af ghestatueert hebben (*cap. 55.*)» En op eene andere plaets, handelende van de buitengewoone en snoode euvel daden die de algemeene gramschap opwekken, « deze worden, vervolgt hy, extraordinairelyk en *singulierlyk*, ter discretie van den juge, gepuniert, en in dat stuk is er geen special regel te geven om de enormiteyt van den sticke..... Wilde nogtans de juge *iets meer doen*, hy soude dit mogen doen, om de enormiteyt ende leelykheyt van den sticke..... »

Het was aen dit vermogen des rechters, van in de extraordinaire doodstraffen *iets meer* daer by te doen, dat men vooral moet toeschryven die gruwelyke executien, welke, gedurende een zoo lang tydvak, het menschedom hebben onteerd, en waervan het enkel verhael doet sidderen. Wy zouden aen hen, die geneigd mochten zyn ons aen te wryven, dat wy de zaak vergrooten, en het verledene willen brandmerken, gaerne vragen, wat men denken, of wat naem men geven moet aen een halsgerecht in de hoofdstad van Vlaenderen, den 26 january 1563, uitgevoerd? Wy ontleenen het verhael daarvan uit een oud handschrift.

« Den xxvj lauwe (1563) waren de twee (roovers) gheset up eenen yseren roostere, an eenen yseren stake met ketenen, rugghe teghen rugghe ghebonden, ende onder den voorseyden roostre was groot vier ghemaect, ende boven haerlieder hoofd eene tonne (vul stroo peck en terre), daer inne veel gaten waren, daer 't selve peck up heurlieder lyf drupte, ende den voors. roostere was met eender wippe opgehaelt, ende alsoo weder nederghelaten, tot sy levende verberrend waren.... »

En dan het volgende, dat weinigen tyd daer na (13 aug. 1576) aldaer ook plaets had. De misdadiger ter gerechtsplaets gebracht en aldaer, op eenen wagen, met het naekte lichaem aen eenen yseren staeck vastgebonden zynde, werden hem met eene gloeiende nyptang voor eerst de duimen afgenepen; daerna, op eenen kleinen afstand vervoerd, werden hem al wederom de twee voorste vingers afgewrongen, een weinig verder, nog twee, en alzoo vervolgens alle de overige vingers, waer na hy, met de zelfde nyptang, in elken arm alnog drie nepen bekwam; hetwelk verricht zynde, werd deze rampzalige naer het galgeveld gestuerd, en eindelyk aldaer aen een stil vuer verbrand [46] ?

By een dergelyk gerecht, kort te voren in Antwerpen gezien, en met eenen ongewoonen toestel uitgevoerd, werd, ingevolge het *programma* der

executie, de trompet geblazen telkens dat de patienten met gloeiende tangen moesten genepen worden (*).

Eindelyk zouden wy doen herinneren aen het gene te Middelburg geschiedde (1533), en in be-
daerde en koelbloedige wreedheid voor het voor-
verhaelde niet wyken moet.

De verwezene werd op eenen wagen geplaatst, om buiten de Noorddampoort ter gerechtsplaets te worden gevoerd, en « onderwege (wy laten de » rechter zelve spreken,) tot dry diversche plaetsen binnen der stede met een gloeyende rappier » ofte mes gestreken te worden up syn bloote lyf. » Ende dat ghedaen, gebrocht te werden ter » voornoemder plaetse dair hy gebonden sal worden in zyn midden, aen een houte wippe, mette » welcke hy gestelt sal werden al levende in een » gloeyende vier, en aldaer verseyndt wesende, » sal wederomme uuytgetrocken worden ende » daer naer wederomme in 't vier ofte daer over » gehangen, soo lange dat hy sal syn gecomen » van levender lyve ter doot: ende doot zynde » sal 't ligchaem blyven hangen AN DE VOORN. WIPPE » OM ROOGE, ter exemple van andere.....? »

Hetzelfde, ten naestenby, zag men voorna-

(*) *Antwoerpeck Cronyckje*, bl. 230.

melyk in de zestiende en de volgende eeuw, in *extraordinaire* executien, byna overal plaats gryp-
pen!

Wy haesten ons tot besluit te komen.

BESLUIT (*).

Men heeft uit al het voorgaende gezien, hoe, ten tyde onzer voorvaderen, van wier gulden leeftyd het hedendaegsch geslacht met vollen monde spreekt, het gesteld was met de zekerheid van hunne personen en de gematigheid hunner rechters; men heeft kunnen zien, aen de eene zyde, hoe het willekeurige tot grondregel aengenomen, de menschen wreed, en aen de andere zyde, de grove domheid in Godsdienstige en wetenschapelyke zaken, hen dweepziek en laetdunkend gemaekt heeft. Dan die tyden zyn voorby, en het geen door onze vaderen gezien is, is voor ons wenschenswaerdig nimmer te zien terug keeren. Dat dit alles tegenwoordiglyk niet meer gekend is, moeten wy dank wyten aen de gelukkige en heilzame veranderingen, die wy, in onze hedendaegsche instellingen ingevoerd, zoo zeer zien uitblinken; hetgeen ons brengt op deze algemeene aenmerking, dat om de waerde en de noodzake-

. (*) Naer de laetste uitgave van 1829.

lykheid der verlichting, die de rede, door het onderwys, verkrygen moet, wel te beseffen, men slechts de oogen te vestigen heeft op de afdwalingen onzer voorzaten, en dat het van de hoogste aangelegenheid is, de edele en moedige aendrift ter onderrichting van den evenmensch te schragen en te begunstigen, en den lagen en strafbaren onzin, die derzelve voortgang nog zoude pogen te stremmen, te beteugelen.

Bnlagén.

OPHELDERINGEN
EN
BEWYSSTUKKEN.

[1.] BLADZ. 7.

Op deze wyze werd, uit krachte van het plakkaert van den 22 september 1506, eene soort van landloopers, bekend onder den naem van Egyptenaren, behandeld. De kop werd geschoren op het schavot. — Slechts enkele voorbeelden :

« Op den 27. in maerte 1520 voor paesschen, Hurbaen Joly (voor bedrog in t'spel) by scepenen van der keure der stadt Ghendt ghewyst ghegeesselt te worden ter Waelpoorte uute, ende syn hayr afghesneden te wesene, ende ghebannen tien jaer uut vlaendre.

» 25 meye 1520, Loys de Grave ghebannen, up 't pelloryn ghestelt, ende bovendyen syn hayr afgescoren.

» Pieter Sebyn gebannen, up 't pelloryn ghestelt ende bovendyen syn hayr afgescoren.

» Cornelis van Eysschen ghebannen up 't pelloryn gestelt, ende syn hayr afgescoren (voor

bedrog.) *Bouc van den crisme der stede van Ghendt, 1515 1523.*

» Den 10 november 1513 was by scepenen van der keure ghecondempneert Machiel Verboven, dat men aen synen hals doen soude een strop ende ghegheesselt tot up 't pelloryn, ende curten hem syn hayr af, ende daer naer beede syn hooren af, en 4 jaer ghebannen, » (voor diefte).

Men zie over deze straf, de Verhandeling van Gerard van Hasselt, in de aenteekeningen op het *Etymologicum teutonicæ linguæ* van KILIAN, *Verbis*, STOEPE, en *Huyd en Hairstraffe*.

[2.] BLADZ. 7 in de noot.

Reglement voor den Scherprechter der stad Ghendt, en wat hy van ieder executie hebben moet.

In de saecke hanghende voor myn heeren in den Raede van Vlaenderen, tusschen Mher Jacques Baron Des Marez, rudderheere van Walle, etc., hooghbailliu van den lande van Waes, heesschere by requeste van den 3 november 1673 ten eenre syde, ende meester Jan Francq, officier crimineel dezer stede, verweerder ter andere.

Het Hof, ghehoort het rapport van Commisaris ende al ghesien, verklaert dat den rescribent hem moet contenteren, voyagerende om eenige crimineele exploiten te doen, met den loon van

eenen gulden over ieder myle rysens, te peerde of te voete op synen coste.

I. Over het stellen van ieder persoon ten thoone, twee guldens.

II. Item voor een applicatie ordinaire op het scherp examen, die by daege ghedaen sal worden, vyf guldens, ende by nachte, agt guldens.

III. Item voor een simpele fustigatie dry guldens, ende de gonne diè geschieden sal met den bast aen den hals, vier guldens, en met het brandtmerck, ses guldens.

IV. Item voor elcke executie met de koorde van simpel woelen ofte ophanghen, die gedaen sal worden ter plaetse patibulaire, daer den patient sal blyven hangen, tot negen guldens, ende elders seven guldens om het afdoen, ende van daer moetende getransporteert worden naer andere plaetsen om aldaer te blyven hanghen, nog ses guldens.

V. Item voor d'executie met den viere, woelen en het dood lichaem op het rad te legghen ter plaetse patibulaire, ofte wel het selve tot asschen te verbranden, tot 24 guldens.

VI. Item voor d'executie van simpel onthalsen, acht guldens, ende als het lichaem moet geëxposeert worden op een radt ter plaetse patibulaire, 't samen 12 guldens.

VII. Item voor het raeybraecken met woelen, of afsnyden van den hals ende met het transpor-

teren ende exposeren van het dood lichaem ter plaetse patibulaire, 't samen 24 guldens.

VIII. Item soo wanneer den patient soude moeten met gloeyende tangen in syn vleesch genepen worden, ofte naer de raeybraeckinghe *opgewipt* en int vier gesmeten worden, bovendien nog 6 guldens.

IX. Item over het vierendeelen van het geëxecuteert lichaem, en de vier deelen te hangen ter plaetse by sententie geordonneert, 't samen 16 guldens.

X. Item voor d'afkappinge van de handt, afsnyden van ooren, neuse, of gloeyende deurstekingh van de tonghe; *verbranden van boeken*, scheuren van papieren; elk dry guldens, boven eenen gulden soo wanneer het afgekapt member moet erghens genaegheit worden.

XI. Item als het ghebeuren sal dat iemand syn selven sal hebben verongelukt en ter dood ghebraght, en dat het dood lichaem sal moeten gesleept worden, en ter plaets patibulair ghehangen worden in den spriete, oft gheleyt worden op een radt, sal daer vooren aen den rescribent bygeleyt worden tot 9 guldens, en voor iederen knecht in swaere executiën, daer den knecht noodig is, eenen gulden vier stuyvers.

XII. Eyndelinghe als wanneer den rescribent ter plaets een oft meer daghen sal opgehouden worden sonder te exploiteren, sal hem voor ieder

dagh bygeleyt worden ten advenante van vier guldens daeghs , allesins sonder iets te mogen vragen , voor de strop , koordegheldt , gebruyk van syne noodige instrumenten ofte ghereedschap , en ordonneren aen den rescribent hem naer alle het gonne voorschreven te reguleren. Condemneert den heescher in syne geadscribeerde qualiteyt , in de kosten van den processe ter tauxatie van den hove.

Ghedaeen in de camer van voorn. raede den 17 january 1676. Ond.^t Michel.

*Reglement voor den scherprechter der stad
Brugge.*

(Het draegt geene dagteekening.)

1. Voor 't vier , oft als iemandt levende verbrandt of verworgt wort , ontfanght desen scherpregter dertich vlaemsche stuyvers.
2. Voor 't sweert oft als iemand onthoofd wordt , dertich stuyvers.
3. Voor begravinge in de d'aerde , 't welck noghtans byna aen de vrouwen geschied , dertigh stuyvers.
4. Voor *frytinghe* oft verziedinghe in d'olie-ketel , dertigh stuyvers.
5. Voor ontledinghe , dertigh stuyvers.
6. Voor het rat , dertigh stuyvers.
7. Voor het strop oft de baste , 't welk woelinghe gheseyt wordt , dertigh stuyvers.

8. Voor de galghe ontfanght hy diesgelyckx der-
tigh stuyvers.
9. Voor *verscheuringhe met peerden*, ontfanght hy
thien stuyvers?
10. Voor stropelkoorden , thien stuyvers.
11. Voor nypinghen , vieringe en ontvieringhe ,
ontfanght hy thien stuyvers.
12. Voor afkappinghe van vuyst, vingher, duym ,
voet oft ander litmaet , ontfanght hy thien
stuyvers.
13. Voor *gestomptheydt* (*) ontfanght hy thien
stuyvers.
14. Voor doorstekinghe der tonghe, thien stuyvers.
15. Voor *uyttreckinghe* der tonghe, thien stuyvers.
16. Voor 't brand-merken op de *kake* oft op de
rugghe, ontfanght hy thien stuyvers.
17. Voor gheeselinghe, ontfanght hy thien stuyvers.
18. Voor vertooninghe oft te tooghen te stellen
eenig persoon op 't schavot van justitie ende
de gheesselinghe daer uyt namaels volgende ,
ontfanght hy diesgelyckx thien stuyvers.

Nota. Dat het officie van *Hondenslaeger* te Brugge,
aen het beulschap is verbonden.

In 1738 werd het loon van den officier-crimi-
neel alweder op het tapyt gebracht , zoo gezien
wordt uit den volgenden omgaenden brief:

(*) GESTOMPT; *mutilus*, *mutilatus*, *truncatus*. KTA.

« De president en raedslieden 's keyzers van de Romeynen, altyd vermeerder des rycx, conink van Germanien', van Castilien, van Leon, van Aragon etc. grave van Vlaenderen, etc. geordonneerd in Vlaenderen,

Lieve en beminde..... De maj. ghedient synde geweest aen ons by brieven van den 27 november lestleden, toe te senden medecommende project van reglement generael wegens de Sallarissen van scherprechters, ten effecte van het selve te visiteren, ende gehoort die het behoort, haer daer op te dienen van ons advis, ordonneren en bevelen UL., binnen veerthien daeghen naer het ontfangen deser daer ontrent te seggen, 't gonne sult vinden te behooren by besloten brieven. Waer mede,

Lieve en beminde.... blyft Godt bevolen. Gheschreven in de camere van den voors. raede tot Gendt, den 9. 9bre 1738, ond. Michel.

Aen onse lieve ende beminde.... hooghbailliu, schepenen en raedt der stadt Gendt.

Projet de reglement pour les maîtres des hautes-œuvres.

« Que les maîtres des hautes-œuvres auront à l'avenir pour chaque jour de convocation, sortant du lieu de leur résidence, pour faire quelque exécution avec leurs valets, sept florins argent courant, y compris leur nourriture, bien entendu que

l'endroit vers où ils se devront transporter sera éloigné tout au moins de huit lieues de leur de résidence, sans comprendre dans lad. somme leur salaire d'exécution qu'ils auront pour chaque journée de torture, applicat à la question rigoureuse, la somme de quatorze florins, soit qu'une personne seroit torturée, une ou plusieurs fois, et en cas qu'une autre personne fut torturée le même jour, ils auront l'augmentation de la moitié.

» Qu'ils auront pour exécution d'une sentence à mort, à scavoir pour *bouillir, brûler*, trancher la tête, pendre, *noyer*, exécution de desespération et ce qu'on suivrait par la sentence, si comme par ladite sentence de mort, trainer, eschaffauder, battre des verges, couper le poing, oreille ou autre membre, escarteller, mettre le corps sur roue ou estaqués, y poser enseignes, ou faire autre chose de semblable, dependant de ladite sentence, vingt cinq florins, pareillement avec l'augmentation de la moitié pour chaque autre personne à exécuter de cette facon le même jour.

» Qu'ils auront pour l'emploi de leurs charettes lorsqu'on s'en devra servir, douze sols par lieue.

» Que lorsqu'il s'agira de devoir construire ou reparer les gibets, roues ou autres instrumens à servir à l'exécution, soit de bois ou de fer, l'officier, sur les poursuites du quel l'exécution se devra faire, sera obligé de faire citer le charpentier, marechal ou autre ouvrier, qui devra être à ce

employé de la juridiction, ou le plus voisin, qui sera tenu de comparoître sur une amende de 10 florins, que cet ouvrier ou ouvriers seront tenus sans aucun préjudice à leur honneur et réputation de s'employer à l'ouvrage qui sera nécessaire et que l'officier leur ordonnera pour ladite exécution, et que si quelqu'un venoit à s'emanciper de proférer contre tels ouvriers quelque injure ou à les insulter, de fait ou de parole à telle occasion, il encourra une amende d'un marcq d'or, outre la correction et punition arbitraire selon l'exigence du cas; la moitié de cette amende applicable à l'officier du lieu, et l'autre au profit de l'injurié ou insulté, le tout afin que tels ouvriers se puissent à l'avenir employer auxd. ouvrages, sans crainte d'aucun opprobre ou d'ignominie.

» Et afin de les encourager d'autant plus, ils pourront demander et recevoir le double de leur salaire ordinaire, lorsqu'ils seront employés auxd. ouvrages, ainsi qu'il se pratique aussi à l'égard des ouvriers de la ville de Bruxelles, auxquels l'on paie pareil salaire.

» Sur quels articles de reglement lesd. maitres des hautes œuvres auront à se regler et conformer punctuellement, tant pour notre service, nos officiers, qu'autres particuliers, qu'à peine, qu'en cas de refus, il sera agi à leur charge par ceux qu'il appartient. »

(Men ziet niet wat daer op is gevolgd.)

Sententien over de Herdoopery gegeven by Schout en Schepenen der stad Alkmaer, getrokken uit een oud CORRECTIE-BOEK. Anno 1535. (Hands.)

1. « Op de belydenisse als boven, wierdt op den 17 february a° 1541 gemeene styl, Grietje Frans dogter, van Alkmaer, verwezen door 't water omgebragt te worden. »

« In 't Correctie-boek lag een briefje van de eerste en andere raden der Keys. Maj. in Hollant aen Schout en Schepenen der stadt Alkmaer, by welke opgesonden wierdt een requeste ghepresenteert by de vrienden van Margrietje Frans dogter, van Alkmaer, en toegestaen dat de uitspraeke van de sententie en executie crimineel van dien, die vallen soude, gedaen soude mogen werden *secreetlyk* als 't selve doenlyk was. In 's Hage, 20 mey 1541. »

2. « Alsoo Catryn Jacobs dogter, van Munster geboren, geconfesseert heeft herdoopt te wezen, maer 't zelve geschiet is in haer jonkheyt, ende daerenboven haer man, die haer voogt was, eenige herdoopte in haer huys heeft geherbergt, niet min het selve wel behoort te geven hebben te kenne; al het welk is contrarie die placcaten van syn Keys. Maj. (het edict van 1535), en niet en be-

hoort onghecorrigeert te blyven; maer de schepenen meer geneygt tot sachtheyt dan tot rigueur van justicie, soo condempneren sy schepenen voors. Katryn Jacobs en bannen de selve voor sea jaren *binnen* de vryheyt deser stede ende daer niet buyten te gaen op verbuert van lyf en goet, en van stonden aen te gaen, barrevoets in de parochye kerck alhier, voor dat heyligh eerweerdig sacrament met eene brandende waskeers van een half pondt in haer handt, ende die aldaer laeten blyven, bidden Godt almachtig om vergiffenis van 't geene sy tegen Hem en syne Keys. Maj. heeft be gaen, ende den eersten vergaerdag daer te komen voor Schout, burgemeester en schepenen collegialiter vergadert op 't stadhuys, om haer mede te bidden om vergiffenis, *ende een jaer lang te hooren de misse*. Actum den 14 february 1540. »

De manspersonen die, volgens zoo even gemeld edict, door het zwaerd of het vuer moesten gerecht worden, werden ook, naer willekeur, nu en dan door het water omgebracht; zelfs werd deze wyze van dooden meermalen *in het geheim* werkstellig gemaekt, wanneer de *openbare* uitvoering der uitgesprokene doodstraf, door onverwachten toeval belet of verhinderd werd.

Het volgende diene ten proeve van het eene en andere :

« Joris Weppe Joostensz., geboren van Meenen,

in Vlaenderen , om dat hy hem vervoordert heeft te laten herdoopen en quaed gevoelen van het doopsel gehad heeft , na tuycgh en waerheyd ende alle kennisse die schepenen ende raedt daervan gesien en gehooft hebben , ende na syn selfs belyden; soo sal hy daer vore GODE TER EEREN , den heere ende der stede ter beteringe , *verdronken worden in eene tonne* , ende syn lichaem voort gebragt op 't galgoort , ende aldaer gehangen worden aen de galghe (*), ende syne goederen geconfisqueert ende geleydt tot 's heeren cancele. Ghedaen en gepronunciert te Dordrecht den 4 augusti 1558. » (*Beschryving van Dordrecht* , door Van Balen , bladz. 831 en 832.)

« Want de heeren (te Antwerpen , 1561) , » vreesende voor oproer , hebben sy hem (zekere Jan Bosschaert , veroordeeld om door het vuer gerecht te worden) *heymelyk doen verdrinken* , » 't welk niet sonder grouwzame moorderye geschiet is , want boven dat de tobbe (kuip) eng » en klein genoeg , en dat hy een lang en frisch

(*) « De beul die hem dooden sou , zegt *G. Brandt* , bl. 266 , weigerde hier het gerecht in te dienen ; hy wilde liever , gaf hy den rechteren te kennen , syn dienst nederleggen als syn handen schenden een dien vroomen man , wiens milddadigheid syne vrouw en kinderen dikwils den mond hadden opengehouden en gevoedt , die hem en anderen soo veel goeds en nooit iemand quaet had gedaen. Dies dat de gevangenen noch wel zeven weken na 't uitspreken van 't vonnis , tot dat men hem eindelyk den 1 october 1558 , door een gerechtsdienaar , by nacht liet verdrinken. »

» persoon was, zoo hadde oock de beul soo wey-
 » nig water genomen, dat hy den patient daer
 » mede niet verdrinken konde, soo dat hy eynde-
 » linghen bedwongen was hem te doorsteken,
 » gelyk men naderhand in 't dood lichaem be-
 » vonden heeft. » (*Oude Cronycke*, Hands.)

[4.] BLADZ. 16.

Gaerne spaerden wy voor het gevoel van den lezer de aenstootelyke byzonderheden van deze gruwzame begravingen; dan deze verhandeling is niet geschreven om te behagen, maer om te doen zien aen degenen welke daarmede min bekend zyn, hoe het ten tyde onzer vaderen, met de toepassing en uitvoering der lyfstraffen, waarvan zy beurtelings getuigen en slagtoffers zyn geweest, geschapen was.

Men kan zich lichtelyk voorstellen al het schrikbarende van een dergelyk gerecht, en zich een denkbeeld vormen van den doodsangst der lyders, te vergeefs worstelende tegen een' ysselyken en onvermydelyken dood; doch laten wy nogmaels een gelyktydige schryver, die de ontzettende omstandigheden van eenige dezer gerechten heeft aengeteekend, zelven hooren. Wy bepalen ons by het verhael betrekkelyk Marie Barbier, levende begraven te Bergen, in het jaer 1540, en Anne van den Hove, die hetzelfde lot binnen de stad

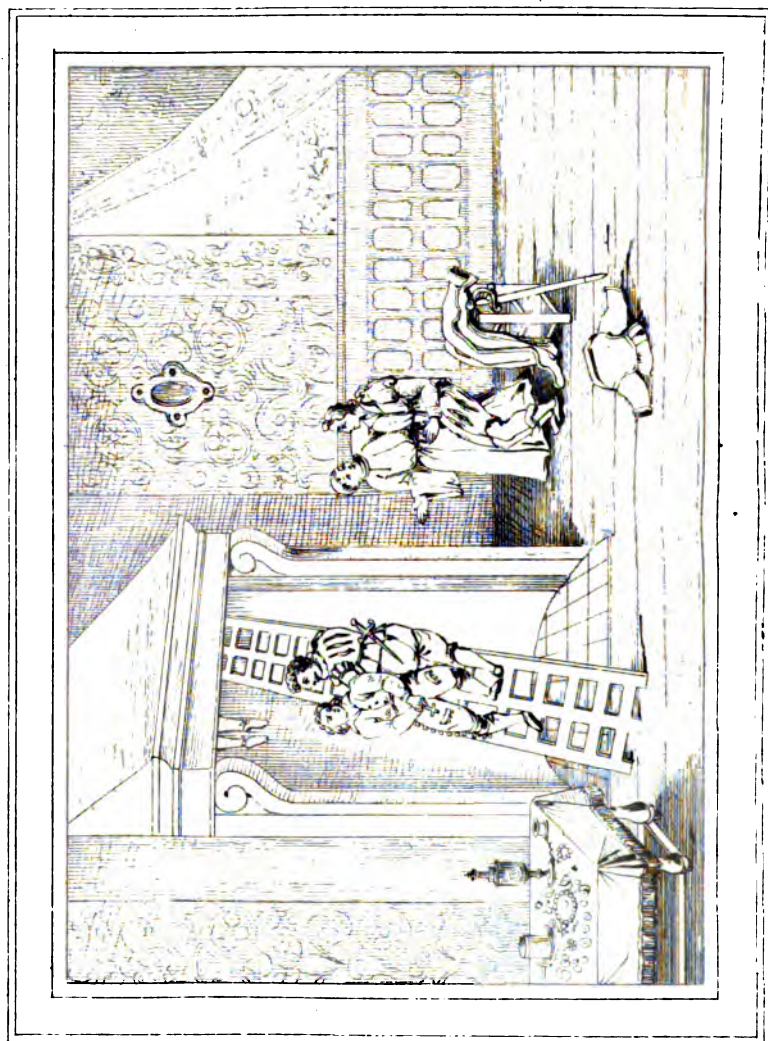
Brussel, op het einde der XVIe eeuw (den 19 july 1597) onderging :

« Sy viel in het graf op hare knyen neder
 » (Maria Barbier), en sprak haer gebed tot den
 » Heere; ende als den scherprechter haer neder
 » soude legghen, begeerde sy eenen snuytdoeck
 » op haer aengesicht te hebben, 't welck gedaen
 » werdt. Doe wierd haer lichaem ende aengesicht
 » met aerde bedeckt *ende de scherpregter spronk*
 » *op de selve ende stampte met de voeten soo seere*
 » *op haren buyck, dat sy terstond haren geest*
 » *gaf.* »

« Anneken van den Hove wierd te Brussel ver-
 » oordeeld om levendigh in de aerde bedolven te
 » worden, gelyck oock geschiedt is, niet tegen-
 » staende dat sy seer ontfermhertelyck op hare
 » knyen liggende heeft gebeden, soo aen de Je-
 » suyten als aen het magistraet, dat sy haer doch
 » eene andere straffe wilden opleggen. Sy werdt
 » alvolghens uytgeleyt tusschen twee jesuyten,
 » gevolgd door eenige minderbroeders, tot op
 » eene plaetse genaemt *Vaeren-heyvelt*, liggende
 » tusschen Brussel en Leuven, daer een kuyl in
 » de aerde gemaect was, daer in de beul haer
 » geleyt heeft, ende naer dat hy haer met aerde
 » bedeckte, het selve beginnende van hare voe-
 » ten af, soo hebben haer de jesuyten altyd ge-
 » vraeght of sy nog niet en wilde afstaen; eyn-

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

» delick tot den mont komende, hebben sy het
» selve haer wederom gevraeght. Daer na heeft
» de beul den mont met aerde bedeckt ende oock
» het hooft, alsoo dat haer geheel lichaem in den
» kuyl vast met aerde besloten wert. Dit gedaen
» synde, spronck de beul seer geweldigh op haer
» toegedeckte lichaem, waer op sy seer erberme-
» licke onder de aerde riep, haeren geest opge-
» vende. » (*Handschrift.*)

Deze verhalen zyn ook elders geboekt.

[5.] BLADZ. 17.

Dit gebeurde in de cipieragie ten aenzien van de zulken, die men van de schande eener openbare executie wilde bevryden. De schryver van dit opstel bezit een schilderstuk, hetwelk eene heime-lyke executie te Gend, geschied in het jaer 1497, niet onaerdig verbeeldt. De lyders, ten getalle van drie, vergezeld van geestelyken, worden door den scherprechter in den schoorsteen opgehangen, terwyl men, in het verschiet, hunne medeplichtigen aan galgen ziet opknoopen. De gestolene voorwerpen bestaende in juweelen en andere kostbaerheden, liggen op eene tafel ten toon gespreid. (Zie de plaet naer het origineel.)

Men vindt in de schriftelyke aenteekeningen, gekend onder den naem van *Cronyk Sersanders*,

in het bezit van den heer J. Delbecq te Gend, omtrent eene dergelyke executie van negen voornamen ingezetenen der zelve stad, die in de gevangenis in het heimelyk werden gerecht, eenige byzonderheden die alhier uit gemeld handschrift letterlyk overgenomen worden.

..... « Item den 8 maerte (1487) waren onthoofd in 't chausselet (châtelet), present Willem van Veven, Lievin van der Roosen, Olivier Vaenkins, Amin Faut en meer andere personen, dese naervolghende personen: aldereest Mer Jan van der Gracht, Jan Uutenhove, Denys Versare, Jan de Ruts, Pieter Goesune, Pieter Beyens, Joos Nettesonne, Michiel de Vroe, Jan de Wilde brouwere, ende Stevin Moerslach. » (IV ART.)

« Item het es te wetene, dat scepenen van Ghend lieten de vorseide personen die voren staen in het IVe art. onthoofden in t'zauchelet by nachte, by eenen Remeus Hubert *scoemaker* capytien (kapitein) als doe was van der stede, ende waren onthoofd voor den altaer in t'zauchelet. Telcker reize alsser eenen onthoofd was, zo drouch Amin Faut d'bloet in eenen heemer in de heymelichede. »

« Item t'es te wetene dat Stevin Moerslach een was van de thien personen die in t'chausselet ghevangen waren, daer af de negen onthoofd waren in t'sauselet, ende Stevin Moerslach die was

ghebiecht ende al bereet om sterven, ende tot voor den aultaer brocht, ende zyn haer afghecurt daer d'andre ix onthooft waren, maer mits der grooter bede van broeder Willem Moerslach t'selfs Stevin broedere, ende meer andere broeders van de Augustynen, die alle over haerlieder knie vielen voor Remeus de capiteyn, ende baden hem alle om de bittere passie ons lyfsheeren, dat hy hem wilde gracie doen, door welke bede hy Remeus sprack: *Steven staet up, ic gheven u lyf*, ende stont up, en bedante Remeus van zyn der gracie, ende alle de andere. Maer hy Stevin en voer noynt sindert wel van den grooten vare en gruwel, die hy hadde, ende starf binnen corten tyd daer naer. »

Deze Hubert Remeus was als kapitein aengesteld, en *hem was de macht ghegheven al te regierne up syn conscientie also hy wilde, onder eenich wedersegghene*. Hy werd korten tyd daer na, (den 14 july) « doot gheslegghen jeghens over » t'scepenhuus in t'straetkin door Joos Biljet, daer » de capiteyn Plouck cause af was, ghemerct dat » hy hem bevonden hadde contrarie zynder be- » lofte (*). »

(*) *Memorien de stadt Ghendt etc.* 1491—1492. *Cronycke Sersanders*. Vergelyk daermee *Cronycke van Vlaenderen*. Brugge 1736, deel 3, bl. 134.

« Tabbaert, mantel of heucke, daer onder niet » begrepen syn palure (*), die hy op syn mauwe » stelt als hy in processie oft tot eenighe offerande » gaet. »

Dit was het eenigste geval niet, dat een persoon zyn *opperste kleed* of mantel kwyt raekte. Wie in gebannen vierschaer, uit een of anderen hoofde, gecallangeerd werd, verbeurde gelykelyk dit opperkleed. (*Cost. van den dorpe van Reusel, art. 3.*) Verscheidene regerings-reglementen en voorgeladen der steden van Gend, Brussel en Brugge der XVe en XVIe eeuwen, brengen dergelyke verbeurt-verklaringen mede. Het is aldus dat, op den 2 april 1490, by een halle-gebod, ter pui der stad Brugge afgekondigd werd, dat al wie, by nacht en ten ontyde, ter strate, in slechte bedryven zouden bevonden worden, verbeuren zouden hun *opperste kleed* (**).

(*) Men heet nog aldus het zilveren schild die de knapen der gilden en broederschappen op de mouw hechten, wanneer zy in bediening syn. Dit versiersel werd in vroegere dagen door al de confraters gedragen, en een iegelyk, toen ter tyd, behoorde tot een of ander gilde of broederschap. — Het zelfde teeken werd als eene *res sacra* aengenien, en even als de pater-nosters en crucifixen, was van verbeuring vry. Tot den huidigen dag word slechts de voet van een crucifix alleen in openbare veiling verkocht, hoewel het overige een den kooper mede afgeleverd wordt.

(**). Daer en tuschen was de ongebondentheyt der inwoonders van deze stad zoo groot geworden, dat de wethouderen de selve geensins

Dit opperkleed of mantel, die boven het wambuis gedragen werd, was te dien tyde, het aenzienlykste en kostbaerste kleedingsstuk. Ook ziet men in de *Somme ruyrael* van Jan Bottelgier, dat in zynen tyd (1380), de bankbreukigen en de impetranten van brieven van cessie miserabel, dit pronkstuk moesten afleggen, en onder justicie ter bewaring geven: *Item na de usantie ghewoenlic is des te doen; indien hi eenen mantel of huyc omme hadde, hi behoret te setten met alle sin ander goeden in de handen van justicie, ende die te laten in ordonnancie van syn creanchiers, en sonder huer consent en soude hyt niet weder hebben. Ende de reden dat hi sonder mantel oft huycke wel mag leven sonder nood.* (Cap. 332.)

In de plaetsen waer deze debiteuren hun opperste kleeid behielden, werden zy genoodzaekt een onderscheidings-teeken op hetzelfde te dra-

• konden intoomen, ende nogtans willende eenigzints het publiek scandaal voorkomen, op den 2 april (1490) by halle-gebod verkondigd hebben, dat alle de gone die men in het toekomende bevinden soude eenige onkuysecheyt te bedryven op de marcet, de craene oft langst de straeten, verbeuren zouden hun *opperste kleeid*. » (Jaerboeken der stad Brugge, 2 deel, bladz. 196.) In de *Geschiedkundige aantekeningen, betrekkelijk de lyfstraffelyke regtoefening te Amsterdam enz.*, wordt eene keure aengehaeld, by welke alle vrouwen verboden werd, voorteen, op den dag der justicie, op de *plaetse of omtrent den schavotte* te komen, op pene dat men haer de Huycke of doek, of *Opperkleeid*, soude afnemen, waertoe alle burgers gemachtigd werden.

gen, en dit teeken te behouden tot dat zy al hunne schuldeisschers hadden voldaan. « Ende hem gordende, » zegt art. 1, rub. 22 der costume van Bergen-St-Winocx, « met eene roode » lyste op syn *opperste kleet*, ende alsoo gegord « blyvende tot alderstont hy een iegelyck, *pro rata*, van syn goedingen voldaan sal hebben, » indien hy van goede afgegaen is door syn » culpe. »

In eenige costumen werd een maximum in gelde bepaeld, welk de schuldenaer vry bezitten mocht: hetzelfde was onder het ressort van 's Hertogenbosch op tien stuivers vastgesteld. « Item » soo wanneer die crediteurs van eenen die cessie » ghedaen heeft meer over hem vinden dan thien » stuyvers, soo moghen sy hem 't selve doen af- » nemen en dat meer ontfangen in minderinge » van hare schulden. » (*Cap. 25, tit. 3.*)

[7.] BLADZ. 27.

De Damhoudere (Joost) werd geboren te Brugge in het jaer 1507. In 1539 bekleedde hy alreeds het aenzienlyk ambt van raed-pensionaris dier stad. Zyne groote begaefdheden riepen hem welhaest in den priveën raed van Karel den V, en daerna in dien van Philip den II. Hy stierf gedurende de onlusten te Antwerpen, in het jaer 1581. Zyn lichaem werd te Brugge overgebracht en aldaer in O. L. V. kerk begraven.

Zyne achtergelatene werken zyn :

1. *Patrocinium pupillorum, minorum atque prodigorum*, 1544 en 1564. Deze laetste uitgave is opgedragen aen den cardinael Granvelle. Het zelfde werk heeft hy ook geschreven in de fransche tael, onder den titel: *Le refuge et guarrand des pupilles, orphelins et prodigues*, met opdracht aen den graef van Mansfelt.
2. *Subhastationum compendiosa exegesis*, opgedragen aen den president Viglius.
3. *De magnificentia politiæ amplissimæ civitatis Brugarum* (cum oratione ad eumdem.)
4. *Praxis rerum criminalium*, 1562. Dit werk, hetwelk de schryver heeft opgedragen aen den graef van Egmond, is verrykt met menigvuldige kunstplaten, waerin de wyzen, op welke *alle slaach* van misdaden en schelmstukken gepleegd worden, niet onaerdig afgebeeld zyn. Hetzelfde werk is door den auteur in de fransche en in de vlaemsche talen (met verscheidene uitlatingen) beschreven, en ook in het hoogduitsch overgezet.
5. *De praxi rerum civilium*, 1567.
6. *Enchiridion parium et similium utriusque juris*.
7. *Paræneses christianæ sive loci communes ex utroque testamento et variis auctoribus*, 1571, met opdracht aen den hertog van Alba.
8. *Speculum conscientiæ in lingua latina, gallica et flandrica*. Dedicat. Gub. Requescens.

[8.] BLADZ. 28 in de noot.

Wouter Vriend sal gheven Beatrissen Gheens C en vyftech ponden parisis, ome datti Beatrissen vors. afsneet haren neze met vorzienecheden (met voordacht) d'welk niemene sculdech es te doene, *en ware bi wysdomme van wette van sekeren faicte daer sulke justicie toeboirde*, ende over hare haude quetsinghe ende smerte. Voirt so sal Jhan Vriend Wouter broeder Vors. doen sine peelgrimagie te sente Martens, Torteghem, in de Storye (*sic*), ome datti Beatrissen ter nederstac metten voete, ende up haren buuc viel, ende hiltse ligghende daer men hare den neze afsneet, alsoet vors. es. Ende hier af syn borghen over Wouter Vriend, syn broeder Wulfaert, ende Arend van der Haghe, ende elc over al. Ende over beatrixse vors. Jhan Starken, Heinric Capelle, Zegher de Crane ende Jhan Malin, ende elc over al. Ende Gillis Gheens, Jhan Gheens, gheloefde Beatrissen borghen scadaloes te quittene ende te houdene etc., al betaelt ghelt en weghe. Act. den vi dach in october. *Zoendinc-bouc onderhouden by scepenen van ghedeele der stad Ghend, a° 1365, f° 10.*

[9.] BLADZ. 37.

Actum 10 September 1539.

« Omme dat ghy Philippus Andries, f° Michiel, u lovende dienaer en ontfanger van eenen Geert

Knockaert, soo wel van gheschoten, dyckkagiegelden, als pointinghen en settinghen van 's princen subventien, binnen de quartieren van Assenede-ambacht, in de prochie van Wachtebeke, u vervoordert hebt, soo wel by u selfs verkennen, verlyden als andersints, diversche schaemele landslieden te travergieren, ende meer te doen gheven by onbehoorlyke executien ende exactie, dan heurlieder portie en advenant bedroeg, het zelve 't uwen singulieren profyte behoudende; welcke saecken syn van quade exempele, enz., zoo ist dat u alvooren Mynheeren condemnieren te restituieren, en weder te keerne 't gene by u te vele ende meer ontfanghen, dan ghy behoorde, dies versocht synde: stellende elcken onverleth die u danof aanspreken willen, ofte heesch maecken konnen. Condemnieren u voorts ghestelt te worden op eenen waeghen, gebonden an eenen staecke, metten oogen verbonden, hebbende een strop aen uwen hals, ende alhier voor Schepen-huuse ghegeesselt te wordene op uw bloote lyf, tot den bloede, ende alzoo ghevoert ende geheesselt te worden d'hoogpoorte neder, ter poorten uytten tot onder de galghe, en aen de selve galghe *uw rechter oore ghenaevelt te wordene, aldaer staende tot dat ghy u selve gelost hebt* (*); en om dat het

(*) Deze zeldzame straf was elders ook bekend. De heer Jac. Koning, in zyne Geschiedkundige Aanteekeningen, bladz. 75, spreekt van eenen

selve niet ghenoech en is, wysen u verbannen te worden vyftigh jaeren uytten lande ende graefschappe van Vlaenderen, beter daer uytte dan inne, op uw hoofd; te ruymen deze stede binnen sonneschyn, in 't voornoemde landt binnen derden daeghe. »

[10.] BLADZ. 43 in de noot.

« Item in dit jaer en scependom (1548), was te Ghent ghevanghen een, die hem seyde te wesene bastaert van Gheldere ende grave van Montfort, ende hilt syn residentie ten huuse van Jan van den Brande, haudende ten selven huuse groote maeltyen en banketten, met de ghedeputeerde van der stede, als hoogbailliu, de capitein van de Castele ende andere; rydende uut ende in mette huusvrouwe van den voors. Van den Brande, so dat elk quade suspysie hadt, ende men wart gheware dat de voern. Van Montfort wech ghereist saude hebben mette voors. huusvr., ende saude haren man ghespoelgiert hebben, soo datse endelic beede ghevanghen wierden, daerse verclaerden t'saemen beede, by eede, dat soe in belofte van huuwelicke waren, eer Jan van den Brande de selve syne huusvr. huwede. Ende de voornoemde grave

Willem Heyndricks van Utrecht, op den 1 december 1524 uit Amsterdam gebannen, *op poene van syn oor aen een kack te spykoren, het welk hy self souden moeten afhalen.*

ende bastaert, also hy seide, waert up de Vrydachmaert gejusticieert up een scavot metten sweerde, ende syn lichaem ghehangen bute de Mudepoorte, han een potence, met eender ketene onder syn oxele; ende in de vierschare daer hi verwesen was, daer slouch men t'synder presentie, synen valschen seghele van bastaerde van Ghelderen in sticken.

« Item de huusvr. van Jan van den Brande hadde ooc sententie om den valschen eede ende van overspele, ende was gracelic gheantiert om t'heerlic gheslachte van Jan van den Brande, haeren man. Ende haer was gheordonneert eene tortse te draghen voor t'helich sacrament, ende in andere eerlycke beterynghe pecuniele. » (*Boek van memorien der stad Ghendt*, f° 414.)

[11.] BLADZ. 61.

(1530) « Den 29 in november was te Ghendt ter justicie brocht, ende verwesen eenen Joos de Backere, ruddere van den eleghen lande, up de Vrydachmaert, dewelcke was een seer devoot man, die den haermen seer gheduldich was, want hy deelde in synen levne allet ghoet dat hem jaerlicx overscoet, den haermen; nemaer syn usancie was dat hy leefde naer de leerynghe van der evangelie, dat men seyde dat hy was eenen lute-raen, ende dat hy leefde contrarye den mande-

mente van der K. M., zo dat hy met dien by de wet van sente Pieters durp, neffens Ghendt, dan of sententie hadde, van niet meer van ghelycke te doene. (De schryver bedoelt hier het eerste vonnis, krachtens welk zyne tong met een gloeiend yzer doorsteken was geworden.) Maer altyd persevererende in syne saecken, dat hy waert by den heer van Ghendt ghevanghen, ende volghende den voors. mandemente, danof syn sententie was by vrouw Margriete, ende den hove ghewyst te verbranden in asschen, *zo dat men van hem niet meer vinden en saude*, ende was alzo vulbracht up de Vrydachmaert binnen Ghendt; daer was een huuseken ghemaect van haut met eenen staecke, ende was an den voors. staecke ghebonden, ende een strop an synen hals, ende alzo verworcht, ende daer naer verberrent te pulvere in asschen. » (*Bouc van memorien der stadt Ghendt, berustende in de provinciale archieven, f° 278.*)

[12.] BLAD. 69 in de noot.

Sentence rendue par Louis comte de Flandre, qui maintient les abbesses et religieuses de la Biloke à Gand, en la possession et jouissance de deux tiers de la dîme de Wachtebeke; condamne à la prison plusieurs moines de l'abbaye de S. Pierre, qui avoient battu et injurié quelques religieuses de la Biloke, à l'occasion de la perception de cette dîme; condamne l'abbé et l'abbaye de S. P. en une amende

de 1000 liv. parisis envers les religieuses maltraitées et en une amende de 5000 liv. envers le comte.

La dite sentence publiée à Oudenarde, par Henri de Flandre, comte de Lode, en presence d'un notaire et temoins.

Original en parchemin, scellé des sceaux de deux comtes, et signé d'un notaire.

(INVENTAIRE de l'ancienne chambre des comptes du roi, à Lille, par GODEFROY, ad ann. 1327.)

[13.] BLADZ. 70 in de noot.

Straf van Yolenta Courtroisin.

Er is in den tekst gezegd dat het relaes der boetdoening en het arrest van het parlement daerop gevolgd, in de vorige uitgave van dit werk is medegedeeld geworden. Onze meening was altoen van deze stukken om derzelve wydloopigheyd, in de aenwezige uitgave, niet weder voort te brengen. Beter bedacht zynde, en deze merkwaardige gebeurtenis van veel belang beschouwende, voor de kennis der vroegere rechtspleging hier te lande, zoo werd de vermelding derzelve stukken, in dit opzicht, by deze vermeerderde uitgave onvermydelyk. — De aenteekeningen van wylen den heer J. F. van Hoorebeke, betrekkelyk *Yolenta Courtroisin en de Kasteleinen van Kortryk*, waernaer de tekst verwyst, zal achter gemelde stukken worden geplaetst.

Instrumentum de emendâ nobilis mulieris Yolentæ Curtrosinis, dictæ de Melnâ, propter hoc quod Christophorum de Roden, baillivum de Lettelhautem, officio suo fungentem, injuriaverat ac ipsamet baculo percusserat, anni 1396 mensis aprilis die quartâ.

« In Dei nomine amen. Adveniente die infrascriptâ quâ, de et super non nullis controversiis, quærelis et debatis inter religiosum in Christo patrem dominum Gerardum, permissione divinâ abbatem monasterii Sancti Petri juxta Gandavum ordinis sancti Benedicti, Tornacensis diœcesis, nomine ecclesiæ suæ, ab unâ parte, et nobilem mulierem Yolentam Curtrosinis, dictam de Melle parte ex alterâ, certis de causis ex parte ipsius nobilis mulieris ortis (ut tam in præsentibus clarè infrâ, quàm aliis litteris autenticis penes eundem dominum abbatem latentibus et extantibus declaratur), ad super eisdem quærelis, religiosi patris sententiam, dictum seu ordinationes (quibus ipsa nobilis mulier se supposuerat, ut etiam liquet per litteras super iis confectas custodiâque ipsius domini abbatis collocatas) audiendum, jam dicta nobilis mulier domicella Yolenta extitit assignata. (Memorata nobilis mulier pro demeritorum suorum excessû, et specialiter quia quemdam Christoforum de Roden, baillivum ipsius domini abbatis et ecclesiæ prædictæ in parochiâ de Lettel-

hautem Cameracensis diœcesis, in exercitione ipsius officii seu ut baillivum illud exercendo, injuriosè, vituperosè, et malè tractaverat, cum baculo, personaliter ipsamet eundem baillivum verberando. Pro quo enormi facto legitimè probato, ab hominibus feodalibus ipsius religiosi patris et ecclesiæ suæ sub amissione pugni sui, extra dominium ecclesiæ Sancti Petri prædicti ubilibet situatum, per spacium quinquaginta annorum, publicè, solemniter et judicialiter, infra metas dicti monasterii sancti Petri et in virstallio ibidem existente, die quadam juridicâ extitit relegata et bannita) ad ipsius banni remissionem, indulgentiam, et pacem ab eodem religioso patre obtinendas, in antedicto monasterio sancti Petri personaliter comparuit, decenti etenim comitivâ tam scutiferorum de nobili genere parentum, quam pedissequarum sibi associante. Existente igitur eadem nobili muliere in ecclesiâ sancti Petri prædictâ et adventum ipsius religiosi patris exspectante, ipse religiosus pater dominus Gerardus abbas, de suis aulâ et camerâ vestibibus ecclesiasticis, albis videlicet, et aliis ornamentis, et desuper choralis cappâ indutus, cum baculo abbatiali quem unus scutiferorum suorum ante ipsum deferebat, descendit, et infra missarum solemniam, ante majus altare chori ecclesiæ suæ, in quo conventus suus, in albis, divinum decantabat officium, se posuit, hominum utriusque sexûs multitudine copiosâ hinc

indè circumstante. Cujus quidem dicti religiosi patris abbatis, prædicta ipsa nobilis domicella Yolenta intendens adventum, de loco in quo expectaverat se transferens, præcedentibus famulis suis et pedissequis subsequentibus, il ulnis duorum nobilium scutiferorum, tenuè peplum dumtaxat supra caput tenens sine capucio, ipsius religiosi patris domini abbatis prædicti humiliter præsentiam accessit, et quamdam pelvim argenteam quam unus famulorum suorum ante ipsam portabat cum candelâ cereâ accensâ in eadem positâ, (et cui pelvi, pugnus figuraque mulieris, nec non arma dictæ nobilis mulieris domicellæ Yolentæ Curtrosinis, ac titulus seu superscriptio culpæ suæ et emendæ, in litteris notabilibus et grossis, in ipsius pelvis circumferentiâ depincta sunt, apponebantur, et apponuntur et luculenter ymaginantur) eidem domino abbati, in et pro emendâ facti supradicti, se curvando in humilitatis signum, offerebat, supplicans eidem, quatenus reatui suo factoque enormi prædicto in dictum baillivum, contemptumque ipsius domini abbatis et ecclesiæ suæ, per eam perpetrato, indulgere, bannumque suum remittere dignareret et vellet. Illicò autem ad mandatum ejusdem domini abbatis, Joannes de Vracht, baillivus hominum feodaliū ecclesiæ sancti Petri prædictæ, et in præsentia non nullorum hominum feodi dictæ ecclesiæ ibidem pro tunc existentium: scilicet no-

bilis et potentis honorabilisque viri domini Symonis de Linterne militis, Petri filii Symoens, Johannis de Schaghe, Symonis Parys, Henrici Maech et Wilhelmi Drieghe, eandem nobilem interrogavit domicellam Yolentam: si præmissam emendam fecerat pro et ex eo quod Christoforum de Roden baillivum ipsius religiosi patris et ecclesiæ suæ prædictæ, et tamquam baillivum ejusdem, officiumque suum exercendo ac pro causâ sui dicti officii, cum baculo verberaverat et aliter procuraverat malè tractare? Quæ nobilis domicella altâ et intelligibili voce respondit, quod ea ex prædictis reatû et culpâ fecerat ante notatis; petitâque autem veniâ eadem, et reatûs prædicti factâ confessione, ipse religiosus pater dominus Gerardus prædictus, oblatam sibi pelvim cum candelâ ardenti cereâ, ante ipsum altare pendere fecit prius et antequam ipsa nobilis mulier à loco oblationis ipsius pelvis et veniæ petitæ, se removeret; et deindè benignè dictæ nobili mulieri gratiam fecit indulgendo, et bannum remittendo prædictum: quas gratiam, indulgentiam et remissionem idem Johannes de Vracht de majori altare ut supra, publicè circumstantibus intimavit, ac prædictos homines feudales nec non dominum Martinum de Moro presbyterum notarium publicum ut dicitur, invocavit in testes, et de eodem notario instrumentum nomine et ad opus dictæ ecclesiæ sancti Petri, postulavit; qui homines feudales et nota-

rius prædicti , iteratò ipsam domicellam nobilem Yolentam requisiverunt : si sibi placeret quod super ibidem per eam gestis , actis et confessatis , testimonium perhiberent veritati ? quæ , benevolâ facie et ultrò respondit : quod sic. Super quibus , ut prius , dictus Johannes de Vracht testimonia prædictorum invocavit. Pacificatâ verò dictâ nobili muliere , et , pro tactis , domino abbati et ecclesiæ suæ reconciliatâ , ipsæ partes : religiosus pater dominus abbas prædictus cum suis familiaribus , hominibusque feodalibus et domino Martino de Moro , et sæpe dicta nobilis mulier domicella Yolenta cum suis scutiferis et pedissequis nec non Christophorus de Roden supra nominatus , quamdam capellulam beati Benedicti , in dictâ ecclesiâ sancti Petri versus claustrum sitam , intraverunt , magnâ hominum sexûs utriusque multitudine de foris exstante , et per cancellos , cardines et januam ipsius capellulæ respiciente et ibidem fienda auscultante. Quibusque sic insimul congregatis , Johannes de Vracht prædictus et de majori altare ut supra , ipsius domini abbatis verba altâ voce retulit et recitavit : quod , licet veraciter dicta domicella nobilis Yolenta ecclesiæ sancti Petri , de injuriis sibi ecclesiæque in personam baillivi ejusdem ecclesiæ et ut baillivo illatis esset reconciliata , ipsius tamen religiosi patris domini abbatis prædicti esset ut est intentio , quod personæ ambæ : videlicet domicella nobilis Yolenta

et Christoforus de Roden *ut Christoforus*, et non *ut baillivus*, in pace forent, et in bonâ ac firmâ manerent tranquillitate, et sic ipsos: domicellam nobilem et Christoforum per sententiam, dictum et ordinationem ejusdem domini abbatis (quibus etiam in hijs se supposuerant) in pace pronuntiavit permansuros: contrarium faciens, et ex tunc pacis violatorem et pœnæ amissæ mille lib. parisiensium incursores, expressè pronuncians. In cujus quidem concordie et pacis reffectæ signum, domicella Yolenta prius ipso Christoforo, et deinde Christoforus ipse, dictæ nobili mulieri domicellæ Yolentæ Curtrosinis, manentes insimul, *quamdam virgam ligneam albam, quam idem Johannes de Vracht in manu suâ habuit, tangentes*, petiit et petierunt: ampliorem autem seu ulteriorem emendam circa scilicet personas dictæ domicellæ nobilis Yolentæ et Christofori tangentes, idem religiosus pater ad suæ voluntatis libitum, reservavit pronunciandam, sub violatione pacis et pecuniarum pœnis ante dictis. Tunc notationem testimonii a dictis hominibus feodalibus et domino Martino tamquam notario publico, idem Johannes de Vracht nomine dictæ ecclesiæ sancti Petri, super præmissis repetiit cum instantiâ non semel sed pluries; cui requisitioni et repetitioni, iidem homines feudales et notarius, de consensû dictorum domicellæ nobilis mulieris Yolentæ et Christofori, acquieverunt, et super eisdem omni-

bus et singulis, eadem die infrascripta quæ tertia erat feria in paschalibus, coram eis agitatis, gestis. factis, oblatis, petitis, indultis, pacificatis et alias quovis modo ventillatis, promisserunt perhibere testimonium veritati, signum solitum, subscriptionem et sigilla, instrumentis seu litteris indè conficiendis apponendo loco et tempore opportuno. Super quibus verò omnibus suprascriptis, a me notario publico infrascripto, petitum est publicum instrumentum sub adstantium testimonio personarum. Actum locis et horâ præallegatis. Anno a nativitate Domini MCCC nonagesimo sexto, quartâ die aprilis indictione quartâ. Pro jure perpetuo inter duos: Bonifacium appellatum nonum ut successorem Urbani dicti sexti, dum vixit, et Benedictum nuncupatum tertium decimum ut successorem domini Clementis dum vixit septimum nominatum; *scismate in sanctâ Dei ecclesiâ, proh dolor! regnante*. Præsentibus ad præmissa honestis viris magistro Johanne Carpentatori Pariseis in artibus licentiato et Leyns van Lansweerde seniore, testibus Tornacensis et Trajectensis diœcesis ad hoc vocatis et specialiter rogatis.

Et ego Johannes Bargh Tornacensis diœcesis publicus apostolicâ et imperiali auctoritate curiæque episcopalis Tornacensis juratus notarius, dictis pelvis oblationi, veniæ petitioni, gratiæ concessioni, ac banni remissioni, nec non Johannis de

Vracht recitationibus, hominumque feodaliū et dicti domini Martini requisitionibus præfatæ nobili mulieri factis, et ejusdem nobilis mulieris responsionibus, et in capellulâ prædictâ pacis reformationi, cæterisque omnibus et singulis suprascriptis cum dictis testibus vocatus, specialiter interfui; et cum ea sic fieri vidi ac audiui, præsens publicum instrumentum manû alienâ scriptum, aliis me occupato, exindè confeci, signo meo solito signavi et me subscripsi eidem, in testimonium omnium prædictorum rogatus. (*Excerptum ex antiquo cartulario.*)

— Men heeft hier boven gezien (bladz. 70) dat deze *amende honorable*, de groote pracht met welke die geschiedde, en vooral het zoo vernederend gedenkteeke daervan gemaekt, (hetgeen bestond in een zilveren bekken, waerop eene vuist, het portret en het wapen der boetedoenster waren afgebeeld, en in de kerk ten toon was opgehangen) aenleiding hadden gegeven tot een proces, door de raden-fiscael tegen den abt van sint Pieter ingesteld, wegens het te buitengaen van zyne macht, als zynde deze verandering in de uitgesprokene straf geschied tegen de hoogheden en voorrechten van den grave van Vlaenderen.

De raed van Vlaenderen hield destyds zyn verblyf te Ryssel; de abt werd aldaer gedagvaerd, om zich te zien verwyzen in eene boete van 2000 no-

bels 's heeren profyte; te zien en hooren bevelen daerenboven, dat gezegd praelteeken zoude geweerd en vernietigd worden. De prelaet bracht hiertegen in, dat hy den uitgesproken ban had kunnen veranderen in eene *amende honorable*, zoo als dit gebeurd was, en dat zyne voorgangers van dit recht meermalen gebruik hadden gemaakt. Dan de zaek in staet van wyzen zynde gebracht, begaven zich een deel der leden van den hove binnen de stad *Aelst*, releverende van het keizerryk, en zich aldus bevindende buiten het ressort van het parlement van Parys, waeronder het graefschap van Vlaenderen alnog behoorde (*), om het arrest aldaer uit te spreken. Hetzelve, gelyk men zich lichtelyk kan voorstellen, was den abt niet voordeelig. Het hof verwees hem in eene boete van 200 nobels, en beval de wering en vernietiging van het gedenkstuk, dat alzoo verdween.

De abt, aen wien dit arrest beteekend werd, beweerde, en met reden, dat de uitspraak van het gewysde binnen de stad *Aelst*, *in fraudem legis* was geschied, en alleen uitgedacht om hem van zyn beroep tot het parlement van Parys te berooven, en stelde niettemin zyn appel tot die hooge vierschaer in. De graef, van zynen kant, compa-

(*) Men weet dat het graefschap van Vlaenderen maer eerst van het ressort van het parlement van Parys, door het tractaet van Madrid van den jare 1526, afgescheiden werd.

reerde niet, en nu won de abt ook zyn proces. Dan van het gedenkstuk werd niet meer gesproken.

Dit arrest is van den volgenden inhoud:

« KAROLUS Dei gratiâ Francorum rex , universis præsentibus litteras inspecturis, salutem. Notum facimus quod , cum dilectus noster, abbas monasterii sancti Petri juxta Gandavum in Flandriâ , in nostrâ parlamenti curiâ, contra carissimum patrum nostrum ducem Burgundiæ, comitem Flandriæ et Arthesy, proponi fecisset quod, licet dicta ecclesia sit et fuerit una de notabilioribus ecclesiis comitatûs Flandrensis, per prædecessores nostros Franciæ reges magnificè, notabiliter et ab antiquo, præsertim ante erectionem patriæ Flandrensis in comitatum, fundata, et variis juribus, nobilitatibus, prærogativis, præeminentiis, terris, villis et possessionibus in dictâ patriâ dotata, in quibus ipse abbas et conventus ejusdem monasterii soli et in solidum habuerunt, et habere consueverunt omnimodam justiciam, altam scilicet et mediam et bassam, baillivumque et homines feudales, scabinos et alios officarios pro ipsis justitiâ juribus et possessionibus, in et sub resserto et superioritate nostris regendis, exercendis et gubernandis; et inter suas prærogativas et nobilitates, quadam prærogativâ et nobilitate, tam per se, quam suos prædecessores, a tanto tempore quod de ipsius

contrario hominum memoria non exstabat, pacificè et notoriè usus et gavisus fuerit dictus abbas: videlicet quod, si aliquis a terrâ et patriâ dictorum religiosorum per eorum baillivum, homines, aut scabinos, banitus fuerat, idem abbas ejusmodi bannum pro bono justiciæ in emendas honorabiles convertere poterat et mutare. Hys tamen non obstantibus, procurator generalis dicti patrum nostri in dicto suo comitatû Flandrensi, ratione sive causâ certæ ymaginis et reparationis in prædictâ sancti Petri ecclesiâ per Yolentam *La Curtraisine*, dictam de Melle domicellam (quæ, nonnullis exigentibus delictis et injuriis per ipsam, in personam baillivi dictorum religiosorum, in eorum terrâ et jurisdictione de Lettelhoutem suum officium exercendo, commissis et perpetratis, a terrâ ipsorum religiosorum, per eorum baillivum et homines bannita fuerat ad perpetuam rei memoriam) appositæ pro emendâ honorabili (ad quam contemplationem, et ad requestam nonnullorum parentum et amicorum ipsius Yolentis, dictus abbas, hujusmodi bannum seu bannimentum converterat et mutaverat) præfatum abbatem, coram gentibus consilii dicti patrum nostri, per ipsum in suâ camerâ de Insulis ordinatis et deputatis, dicto procuratori patrum nostri memorati super præmissis responsurum convenire fecisset et adjournari. Coram quibus partibus hinc inde comparantibus, proposuisset ipsius patrum nostri

procurator jam dictus: prædictam representationem pro emendâ in dictâ ecclesiâ, et ex ordinatione dicti abbatis appositam, fuisse contra nobilitates et prærogativas dicti patruï nostri cõmitis Flandrensis: hoc contra dictum abbatem interprætando, et ob hoc conclusisset ad finem, quod idem abbas in summam mille nobilium, erga prædictum patruum nostrum, condemnatur, prædictaque repræsentatio demoliretur et amoveretur. Dicto abbate ex adverso proponente, quod ipse, ex régali fundatione, et per hoc subditus noster existeret, quodque utendo juribus et prærogativis dictæ suæ ecclesiæ, præmissa fecerat et ea tam per se, quam per suos prædecessores facere consueverat, et de hoc in possessione et saisiniâ fuerat: facta sua, si opus fuerat, probare offerendo, ac facta procuratoris nostri dicti patruï negando. Quæquidem gentes, partes prædictas, ad scribendum facta et rationes suas per modum memoriæ appunctassent, et certam diem eisdem, ad tradendum coram ipsis in prædictâ camerâ Insulensi dictas memorias assignassent; et in tunc fuisset processus, quod, prædictis scripturis per modum memoriæ pœnes dictam cameram Insulensem traditis, ac die ad audiendum jus, partibus assignata, *præfatæ nostræ gentes credentes ipsum abbatem a remedio appellationis excludere, ipso abbate inscio et ignorante, quandam sententiam, si sententia dici mereatur, in villâ de Alosto, a*

dictâ villâ Insulensi omninò separata et extra regni nostri metas situata, xxj die februarii anni Domini millesimo quadrigentesimo primo vel circiter, protulissent, per quam prædictum abbatem (omissâ declinatoria per ipsum proposita et veritate factorum per ipsas partes propositorum minimè inquisitâ) in summan ducentorum nobilium erga prædictum patrum nostrum ducem Burgundiæ comitem Flandriæ condemnassent, ac prædictam representationem demoliri et amovere ordinassent. De quâ quidem summâ præfatus abbas, statim quod ad sui noticiam devenerat, ad nostram prædictam parlamenti curiam appellasset, et adjournamentum causâ appellationis obtinuisset ac exequi fecisset ad dies baillivæ Ambianensis nostri parlamenti ultimo præteriti. Quâ appellatione non obstante, sed contra ipsius tenorem attemperando, gentes et officarii dicti patrum nostri, temporalitatem dictorum religiosorum usque ad dictam ducentorum nobilium summam expletassent et occupassent, ac plura alia gravamina et excessus, prædictis abbati et ecclesiæ sancti Petri ex regali fundatione ut præfertur existenti, intulissent; quibus diebus advenientibus, præfatus abbas se debitè præsentassent et comparuisset adversus patrum nostrum antedictum: potissimè xxii^a die januarii anno Domini M CCCC secundo (ipsi patrum nostro tamquam pari Franciæ pro suis causis litigandis et expediendis assignata, et

antea publicata, cum de causis suis et de prædictâ bailliviâ Ambianensi ordinariè agebatur) quâ die præfatus patruus noster, tam in dictâ curiâ nostra quam ad hostium dicti parlamenti cameræ, per Radulphum de Gargys hostiarium ejusdem, ut moris est, evocatus, non comparuisset nec alius qui pro ipso occupare ac se gerere et procedere vellet in dictâ appellationis causâ: quinymo magister Jacobus Servas, ipsius patrum nostri in dicto nostro parlamento procurator, super hoc, die ipsius curiæ præcepto, accersitus et summatus, eidem nostræ curiæ exposuisset, quod de dicta causa non erat oneratus nec se præsentaverat pro eodem. Qua propter memoratus abbas defectum contra patruum nostrum sibi dari, et exindè certam utilitatem eidem adjudicari ac provisionem fieri per dictam nostram curiam petysset et cum instantiâ postulasset. Quæ quidem curia nostra, cum maturiore examine procedere volens, in hac parte ordinasset et appunctasset: quod dictus abbas pœnes dictam nostram curiam, sua adjorna-
menta et expleta, ac litteras et munimenta de quibus se juvare vellet, unâ cum ejus requesta in scriptis super defectû et provisionibus, quas sibi fieri et concedit petebat, traderet; ipsis autem traditis, et per dictam nostram curiam visis, ac consideratis diligenter omnibus considerandis, præfata curia nostra, prædicto abbati, dictum defectum per eum contra patruum nostrum præ-

libatum ut præmittitur in dictâ appellationis causâ requisitum, concessisset, et litteras quarum vigore fuisset iteratò dictus patruus noster in dictâ nostrâ curiâ, ad dies prædictæ Ambianensis baillivæ nostri præsentis parlamenti adjornatus: prædicti defectûs utilitatem adjudicari visurus, ac ulterius super præmissis et ea tangentibus, si opus esset, processurus et factururus quod ratio suaderet: cum intimatione quod, sive ad dictos dies idem patruus noster compararet seu pro se alium mitteret sive non, præfecta curia nostra tunc, ad prædicti defectûs utilitatem judicandum, aut aliter procederet in hac parte prout esset rationabiliter faciendum, ipsius patrum nostri absentia non obstante. Quibus quidem diebus eidem patruo nostro ut præfertur assignatis advenientibus, et præsertim xviii^a die martii novissimè lapsi (quâ die de causis dictæ bailliviæ Ambianensis, et maximè de rotulo causarum ipsius patrum nostri in diario agebatur) idem patruus noster, contra dictum abbatem se minimè præsentassent nec (licet, in dictâ nostrâ curiâ, et ad hostium cameræ ejusdem, per Johannem Niaignier ipsius parlamenti nostri hostiarium, ipsâ die xviii^a prout alia evocatus,) comparuisset aut aliquis pro ipso, et ob hoc præfatus abbas, secundum defectum contra prædictum patruum nostrum, per dictam nostram curiam sibi dari et concedi instantissimè et ut antea requisisset, ac exindè talem sibi adjudicari utilitatem,

videlicet: quod, prædicta sententia si talis dici mereatur, nulla ac nullius valoris aut saltem tortionaria et iniqua diceretur et declararetur, et ut talis ac quidquid inde secutum extiterat, revocaretur et annullaretur, et ad hoc dictus patruus noster condemnaretur ac compelleretur, et aliàs idem patruus noster ab utilitate dictæ suæ sententiæ caderet et repelleretur, dicereturque et pronunciareretur, malè per dictas gentes suas judicatum et benè per dictum abbatem appellatum fuisse; ac, faciendo id quod fecisse debuissent eadem gentes, quod ab impetitionibus et demandis procuratoris ipsius patruui nostri, dictus abbas absolveretur; et insuper quod, omne id-quod, prætextu prædictæ sententiæ, per gentes et officarios sæpe dicti patruui nostri a dicto abbate perceptum et levatum extiterat, suæque temporalitas sibi ad plenum redderetur et restitueretur, ac quod in ejusdem abbatis dampnis, interesse et expensis, præfatus patruus noster condemnaretur, aut alia talis sibi adjudicaretur utilitas, qualis discretionis dictæ nostræ curiæ videretur secundum stilum et communem observantiam ejusdem curiæ, pluresque rationes et facta ad hæc allegando. Ipsa verò curia nostra postquam dictum abbatem, ad tradendum pœnes ipsam, suas litteras, defectum, adjornamenta, expleta et alia munimenta de quibus se juvare intendebat, appunctasset; visis prædictis litteris, defectu, adjornamentis et munimentis pœ-

nes eadem curiam nostram traditis, consideratis etiam et attentis diligenter omnibus circa præmissa considerandis et attendendis, et quæ dictam curiam nostram in hac parte movere poterant et debebant, præfata curia nostra dicto abbati, secundi defectûs adversus dictum patrum nostrum, per arrestum, adjudicavit et adjudicat utilitatem: videlicet quod idem patruus noster comes Flandrensis ab utilitate dictæ suæ sententiæ ceciderat et cecidet; et per idem arrestum præfata curia nostra, dictum patrum nostrum ad reddendum et restituendum abbati supradicto, omne id quod ex parte ipsius patrum nostri, prætextû seu virtute prædictæ suæ sententiæ ab eodem abbate seu ejus bonis captum extitit et levatum, ac in expensis ejusdem abbatis condempnavit et condempnat. supradictâ expensarum taxatione curiæ nostræ memoratæ reservatâ. In cujus rei testimonium præsentibus litteris nostris jussimus apponi sigillum. Datum Parisijs in parlamento nostro xxj. die juny anno Domini millesimo quadrigentesimo quarto et regni nostri vicesimo quarto (*Excerptum ut supra.*)

Over Yolenta Courtroisin.

(Aenteekening van J. F. Van Hoorbeke.)

« Onder de voornaemste en rykste vlaemsche geslachten der middeneeuwen behoort voornamelyk dat der Kasteleyns van Kortryk gerekend te

worden , en welk men in de schriften des tyds aentrefte onder de uytdrukkingen van : *De Curtraco*, *van Curterike*, *van Corterycke*, *Courtroisin*, *Cortroysyn*, *van Dronghene*, *de Melna*, *van Melle* enz. De heer Goethals-Vercruysse heeft hier over wydloopig in zynen Jaerboek gehandeld. Ik zal my enkelyk over den tak welke zich in de 12de eeuw te Gend gevestigd had , wat uytbreyden.

» De gendsche Courtroisins volgden op de Heeren of Prinsen van Aelst , in de heerlykheyd van Drongen in 1165, na de dood van Thierry. (*L'Espinoy*, blad 249. Zynde anderzins wat hy verder aldaer schryft vol misslagen.)

» Elisabeth W^e en vrouw van Drongene , en tevens van Deynse , vermits zy , zoo als den Jaerboek van Kortryk getuygt , in 1232 de stichting van het hospitaal te Deynse bekrachtigde , gaf aen de abdy van Drongen , by haren uystersten wil , in july 1248, een jaerlyks inkomen van 60 schellingen vlaemsche munt (*Monetæ Flandriæ*), voor het doen eener jaergetyde voor hare ziel , zoo als de charte in de pastory te Drongen berustende getuygt ; by welken uystersten wil haer zoon Zegher (*Sigerus de Curtraco*) en zyne egtgenoote Adela van Wambrechies , dogter van Bernard , Ridder , (ziet *l'Espinoy*) tegenwoordig waren , en by welke gelegendheyd Zegher , die ging deel maeken van de 7de kruysvaart , aen de abdy kwytschelding dede van eene jaerlyksche haverrente aen hem verschuldigd. Hun

zoon Daniel volgde hem, als heer van Drongen, en was vader van den beruchten *Segher Courtroisin* waer van Froissart schryft, als zynde Baenderheer en den edelsten ridder van Vlaenderen.

» Deze Zegher die in de schriften des tyds, onder den naem van *Zegher van Curterike*, *Zegher Courtroisin* of *Zegher van Drongens* voorkomt, was heer van *Drongen*, dorp op de Ley, met eene voorname abdy door St. Amand gesticht, van *Melle*, (op de nederschelde, een uer van Gend,) en van *Herseaux*, en wegens zyn huwelyk met Jonkvrouw Elisabeth van Houte, vrouw van *Zeeverghem*, dorp op de opperschelde, ook heer van laetstgemelde parochie. Hy maekte deel van het vlaensch afgezantschap, welk Karel van Valois, graef Guy en zyne zoonen Robrecht en Willem, in 1300, naer Parys, tot het bewerken van den vrede met Philips den schoonen, vergezelde, en wierd aldaer, benevens het heele afgezantschap aengehouden en gevangen gezet tot Aviville in Beauce.

» Na zyne terugkomst in Vlaenderen, komt hy veelmaels in de chartres voor. — Hy was ook afgezant van graef Robrecht, te Parys.

» Na de dood van den ridder Willem Wenemaer, kapiteyn der Gentenaren, die in een gevecht tegen de Brugsche opstandelingen, den 15 july 1325, aen Rekeling-brug onder de mueren van Deynse, sneuvelde, wierd Zeger Courtroisin oppermar-

schalk van Gend benoemd, met eene jaerwedde van 26 ponden groote, de heer van Steenhuyse, ondermarschalk, de helft van gemelde som genietende.

» Vlaenderens nyverheyd in verschillende takken en wel besonderlyk in den wollen lakenhandel, gepaerd met den koophandel, tot het hoogste punt gestegen, zag zyne talryke bevolking gedurende de 14^e eeuw verdeeld in Engelsch- en Franschgezinden. Deze bevolking wordt ten onrecht by Lingard, Chateaubriand, en onze Nederlandsche schryvers, in *Democraten*, ook wel in *Demagogen* en *Aristocraten*, verdeeld. Tot de Engelsche party behoorde verre het grootste en het verlichtste deel der inwoners, (ingezien het leveren der engelsche wol en de verdere koophandels betrekkingen met dat ryk, het leven aen het fabrykwezen verschaft,) daer de graef aen het hoofd der fransche party was, en slechts een kleyn gedeelte zynen onderdanen onder zynen aenhang rekende.

» De vriendelyke betrekkingen tusschen Vlaenderen en Engeland sedert 1336 afgebroken zynde, verviel een groot gedeelte der gendsche bevolking tot aermoede, niet tegenstaende de groote sommen, welke de schepenen tot hunnen onderstand gaven. Hier op wierd te Brugge, den maendag voor St^e Amelberge-dag 1337, eene algemeene landsvergadering, in de tegenwoordigheyd van den graef gehouden, alwaer Zegher Courtroisin, na allen schyn, Vlaenderens belangen met kracht

bepleten hebbende, na het eyndigen der zelve aengehouden, en in het slot van Ruppelmonde gevangen werd gezet. Hy was beticht van met koning Edward in briefwisseling te zyn, hetwelk hy standvastig loochende. Niet tegenstaende de menigvuldige en krachtige vertooningen der Gentenaren by den graef, de tusschenkomst van hertog Jan van Brabant, de zendingen in het Artoysche by de gravin, en by den franschen koning te Compiègne en te Parys, de aengekleefdheyd die de Gentenaren aen den graef betoonden, met de engelsche uyt het land te verdryven, die onder graef van Derby en Hendrik Waller de Manny, ten getalle van 3,000 mannen den 10^{9^{der}} 1337 geland waren in Cadsand, en die Guy de Richebourg die aldaer het bevel voerde, gevangen en zyne krygslieden verslagen hadden, zoo wierd Zegher Courtroysyn, in schending der gendsche voorrechten, volgens welke niemand harer burgers van zyne natuerlyke rechters (de schepenen van der keure) mocht ontvremd worden, tot Ruppelmonde, den 21 maerte 1337 (ouden styl) onthoofd, en te Dronghen in O. L. V. kapel, onder 'éene zeer kostelyke verhevene tombe begraven, welke door de beelden-stormers in de 16e eeuw, vernietigd werd. Op de kopere plaet, met zyn afbeeldsel, welke de graftombe bedekte, las men onder andere: *Villa Gandensis tutor*. (Jaerb. van Kortryk, 2de deel, bladz. 48, en MSS. van den heer Van Heurne.)

» De wilkeurige dood van Zegher Courtroisin vervremde sterk de Gentenaren van den graef, die zich te Male meest hield, en eyndelyk door de graefsgезинden, die plunderden en moordden, beledigd zynde, tot opendlyke vyandlykheden overgingen, en onder het beleyd van hunnen opperhoofdman *Jacob van Artevelde*, den graef noodzaakten hunne voorrechten te eerbiedigen en Vlaenderen zoo te bestueren, als graef Robrecht zynen grootvader gedaen hadde.

» Zegher Courtroisin, heer van Drongen, liet dry kinderen na :

» 1° Elisabeth, getrouwd met Geerard Baronaige, heer van Moude (nu Moen by Kortryk), welke twee kinderen hadden, Jan en Zegher, beyde Ridders, waer van Jan, na zyns vaders dood, heer van Moen wierd, en zynen broeder Zegher, in 1348, jonkvrouw Catharina, weduwe van den beruchten *Jacob van Artevelde*, getrouwd had.

» 2° Zegher, die zich gedurende den oproer der Bruggelingen, tydens Nicolas Zannekin in 1327 en 1328 veelmaels aen het hoofd van een deel der gewapende gendsche macht, in de belangen van graef Lodewyk, te velde trok, begaf zich op het gevangen nemen van zynen vader in 1337, by koning Edward (*Chronicum Li muisis*) in Engeland, en werd door gemelden koning in de *Acta publica* van Rymer, de dato 8 mey 1338, zynen zeer lieven vriend genoemd. Hy bestem-

pelde onder de Ridderd, den 3 dec. 1339, de unie van Vlaenderen en Brabant, onder den naem van *Zegher van Drongen, heer van Melle*, zynde hy zynen vader in deze heerlykheyd opgevolgd, gelyk ook zynen vaderlyken oom, Daniel van Drongene, zulks onder de schildknapen dede.

» Tydens het beleg van Calais in 1347, wierd hy opperveldheer of kapiteyn van het gendsch district verkooren, en legerde zich te Cassel, alwaer hy het opperbevel over de vereenigde vlamingen voerde, en op 8 juny 1347, door Jan, hertog van Normandien, zoon van Philips de Valois wierd aengegrepen en bestormd (*Excellente kronyk van Vlaenderen*, in MSS.), welken aanval der franschen hy met groot verlies voor hun terug dreef. Hy had aldaer tot onderbevelhebbers zynen neef Jan Baronaige en den heer van der Woestyne, by welke gelegenheyd Gillis Rypegeerste kapiteyn of *beleedere* der gendsche wevers, de franschen met *zyne veldstukjes* (ribaudekine) vervolgde, (*Gendsche stadsrekeningen*). Dus dat de Gentenaren mogen gerekend worden onder de eerste volkeren, die het buskruid in het open veld gebruykt hebben.

» Zegher was getrouwd met jonkvrouw Marie van Landeghem, en liet zeven kinderen na, waer onder Willem, Zegher en YOLENTE. Wordende na zyn overlyden, den ridder Jan Baronaige voogd

over dezelve gesteld den 27 mey 1354 (*Register van schepenen van ghedeelte van Gend.*)

» Zyne weduwe hertrouwde met den ridder Lodewyk van de Walle (*l'Espinoy.*)

» 3° Catharina, welke trouwde met Jan, zoon van den beruchten *Jacob van Artevelde*, en aen haren man de heerlykheyd van Drongen overbracht, zoo als de preuven van het geslacht van Vaernewyck, door onwederleggelyke acten, bewyzen. Zynde desen *Jan van Artevelde* door *l'Espinoy*, Suyero ende andere schryvers, voor den vader van Jacob, ten onrechte aengeteekend.

» Willem Courtroisin, zoon van Zegher en van Marie, vrouw van Landeghem, trouwde met Joanna Vilain (*Duchesne, Maison de Gand, f°. 387.*) Hy stierf jong, waer op de heerlykheyd van Melle aen zynen broeder Zegher overging, die in huwelyk trad met Clara de Masmines, eene der voornaemste gendsche en vlaemsche familien, waer van eenen der Steenen of Hof, naest Jacob Arteveldes huys bestond; zynde deze, weduwe geworden, weder hertrouwd met Philips, heere van Erpe (by Aelst) zoon van Wautre, ridder, en van vrouw Catharina van Artevelde. (*l'Espinoy, f° 266.*)

» *Yolenta Courtroisin* of van Melle, haer zelfs geworden zynde, ontving den 21 april 1365, van haren voogd, Jan Baronaige, voor haer deel in juweelen 152 mark zilver, eene goude bruyd-kroon,

2 peerden , 15 bedden , en wat'er toebehoord , en 136 ellen gebleekt lynwaed. (*Boek van scepenen.*) Zy trouwde driemaal , namelyk met :

» 1°. Ryckaert van Steeland (*Duchesne* f° 387.)

» 2°. (Nota te vinden , zoo ik gedenke , 't zy in *Duchesne* of in de *Flandria illustrata* ; evenwel is my onder de hand niet gekomen.)

» En 3°. Othon de la Barre (bygenaemd *Tiercelet*) die , jong zynde , Pieter de Lusignan , koning van Chypres , vergezelde in Italien , en aen Froissart te Ferrarre , van wegens gemelden koning , in 1368 , 40 ducaten overhandigde (*et me delivra à Ferrare, sire Tiercelet de la Barre. POÉSIES DE FROISSART.*) Othon was by de begrafenis van Lodewyk van Male te Ryssel , zoo als by Froissart te lezen is.

» Yolenta Courtroisin stierf den 21 maerte 1422. Zy was vrouw van Herseau. (*Jaerboeken van Kortryk* , 2de deel ; bladz. 135.)

» In de *Flandria illustrata* , Tom. III , f° 58 , vindt men het *Castellum* van Herseau afgebeeld (de wapens der familie Baronaige , en die der Kasteleynen van Kortryk , zich ook op de plaet bevinde) wordende op het blad 58 over de afstammelingen van Otho en Yolenta gehandeld. Gedurende de godsdienstige beroerten der 16de eeuw , was Ferdinand de la Barre , ridder en heer van Mouscron , hoogbailliu van Gend ; hy wierd door François de la Kethulle , als sterk den spaenschen

aenhang genegen zynde, gevangen gezet, en stierf na dat hy 13 maenden gevangen was geweest in het princenhof te Gend 29 9bris 1578 en wierd te Mouscron begraven. Zynen zoon en zynen kapellaen wierden alsdan in vryheyd gesteld.» (*Gendsche geschiedenissen*, 2 deel, bladz. 78.)

[14.] BLADZ. 83.

UITTREK uit den Witten-bouc. C. *berustende in de archieven der stad Gend*, f° 10.

Dit syn de Peelgrimagien (*).

T ^r Seleghe Kerst bi Ghendt.	L.	0	0	12
T ^r ons' vrouwe te Valueert.		6	0	0
Te sente Jacops in Galissien.		12	0	0
Te Groten Rome.		12	0	0
Te Rutsemadoen.		5	0	0
Te Sente Juliens ten Bryden.		4	0	0
Te Vendome.		4	0	0
Te Sente Simoens, bi Parys.		0	40	0
Te Sente Martins, te Tours.		3	10	0
Te Sente Katherine te Roen, in Normandien.		0	40	0
Te Sente Joes.		0	20	0
Te Sente Loys, te Noyoen.		0	30	0
Te Cyssoen.		0	30	0
Te Dornike.		0	10	0
Ter Traillien, te Ricele.		0	10	0

(*) De lyst is gehouden in ponden, schelen (schellingen) en deniers parisis. Eenige artikelen syn gebracht in ponden grooten.

Te Sente Nicolaus, in Warangeville.	L. 3 10 0
T'onser Vrouwen t'Aken.	0 20 0
Te Coelne, ten in Coninghen.	0 40 0
Te Trieren.	3 0 0
T'onser Vrouwen, te Puns in Averne.	5 0 0
Te Sente Marie Magdeleenen, bi Verdelay.	4 0 0
Ten Boenen t'onser Vrouwen.	0 20 0
Te Sente Eutropien in Putau (Poitou).	4 10 0
T'onser Vrouwe te 't Saerter (Chartres).	0 50 0
Te Sente Arnouds.	0 50 0
Te Sente Wouters ter Pontoysen.	0 40 0
Te Sente Sophy, in Constantinoble.	6 0 gr.
Te Sente Salvatoris in de Storie, (Asturie).	9 0 0
T'ons. Vrouwen, te Rontoevael.	7 0 0
Te Avingoen.	6 0 0
Te Sente Aldeberts Theghmonde in Holland.	0 40 0
Te Bordiaus, te Sente Michiels <i>daer de roede es</i> <i>daer God de helle mede brac.</i>	6 0 0
T'ons. vrouwe te Mussi, bi Chastillon.	3 10 0
Te Mussi l'Evesque.	3 10 0
Te Sente Jans, 't Amiens.	0 30 0
Te Sente Michiels in 't water 't Atrecht.	0 20 0
T'ons. Vrouwe te Karlepont, bi Noyoen.	0 30 0
Te Sente Lodewycs te Marsaillen.	6 0 0
Te Sente Nicolaus ten Oestenbaeren in Poelien (Polen).	18 0 0
Te Sente Michiels te Mongaergne.	} 15 0 0
Te Sente Bertelmeeus te Bonevente.	
Te Sente Andries in Salerne (tusschen S. Claus en Napels.)	
T'onser Vrouwe ter Pedegronte bi Napels.	14 0 0
Te Sente Marcs te Venegen.	8 0 0
Te Sente Cyre te Nevers.	4 0 0
T'ons' Vrouwe te Montoyse up vii milen Nevers	4 0 0

Te Sente Pieters benede Verzelay.	L. 4 0 0
Te Sent Lazarus Tavalon, in begin van Bourgoenge, up 111 mile Verzelay.	4 0 0
Te Sente Anthonis, bute Nevers.	4 0 0
Ter Kersen t'Atrecht (*).	0 20 0
Te Sente Gillis in Proventsens.	6 0 0
Te Sente Benedictus te Linden loe.	4 10 0
Te Sente Priveers te Dizize. (St. Dizier.)	
T'ons. Vrouwe te Sarclet up 3 milen Nevers.	4 0 0
T'ons. Vrouwe te Proyen, up 3 milen Douci in Nevers.	3 10 0
T'ons. Vrouwe te Confort up 3 milen mers le conte, in Nevers.	4 0 0
Te Sente Clements in 't gheberchte up 9 milen Lyons, sur Rone.	4 10 0
Te Sente Jans kinne te Avimos xvii milen boven Parys.	. . .
Te Sente Nichasis, te Riemen.	0 17 0
Ten heleghe bloede te Wilsenaken.	6 0 0
Te Sente Juliens le Man lx milen boven Parys.	6 0 0
Te Sente Maurisses te Angiers.	4 10 0
Te Sente Martins te Caudres, up de Lore.	3 0 0
Te Sente Benignes, te Dygioen in Bourgoinge.	4 10 0
Te Sente Bernffierds hoofde, te Cleervaus.	3 10 0
Te Sente Jans te Winans ten t'Saertherouse in 't lant van Savoye.	4 10 0
Te Basseville, ten t'Saertherouse bi Clemecy.	4 0 0

(*) Beter gekend onder den naem van *la sainte chandelle d'Arras*. Er wordt van deze kaers gesproken in een arrest van het parlement van Parys van den jare 1285, in dezer voege: *Juxta locum ubi candela Beata Maria est reposita, et ubi consuetum est a Deo multa miracula operari.*

T'ons. Vrouwe te Ansoere.	L. 3 10 0
Te Sente Pauwels te Lormen.	3 0 0
T'ons. Vrouwe te Sallebry.	5 0 0
Te Sente Maes (Thomas) te Cantelberghe.	0 40 0
T'ons. Vrouwe te Ruuslede.	0 0 5
Te Sente Luews bute Orliens.	3 0 0
Te Sente Andries in Scotlant.	10 0 6
Te Sente Fransoys Tassise.	8 0 0
Te Sente Mesine.	0 40 0
Te Sente Ambrosis te Milanen.	5 0 0
Te Sente Pieter.	7 0 0
T'ons. Vrouwe te Pise.	7 0 0
Te Sente Martins te Luke.	7 0 0
T'ons. Vrouwe te Walsinghe.	4 0 0
T'ons. Vrouwe en t'Sente Katholine te Lincole.	5 0 0
Te Sente Pieter te Lort.	5 0 0
Te Sente Emondsberghe.	4 0 0
Te Sente Pieters, te Pietersborch.	4 0 0
Te Douvere te St. Gillis.	0 40 0
Te Sente Niclaeus Terremude.	5 0 0
T'ons. Vrouwe Lincole.	5 0 0
Te Sente Jans te Beverlay.	5 0 0
Te Sente Thomaes van Erfoerde.	6 0 0
Te Sente Niclaeus in Arrestaen.	18 0 0
Te Cypp. (Chypre).	4 0 gr.
Te Mussi.	4 0 0
Te Sente Lauweriens te Venegen.	14 0 0
Te Sente Caryns, up vi milen ghulke also naer Coelne.	0 50 8
Te Eysterbach up vi mile Coelne.	0 55 0
Te Sente Joes te Walpenbghe up 2 mile coelne.	0 42 0
Te Sente Ayouls te Provyn in Sampaengen.	5 0 0
T'ons. Vrouwen te Jeuden, eene mile in gheen- side Conincsberghe.	12 0 0

Te Sente Kateline Laernaen 11 mille in gheen- side Conincsberghe.	L. 12	0	0
T'ons. Vrouwen te Stamen up 1 mile Colne up de Ryn.	0	42	0
Te Sente Eerbouds ieghe Colne over upden Ryn.	0	42	0
Te Sente Maternen ter Roederkerken, up eene alf mile Coelne up den Ryn <i>daer men den</i> <i>eersten wyn drynct.</i>	8	40	0
Te Sente Driaex up 111 milen Coelne in 't graef- scep van den Berghe.	0	50	0
Te Sente Werners te Bachernach.	2	0	0
T'ons. Vrouwe te Lubeke.	6	0	0
Te Sente Niclaus in Vierloset bi Reimen.	0	40	0
Te Sent Esperis te Rue, up de see boven Sent Joos, v mile.	0	24	0
T'ons. Vrouwe te Vrankevoerde.	4	0	0
T'ons. Vrouwe te Godsbuer.	4	0	0
Ten Berghe ter noet gods, up 11 milen Aken.	0	20	0
T'ons. Vrouwe te Cleri boven Orlens.	2	0	0
Te Sente Servaes te Maestricht.	0	17	0
T'ons. Vrouwe te Convalensen boven Colne x milen.	0	55	0
Te Sente Daniels up Bervelt.	0	2	0
T'ons. Vrouwe te Ghottiem.	0	4	0
T'ons. Vrouwe te Cusselyn bi Lubeke.	6	0	0
Te Sente Aelbrechts bute Dasike. (Dantzig)	9	0	0
Ten heleghe cruce te Stroemberghe.	7	0	0
T'ons. Vrouwe te Straasborch.	4	0	0
T'ons. Vrouwe te Basele 111 milen boven Colne Strasbourg.	3	0	0
Te Sente Marien Magdeleenen ter Spelunken.	6	0	0
T'ons. Vrouwe te Quelgeville te Fonteneels in Normandien bi Roen, up v milen naer.	0	50	0
Te Sente Offeraens t'Abbeville in Ponthieu.	0	30	0

Te Sente Ventselaers in Praghen , <i>up vi weken varen en keeren.</i>	L.	7	0	0
T'ons. Vrouwe te Reghensborch up de Denauwe.	6	0	0	
Te Sente Aelbrechts te Bresselau in Polane up de Odere de riviere.	8	0	0	
T'ons. Vrouwe te Righe xviii dachvaerde henen x dachvaerde boven der Oderen.	10	0	0	
Te Sente Morissin te Viane.	3	0	0	
Te Sente Martins te Menche.	3	10	0	
Te Sente Katheline te Grevenroden v mile bove Coelne.	0	45	0	
Ten Domme te Monstre up Westvalen ii dachvaerde boven Coelne.	3	0	0	
Te Sente Martens t'Orteghem.	10	0	0	
Te Sente Anastasien in Constantinopele.	6	0	gr.	
Te Sente Kateline te Mont Synay.				
T'ons. Vrouwe te Bessenson.	4	0	0	
T'ons. Vrouwe te Hulsterloe.	0	5	0	
Te Sente Momillens up thoe tusschen St. Oemaers en Watine.	0	15	0	
T'ons. Vrouwe te Vabre in de Wostine , te S. Willems in 't hertsche bisscopdom van Toulouze ende in het bisscopdom van Vabre up in dachvaerde Rutsemadoe. Canoenke reguliere, <i>ende men draghet daer houtine scoen al't land dore</i> (*).	10	0	0	

(*) Er is ergens aengemerkt dat de eerste kennis der aerdrykskunde ons door de pelgrims is aengebracht; nog was deze wetenschap in de XIIIe eeuw maer zeer weinig gevorderd, terwyl uit het *Spicilegium d'Acheri* gezien wordt, dat omtrent dien tyd, de moniken van *Ferrières*, in de diocèse van Sens, niet wisten dat er in Vlaenderen eene stad was, *Doornik* genaemd, en dat het aen de religieusen van St. Marten in deze laatste plaats even onbekend was waer *Ferrières* liggen mocht. Eene sake de beide kloosters rakende, en die eene onderhandeling of gemeen-

Te Sente Thomas in Yndien in 't keysericke			
Meze up in dachvaerde Cathay.	L.	16	0 0
Te Sente Pieters te Warendin in Ongerien.		15	0 0
Te Eggremort, boven Avingoen.		7	0 0
Te Sent Servins te Tholouse.		10	0 0
T'ons. Vrouwe te Serdenay bi Damas.		7	0 gr.
Te Sente Hubrechts te Bottelsteine xviii milen			
boven Coelne, te Wesvale.		0	50 0
Te Sente Stevins up te Dunouwe in Weenden			
lant daer Theuca legHet.		13	0 0
T'ons. vrouwe te Miren ten Rodenberghe.		0	5 0
Ten helighe cruce t'Orliens.		3	0 0
T'onser Vrouwe te Cameraen.		0	15 0
Ten helegen cruce t'Assche.		0	7 0
T'ons. Vrouwe te Halle.		0	8 0
Te sente Lamberechts te Ludeke.		0	15 0
T'ons. Vrouwe te Berbieres.		0	24 0
Te Sente Cornelis Tynden.		0	20 0
Te Sente Michiels ten Netelen.		0	15 0
Te Sente Reikers in Pontiu.		0	28 0
Te Sente Eeuwouts in Elzaten.		5	0 0
Te Sente Cristenen in Toschanen.		7	10 0
T'ons. Vrouwe ter Veinstersterre.		13	0 0
Te Sente Willems in Galissien.		13	0 0
Te Sente Ledenaerts in Lymoge.		5	0 0
Te Sente Pieters te Thoroud.		0	10 0
Te Sente Anthonis te Bursabeke.		0	5 0

saemlyke byeenkomst vereischte, noodzaekte deze geestelyken elkander op te zoeken, en ten einde als boven een rechterlyk onderzoek te doen; nog was hetzelfde vruchteloos, en het was maer zeer gevaltig dat het ge-weten werd. (*Herimannus abbas, de restauratione St. Martini Tornac. apud d'Archeri, Spic. vol. 12, pag. 400.*) Zie ook ROBERTSON, *Introd. à l'hist. de Charles-quint, Part. 2. pag. 283.*

Te Sente Lauwereins te Zelzaten.	0	3	0
Te Sente Genovefa te Parys.	0	40	0
Te Sente Olfis te Dronte in Noortweghen.	12	0	gr.
Te Sente Arnouts te Mets in Loreine.	4	10	0
Tonser Vrouwe ten roeden leeuwe.	.	.	.
Te Sente Jans in Angelyn.	4	0	0
Te Sente Fyacles in Bruye.	0	40	0
Te Sente Antonys in Vyanoy.	3	10	8
Te Heleghe sacramente t'Herkenrode.	0	12	0
Tons. Vrouwe te Lucerne.	6	0	0
Tons. Vrouwe te Spire up de ryn.	3	0	0
Te S. Lauwereins in Geneven.	7	0	0
Te S. Gerys te Camerike up den Berg.	0	0	15

(Witten-bouc, f 10.)

[15.] BLADZ. 85 in de noot.

RECHTEN EN COSTUMEN VAN ANTWERPEN.

Van den Scene.

« ART. VI. Ende nadien dat by vrienden ende magen ter wedyrsyden by toedoen van de kieseluyden, de communicatie dienende tot accorde, soo verre zyn ghecomen, dat d'arbiters syn, nopende den soene, voetval ende soenpenningen vereenicht, soo sluyten de selve arbiters onderlinghen, waer ende wanneer men den voetval doen sal, daerin der dooder-syde competeert de keuse, daer van men den Roeydrager oft synen gesworen clerck moet kennisse doen, om goedstyds dien volghende het soenstuck te moghen maeken.

» ART. VII. Ende ten bestemden tyde soo comt uyt een camer daer naest bequaem wesende, de misdadiger in syne lyne laken, haervoets ende blootshoofs, met den halm, dat is een stroyken, in syne gevoude handen, oft

ten minsten in syne kleederen, met eenen halm in syne handen, blootshoofs, soo wanneer dat sulcks is by den arbiters overcomen, synde altyds gheaccompagneert met den Roeydragher, hebbende de langhe roede in syn handt, ende over beyde syden met eenen van de arbiters blyvende stillestaen, ende daer teghens over, soo verre men den clerck ghevoeghelyck mach hooren spreken, staet de montsoender en de vrienden van der dooden zyden, ghecleet met rouw-cleederen ende rouw-capruynen op den hoofden, ende tussehen de partyen omtrent dry oft vier schreden teghen over den misdadigen, staet de clerck ende begint de vrienden aen te spreken, liggende alsdan de misdadige op syne knyen, ende *bidt ootmoedelyck de vrienden van den afstygigen vergiffenisse om de passie ons liefs Heere Jesu-Christi wille*, brengende daer alle ootmoedighe manieren van bermhertelyck te bidden soo hy best can; *biddende ten lesten om te hebben van de vrienden een teeken van bermhertigheyt, een werff, tweede werff, off derde werff.*; ende het teeken ghesien hebbende, comt de langhe roeden met den misdadigen nader, ende bidt wederom de clerck soo bermhertelyk als hy best can, tot de derde reyse: ende dan comt de misdadige ende by oorlove, ende teeken van den vrienden, cust den montsoender aen syn mont; ende alsdan soo leest den ghesworen clerck uyt den gheschifte het *Soenstuck*, daer van hy oock moet houden behoorlycken registre.

» Art. VIII. Dit sulckx volbracht synde, soo band de Roeydragher den voorschreven soene met eenen soenvrede inder manieren hier naer volgende:

» Hoort goede mannen, hoort wat ik hier ghebiede van myns Ghenadigs-Heeren, en van der Stadt-weghen:

» Soo ghebiede ick hier ban en vrede van uwes vaders ende uwes moeders weggen, van uws broeders ende van uws susters weggen, van uws ooms ende moeyens we-

ghen, van uwe neven ende nichtens wegghen, ende van allen den genen die van bloetswegghen aenleven mogghen, het sy gheboren oft gheboren soude mogghen worden, alsoo verre den wint wayet en den regghen sprejet (*). Soo ghebiede ick ban en vrede eenwerff, ander-werff, derde-werff, viermael overrecht, dat gy den een den anderen hier en boven niet en misdoet, noch doet misdoen in woorden noch in wercken, heymelyck noch openbaerlyk, by u selven, noch by iemanden anders; ende oft gy hier en boven yet misdoet oft deet misdoen, dat soude syn op soenbrake ende vredebrake, ende daer over soude men van wegghens ons G. Heeren des Hertoghs van Brabant, rechten ofte doen rechten, ghelyck men over eenen soenbreker ende vredebreker schuldich waer te rechten, nae den ouden landt-rechte.

» Aen de ommestaenders ghedraghe ick my, dat ik den vrede aldus ghedaen ende gheboden hebbe. » (CAP. XXII.)

=

Hoe men zoendt naer de Costumen van Aelst.

« Dit es de maniere hoe Wouter Joorys ende zyne twee kindere verzoenden, ende cusseden den paix van der doot van Willeme Stinckele, ende was ghedaen ter steerten in

(*) Het formulier van den grooten eed, welke in vroegere tyden by het aenvaerden van ambten en bedieningen moest worden afgelegd, was in vele plaatsen, in gelyke bewoordingen, ten naesten by, opgesteld.

« Ende dan leggen die schepenen de twee voorste vingeren op het cruyts en sweiren: *Dat en sal ik niet laten, om vader, om moeder, om suster oft broeder, om nichts oft neve, om giften oft gaven, oft om egheenderleyde noot, noch om de vraese van de doot; Soo wille ick dat my Godt helpt, syne gebenedyde Moeder ende alle Gods lieve Heyligen.* » (Costumen van Reusel, *Proëmium*.)

den pand 's woendaechs xvii dach in meye in 't jaer 1487.

» Eerst was de dachvaert bi den zegghers van den zoendinghe gheleyt ten vorsc. daghe ter steerten. Ende dat was gelaten weten beede de partijen.

» Daer waren bi vii scepenen van Aelst ende xj mannen van Leene van den Steene t' Aelst, metgaders den bailliu ende den meyer van Aelst.

» Beede partijen met hueren vrienden ende maghen quamen ter voors. plecke, ter hueren daer toe ghestelt, ende daer was elcke partie a part ghelezen 't zoendinc en deden wetteliken zekren.

» Ende alst al commen was, doe ghinghen de mesdagighe in de kercke ende ontleeden hen alle drie in huerlieder linen cleeden, ende de montzoendere met zinen vrienden ghinc staen in 't hende van den pande. De bailliu van Aelst brochte gheleet den oepenbaersten haerschuldeghen (*), van den faite, te wetene, Martene Joorys; Jan van Belle zweert-dragher ende een scepene brochten Woutren, ende de meyer ende een scepene brochten Joris, alle drie d'een d'andre volghende. Ende als zy in den pand ghetorden waren, doe knielden zy alle drie neder ende leyden huere handen te gaderen. De bailliu zeyde overlunt aldus: *Ziet hier, Heinric Ghysels, hier syn Martyn Joorys, Wouter Joorys, ende Jooris Joorys ende huere vrienden ende maghen; zy bidden u ende woen vrienden ende maghen omme de bittere doot, die onse lieve heere God starf an 't hout des cruceu up den goeden vrienddach omme onseralve wille, dat ghy hemlieden wilt vergeven de doot van Willeme Ghisels woen broeder was, behouden altoos alle besprokene voorwaerden, want hemlieden de selve doot bitterlike leet es, ende eeuwelic wesen sal, tot dies zy gode*

(*) BAERSCHULDIG. *Manifeste vons. XII.*

ende u, daer af ghedaen zullen hebben. Ende doe stonden zy op ende werden gheleedt tot ontrent de midde-waert van der plaetse daer zy weder knielden. Daer zeyde de bailliu weder als boven anderwarf. Doe stonden weder op, ende worden gheleedt tot bi den voete van den montzoendere, zy knielden weder, ende daer zeyde de bailliu als boven derdewaerf; ende dat gedaen, doe stonden zy up ende custen den montzoendre an zine wanghen, deen vooren dandre, ende de derde naer.

» Item dit ghedaen wesende ghingen de voors. mesdagige staen ontrent eene scherde (schrede) van den montzoendre, ende doe maende de bailliu van Aelst den mannen van den rechte ende zeyde: *Ziet hier ghy Heeren, die mannen zyt myns geduchts heeren ende princhen 's graven van Vlaendren, van zinen hove ten Steene 't Aelst, ik maene u bi den eede, die ghy deed, daer ghy gherecht manscepe doet, of u dinct dat desen paix ende wettelic zoendinge, soo wel ende wettelic gedaen syn, dat schuldech es van weerden te sime. Zeght recht af u, over u, ende over de mannen, ic maene u.*

» De mandieghemaend was, zeyde: Bailliu naer alt'ghuend dies wy hier ghesien ende ghehoort hebben, so wysen de mannen dat desen paix ende zoendinge zo wel deuchdelic ende wettelic gedaen, gemaect ghecust, ende ghezoendt zyn, datschuldech es wel ghehouden ende van weerde te zine by partien over beede zyden, hare vrienden ende maghen, gheboorene ende ongeboorene, uutlandsche, inlandsche, ghetrouwde, bastaerden ende alle de ghuene die men wancost zoude moghen weten, doets my ghevolch, enz.

» De meyer maendt scepenen inaghelyx ende scepenen wysen als boven; maer men doet vele zoenen, daer de meyer en scepenen niet over gheroepen en zyn, om de spaernesse van den costen.

» Dit ghedaen, maenden de voors. bailliu den mannen

wieste meer toe sculdich was te gheschiedene, de mannen wysden dat partijen an beede ziden, metgaders maghen en vrienden daer present wesende, handkeeren zouden ten heyleghen, beloven dats, ende zweeren den voors: wetteliken paix ende zoendinge wel ende deuchdelic te onderhouden over hemlieden, heurlieder hoys ende naercomers, gheboorne ende ongheboorne, uutlandsche, inlandsche, bastaerden, ghetrouwde ende over alle de ghuene die mens wancost weten mochte, zonder ten occaisoene van dien, ofte van dies aencleven mochte, in toecomende tiden eeneghe wrake te doene of te doen doene in eenegher manieren; t'welk partijen met vrienden ende maghen also deden, ende daer mede scieden zy.

» In deser manieren was ghezoendt ende ghecust ter sterten t'Aelst, de doot van Janne van Branteghem, alias Smaelbaert, die feitelic ter doot brocht was bi Janne ende Henricke van Branteghem, ghebroeders, ende meer andere.

» In t'zoendinge dat Gillis van Ydeghem dede van der doot van Janne van Branteghem, alias Gheerds, gaf de vors. Gillis Joose Gheerts t'halmken in de hand, zonder cussen.

» Van dusdaneghen zoendinghen heeft de bailliu xx scel. p. ende over zyn lieden een stic goudts; elc man diere toe ghe-roupen es, x sc. heur clerc, x sc., elc schepene tot 4 toe, iii sc. huerliedier clerc iii sc. de zweerdræghere endescapencnapen half. Ende dese costen betalen partijen half en half, het en zy datter andere voorwaerden zyn. Al cussen zy iii of meer van een faite, zy en zouden niet meer hebben dan voors. es. Den salarys van den leedene dat es de facteur sculdech. (Bl. 110 en 111 van *Registre daer in dat ghescreven staen de privilegien rechten en vryheden der stede van Aelst metten vonnissen en sententien daer an clevende*. Ook

genaemd, *Boek metten haire*, berustende in het archief der zelve stad.)

Een gebruik, dat in vele plaetsen bestond, was dat men het huis van den moorder, by voorraad in brand stak, om den zelve alzoo uit zyne schuilplaets te verdryven. Evenwel had zulks geen plaets, wanneer de grond, waer op het huis zich bevond, belast was, en deze executie aen hypothecaireschuldeisschers nadeel kon toebrengen, evenmin wanneer naburige woonsteden hier door gevaer liepen mede te verbranden, in welk laetste geval het huis van den verdachte afgebroken, en in het open veld verbrand werd. De costumen van Luik houden dien aengaende de volgende bepalingen in:

ART. 1. *Du faict de mort d'homme, le prince, partout dans son pays, a pouvoir d'ardoir, et avec ce le malfaiteur demeure en chasse d'ycelui, jusqu'à tant qu'il aura amendé le faict et la partie offensée et a luy mesme, suivant la declaration de la paix de Fexhe.*

ART. II. *Si la maison d'aucun homicide était chargée de très-fonde, devant (avant) le faict perpétré sans fraude que la pièce de terre, vuidés les contrepands, appendices et appartenances à la dite maison, ne valusse la rente, en tel cas le prince, ny son officier, ne pourra ardre la dite maison, qu'il ne fasse bonne la rente, que la très-foncier aurait sur cet héritage.*

ART. III. *Et si la dite maison était si près d'une autre maison, qu'il y aurait péril de l'ardoir, en ce cas le prince ou son officier la peut faire abbatre et mener aux champs pour l'ardre à sa volonté (*).*

(*) *Const. du pays de Liège, recues l'an 1642.* Chap. 14. — Zie ook *Chronyke van Vlaenderen tot het eynde des jaers 1725.* BAUCHE, 1° Deel, blads. 351.

Het zelve had alom plaets in Vlaenderen, ten aenzien der verdachten, die weigerden, of nalatig waren voor het gerecht te verschynen. Te Gend wanneer deze afbraek bevolen was, moest een iegelyk op het luiden der klok, zich ter plaets begeven, en aen de afbreking mede werken, op zekere boete.

« Ne wille hi niet comen ten dage des ghebots, so es » hi in de mesdaet van lx. pont, ende men' sal sin huus » breken... » (*Dit es de ghewoonte die Philips (van Elsatie) de dorluchtighe grave van Vlaendere ende van Vermandois, makede te houdene dien van Ghendt, etc. ART. XI.*)

« Ocht (Item) wert bi vonesse van scepenen bevolen » het huus van eenen mesdaderghen te breken, si sullen » daer toe stellen eene verste (délai) van veertien nachten: » ne hevet de gene niet vulkomen binnen de verste te » welke lit dats de grave, jof (of) sine bailliuwe het beve- » let, sal men de cloke luden bi scepenen, ende de ge- » meente van der stad sal het huus breken, ende die te » diere huusbrekinghe niet ne quame, hi ware in sulke » mesdaed als scepenen recht dunken souden, en si (ten » zy) dat hi hem sinde (*), na scepenen genoeghen. » (*Dit sin de punten die de grave gebot te houdene over al sin lant, etc. ART. VIII.*)

De heer Diericx, die, in zyne *Mém. sur les anciennes Lois de la ville de Gand*, deze keurbrieven in hun geheel heeft medegedeeld, bl. 17 en 61, zegt, dat in het rechtsgebied der heerlykheid van Ste Pieters, nevens Gend, de huizen der misdadigers in dergelyke gevallen afgebrand werden, en brengt eenige voorbeelden daer van by. Het zelfde greep plaets in het ressort van Ste Baefs, als getuigen de navolgende sententien :

(*) Bewys bybracht waerom hy niet is kunnen verschynen. (*Exoine.*)

« Item den ix dach van junius anno 1426, so was ghe-
 » wyst ten bane, by soepen van Ste Baefs, Jan van der
 » Gracht, die men heet de Meuleneere, iii jaer lanc, van
 » dat hi coere stal up de meulene van Seven Eeken of daer
 » ontrent, huut den heerscepe van Ste Baefs, en huut alle
 » den heerscepe die dar an cleven, up syn lyf. *Ende heeft*
 » *hy huse binnen den heerscepe, die sal men woesten met viere*
 » *ende met flammen.* Ende heeft hy leene die sal men lech-
 » ghen te myns heere leene, ende heeft hi heerve die sal
 » men lechghen te myns eere heerve, ende heeft hi ca-
 » teillen, die sal men lechghen te myns eeren cateille, en
 » alle leene myns heere, leene, heerve ende cateille meer
 » dere ende niet mindere. »

« Ende dese warede was ghedaen up Ste Marcx-avent. »
 (Reg. van Charters en privilegien van de abbye van sente
 Baefs, berustende in de provinciale archiven van Oost-
 Vlaenderen.)

« Segher Walaert en Gillis de Pape waren ghebannen up
 » haer lyf, van moerde, s'vrindaghs voer sente Katelinen
 » dach in t'jaer 1414, huute erscepe van Evghe (Everghem)
 » en hunter erscepe dier an cleven, ende voert huute lande
 » van Vlandre t'heeuweliken daghe, ome dat sy Pietera
 » den Neve brochten van levende live ter doet, bi nachte,
 » binnen den erscepe van Evghe. Ende voert hebben si
 » huuse binnen den heerscepe vors. *dat men die woesten*
 » *sal met vier en vlammen,* ende al huer goet s'heeren ta-
 » fele. » (Imb. f. 40.)

« Item in 't jaer ons heeren m. ccc. lv. vii augusti was
 » ghebannen Mergriete Ypins, Ph. Ypins wyf, ute heerscepe
 » van Evghe, ende van den lande van Vland. t'eeuweliken
 » daghe ende up haer lyf, ome dat soe vermoerde Cateline
 » van Damme up t'heersceep van Evghem vors. te Spes-
 » brouc, te Jans van damme of daer ontrent. *Ende haer*

» *deel van den huuse up de Scipgracht der sos inwonede*
 » *was verbeernt* bi wette en winne (wysdom) van justitien
 » van den faicte vors. ende al haer ander goed waert den
 » heere anghewyst. (f. 43.)

« In t'jaer m. cccclxxxiii den xviii dach van hoymaent so
 » was bedregghen (beschuldigd) wettelike voer scepen van
 » den graefscpe van Everghem een Jan Botte, Arent (Arnol-
 » dus) Kesels sone, bi kenne en verliene (bekentenis) van
 » hem selven dat hi hadde ghegheven Jan Woertine opende
 » wonde ende loepende bloet, van welken dat hi quam van
 » levende live ter doet, waeraf de bailliu van Everghem
 » hiesch na t'ontpluuc (resumptie) van de vors. wetteliker
 » waerhede, dat hi over den vors. Jan (Botte) laeten up
 » dat hine hadde (indien hy hem in zyn macht had) soude
 » doen rechten metten swde (zwaerde), ende metten wiele
 » oft met zulker t'justicien als scepene van den graefscpe
 » van Everghem wisen soude. Ende daer hine (hy hem)
 » niet en hadde of hebben ne mochte, dat hine bannen
 » soude huten eerscepe van Evghe ende huut allen den
 » heerscepe die ane t'heerscap cleven, ende voert huten
 » lande van Vlandre ten eeuweliken daghe op sin hoeft.
 » Ende voert *hadde hi husen dat hi die woesten soude met*
 » *viere ende vlammen*, ende hadde hi leene, erve ende
 » have, so wat goede dat ware, dat hy t'legghen soude
 » s'heeren tafele over verbuert, ghelic sine andren goede
 » met meer woerden. Van welken vors. heessche scepene
 » vornomt wysden den bailliu sinen heesch ghewonnen,
 » huuteghestelt (uitgenomen) van woeste van den husin-
 » ghe met vier ende met vlammen, dies ne waren scepene
 » so vast no so vroet, si namen haer beleet ten haren hoeftde,
 » an mynsheeren mannen van Vlaendren, ten casteele van
 » Ghendt. De vornoemde mannen wysden ghesien t'recoort
 » dat sy ontfaen hadden ende ghesproken mette vors. sce-

» pene, t'vors fait over een simple manslacht, ende dat men
 » sine kusinghe niet woesten en soude met viere ende met
 » vlamme.

« Dit was ghedaen in t'scependom Jan Groetts , Jans Moenx, ende hare ghesellen. » (Ibid. f. 269.)

[16.] BLADZ. 100.

Men ziet uit den tekst dat de compromissen en verdragen over doodslagen en andere misdaden, eerst door het reglement van den 9 july 1570 verboden zyn geworden. In de vlaemsche costumen, die, voor het grootste deel, lang na dit tydstip by een verzameld, hervormd en door de souvereinen gehomologueerd zyn, wordt van die verzoeningen als van toen af buiten gebruik zynde, niet meer gesproken. De costumen van Gend, van Aelst en van eenige andere plaetsen, in vroegere tyden gedecreteerd, behelzen, wel is waer, eenige voorschriften omtrent den ouden *mondsoen*, de rechten van den mondszoender, de verdeeling der zoenpenningen, enz., maer zy gedragen zich, wat den vorm en de plechtigheden dier acten betreft, aen d'oude gebruiken (*volgende d'oude usancie*.) Deze vindt men hier en daer in eenige dispositien der oude landrechten, in de nieuwe redactie der costumen uitgelaten, als ook in de ongedrukte costumen van sommige plaetsen, die, het zy door verwaerlooing, of andere redenen, ter homologatie niet zyn overgebracht geweest.

In het oud register (*BOUC METTEN HAIRE der stede van Aelst*,) hier voren vermeld, vindt men verscheidene voorschriften van het grootste belang voor de kennis der vroegere criminele rechtspleging, namelyk ten aenzien der compromissen, of *blivenen* en acten van verzoeningen, die men vergeefs elders zoude zoeken. Wy halen het volgende daer uit aen :

Van den Blivene.

« Omme paix ende ruste te voedene bin der voors. stede (Aelst) wanneer eenich van den poortren ende inwoenen-den der zelve stede hem beduchtende es van eenich van den andren daer binnen woenende, bi woorden of faiten tusschen hemlieden ghevallen, ende al en verzochtent partijen niet, daert ter kennesse van scepenen comt, dat woorden oft twist ghevallen es tusschen partijen, ofte van eenech van heml., het zy bin den slote van der stede of daer buten, scepenen ontbieden de partijen voor heml. omme haren bliven over te ghevene, dats te verstane, dat zy van allen gheschille dat tusschen heml. ghevallen ende gheschiet es hem keeren te scepenen waert, omme daer af beteringhen te doene wie an den meesten mesdaen heeft. De waerhede en toecomste wel te verstaene.

» Ende absenteeren hem partijen ende voor scepenen niet en commen tharen ontbiedene, zo trect de meyer met scepenen ten huse daer partijen woenen, of scepene moghent doen zonder den meyer. Ende daer t'versouc ghedaen, vint men partijen niet, zo beveelt men hem t'haren huse, haerliedder bliven over te bringhene binnen derden daghe, of dat zy commen in s'meyers (in vangenis) up sulcke pugnitie ende amende als er toe staet. Ende dit doet men up deze mate, omme dat de poortre niet bestempt (gedaegd) en zoude wesen haestelic, hy en zoude tameliken dach hebben om zyn bliven over te bringhene.

» Item ende comt hy niet, ende bringt zyn bliven over bin den voorn. derden daghe, oft in vanghenesse, also hem bevolen es, ende hy gheene redelike nootsinnen (*esoine*) en heeft, dic scepenen over rechtveerdighe nootsinnen bliken moeten, hy waert ghebannen vyftich jaer uut den lande van Vlaenderen up zyn hooft, naer den uutwyse van den vors. privilege.

» Ende desghelyx wie versocht es in een bliven by scepenen, hy moet syn bliven in de teghenwoordicheit van scepenen rechtvoort scepenen overgheven of gaen in smeyers, ende daer in bliven tot hyt overghegheven zal hebben. Ende ghinghe hy niet in smeyers, oft waert zo dat hyre in ware, ende daer unt trocke zonder zyn bliven overghegheven te hebbene, zoude ghebannen worden zo voors. es.

» Item als partie also ghebannen es van wederzegghe oft van ghebreke zyn bliven over te bringhene, zo moghen nochtanne scepenen de naeste vrienden en maghen van den ballinc bedwinghen, ende constraignieren paix te maken ieghen de ghekwetste partie van den faite.

» Ende waert so dattet faict of dootslach ghedaen wart boven den blivene, dats gherekent moordadech faict, en naer de wetten van der stede, zullen de heere ende partijen altoes staen up heur goet recht vervolch te doene te wette zulk als zy willen up de mesdaders, omme berecht t'hebbene van den faite, ende dit te prouvene naer de costume ende usaige van der stede, ende oec zulke pugnitie te hebbene alser toe behooren zoude, emmers altoes naer t'inhouden van den voorsc. privilege, ende naer de wettelichede van der poort.

» Het gheviel in t'jaer mcccc. xix, dat Jan Rydan twist ende ghesil hadde jeghen Jhanne Pieters, beede insetene poorters van Aelst, in welken twist Lauwereys Staelkin, s'voors. Ridans cnape, die met hem in huus woende ende daghelix ghinc in zinen ate ende drancke wesende, ghequetst was van den voors. Jan Pieters; scepenen volghende den inhoudene van den voors. privilege trocken an partijen, omme daeraf een bliven t'hebbene. Jan Pieters gaf zyn bliven over, maer Jan Rydan ende syn cnape absenteerden hemlieden; scepenen trocken ten huuse van Rydanne ende bevalen

daer hem ende zinen cnape haerliedder bliven over te bringhene binnen derden daghe, oft datse in vanghenesse comen zouden, ende daer bliven tot zyt ghedaen hadden, up de pugnitie daer toe staende. De vors. Rydan quam binnen derden daghe voor scepenen, ende begheerde zyn bliven over te ghevene; scepenen vraechden hem waer zyn cnape ware, hy zeide hy ware in Brabant onder zine vrienden; scepen verzochten hem dat hy zinen cnape vervaen zoude in de zake, ende t'bliven gheheel met datter anclave overgheven zoude, overmits dat t'stic zine was, ende t'ghene dat up zinen cnape ghedaen was, dat toecommen ende ghesiet was inde jeghenwoordicheit van Rydanne, ende omme zinen wille. T'welcke Rydan niet doen en wilde ende ghinc in t'vanghenesse, daer hy in bleef tot der tyt dat zyn cnape ende Rydan onder hem beeden gheheelic en al haerliedder bliven overbrocht hadden. Endedezelve cnapedie scepenen hielden over haren poortre, mits de woenste voorsc. hadde ghebannen gheweest L jaer, naer t'inhoud van den privilege omme dat hy in gebreke ghesyn hadde, bin derden daghe zyn bliven overbrocht t'hebbene. Nemaer ommedat hy in t'hooft zo zeere ghequetst was, dat men zyns duchte, zo was hy in in graciën ontfaen. Ende gheschiede in t'scependom Jans Proost, Dieric van Zomerghem ende huere ghesellen (*).

(*) In de *Merkwaardige gebeurtenissen vooral in Vlaenderen en Brabant* (13771 — 443,) van *Olivier van Dixmude*, onlangs door den heer J. J. Lambin, (Ypre 1835) uitgegeven, is een voornaem voorbeeld bygebracht der oude rechtspleging in materie van *Purge*, van zekeren Roeland van de Woestine, poorter der stad Yperen, beschuldigd van eenen inwoonder van Waesten (Warneton) wonden te hebben toegebracht, en door de wethouderen dezer plaets uit Vlaenderen gebannen, met inbreuk, naer het scheen, op de privilegiën der stad Yperen. De twist omtrent het rechtsg gebied, hieruit ontstaan, werd krachtens een *Blivene* (compromis) door den Grave beslist. Het vonnis gedagteekend den 5 de-

Zie hier eenige compromissoriale uitspraken, getrokken uit de *Zoendinge-Boucken* der stad Gend, waernaer de tekst verwyst:

Lauwerreine van Brabant.

« Men sal gheven over dooit ende wanconst van vrienden ende maghen van Goessine Bollaert, te goeder ghedinkenesen (welc fayt men betyende (*) was Lauwerreine van Brabant, Janne ende Daniele synen broeder), de some van xviii Lib. pars. te betaelne in iii paeumenten, dats te wetene, deen deel by voorwaerden t'sente Martins messe in den winter nu eerstcomende, ende van dan vort telcken xvii weken een derde deel, totten veldoene van den voers. soenen. Waer af den montsoen heffen sal Willem Bollaert rechtsweere ende montsoenre van den vors. dooiden. Item men sal bringhen onder scepenen binnen eenre maent

cember 1414, verwyst die van Waesten den uitgesproken ban te wederroepen, « hoghe ende overluut te segghen dat zyt met quader causen » ghedaen hadden, contrarie den vryheden ende wetten van der stede » van Ypre, en dat sy van ghelyken nemmermeer up eeneghen poorter » van Ypre useren souden. Ende in ghelyken, soo moesten zyt wederroopen » pene van woorde te woorde, ter barteghe (*à la bretèque*) uut, daert » menich mensche hoorde, die daer omme commen waren, (*d'welc hem » lieden een blamelic dinc was ende sal syn ewwelike.* ») Zy waren daerby nog gecondemneerd aen de stad Yperen, voor gedane kosten, te betalen 200 kroonen, en 100 kroonen aen Roeland van de Woestine; eindelyk om alle jaren, op nieuwjaerdag en ten eeuwigen dage, door twee of meer wethouders van Waesten, aen de wet van Yperen, voor den steiger der halle, een mudde koorn, ypersche maet, te doen aanbieden. (*Merkw. gebeurt. etc.*, bladz. 87 en volg.) *Addo DAMM. Pras. rer. crim. Cap. 45.*

(*) *Betyende*, van *Betygen*, iemand ergens van beschuldigen, iets te last leggen.

eerstoomende, de some van xvj lib. pars. ome eenjaer lanc drie messen de weke mede te doen doene, over de ziele van den vors. dooiden, ter stede daert de montzoenre ende maghen en vrienden van den vors. dooiden begheeren sullen.

» Item sal de vors. Lauwereinse van Brabant *doen sine pelgrimage t'sente Pieters en te sente Pauwels ten groten Roeme* (Romen), ter eeren van den montzoenre ende maghen en vrienden van den vors. dooiden, ende die purren (gaen) tusschen nu en onser vrouwen daghe lichtmesse naestcomende, ofte binnen den selven termin, over de vors. pelgrimage te betaelne ende overlegghene de some van xxxvj lib. pars. d'welc de vors. montzoenre kiezen sal. Dies moet de montzoenre Lauwereinse vorn., eene maent van den vors. lichtmesse, claerlic laten weten, weder hy kiest dat de vors. Lauwereins dese pelgrimage ghaen sal oft ghelt overlegghen sal ten vors. lichtmesse.

» Ende eist dat de vors. Lauwereins de vorn. pelgrimage ghaen moet, so sal hi moeten nemen *palster ende scerpe* (*) in sente Martins kercke te Curtrike, mits dat t'fäyt te Curtrike gheviel. Item t'verzoeke van twee mannen die de

(*) « Item noch achtervolghende der presentacie by den vors. Oliviere ghepresenteert in t'compromis, so sal de vors. Oliviere van Landuut ofte eenich van syne kindren die ten twiste waren, doen eene pelgrimage ter eeren van de vors. Goessin Blondeel ende syne vrienden ende maghen, te sente Pieters en te sente Pauwels ten hoeghe Roeme ofte te sente Jacope in Compostelle, welc de vors. Goessin ghelieven sal, ende die purren binnen xl daghen, naer dien dats hem de vorn. Goessin vermanen sal ofte doen vermanen. Ende dan zal de ghuene die deze pelgrimage doen zal, nemen *paltere ende scerpe* te Gramene in de kerke. Ende bringhen voort zulke bezeghelde brieven dat hy de selve pegr. ghedaen heeft ter heeren van den vors. Goessine ende syne vrienden en maghen, ende nieuwer omme el al soet behoort.... » (Z. R. n° 1439, f° 9.)

vors. montzoenre over sine zyde daer toe kiesse saude, daer toe de vors. Willem ghecoren heeft Michyele van den Broucke ende Thomase van den Bussche, ende Lauwereinse van Brabant ghecoren heeft Pieter Laps, als man over zine zyde. Welke vors. iii mannen eendrachtelic hebben gheordineert in t'versoene van den vors. zoendinghe, dat elc van Janne ende Daniel der vors. Lauwereins broeder, doen sal *sine pelgrimage* ter eeren van den montzoenre, maghen ende vrienden van den vors. doeden, ten helegghen grave ons heeren te *Jherusalem*, ende die te purren binnen de vi weken naer datse hemlieden Willem Bollaert de montzoenre, Michiel van den Broucke ende Thomae van den Bussche sine mannen vorn. onder hem drien eendrachtelic vermanen zullen, emmers dachterste payment van de principale zoendinghe overleden ende ghevallen wesende, eer sy de pelgrimage doen souden, moghen vermanen. Ende dese pelgrimage vermaent synde, gheliefde Janne en Daniele gebroeders vors. het te ghenietene t'segghen ende ordinanche van Michiele van den Broucke ende Thomase van den Bussche, dan de vors. pelgrimage te doene, daer af bliven de ghebroeders staende ter keure, ende daer af moghen zy kiesse binnen den xi daghen, naer dat hemlieden de pelgrimage van hem drien vors. eendrachtelic vermaent souden wezen. Ende waert de vors. pelgrimage ghinghen, so souden zy moeten nemen *palster en scorpe*, als zy purren souden, in sente Martins kerke te Curtrike. Ende hebben voirt gheordineert dat de vors. Lauwereins den montzoenre vorn. costeloos en al scadeloos hauden sal van al sulken verbinden, peynen ende beloften ome mette zoendinghe nyet voert te ghaene.»

» Dit es upghenomen in vuerme van compromisse up eene redelike scult van zes hondert lib. pars., die scult te ghane (hier, voor *betalen*) up dat soe (zy) verbeurt worde, also men useert binnen Ghend; ende al worde de

vors. scult verbeurt ende ghegolden, nochtanne moeste t'vors. segghen ende zoendinc bliven van goed en van weerden. Ende het zyn borghen over de syde van Lauwe-reins van Brabant, om et soendync te vulcomen ende wel te houdene, en elc over al, Jan van Vlenk, Pieter Ribaude, Wauter van der Meersch ende Jan van den Dale F. Jacquemaerts, ende over Willem Bollaerts den montzoenre vorn., so syn borghen om et soendinc wel te houdene elc over al, Jan Ribau F. Claus van Curtrike ende Zegher Vulveric.

» Ende mits desen so seiden ende wysden scepenen de vorn. partijen ende haerlieder maghen ende vrienden *voortaen teeuweliken daghe te stane en te sine in wettelike soendinghe ende goeden pacyse.*» Act. xix die septembris (1405), ZOENDING-BOUC van dat jaer, f 19.

Thans de Neville.

» Men sal gheven over de doed ende wanconst van jouf-vrouwe Amelberghe Smeers ter goeder ghedinckenesse, die jamerlic brocht was van live ter doed, vii ondert pond pars. te betaelne dese somme van ghelde binnen een jare eerstcomende te drien termine, naer costume ende usagien van der stede van Ghend, de welke verzoent Thans (Jan) van de Neville, joufv. Amelberghen vors. wettelyc man was, over hem zelven ende over alle de ghene die mens wancon-nen mochte.

» Item sal Thans van de Neville vors. gheven over de doed en wancost van Jacobe van Denremonde ter goeder ghedinckenessen vier ondert en xi pond pars., te betaelne binnen i jare eerstcomende naer costume ende usagie der stede van Ghend, van de welke zoendinghe vors. moeten toebehoyren Pieterkine Jacobs kinde was van Denremonde.

» Item sal men doen twee jaren zielbressen, dats te we-

tene elx daechs 11 messen t'sente Thans in de kerke, vor sente Joerisse, over de zielen van beede de doeden vors. d'welke zielmessen zullen doen bedienen de kerkmeesters van sente Thans kerke, *an goede priesteren daert hemlieden wel bestoet sal dincken* (*). Ende hier toe sal gheven Thans de Neville den kerkmeesters vornomt, ondert en xliii lib. para. te betalene de eene heelt binnen xl. daghen eerstcomende ende d'andre heelt binnen 1 jare der naest volghende, en eist so dat de maghen ende vrienden van den vors. doeden, eeneghe priesters hare maghen synde, omme van deze zielmessen te elpen bedienne, der toe ordineren willen, ofte andre goede lieden ende persoenen hare maghen niet zynde, dat si dat doen meughen by rade ende consente van de kerkmeesters vors.

» Item sal Thans de Neville vors. gheven xliii lib. para. der kerke van sente Thans vors. omme te desen messe costers te doen diene. Ende voert telker messe te doen lichtene met eere (eene) tortsche, van den tyt van d'elevatie van den sacramento tot perceptie, ofte dat men leest *Agnus Dei*. Te betaelne de vors. xliii lib. para. binnen xliii nachten eerstcomende.

» Item sal Thans de Neuville vors. doen een peelgrimage t'sente Pieters ende Pauwels ten hoeghen Roeme, ter heeren van maghen ende vrienden van joufvr. Amelberghe vors. ende purren ome deze peelgrimage te doene, tussche nu en sente Bamesse eerstcomende, en van danen bringhen lettren naer costume ende usagie. Ende Thans vorseit moet bliven ligghende naer den tyt van sente Bamesse vorn. binnen xl. milen naer de palen van Vlaendren, vor hy dese peelgrimage ghedaen sal hebben.

» Item alse Thans van de Neville vors. de vornomde peel-

(*) Dit besprek komt op verscheidene plaatsen voor.

grimage ghedaen sal hebben ende comen wesen binnen lants, so sal hi binnen xl daghen daer naer, doen ende purren sin peelgrimage t'sente Jacops in Galissien, ter eeren van Jacops maghen en vrienden van Denremonde vors. Ende ten ende van deze xl daghen, nyet te comene binnen de xl milen de palen van Vlaendren, vor hyse ghedaen sal hebben, ende van danne bringhen lettren van gheloeve naer costume ende usagie.

» Item es te wetene dat scepenen gheordineert hebben dat Wouter van Denremonde sal hebben unt g'heelte (geld) den soenen van sine broeder vors. v lib. gr. torn, over meneghen grooten cost, arbeit ende pine dien scepene kennelic es, dat hi ome deze zake wille gheadt heeft.

» Item sullen de twee meyskins bleven naer Jacob vors. hebben in hoofschede (geschenk), uut selver gheelte soene naer t'consent van de naeste maghen ende vrienden, x lib. gro. torn.

» Item sal Thanne (Jan) de Smet vocht van de selver weesen hebben ute gheelte soene van joufvr. Amelberghe vorn. 11 lib. torn. over meneghen cost ende groete arbeit, die hy ome deze zake wille gheadt heeft.

» Ende es te wetene dat elc van de vors. zoendinghe was upghenomen ende besproken met kennesse van up eene scult ende verbeurte van dusentech ponden parisis, omme die te ghane (geven, betalen) up dat sy verbeurt werden naer costume ende usagie van der poert, nochtans soude t'soendinge bliven goed ende van weerde, al wast so dat dese scult verbuert warde. Ende omme dese zoendinghe te vulcomene, ende wel te houdene, syn borghen over Thanne van de Neville vorn. ende elc over al, Sanders van Varnewike, Boud. van Zwarde (Zwynærde), Symoens van Varnewike, Arend van der Heyden, Thanne van Brakele, draperier, Heinric van der Straten, Than van der Straten ofte Stratine, ende Charles van der Straten, Heinrix broeder

Janne vors. onverdient. In t'welke mesgrip ende mesdoen Jan Rabau vors. heeft gheincurreert sentencie van verwanessen (verwatenis, excommunicatie). Zoe est dat wy segghen dat Jan Rabau vors. trecken sal binnen viij daghen naer dat dit segghen gheseit sal zyn, te Doornike tote official, ende vor hem verkennen ende verlien dat hy andadich was ende stac den heer Janne den Cupe, priester, onder zine kele, inder manieren dat vors. es, ende dede hem houden, ende voer te sinen wapinen, ome te evelne en de grief te doene den heer Janne vors. Ende daer ontfaen al sulke penitentie alsoe de vors. official hem zetten zal ende injungeren over 't vors. mesgrip ende mesdoen.

» Item zoe segghen wy dat Janne Rabau sal doen sine pelgrimage t'onsser vrouwen te Lubeke, in baten ende emenden van den heer Janne vors. ende purren te al sulken daghe alsoe scepen van Ghend pelgrimagen ghebieden sullen te doene, ende danen bringhen goede lettren dat hy de vors. pelgrimage selve in propren persoene ghedaen heeft, omme dese sake ende ome gheene andre; ende alsoe hy danen wedercomen sal syn, zoe sal hy *hand ten helegen leggen* ende zweeren dat hy selve de vors. pelgrimage, omme t'vors. mesgrip ende mesdaen ghedaen heeft, ende ome gheen andre, binnen viij daghen naer dat hy comen sal zyn.

» Ende mits desen zoe segghen wy den heere Janne den Cupe vors. ende de zyne an d'een zide, ende Janne Rabauwe ende de zyne an d'andre zide, in kennessen van scepenen staende ende zynde, wel ende wettelic verzoent. Ende waert soe dat deen den andren yet mesdade of messeide, dat ware up de vors. peyne, ende up zoendinc brake; ende waert soe dat Jan Rabauw vors. in ghebreke ware van eeneghen pointe dat vors. segghen inheeft, dat ware up de vors. peine te verbeurne ende te gane (betalen), also men binnen Ghend useert. » (ZOENDINC-BOEC, anno 1360, f° 8, recto.)

Jacob van den Hende en Kateline van den Berghe.

« Over dat groette scoufierlic werck ende groete overdaet dat Jacob Van den Hende mesgrepen ende groetelix mesdaen eeft up Kateline Van den Berghe, ende alsoe van de groeter scoufieringhe, lachter (lasterlykheid) ende scanden die Jacob vors. te vele stonden, ontamelic ghedaen eeft up Kateline, siere (zyne) nichte voers. ende hare zuuverhede ghenomen, ende haer huwelic, dat soe ghedaen soude hebben bi haren vader ende vrienden, belet ende benomen eeft, so wysen scepenen dat Jacob Van den Hende vors. gheven sal Kateline siere vors. nichte, t'sestech ponden pars.

» Voirt ome dat onkerstenlic ende onmoghelic werck ende daed dat de vors. Jacob dede syn *schiel-kersten* kind dat hy adde by Kateline siere nichte vornomt. Ende alsoe t'forscreven kind, dat syne was, doit was, dat hy syn kind de moeder Kateline sier nichte vors. nam, en droucht wech omme te gravene in 't gewyde, dat hy niet ne dede, maer droucht ende dalft in t'onghewyde, met scande ende scoufieringhe van Kateline vors., haren vader, maghen ende vrienden, also hy t'selve wel gekent ghenough eeft, so sal de vors. Jacob doen syne peelgrimage t'onser vrouwen te Vabre in de wostine te sente Willems, in t'hertabiscopdom van Thoulouze, in t'biscopdom van Vabre, daer men houten scoen draeght.

» Voirt dat de vors. Jacob sal doen eene tamelike messe over syn kind in t'gewyde dat nu begraven lecht, ende dat Jacob Kateline, sier nichte vors., vor al doen sal costeloes en scadeloes huut den zeerde (*sic*) en des biscops loye (*).

(*) *Louwe, Lauwe. Lex. (KILIAN)*. Hier Rechts-gebied.

» Ende voirt van allen den costen die ghedaen waren van partijen ende van de mannen an beede siden in t'hof van Bleghe (Belleghem) ende elders, daer men de orcontscepe van desen sake houdden ende ordineerden, wysen scepenen dat elc van partijen wie den cost dede, syn ave-
nant ende groette ghelden ende betalen sal.

» Ende voirt dat Wouter van den Berghe sal doen syn peelgrimagie te sente Michiels in t'water t'Atrecht, ende Pieter Van den Hende t'onser vrouwen te Boonnen, over t'mesgrip ende ontamelike woirden die sy mesgrepen ende seiden te mallinc anden, ende hier mede — *Quidcumque factum est. xxvii augusti.* » (ZOENINC-BOUC, anno 1374, f° 9.)

Jacob de Schoteleere, en Claeys den Draeyere.

« Kenlic sy, etc. Dat van alle discorden, gheschillen, mesgripen, ende twisten die gheweest hebben totten daghe van heden, tusschen den heere Jacob de Schoteleere an doene side, ende Claeys den Draeyere an dander zide, alsoe van Mergriete syns wyfs wegghen, welke partyen gheaccordeert syn, verzoent ende van al t'al ghepayt, ende hebben mallinc andren alle verledene wanconste vergeven. Ende ware dat sake dat den heer Jacoppe voers. ome desesake mesdade ofte mesgrepe jegghen Claeys vornomt, ofte wandelde in ontamelicken steden met sinen wive, daer hi of sin wyf scoufiringhe bi hebben mochten ofte gheblameert worden, ende dat Claeys vors. gheprouwen mochte met goeden onghelachterden lieden, dat ware up eene wettelike scult van c lib. pars. (*), ende ware dat

(*) Men vergelyke hier mede WILANT *Pract. cir. cop.* 16 *tyd.* N° 16. « Ware dat na dry sommarien u by my gedaen openbaerlic, ic u vonde by mynen wyve in myn huys besyden (haer), ic zoude u moghen doodslaan ende vonde ic u met haer sprekende zonder meer, ic soude u moghen vanghen en leveren. »

sake dat Mergriete Claeys wyf voerseit, versochte ofte dade versouken eeneghe wandelinghe te hebbene metten heere Jacoppe vornomt, ofte over hem quame sonder syn versouken, ende hyt goed ghemaken mochte met eenen ongelachterden persoon ofte meer, so ware vors. bant van c. lib. pars. te nieute en van geenre weerden; staende altoes het soendinc in syn virtuet, ende ware dat sake dat Claeys voers. ofte yemene van synen wegghen, mesgrepe ofte mesdade, ofte messeide den heere Jacoppe voers. daer hy scoufinghe by hebben mochte, ofte der bi gheblameert werden, ende hy t'gheprouven mochte met goeden ongelachterden lieden, dat ware up eene wettelike schult van c. lib. pars. Ende het es borghe over den heere Jacoppe de Scottteleere, Jacob van Walputte, ende over Claeys den Drayere, Lievin van 't Salons, etc. Actum den xx dach in meye » (ZORNBING-BOUC. anno 1353, bl. 9, verso.)

Roelant Walaert.

« Over d'mesgryp ende messegghen dat Roelant Walaert mesgrepen ende messeit heeft up Mergr. Dullaerts, Jan Tolliers wettelic wyf, in t'ghuend dat hy gheseit heeft tot Jane haren man, in vermindertheden van der zelve (ende ooc ome geschil tusschen man en wyf te makene zoe te vermoedene es) *Jan, ware hu wyf min wyf, ic saude se meer castien ende smiten dan ghy doet*, zo sal de selve Roelant over t'selve mesgryp ende messegghen, doen zyne pelgrimage ter eeren van de voorn. Mergr. hare maghen ende vrienden, te sente Joos op de zee, ende hier mede kennen partijen, etc. » (1450, f° 9, recto.)

Lisbette Siebooms.

« Scepenen termineren ende wisen dat over t'vilain scouflierlic mesgryp, messeggen en mesdoen dat Lisbette Siebooms mesgrepen, messeit en mesdaen heeft up Yde Slan-

ghe, in t'ghuent dat so fame ende gheruchte heeft doen gaen dat t'kint, dat so addetoebehoorende Jacob Vlaminc, t'sine niet en was, maer behoirde bat andere toe, want so ghesien adde gheweest in t' stove, ligghende onder eenen eerdine potmakere; mits welcke woorden t'selve kint ghescepen hadde ghesyn te verliesene de vryhede van den *Nearinghe van de Pynders* (*), et en ware dat de selve Yde gherepareert ware alsoot wel behoirde; d'welcke also niet bevonden en es, maer es de selve Yde bevonden van goeden fame ende name. So sal de voorn. Lisbette Siebooms commen up de belokene paeschdach eerstcommende voor de noene als de messe ghedaen wert van de pynders, in t'huus van den voors. ambachte. ter presentie van dekin en ghezwornen, Jacop Vlaminc 'skints vader, Yde Slanghe, ende de gene die hemlieden ghelieven sal daer by te hebbene, segghen daer blootshoefs, hoghe ende overluit de selve woorden verhalende, dat soe up Yde ende huer kint ghesproken heeft met quader causen ende haren openbaren onghelicke, ende dat soe noint an de voorn. Yde sach, dan eender goeder vrouwen wel betaemt; bidden haer dat soe haer de selve woorden omme de minne van Gode, etc. Ende voirt over t'selve scouffierlic mesgryp, messegghen ende mesdoen, de voorn. Lisbette doen sal *hare pelgrimage* ter eere van Yde voorn. hare maghen en vrienden, *t'sente Fiakels in Briden.* » (Z.B. 1447, f° 14, recto.)

Wiederic Notacke en Philipse Dylayne.

« Kenlic sy, etc. Dat van allen wanconsten, onminnen, haetscepen ende gramscepe, die gheweest heeft tusschen

(*) De vryheid dezer nering ging ook over tot de bastaerd-zonen. Diergelyk privilegie vergunde Karel de V. aen de nering der Vrye-Schippers. (Zie III. Pl. Boek van Vlaend., f° 675.)

heedelen lieden ende weerden, hare maghen en vrienden, ende allen andren die mens wanconnen mochte, over d'een side, ende over d'andre side, dats te wetene mynen heer Diederic Noetacke ridder, over d'een side, ende Philipse Vylayne an d'andre side, so syn commen voor scepen in propren persoene, ende in rechte de voers. heer Diederic Notac an d'een side, ende Philips vors. an d'andre side, ende hebben over hem, ende allen andren, elc andren vergeven alle de wanconsten, onminnen, haetscepe, ende evele moeden, die tusschen hemlieden gheweest syn, ende ghesyn hebben, totten daghe van heden, ende gheloefden voertaen van allen verledenen saken tusschen hemlieden te houdene goed zoendinge ende pays, bi trouwen ende waerheden, alse eedele lieden, behouden allen voerwysden (voorgaende) vonnessen, die houden stede ende van werden bliven. Ende baden scepenen dat syt also up hemlieden kennen wilden. Uten welken scepenen kenden ende kennen mynen heer Diederic Notacke, syne maghen ende vrienden, ende hem allen, die mens wanconnen mochte over d'een side, Philipse Vylayne syne maghen en vrienden, ende hem allen die mens wanconnen mochte an d'andre side, wel ende wettelike verzoent van al dats gheweest mochte hebben, totten daghe van heden, behouden den vonnessen voerwyst.

» Actum den xxviii dach in septembre. » (*Zoending-Boek* n° 1351, bl. 61.)

De Ridder Philipse van Massemine, en Symoens Ser Thomase.

» Kenlic sy, etc. Dat van allen nyden, onminden, haetscepen, gramscepen ende wanconsten, so waer oft sy ghespruut moghen hebben totten daghe van heden, tusschen eenen eedelen man ende werden mynen heer Philipse

van Massemine rudder, syne maghen en vrienden, ende hem allen die mens wanconst weeten mochte, an d'oea aido, ende onsen lieven ende gheminden vrient Symoene ser Thomase portre in Ghend, synen maghen en vrienden, ende hem allen die mens wanconst weeten mochte, an d'andre side, es ghestelt, gheordineert, gheset ende ghemaect een wettelic zoendinge ende eenen noyalen vulcomen pays, by der hulpen van gode ende den toedoene van scepenen van beeden bancken in de stede van Ghend, in wiens presentie ende jeghenwordechede, ende in kennessen van hemlieden, elc andre over hem, ende de syne, ende over alle andre die sy wanconst mochten hebben ghedregen, hy vergaf ten eeuweliken daghen alle saken van nyde, rancore, omminne, haetscepen, gramscepen ende wanconsten die d'een ten d'andren waert, ofte te hyememe el, in de verledene saken mochten hebben ghedregen totten daghe van heede, ende wilden ende begeerden over hem, hare maghen ende vrienden, ende alle andre die mens wanconst draghe ofte ghedregen mochte hebben, an scepenen van beede bancken, dat sise d'een jeghen den andren in wetteliken zoendinghe, ende in rechten noyalen payse voert meer kennen wilden, staende nochtans t'bliven (compromis) dat tusschen hemlieden ghenomen was, int t'scependom ser Everdys Gruters, ende siere ghesellen, in t'jaer van dat men screef mccc, ende vyfttech, altoes oec in syne cracht ende virtuut blivende also machtech ende also moghende, also ofte t'zoendinge niet ne ware. Welc wettelic zoendinge ende noyalen rechten pays mynheer Philips van Massemine voors. over hem ende de syne ende alle andre ghebeurne (geboren) ende onghebeurne, also ruddere ende goede man bi ghevesten trouwen ende openbaren ghestaefden eede, gheloefde ende zwoer eeuwelike voertaen wel ende noyaliken te houdene, ende der ieghen niet te gane, hy, no de syne, nochte eeneghe andre bi sinen toedoene,

wetene, enderade, no in feeten (feiten) no in rade, ende daer hyt wiste ende vername, stille ofte lude, dat Symoene ser Thomase voers. den synen ofte eeneghen andren messchien (misdoen) soude in t'occusoen van hem van den vorledene saken, dat hy hem dies waernen (verwittigen) te tyde soude ofte doen waernen, up dat hy conste ende mochte, alse ghetrouwen rudder ende eedelman, also moeste hem God helpen, ende alle syne heeleghen. Ende al dees gelicke gheleefde hem Symoen ser Thomas voers. ende zwoert over hem, ende de syne, ende alle andre bi ghevester trouwen ende openbaren ghestaefden eede, alse ghetrouwen Kerstin man. Mits den welken wy Willem van de Putte, Gherolf Bette, Zegher Boele, Gossin van Hoorebeke, ende andre onse ghesellen, scepenen van der keure in desen tyd, Jan Jours, Pietre Dulhuus, Gossin Mulaerd, Jan van Waelputte ende andre onse ghesellen, scepenen van ghedecele, ende payseres in de stede van Ghend in desen tyd, dat dese dinghen ghedaen waren voer ons in kennessen orconden, ende kennen also scepenen van beede banken in de stede van Ghend, mynen heer Philipse van Massemine voers. syne maghen en vrienden, ende allen andren die mens wanconst draghen mochte an sine side, in de voerledene saken, ende ser Thomase voers. sine maghen en vrienden ende allen andren die mens wanconst draghen mochte, an sine side, in de verledenen saken staende ende synen van allen verledenen saken, in vulcomen wetteliken zoendinghe, ende in rechten noyalen ghetrouwen payse. Altoes t'bliven dat tusschen hemlieden ghenomen was up n.º lib. pars. in t'scependom ser Everdeys Gruters voers. ende siere ghesellen, stede houdende alsoet voorscreven es, omme dat sire beede in hebben gheconsenteert.

» Dit was ghedaen ende verkent in t'scependom ser Willems van den Putte van der keure, ende ser Jan Jours, van ghedecele en hare ghesellen voers. in t'jaer als men

screef mccc en eenen vyftech den vii dach in laumaend. »
(Zoendinc-Boek, a° 1351, f° 67.)

Hector Vylain en P. Sersanders en Ector Uterzwane.

« Als van den ghesceille dat upstaende gheweest was tusschen Hector Vylain over d'een zyde, Phs. Sersanders en Ector Uterzwane over d'andre zyde, daer af dat de voors. Phs. en Ector Uterzwane voors. begheerden te wetene of de voors. Hector Vylain kende dat pays ende zoendinc was tusschen hemlieden, up d'welke de voors. Hector kende dat pays ende zoendinc es tusschen hemlieden, ende dit by de bezeghelde (brieven) dat de voors. Ector daer af ghegheven heeft, bezegelt met zine propren zeghele ghedruct op eenepapiere, welke ghescreven es in der manieren navolghende: *Minen lieven orient, u ghelieve te wetene dat ic u lettre ontfacen hebbe, my scrivende dat t'ghelt van Phs. Sersandersse ende Ector Uterzwane gheven soude, dat zylieden dat niet en willen gheven, het en zy dat ic hemlieden wille ghelove onder minen zeghel, pais ende soendinc tusschen hemlieden en my. Meester Jaecques, dat soude my qualic voughen, dat ic niet en soude houden den pais, die gheset was, en die willic houden als goet man, up dat se gheen nieuwichede up my en beseghen, ende anders en weet ic niet dant van pais ende soendinc, ende dat kenne ende belove als goet man.*

» Ende dit in kennesse dat pais ende soendinc bliven soude als voorscreven was, so hebbe ic Hector Vylain min handtoeken hier up gheset ende minen propren zeghele.

» Dit was ghedaen den v dach in april a° xi, 1440. »
(Z. B. f° 14.)

Ambachte van de Blauwers.

(1367) « Kenlic zy allen lieden, dat van den mesgripe ende mesdoene dat Gillis de Clerc, Arend Steemaer, Willem de Buc, Gherard van s'Gravenhecke, Jan Steemaer, / Jan Matthys die men heet de Graet, ende Clais Zeghaert, mesgrepen ende mesdaen hebben up dambacht, ende ten ambachte waert van den blauwers in Ghend, hoe ende in wat manieren het es gheweest tote daghe van heden de vors. personen ende elc by hem sonderlinghe syn bleven van al tal, omme te beterne, in Arende Van der Varent, upperdeken van al den cleenen neringhen, in Ghend, in desen tyd, in Willeme van Riemelant, deken van den blauwers en sine ghesworne ghesellen van den selven ambachte, ende in d'andere onderdekene der toe ghenomen hier onder ghescreven, omme al dat sy der af segghen ende wisen sullen, te houdene en te vulcomen up eene redelike scult van vyftich ponden parisis, te verbuerne den ghenen van de vorseiden mesdoeners diere jeghen ghinghe of dade, ende die scult up dat zoe (zy) verbuert worde te gane (betalen) na de wet van den poort, also men binnen Ghend useert, nochtanne moeste t'seggen bliven van weerde, ende hier af so syn borghen over Gilise den Clerc vors. Clais van Graven, de blawere, over Arende Steemaer, Jan van der Meulen, den verwere, over Willeme den Buc, Willem de Rike, over Boudin van Brucele, ende elc over al, over Gherarde van s'Gravenhecke, der Heinric Goethals, over Janne Steemaer, Gillis Steemaer syn oem, over Janne Matthys, die men heet De Graet, Jan de Mey de blauwere, ende over Claise Zeghaert, Jan de Wagenere ende Jacob uten Wulghen, ende elc over al. Uter welker virtut van den blivene, de vor-

seide upperdeken, de deken van de blauwers, sine ghesworne ghesellen, metgaders den andren onderdekenen der (daer) toe ghenomen, hebben ghehoert dorconscpepe ende d'informatie na de welke informatie ende orconscpepe die sys ghehoert ende bevonden hebben onder de blauwers, zy hare segghen en sententie ghetermineert, gheseit ende ghewyst hebben up den selven zeker ende borchtocht voerscreven, ghelyc dat hier naer volghet.

» In t'eerste, sal Gillis de Clero doen sine peelgrimage t'onser vrouwen te Clery, boven Orlions, Arent Steenmaer sal doen sine peelgrimage t'onser vrouwen te Montenoysen, up zevene milen Nevers, Willem de Buc sal doen sine peelgrimage te Vendom, t'ons heeren tranen, Gheraard van s'Gravenhecke sal doen sine peelgrimage te sente Arnoude boven Parys, Jan Steenmaer sal doen sine peelgrimage te sente Werners te Bachernaach, Jan Matthys sal doen sine peelgrimage te sente Niclaus in Warangeville, ende Clais Zeghaert sal doen sine peelgrimage te sente Juliens te Mans.

» Ende al dit over t'inesgryp ende mesdoen dat dese vors. personen mesgrepen ende mesdaen hebben up d'ambachte van de blawers also vors. es, ende dat sy de vorseide peelgrimagien purren sullen, elc de sine te sinen besten, onthier ende sente Marien lichtmesse eerstoomende ende ome negheene andere.

» Voert ware dat zake dat emmermeer namaels in toecomende tide hier boven de vors. personen releveerden (rebelleerden) of staken jeghen dambacht van den blauwers vorseit in eenegher manieren, so soudon sy boven al desen, hierna voert doen hare peelgrimagen elc de sine als hier na bescreven staet.

» Dats te wetene Gillis de Clerc, t'sente Salvators in de Sturie, Arend Steenmaer, t'sente Andries in Scotlant, Willem de Buc, t'onser vrouwen te Ronchevale, Gheraard van

s'Gravenhecke, t'sente Franchois t'Assises, Jan Steenmaerten Cruce te Stroemberghen in Westvalen, Jan Matthys t'onser Vrouwen te Lubeke ende Clais Zeghaert, t'onser vrouwen te Rouchemadoen. Elk ende sine daer hy reveleerde of stake jeghen d'ambacht van de blawers, als vors. es. Van desen achtersten peelgrimagen te purene, ten vermanene van den upperdeken van den cleenen neringhen ende van den deken van de blawers, ende sinen ghesworne ghesellen die dan wesen sullen in dien tyt; ende daer af elken t'sinen wedercomen, bringende suffisante lettren van sine peelgrimagen ghedaen ome de vorseide zake, ende ome negheen andre.

» Hier over waren Arent Van der Varent, upperdeken van al den cleenen neringhen in Ghend boven ghenoeft, der (dher) Jan Mayhuus deken van den sciplieden, der Joes Deynoet deken van den vleeschouwers, der Jan Heymans deken van den hudevetters, Jan Goethals deken van den hautbrekers, Pieter de Wint deken van den sceepmakers, Jan Van der Eelt deken van den Cousmakers, Jan de Winter, deken van den kersmakers, Willem van Riemelant deken van den blawers ende sine gesworne ghesellen, metsgaders meer andren van den onderdekenen diere over waren in desen tyt.

» Dit was ghedaen in t'jaer ons heeren doe men screef x. ccc zevenen t'sestich, up den tiensten dach van october.»

(Naer eene Chirographe, gebonden in een cahier, getiteld: *Ordonnantien, en Wysdommen der dekenen van de neringhen der stede van Gendt, 1357—1383*).

Sententie van Deken en ghesworne der neringhe der Baerdemakers.

(1445) « Alsoe van alsulken twisten, woorden, wancost ende gheschillen als gheweest es tusschen Janne de Winne

over een zyde, ende Janne Tavernier over ander zyde, waer af, dat hemlieden de zelve partien, achtervolghende den rechten ende costumen van der neringhe van der barbiere, bekeerden ende submitteerden in dekin ende ghezworne van der zelve neringhe, ende omme van dien beteringhe te gheschiene, zo hebben dekin ende gheszworne die nu zyn, ghehoort, heesche ende beclachten van partien an beede zyden, ende daer up orcondscip ende informacie alsoet behoort; ende achtervolghende dien, zo hebben zy, up de zake rypelic ghelet hebbende, ende die nemende up t'soetste, ghemaect huerliedier terminacie ende sententie, die zy partien wysen ende ontgheven inder manieren naervolghende.

» Eerst over d'mesgrypen, messeghen ende mesdoen van Jan Tavernier vorseyt, mesgrepen, mesdaen ende messeyt heeft up Janne de Winne, in t'ghuendt dat hy een *stale* naer hem warp, trac op hem zyn mes ende stac naer hem van onder en van boven, also dat clarlic bebevonden es by den orcondscipe daer up ghehoirt, t'welcke was eene groote ruwheit, anghesien dat hy selve was ghezworne, ende zulcke ruwhede sculdich hadde gheweest te belettene, so termineren ende wysen dekin ende ghezworne vorseit dat de vorseide Jan Tavernier, in beteringhe van dien, doen zal zyn pelgrimage ter eeren van den vorseiden Jan de Winne, zinen maghen ende vrienden, t'sente Ambrosius te Milane, ende die purren binnen eener maent naer date hem de vorseide Jan de Winne vermanen zal, of doen vermanen, van danen bringhende goede waerachtige brieven dat hy de selve pelgrimage ghedaen zal hebben omme deser zaken wille, ende omme gheen andre.

» Item over d'mesdoen ende mesusancie, dat hem de vorseide Jan Tavernier ghemesuseert heeft jeghens d'eere ende vermindertheden van dekin, ghezworne ende der

ghemeene neringhen, in t'ghuendt dat hy, ghezworne zelve wesende, die ruwheyd huerburde; daer by dat hy der neringhen groote cleenicheit dede, want hy by rechte zulke zaken, ende alle gheschillen die tusschen den ghesellen van der neringhen hadden meughen risen, zelve by contrainte van zinen eede, sculdich hadde gheweest te belettene, ende daer af correxcie te doene, ende ten fine dat hem andere persoonen in eede wesende van ghelicken wachten zouden, so termineren dekin ende ghezworne vorseit, dat de vornoemde Jan Tavernier, in beteringhen van desen, doen sal zine pelgrimage ter eeren van dekin ghezworne ende van der ghemeen eneringhen, t'sente Thomaes te Cantelberghe (Cantorbery), ende die purren binnen eener maent naer dat hem dekin ende ghezworne vermanen zullen of doen vermanen; ooc van danen bringhende goede waeragtighe briefven als boven (*).

» Item over d'messeghen ende mesdoen, dat Jan de Winne messeit ende misdaen heeft up Janne Tavernier in t'ghuendt dat hy tot hem zeide *ghy zyt eenen bollaert* (**) *ende ware hy up strate, hy ne soude ne vele meer doen*; so termineren dekin ende ghezworne dat de zelve Jan de Winne, in beteringhen van dien, doen sal zyn pelgrimage ter eeren van den vorseiden Janne Tavernier, zinen maghen ende vrienden, t'sente Requiens, ende die purren binnen eene maent naer dat hem de zelve Jan Tavernier vermanen zal of doen vermanen, ende sal ooc bringhen waerachtighe briefven als boven. »

» Ende dat elc deze sententie vulcome, ende dat up zyn neringhe.

(*) Op den kant deser dispositie staet het volgende aengeteekend:
«Deze pelgrimage hebben deken ende ghezworne hem quite ghescolden.»

(**) BOLLART. *Homo futilis, fabulator.* K.N.

» Dit was aldus utghegheven den xxv dach van sep-
tembre a° xlv. » (1445). 1212.

Ambachte van de Cordewaniers.

« Kenlic sy allen hieden, dat van den disoorde ende ghes-
cille, dat was tusschen Heinric Gheylaerde, deken van den
ambochte van de cordewaniers, in de stede van Ghend, an-
d'een zide, ende Heinric van der Straeten die men heet
van Niemaghen, an d'andre zide, toecomende ende spru-
tende omme t'occoysoen, ende omme t'maken van den ga-
loetsen, so dat naer tale ende wedertale, ende naer al dats
quam vor den her Arende van der Varent, upperdeken van
al den cleenen neeringhen in de stede van Ghend in dien
tyd, ende vor de onder dekenen sine ghesellen, wysden sy
in voermen van vonnessen over d'beste. Alle manieren van
galoetsen, daer bosaen ofte cordewaen toeware, toebeho-
rende den ambochte van den cordewaniers, ende den am-
bochte van den coeyenen scoemakers, ende in manieren dat
elc ambocht sal maken sine galoetsen van den selver stof-
fen daer af dat hy scoen maect, ende die sullen zy aldus
makene ende els niemene.

» Ende voort alsoe van den mesgripe ende van den over-
daet die Heinric van der Straeten vors. dede ende mes-
greep op Heinric Gheylaerde, deken van den cordewaniers
ende up zyne ghesellen, so wysden der Arent van der Va-
rent metgaders den onder deken zinen ghesellen, dat Hein-
ric van der Straeten over t'voors. mesgryp *sal doen sine*
peregrimage te sente Jacobs in Galissien, ter eeren van den
deken van den cordewaniers ende van sinen ghesellen,
ende purren binnen eene maent naer dats hem Heinric
Ghelaert ofte de ghene die deken van den cordewaniers
zyn sal, vermanen sal ofte doen vermanen, ende bringhen
daer af goede suffisante lettren, dat hy sine peregrimage

zal hebben ghedaen omme dese zaken en omme elc ne gheene. Ende waert dat Heinric van der Straeten vors. hier af ware in eenighen ghebreke, ende hyt niet en vuldade, ghelyc dat vorseit es, datte ware endesyn soude up eene redelike scult ende verbuerte van twee hondert ponden parisis, ende die te ghane naer de wet van der poort, ende hier af zyn borghen over Heinric van der Straeten vors. Jan van Niemaghen syn broeder, ende Heinric van Meerhoute die men heet Spado-bate, beede *Clemmers* tusschen Brugghen, ende elc overal. Dit was aldus ghedaen ende ghewyst by den her Arende van der Varent, upperdeken van den neeringhen vors. her Janne Mayhins deken van den sciplieden, her Sanderse Conten, deken van den makeleeren, her Pietren van Beverne, deken van den metsen, her Woutren Inghel, deken vanden grauwwerkers, her Ghyselbrecht van der Oest, deken van den smeden, her Janne Houkin, deken van den mueleneeren, her Lievine van Dannoet, deken van den vleeschouwers, her Gillise Beyaert, deken van den backers, ende Janne Hoenreblas, deken van den vischcoepers ende meer andere deken hare ghesellen, in t'jaer ons heeren m. ccc. eenen t'seventich, up den xvii dach van meye. » (Ibid.)

Menigvuldige andere stukken van dien aerd zyn door den bewaerder der archiven der stad Gend, (M. Parmentier) zeer zorgvuldiglyk, in een' afgezonderden band, by een gebracht. Vermeldingswaerdig scheen ons nog te zyn een vonnis der *Merseniërs*, betrekkelyk den krygsdienst der neringen, en de vrystelling daarvan der geestelyken, op zekere voorwaerden. Hetzelve is van den volgenden inhoud :

Ɖ'vonneste van der Meersseniers.

(Krygsdienst en burgerwacht.)

(1383) « Het es gheordineert ende ghewyst by den her Janne den Raed, overdeken van den neeringhen in Ghend in desen tyd, ende by den dekenen sine ghesellen ghe-meenlic hier onder ghenaemt, dats te wetene dat zy ghewyst hebben den heer Janne van den Hecke, priestre, ute zekere informacie, ende orcontscepen die t'hemlieden waert comen es, dat der Jan vors. sal houden possesserene ende paysiveleke ghebruikene, syn leven lanc durende, weerkende ende doen weerkende de neeringhe van den wassinen kersmakers toebehorende, ende aneclevende der neeringhen van den meersseniers; ende den her Janne vors. synde ende blivende quite, ende ontslegghen van alle costen van orloghen, ende van wapeninghen ende van dat daer an cleeft ende toebehoort, ende anders niet ghebonden synde, dan *dat der Janne vorseit over sine broeders can siere neeringhen bidden sal in tiden van orloghe, ende t'andren tiden, ende als sine broeders in de wapene syn sullen binnen der stede, dan sal der Jan vors. de helighe kercke visiteren, ende bidden over sine broeders vornomt in t'speciale beede over levende en over doode, ende over alle andre in t'ghemeene.* Ende den her Janne vorseit in deser manieren in vryhede synde, ende blivende als een vry ambachtsman, hy ende sine naercomers. Hier over waren in kennesse der Jan de Raed vors. als overdeken ende de dekenen sine ghesellen, dats te wetene der Fransoys Morael, deken van den metsers, der Jan Coolman deken van den witten leertauwers, der Gillis van Crombrugge, deken van den brouwers, der Daniel Cachtel, deken van de smeden, Jan de Tolneere, deken van den vischcoepers, Jan van Ancele, deken van den makelcers, Zegher Everwyn, deken van

sciplieden, Zegher van der Ghauwen, deken van de sceepmakers, Jacop Overoet, deken van de grauwwerkers, Gillis van Condenbrouc, deken van den werkers, Jan van de Pitte, deken van de cordewaniers, Jan de Clerc, deken van de sceppers (kleermakers), Jacob Gheertebeke, deken van de verwers, Heinderic Standaert, deken van de blaauwers, Lauwereins Soene, deken van de temmerlieden, Jan van den Leene, deken van den zelvevrameden, Diederic Sprutaert, deken van den houtbrekers, ende meer andere dekenen, hare ghesellen in desen tyd. Dit was aldus gheseyt ende ghewyst by den overdeken ende sine ghesellen vorn. als dekenen, in t'jaer ons heeren m. ccc. vi-ve-en-tachtich, up den woensdach drie daghen in meye. Aldus staet in den dekene bouc van den selven jare in 't xvij. blad. » (f° 35.)

Uit een reglement van den ambachte der Temmerlieden van Gend, gearresteerd op St.-Amandsdag in t'jaer 1414, wordt gezien hoe de neringen en ambachten in de wapenen monsterden, of de revue passeerden. Het lust ons een korten uittrek hier van te geven.

**Dit es de ordinanche hoe de temmerlieden van
Ghend sullen te alf-vastenen waken
ende auwert. doen (*).**

« Dit naervolgende es de ordinanche ende manieren hoe die temmerliede van Ghend alle jaer, van nu voortane

(*) *Awert, vetus fland. Militare presidium, etc.* KIL. — Zie op dit woord, Marc. van Vaernewyck, *Hist. van Belgis.* Bouck iv, cap. 17, en de Concessie Caroline, art. 74.

auweet doen sullen te alfastene; dats te wetene dat deken ende gheswoornen sullen deelen t'ambocht in drien, ende elc guldebroedere sal commen ghewapent eenen avond, uutghedaen de vj gheswoornen die sullen comen ghewapent alle drie de avonden, ofte die niet commen ne wille up den avond die hem deken ende gheswoorne sullen laten weten met den cnape van den ambachte, ofte eenich van de ses gheswoornen die niet en quamen alle drie de avonde, so mach elc wie hy es, eenen vryen temmerman over hemsenden, mans weerd, ghewapent synde met eenre witten ghepollyster hoeftwapene met eenen pantohiere (*) met eenre burstplaten, ofte een jacke met ij pypen, ende met twee platin hantscoen. Ende in deser manieren moet elc man ghewapent comen also vors. es, ende die bet ghewapent syn, die sullen hem wapenen, al te suuverlicsten dat si moghen, ter eeren van den ambachte ende van hem selven, etc.

» Dit was ghedaen ende gheconsentesrt by den ghe-meenen ambochte in St.-Amantsdaghe in t'jaer xiii en xv, etc. etc. »

(*Bouck der neringhe van der Timmerlieden van Ghend, berustende in het archief der stad Gend.*)

[18.] BLADZ. 103 in de noot.

**Uutghevene van onzer vrouwen seeste van Wornicke,
doe men de cappe daer presenteerde, ende
onzer vrouwen fiertere omme drouch.**

« Eerst ghecocht teghen Anthonis de Sloevere, meersse-nier, twee ellen ende een half vierendeel roeds (rood) gul-

(*) Pansier, Cuirasse. V. Kn.

dene lakene te xiiii scel. gr., de elle. Item van iii ellen blanc lakene van damast, coste de elle vii sc. gr. Item van iii vierendeelen wite lakene van damast ten zelven pryse. Item van der stoffen om de mannekens met te cleedene, vi sc. gr. Item van de xviii ellen groender zyden fringen, woughen iii onchen, te xxiii gro. donche. Item van eender ellen zwart semyt xx den. Item van ii ellen roets zaercx, xii den. Ende van bourgoinschen gaerne ii den. De zelve stoffen verorbuert omme t'maken der vors. cappe van Doornicke, comt t'zamen . iii lib. xvii sc. ii den. gr.

Item Claise van der Meersch schildere, den beeldesni-
dere, ende heurlieder ghesellen van onser vrouwen cappe
te makene ende schilderne. ii lib. vi sc. gr.

Van den mannekens te makene die an den fierter staen,
v sc. gr., van den roeden te veerwene, v sc. gr., van der
muten daer onser vrouwen cappe up ghemaect was, ii sc.
gr. Van den pipers pincheelen, de iii vaenkins up de vors.
cappe te makene, ende andere schildekens ome de co-
nincx kindere die zy droughen te eenen teekene, ende den
schilden van wapinen, gheslegghen voor de heerberghen,
loopt. iii lib. i sc. vi den. gr.

Item ghegheven den vors. schildere als soepen ghin-
ghen de cape overziene. ii sc. gr.

Item ghegheven Diederic van Scoonbout, van onser
vrouwen cappe te voederne al met cleenen bonten, metten
leveringhen van dien. xxxvi sc. gr.

Item ghegheven Jooryse Haelbeke ende zinen ghesellen,
van onser vrouwen cappe te voerne te Doornicke met
eenen waghén met iii peerden, ende van eenen waghén
met ii peerden, daer de schilders up zaten, ende te voerne
ter zelve plaetsen. xxvi sc. gr.

Item ghegheven den *iii* speellieden (*) van deser stede van dat sy speelden te Doornicke, doe men onzer vrouwen fiertre omme drouch, ende up den wech varende ende keerende *xvi* sc. gr.

Item ghegheven Janne de Proost, coninc van den kinderen, ende zinen ghesellen, van handscoen, coorden en datter toebehoert, daer onzer vrouwen cappe met vaste ghemaect was, ende van den vanen ende toortsen omme te draghen te Doornicke, van haerl. dienste. *xxvii* sc. gr.

Item ghecocht ende ghehaelt te Clais Weytings *iii* groote toortsen, *iii* handkeerssen ende leeskeerssen, die verorbuert waren als men onzer vrouwen fiertre omme drouch, wouch de lakinghe *vii* steenen *ii* pont, te *iii* sc. gr., den steen, van lynwade daert vors. was inghebonden was, *vi* d. ende van hueren, *vi* sc. gr. compt. . *xxviii* sc. *vi* d. gr.

Item van den costen die ghedaen waren te Doornicke, ende up den wech, varende ende keerende, te wetene, bi Lievin van den Bossche scepene van der keure, Robbrecht van Meerendre, Janne Uuten Broucke, ende Laureinse de Loose scepenen van ghedecele, Lievin den Harde, Janne de Zaghere, Jacop van Bucxstale, Inghel van Scoepenbergh, Janne Neukins presentmeester, zesse trompetten van deser stede, *viii* van sconincx kindren, een messen, (meid) Arent d'Oosterlinc *coc*, ende velen meer anderen personen, naer d'overbringen van den vors., presentmeester, draghende *mids ii* sc. gr. ghegheven elken van de *ii ondercoken* van haerlieder dienste, te gadere . . .
 xiiii lib. *x* sc. *viii* d.

(*) In andere rekeningen worden sy *Pypers* en *Menestreen* genoemd.

Item ghegheven den vors. Janne Neukins, presentmeester, van zinen dienste ende moeyte, die hi hadde te Door-
nicke xii sc. gr.

Item Arende d'Oosterlinc, coc van ghelyken over zinen
dienst xii sc. gr.

Item ghecocht bi scepenen de lakencoepers der toe-
gheordeneert, te wetene jehens Lievin de Grootte, zesse
blauwe lakene eeuwerlinghe, coste elc laken vii lib. xii s. g.
Item jeghen Janne van der Boven vive blauwe lakene
eeuwerlinghe, coste elc laken . . . vii lib. xv sc. gr.

Item jeghen Willeme de Winter, ende Janne D'hamere
vive ende een half blauwe strypte lakene, coste elc ghe-
heel laken iii lib. xvi sc. gro., ende jehens diversche per-
sonen m.^o lxx strypten, te vi gr. den. strypte, daer de per-
sonen hier naer verclaert cleedere af hadden, te wetene
Mer Clais Triest rudder, raed onser gheduchts heeren
ende princen s'hertoghen van Bourgoingnen etc., grave
van Vlaendren etc. ende zyn hoochbailliu van Ghendt,
Boudin Quistebont onderbailliu, Jan de Stoppeleire, Pie-
ter Heuribloc, Jan van der Schage, Jacob de Meuleneere
Gillis Utenhove, Jan Heindericx, Rufflaert van den Cauden-
burch, Laureins Boele, Clais van Munte, Adriaen de Loe.
Willem Bette, Lievin van den Bossche ende Gillis Jaque-
myns, scepenen van der keure, Willem van der Cameren,
Robbrecht van Merendre, Heinderic Baert, Jan de Vriese,
meester Gheerolf van der Haghe, Jan Wandelaert, Ghysel-
brecht van Icteghem, Justaes Daneels, Jacop de Gruutere,
Christoffel de Meyere, Clais Moenins, Jan van Broucke,
ende Laureinse de Loese, scepenen van ghedeete, raden
ende paysierers van der vors. stede, Meesters Pieter Bier-
man, ende Matthys de Grootheere, pensionnarissen van
der keure, meester Jacop van Hansbeke, pensionaris van

ghedeele, meester Jan Sersanders, Guido van Scanbrouc, meester Jan t'Smits, Jan van der Ghyst, ende Jan Willebrant, secretarissen van der keure, meester Jan de Keghele, meester Jan van Leyns, Joos Beys, Jan van Melle, en Jan van Deurmelaer, secretarissen van ghedeele, Pieter Beys, deken van de neeringhen, meester Christoffel de Grave, deken van de weveryen, Jan van der Poucke, Janne van der Moure, ende Daniel de Grootheere tressors van der vors. stede., Adriaen van der Veere amman, Jan van den Muelande, clerc van der vors. stede weercke, meester Symoen Ontdorp, meester Jan de Neve, meester Pieter van Liere, meester Heinderic van den Somple, ende meester Jan Encloeghe, medecine van den vors. stede, meester Jan van Nieulande, alias van der Hasselt cyrurgien, meester Jan de Meuleneere solliciteur deser vors. stede in t'parlement te Parys, Arent Hoste procureur der vors. stede te Doornicke, meester Jan van der Haghe ende Laureins van den Berghe erfscheeders, meester Willem van Dinter, meester Nicole van den zweerde, ende meester Jan Damman ontfanghere van der vors. stede erflike rents. Loopt den coop van den voornoemden lakenen te gadere.
 cxx lib. xiii sc. gr.

Item Gillise den Groote, ende Michiele Willems, blauwers van den vors. pleynen lakenen te blauwen, te wetene den vorn. Gillise, van iii, den vors. Pieltren, ooc van vieren ende den zelve Michiele van iii van elken lakene, xiii sc. vi den., comt vii lib. xix sc. vi den.

Item van den vors. pleynen lakenen te veerwene groen, te wetene Janne Beyaert van iii. Item Justae Roelens van vieren ende Willeme van Dycstal van vieren van elken lakenen, vi sc. vi den. gr., comt . . . iii lib. xi sc. vi.

Item van den vors. pleynen lakene te scheerne, te we-

tene Joosse van der Haghen F^r Ghyselbrecht, van zevenen en Stoffel van der Haghen F^r Frans, van vieren van elken lakene iii sc. gr. comt. ii lib. iii sc. gr.

Item ghecocht jeghens Janne van der Eecken ix ellen roots lakene, coste de elle ii sc. den. gr., ende jeghen Zegher Beyaert lxxv peerse strypen, coste de strypen v den. gr., daer de iii speellieden van dezer stede, die trooken te Doornicke ten vors. ommeghanghe, cleeden af hadden, ende Aerent d'Oosterline coe (*) eenen caproen (muts), comt ii lib. vi sc. vii den.

Somme van den uutghevene van onser vrouwen feeste van Doornicke metten pleynten ende strypten lakenen, daer scepenen en veel meer andere personen cleeden af hadden ten zelven tyde. clxxx. lib. xix. sc. xi den. gr.

(*) « Ende ghaven te Dornike tetene tote 60 scotele. (Rex. 1353).... »
 « Ende 8 menstruelen ende andere maynede (dientlieden) die mede »
 « ute waren, soms 3 daghe ende som 4 daghe met 43 paerden, ende mids »
 « vele van onse porters die ten maeltyn waren. Lib. 186. » (Rex. 1369).

Alleen om het verschil der tyden en seden te kennen, syn dese oude rekeningen van groot belang. Men oordeele daervan onder meer anderen, uit de volgende posten van uitgave :

(Rex. 1435.) » Item ghegheven bi bevelde van scepenen eenen »
 » rudder van den coninorike van Cyprus, die verrentsoent hadde gheweest »
 » van den heydenen daer hi ghevanghen hadde ghesyn, 4 sc. gr. — Item »
 » ghegheven 3 haermen priesters met dobbelen roeden cruce 12 gr. — »
 » Item ghegheven eenen broeder van Melle die sin eerste messe sanc »
 » den 18 dach van mte. 8 sc. gr. — Item ghegheven van eenre ghelace »
 » veinstre die in t'jaer voerleden ghegheven was den godahuse an den »
 » Groenen Briel, iiii. 2. 13. 4. — Item gheghevene by bevelde van sce- »
 » penen Bertholmeuse de Pape scepenen-bode, doe hy synre dochter »
 » huwede ten harer maroghisten, 4 sc. gr. — Item ghegheven Baven den »
 » Ruwe scepenen-bode van der keure doe hy huwede t'synre maroghifte »
 » 4 sc. gr. — Item ghegheven Gillis Peeters seriant van der keure, doe

**Isabel Clara Eugenia, par la grace de Dieu,
Infante des Espagnes, etc.**

« Reuerand pere en Dieu, chier et bien amé.

« Il a pleu a nostre St.-Pere le pape, sur l'instance que luy en ay fait faire par mon ambassadeur, de m'accorder et faire tenir quatre obediences pour quatre freres de vostre religion, les noms desquels recevrez quant et la présente, pour de ma part et en mon nom, faire *ung pelerinage* à *Hierusalem*, lequel desirant faire effectuer au plustost pour ma particuliere devotion et consolation; et me confiant que a l'avancement d'icelle, vous apporterez volontiers tout ce qui est en vous, j'ay bien voulu vous requerir par la presente me faire ce plaisir que de m'envoyer ici en personne les deux prestres mentionnes es dictes obediences, à ceste fin que je les puisse informer particulièrement de ma bonne intention, et jointement leur faire avoir l'adresse (les instructions) quilz auront de

• hy huwede t'synre marcghifte, 6 sc. 8 den. — Item ghegheven by be-
• vele zotte *Aeschten* van Brugghe, 12 gr. — Item ghegheven eenen her-
• mite by bevelen van soepenen, 2 sc. gr. enz. »

Wylen de heer J. F. van Hoorebeke, te Gend, had sich met dese oude stadsrekeningen weten gemeenzaem te maken. Met de grootste nauwkeurigheid waren die van het tydstip der twee Artevelde's, door deen geleerde onderzocht en geraedpleegd geworden. Zyne nasporingen en menigvuldige aenteekeningen hadden hem op dit besluit gebracht, dat alles wat er in de Geschiedenis of by de kronykschryvers van dese Ruwaerds voorkomt, vol van mislagen, en in de voornaemste deelen, van de waarheid verre verwyderd is. Hy was voornemens dese mislagen te herstellen en de geschiedenis dezer groote mannen in haer waer daglicht te brengen. Hy alleen scheen in staet te syn dit werk te ondernemen en ten uitvoer te brengen.

besoing pour bien faire leur dict voyage. Et sur ceste attente, Reuerand pere en Dieu, chier et bien amé, nostre seign' vous ayt en sa saincte garde. De Gand, le penultieme jour d'aout 1602. »

« Au reuerand pere en Dieu, nostre chier et bien amé le general de l'ordre des Capucins. »

(*Analectes Beligues*, par GACHARD, 1830, p. 455.)

[20.] BLADZ. 110.

De keizer had het te rechtstellen der voorname aenleiders van den opstand voor zich behouden, by het volgende decreet :

L'empereur ayant ouy le rapport de commys de par S. M. pour avec ceulx de la Loi de ceste ville de Gand instruire les proces des prisonniers criminels, charges des commociens aduenues en la dite ville () et ouy les desvoirs faicts jusqu'a present, et l'estat de la matiere. Veu sur ce l'advis des chevaliers de son ordre, président et gens de ses consaulx d'estat et privé et autres de par ça rassemblez en notable nombre; et attendu la qualité des cas et delits, dont son chargez les dictz prisonniers, a retenu et retient à soy la judication et decision de leurs proces. Et sera cette ordonnance insinuée par les dictz commysaires aux dictz de la Loy de Gand, afin que sur ce ils se reglent. Le 16 mars 1839.*

(*) De Gentenaren, zoo de sententie al verder medebrengt, hadden by eene formeele verbintenis, elkander tegen alle straf en schade gewaarborgd. Men leest in het vonnis: *Ende indien iemant ter deesser causen ghevanghen waere, sy souden de selve doen ontslaen tot ghemeen costs; t'welck contract sy lieden hadden doen zeghalen metten zegels onser voors. stede, die men heet Sts Jans Zeghele.*

Van de doodstraffen ter sake van dezen opstand uitgesproken, hebben wy nergens eenige byzondere melding gevonden, dan alleen in het handschrift der *Antiquiteiten van Ghendt*. De schryver, ooggetuigen dezer bloedgerechten, heeft het volgende daarvan opgeteekend.

« Den 17 dach van maerte waren de volghende personen gheleet uut den chausselette tot scepenhuus, te weten: Lauwereins Claes, filius Amands, Lievin d'Herde, Mr Symoen Borlunt, Mr Lievin Hertschap, Jan Bauwens, Jan de Munck, Willem de Mey, Marten van Ansselaere, en Hansken van Curterycke. Ende deze personen ghebrocht zynde ten scepenen huuse van der keure by den bailliu van Ghendt, *waren ghewyst in handen van de K. M. ende synen raedt*; ende doe worden zy terstont gheleet naer s'graven-steen, ende daer comende, de commissarissen van den keyser deden huerlieder vonnesse uutlesen, ende de provost van de roode roede dede een schavot rechten voor s'graven-steen, ende worden terstond alle neghene, d'een achter d'andere, onthooft metten zweerde, danof dat d'eerste was Lauwereins Claes, filius Amands, en Lievin d'Herde de tweede, ende also voert tot neghene toe.

» Dit aldus ghedaen zynde, de vrienden ofte ghecommitteerde van de vrienden van de gejusticieerde hadden ghereescepe, elck naer synen staedt, omme de doode lichamen ter eerden te brenghene, ende worden soo in de kiste gheleyt; ende dit vernemende de roode roede, en wilde niet ghedoogen, maer worden des anderen dachs ghelyc beesten up eenen waghene gheworpen, ende buute ter muude poorte ghevoert, ende up raden ghestelt, ende de hoofden up glavie-schachten, hooghe boven den lichame.

» Binnen den zelve daghe vercreghen eenighe vrien-

den van de gejusticieerde consent omme de lichamen van de wielen te nemene, ende ter eerden te doene, ende t'lichaem van Lievin d'Herde was terstont in eene kiste gheleyt; en daer naer quam terstont weder een bevel dat men an de lichamen niet commen en saude, ende also wart het lichaem van Lievin d'Herde vornoemt, metter kiste up d'wiel ghebonden, ende weder opgherecht.

» Den 19 maerte wasser van de selve noch by de roode roede zesse gejusticieert metten sweerde, by den hangman van de roode roede, en up ghelycke wielen ghestelt, en de hoofden up glavien.

» Den 20 maerte so vergaderden up t'schepenhuis de drye leden van der stede, ende daer was so vele gheacordeert, dat scepenen van beede de bancken, metgaders somighe poorters van de notabelen, metgaders de lxxi dekenen ende de gheputeerde van de weverye ghesamelick ghaen sauden by der K. M., omme te biddene dat de ghone die ghejusticieert waren, sauden moghen begraven worden, ende dit was up den pallem-avond; ende de M. met synen raedt consenteerden dat men de doode lichamen binnen den nacht afdoen saude, ende beghraven een iegelic daer de plaetse bereed hadde geweest.

» Anno 1540, up den 3 dach van meye waren deze volghende persoonen uut den chastelette deser stede in 't sgraven-steen gebracht, te wetene, Jan de Voocht, Pieter van Aerde, Karele van Merendré, Lievin van Doorne ende Lievin Gheerts, ende naer dat sy onthooft waren, s'anderdachs waren de lichamen by der roode roede ghevoert buute de mudespoorte, ende up raden gestelt, ghelyc de ghone daer hier te voren af gheseyt es; ende sy worden binnen derden daghe gheconsenteert te begraven elc in t'syne, ende

binnen den selven daghe waren der drye naer Audenaerde ghevoert, ende ooc daer ghejusticieert (*). »

Men ziet uit de dagteekeningen deser stukken, dat zy niets gemeens hebben met het berucht vonnis, in s'keizers naem, den laetsten april 1540, tegen de gansche gemeente geslagen, by het welk de oude privilegien dier stad, *alle hare en een iegelyk goeden, renten, incommen, huysen, geschut, munities van oorloghe, de clocke ghenoeemt Roelandt, enz.* verbeurd worden verklaerd (**), en waerby nog, boven eene boete van 150,000 gouden carolus guldens eens, en eene jaerlyksche rent van 6000 guldens, de keizer deze stad, tot het doen der onteerendste en schandelykste straffe, die ooit te voren gezien was (***) veroordeelde.

(*) Vergelyk hier mede *fontus neutrus*, en naer hem M. SARR, *Hist. de la Belg.* die beide het getal deser stagtoffers vergrooten. *His rebus ita peractis, & captivis Gandensibus viginti sex capite plectuntur. Multi alii pro fortunarum conditione pecunia mulctantur ac ad disorum inveniendas ostium reliquias in longinquas peregrinationes ablegantur, ubi plerique interire aut mansere; ceteri, absoluti itineris testimonium adferentes, universo vitæ spacio publicis muniis abstinere sunt jussi.* FONT. NEUT. REV. BELG. LII. XI.

(**) De klok Roeland werd gegoten in 1315, en draegt voor opschrift:

Meester Jan van Roosbeks, clockmeester.

Ich heete Roelant.

Als men my slaet, dan is t'brandt.

Als men my luyt, is t'storm in Vlaenderlandt.

Zy was reeds uitgehangen om haer lot te ondergaen, wanneer zy eindelijk, na veel bidden en smeeken; by den geduchten Karel, genade verwierf, en in hare vorige plaets hersteld werd. (*Memorien der stad Gendt.*)

(***) Men ziet in de verzameling van arresten van Papon, bladz. 1340, dat in 1558, het vonnis van Karel den V, als voorbeeld gevolgd werd

Wy kunnen deze aenteekening niet eindigen, zonder hier nog kortelyk te gewagen van twee voorname gebeurtenissen, waerin deze trotsche gemeente, ten gevolge harer geschillen met den vorst, zich aen eene zoo schandelyke vernedering, waarvan voorgaendelyk, onder het bestuer der Arteveldes, de onuitvoerbaerheid was erkend geworden (*), had willen onderwerpen. Vroeger dan het tydvak der burgondische regering vind men geen voorbeelden van soortgelyke straoeffeningen, schoon men daer wel eens mede *de goede steden* bedreigde. Doch van zoodra het fransche huis der burgondische vorsten aen het roer van staet kwam, ziet men deze alles aanwenden om onze nationaliteit te vernederen, en dezelve aen een ons teenemael vreemd despotismus dienstbaer te maken. Van danaf begon de tweestryd der uithcemsche regeeringsvormen, met den vryheidszin onzer voorvaderen, en die jammervolle overheersching van Frankryk, welke suldanige noodlottige gevolgen voor onze onafhangelykheid, en vooral voor onze fabrieken in *alle* tyden gehad heeft.

De eerste tot onze vernedering opgelegde boetedoening, waarvan wy hier willen gewagen, had plaets na den be-

te Bordeaux, in het stutten van eenen oproer aldaer. Alle de voorrechten en vryheden dier stad, haer geschut, de klokken, enz. werden gelykelyk verbeurd verklaerd, en de gemeente tot het doen eener amende honorable veroordeeld. — Die den alarm had geslagen, werd aen den klepel der klok gehangen. (*Rex. de Guyot, Ve Cloche.*)

(*) In de voorstellen van peis en bevrediging begeerde men ook dat dit dapper en manmoedig, tot wanhoop gebrachte volk, *met den strop om den hals*, als lago misdadigers, en tot eene eeuwige schandvlek, voor den overwinnaer zou verschynen. *Resti cervice inserta.* (*Marm, ad ann. 1382*). Men zie verder *Dissertation sur la Dictature de Jacques d'Artevelde et sur celle de son fils Philippe*, zich bevindende in het *Appendice aux Mem. sur la ville de Gand*, ch. iv. van C. L. Duraux.

ruchten slag van Gavere, welke, naer men algemeen weet, den 23 der maend july van het jaer 1453, gegeven is, en waerin, volgens de getuigenis der geloofwaardigste schryvers, zestien duizend Gentenaren sneuvelden (*). De *omende honorable*, die als eerste plicht, besproken was, werd met eenen ongemeenen toestel, en alle uitwendige teekenen van wanhoop en verootmoediging, te Ledeberg, eene halve myle van Gend, voor het gansch leger van Philips

(*) Veertien schepenen uit de beide banken, kwamen in dese groote nederlaeg om het leven, te weten: Her Martyn de Ghendt, Her Gillis Tant, Jan Arens, Lievin Hauwaert, Jeronimus Canbrake, Pieter Blomme, en Jan Matheus; dese sneuvelden op het slagveld. De volgende Her Jan de Coninc, Rasse (Erasmus) van Hysche, Michiel van Zele, Jacob van Becelaere, Willem Daneels en Martyn de Roovere, stierven kort daerna aen hunne wonden. Dese byzonderheden aangevoerd in het oud handschrift van den heer J. Delbecq, te Gend, syn in de *Cronycke van Vlaenderen*, gedrukt te Brugge, alwaer nogtans dezen ongelukigen veldslag breedvoerig is beschreven, niet opgeteckend. — In het handschrift van Delbecq, na te hebben opgegeven de naemlyst der schepenen alsdan in bediening, segt de schryver:

Item in dit jaer (1453) was den stryt te Gavere den xxiii hoymaent up eenen maendach, daer bleven de sceponen verlegen die hier ghecruust staen met swarte cruusen, ende met rooden cruuse sterven up haerlieder bedde. (Het syn de bovengemelden.)

Wy voegen hier nog by den *Marsch van het Gendech leger*, getrokken uit den Witten-Bouc, f° 205, in de meening dat dit stuk weinig gekend is, en nooit in druk is gegeven.

• *Dit syn de ordonanchien ende gheboden die de stede ende casselerie houden in faiten van orloghen.*

• Eerst dat niemant so wie hi sy edele of onhedele, en trekke noch en putte noch en logiere over sent Joris banniere, de baniere van Vlaendren, ende van der stede van Ghend.

Daer naer de baniere van der stede van Ghend.

den goeden, te dien einde in volle slagorde gesteld, volvoerd. De tweede straf was het gevolg van den oproer, die dags na de *blyde* intrede te Gend, van zynen zoon, Karel den Stouten (28 juny 1487) en als voor deszelfs verwelkoming, aldaer uitbarste, en den 15 january daerna, binnen Brussel (ten schande voor het brabantische volk), even zuer moest geboet worden.

In de officieele acten, noch in eenige andere byzon-

Daer naer de baniere van den casteele van den Onderborch.

Daer naer de baniere van sente Pieters.

Daer naer de baniere van Everghem.

Daer naer Nevele ende Woestine.

Daer naer Zomergheem ende Zomergheem ambocht.

Daer naer de baniere van Bornem.

Daer naer de baniere van de vier ambochten.

Daer naer de baniere van Waes met hare toebehoerten.

Daer naer de banieren van Curtericks met haren toebehoerten.

Daer naer de banieren van Audenaerde ende hare casselrien.

Daer naer de baniere van der stede van Aelst met hare V leden.

Daer naer de baniere van Gheeroudaberghe.

Daer naer de baniere van Nienève ende van Rotselaer.

Daer naer de baniere van Denremonde metten lande van Denremonde.

Voort dat negheen caryn (wagen) en trecke voor sent Joris caryn.

Daer naer scapiteyns caryn.

Daer naer de stede van Ghend caryn met haren engienen.

Daer naer elc caryn volghende siner banieren, alsoe de banieren voren gheordineert syn te treckene.

Die de contrarie dade, men souden setten ende spannen in duum-ysers voor scapiteins logyst eenen dach ende eenen nacht, sonder yemen te spaerne.

Voort dat niemant wie hi sy en rove ni en neme, up syn een hoore.

Voort dat niemant andren en rove noch eenich gheft en neme die provanchie ten heere waert bringhen sal of andersins, up te verbeurne syn lyf. Ende hier af en sal men niemant sparen. » (zonder dagteekening.)

dere schriften of aenteekeningen van het stedelyk archief, zyn wegens deze gebuertenissen, evenmin als omtrent het vonnis van Karel den V., weinige of geene berichten te vinden. By het ix^{de} artikel van het tractaet van Gavere van den 30 july 1458, was er bevolen dat de Heuverpoort en Pietercellepoort voor altyd, *alle donderdagen*, zouden gesloten blyven, ter gedachtenis dat de Gentenaren den donderdag na Paesschen van t'verleden jaer, langs dezelve in de wapenen waren uitgelopen om Oudenaerde te belegeren; dat de Hospitaelpoort (nu Dampoort), door welke zy in de maend mei waren uitgetrokken, naer het land van Waes, om by Bazele, omtrent Ruppelmonde, hunnen prins aen te randen, voor eeuwig gesloten en met eenen muur toegemetseld zoude moeten worden (*), dat al verder, tot het doen der amende honorable, de *verslagenen* met hunne (nog overblyvende) wethouderen, raedslieden, kapiteynen, *beleeders*, dekenen en verdere ambtenaren, ten getalle van 2000 mannen, baervoets, ontgord en met ongedekten hoofde, op eenen kleinen afstand van de stad, den prins zouden te gemoed komen, en aldaer vallen op de knien, en bidden (*in 't fransch*) om genade en vergiffenis, het welk op den

(*) Het gouvernement drong sterk aen op de stipte nakoming deser bespreken, en belaste eenigen tyd daerna den raed van Vlaenderen een wettelyk onderzoek te doen, om te weten of de eene poort wel degelyk toegemetseld was, en of de andere, op de gestelde dagen, gesloten bleve. Men vindt de officiele enquete daer op gehouden, met eenige andere diplomatische stukken betrekkelyk deze gebeurtenis, in de *Preuves et Observations sur les Mem. de Ph. De Comines, par Godefroy. Tome 4, p. 220.* Men leest daer in: *la quelle nous avons trouvée (spittaelpoorte) entièrement close et remachonnée de briques et pierres et le pont levé, tellement que par icelle l'on ne pouoit, ne ne peut aucunement issir, ne entrer, passer ne repasser, etc. etc.* (Uit. dec. 1468.)

volgenden dag, aldus volbracht werd (*). Alle de standaerden, bannieren en vaendels der ambachten, werden ter zelve tyd voor de voeten van het paerd, waerop Philips gezeten, en in den stryd gekwetst was, nedergeleid, en naderhand, op zyn bevel, geofferd in de kerk van O. L. V. te Bethune, en in die van O. L. V. van Halle, tot eene eeuwige gedenkenis van deze schandelyke boetedoening.

De heer Gachard, ryks-archivist, heeft onlangs in de *Collections des documens inédits, concernant l'histoire de la Belgique, tome 1, p. 204*, medegedeeld het officieel verslag der *Amende-honorable* door de ingezetenen der stad Gend, te Brussel, voor Karel den stouten gedaen. De omstandigheden dezer boetedoening, vooral de plechtige, doch tevens amadelyke wyze, op welke die is uitgevoerd, waren tot heden onbekend gebleven. De uitgever van hetzelfde stuk heeft daerby gevoegd een volledig bericht van den oproer, die tot deze schandelyke straffe oorzaak had gegeven. Hetzelve is getrokken uit het archief der stad Ype-

(*) « Erst quamen 25 ghekosen mannen uyt den raedt, bekleed *alleen met eenen tabbaert op hun naekt lichaem, met blooten hoofde en voeten*. Achter dese werden alle de capiteins van alle de ambachten ghebracht van wege den marchal van Bourgogne. Voor hen kwam den abt van Ste-Baefs en den prior der Cathuisers.

• Waer naer volghden *TWEE DUTERED UTTERKOSERE MANNEN, alle met ongedekten hoofde en bloote voeten, en gekleed in eenen lynen tabbaert op het bloot lichaem, hangende tot aen de voeten*, die welke hun gesamenlyk met de eerste, ter aerde wierpen voor de knien van het peirde op het welck den graef gezeten was; alswanneer den genoemden abt drymael met luyde stemme, uyt den naem van alle die ter aerde lagen, en van geheel het gemeente van Ghend, vergiffenis en genade vraagde; en het volck al krysschende, stemde toe in het woord, hetwelk den abt al weenende sprak. Op de derde onderwerping ende ootmoedige vraghe van genade, gaf hy vergiffenis. » (*Cron. van Vlaend., 2^e deel, blads. 321.*)

ren, en naer het schynt, door een' ooggetuygen, opgesteld. Dit laetste stuk dat in de verzameling van den heer Gachard, in het fransch is overgebracht, heeft in de overzetting, het grootste deel van zyn belang, voor onze lezers, verloren. Het origineel bericht, door den geleerden heer Lambin, bewaerder der archieven der stad Yperen, ons vriendelyk medegedeeld zynde, zoo breng ik hetzelfde alhier onder de oogen van den lezer.

LETTERLYK EXTRACT *getrokken uit een handschrift, zonder titel, van PIETER VAN DE LETUWE, in synen tyd schepen en raed der kamer van het magistraet van Ypre, loopende van 1448 tot 1469, en berustende onder de archiven van dezelfde stad.*

« RAPPORT van den ghenen dat ghedaen ende ghesiet es ten bliden incommene van den grave Kaerle, hertoghe van Bourgoingen, van Brabant, Lothryc, van Luxembourg ende van Limbouch, grave van Vlaendren, enz.

» Eerst, zo dede myn vorseide heere zyn bliden incommen binnen der stede van Ghend, up eenen zondach den 28 dach van wedemaend, anno 67, ende up den zelve dach pleight men sinte Lieven omme te draghene, ende te bringhene van Houtem, nemaer omme den incommene van mynen vorseiden heere, zo was by eenen ghebode uut gheroupen dat men sente Lieven uut Ghend draghen zoude van t'saterdaechs, ende weder inne bringhen t'smaendaechs, also ooc ghedaen was, ende was der uute twee nachten.

» Item up den zaterdach vorseit zo quam myn vorseide gheduchte heere slapen te Zwinaerde, daer by privilege alle graven ende heeren van Vlaendren, t'adachs eer zy huer incommen doen, sculdich zyn van slapene.

» Item des anderdachs s'nuchtens quam myn vorseide

heere te Ghend waert, omme zynen oed te doene naer der costumen, daer jeghens hem quaemen tot in ghone zyde van den zieckhuuse (*) in groten ghetale de heere ende wet metgaders alle den ghonen die paerden hadden, ende alle de gheestelycke personen te voete, ende vele weerlycke, te wetene mynheere van Dornicke, dabt van sinte Baeuf ende alle andre religuusen ende collegen van Beghinen, item alle de ghesworene ghestoffeert metten ghesellen van den ambachten elc in t'sine, ende die voren uute quamen die stonden eerst om voort in de stede weder te keerne, maer beiden tot dat alle de peerden gheleden waren, achtervolghende den ghebode te diere cause ghedaen, ende was myn vorseide heere ghewillekomt in de manieren naervolghende :

» Item in t'zelve was hem ghezeit met sconen woorden van den duechden van mynen heere zynen vader, wiens ziele God ghedincke, ende van zinen duechden insgelycs danoten Gode dat hemlieden voorsien hadde, zulken ende van zo excellenten prince, ende bat meester Matthys de Grootheere, die trelaes dede, Gode van hemelryke dat hy hem also willecome wesen moeste, als hy van deser wereld sceiden zal, als hy den goeden lieden van Ghend was.

» Item, dat ghedaen, trocken ter stede waerts alle de cnape voore, de meesters naer, ende tusschen der wet ende mynen vorseiden heere, de edele van mynen vorseiden heere, ende altyd sloughen de trompetten van Ghend, ende mynsheeren trompetten niet, mids zinen rauwe, ende leede met hem inne 784 ballinghen genadelicke van allen faicten.

» Item binnen der stede commen zynde, stonden daer de hoofdeken, ende willecomden daer ooc myne vornom-

(*) Het *Seclein*. Het huis der *Zieck-liên*.

den heere bi den mont van meester Pieter Bierman by seonen gracelicken woorden, ende nam conclusie als boven, ende trac van daer myn vorseide gheducht heere sinte Jans in de kerke voor den outaer, die zeere versiert was, aldaer soone cleedere onder voete laghen; ende was up den outaer een mesbouc daer up myn vornomde heere zinen eed in *vlaemsche* deide, achter der noemen van Joos de Triest, als clerc van den bloede.

» Item ende naer dien dat hy zynen eed also ghedaen hadde, ghync tot an de clocke, die hy trac tot dat men dat hoorde, in teekene dat hy grave van Vlaendren es, ende zynen eed ghedaen hadde.

» Item dit al ghedaen, trac van daer totter Vrydachmaerct up t'bochhuus met zynen edelen, ende metten bailliu van Ghend, die den volke den eed dede doen, ende bider herten de woorden van den eede hemlieden zeide, ende t'zelve huus was voore behanghen met eenen swarten fluelen cleede ende met een ghelyken kussene mynen vornomden heere toebehorende.

» Item ende al t'volc stond beneden achter de wet bloothoofs, ende bezwoeren daer huerlieder natuérlicke prince, ende baden hem de heeren dat hem ghelieven zoude t'hebbene de stede van Ghend over gherecommandeirt, daer up hy zeer troostelyc antwoordde.

» Item naer dien trac myn vorseide gheducht heere t'synder plaetsen van zinen walle, ende de wet t'huuswaert, ende dit ghesiet al voor den 12 hueren van der noene.

» Item ende trocken die van Ghend alle daghe by mynen heere den cancelier, ende andre heeren mynen voornomder gheduchten heere naest, ghelievende doende ooc hemlieden presentacie secretelic.

» Item s'maendaechs nader noene, ontrent den vive hueren, als myn vorseide heer t'sondaechs te voore inne quam te Gend, so quamen de ghone die met sinte Lieven buiten

gheweest hadden, *wel dronken* met sinte Lieven up t'huuseken daer men de guoillote ontfync, ende terstont wart dat neder, ende al in sticx gheworpen, biden welken de wot zeere onghepayt was.

» Item van daer liepen zy ter Vryedachmaerct met sinte Lievin, ende riepen *Kaliotte af!* houdende daer staende den fiertre (*) van sinte Liven vorseit, ende vergaderden daer in groten ghetale.

» Item ende alzo varync (zoodra) als dat quam ter kennisse van myn vorseide gheducht heere, zoo zant hy ter maerct meester Jan Petitpas ende meester Rykewaert Uutenhove, omme hunlieden te biddene dat zylieden thuus zouden willen trecken, die daer af refuserende waeren, ende begheerden te wetene oft al vergheven was, t'guend dat zy mesdaen hadden, ende vergaderden lants zo meer.

» Item d'welke ooc ter kennisse quam van mynen vorseiden heere, die metgaders vele van zynen eidelen terstont trac ter merct, ende begheerde te weten wat zylieden versochte, ende deen ende dander sprac zo dat men se niet verstaen en mochte, daeromme mynen gheduchten heere begherde dat zy eenen kiezen zouden van hemlieden, diet zegghen zoude, ende alzo wert ghedaen.

(*) **FNATIA.** Prachtige kas of kist waerin de gebeenderen der HH. bewaerd blyven. Deze fierters waren van zilver; meestal met kunstig beeldwerk versierd, en voor het grootste gedeelte met edele gesteenten omzet. Gend was, van de vroegste tyden, met deselve rykelyk begiftigd geworden. Marcus van Vaerneuyk spreekt er van tien, alleen in het bezit der abdy van S. Pieter, waer onder, zegt hy, sich bevond de fiertre van den H. Bertulphus die plach te cloppen, (alsoo men seyde) alst oorloghe oft quaden tydt zoude worden. **HET. VAN BULLEN, 4 boeck, cap. 48.** Het spreekt vanzelfs dat een groot deel deser kostbare voorwerpen, aen de fransche commissarissen, by het sluiten der kloosters en abdyeen in Belgie, niet heeft kunnen ontsnappen.

» Item ende naerdien dat myn vorseide heere ghehoort hadde huerlieden begberte, zo zeydy hemlieden dat zy thuus wilden trecken, ende dat al vergeven was, hy zoude hemlieden doen hebben dat zylieden begheerden, ende wilden zylieden goede kinders zyn, hy zoude hemlieden een goet heere zyn, ende zy riepen alle: JA WY, JA WY, ende met dien zouden zy wech draghen den vorseiden fiertre; ende omme datter een was die den andren in t'oor ruumde, zo zeide myn vorseide heere: ic kenne hu wel! ende slouch naer dien die hem ruudelicken tierde jeghens den prince, ende zwoer eenen grooten eed, zegghende: dat ghy maer slaet, enz. ende was mynen vorseiden heere gheseit: *pour lamour de Dieu ne frappez plus*, ende met dien hielt hy up, ende de fiertre bleef daer doe noch staende, ende myn gheduchten heere vertrac ter walle waert, ende zant terstond zyne ghedeputeerde ter maerct, te weten mynen heere van de Gruuthuusen, meester Jan Petitpas ende meester Rykaert Uutenhove, die den volke te kennen ghaven, dat zy last hadden van mynen gheduchten heere hemlieden te zegghene, dat zy in gheschriften stellen zouden huerlieder begheerten, also zy daden in eene cedula, ende die was mynen gheduchten heere overghedreghen, ende naer dien dat hyze overghezien hadde, sprac hy met zynen rade, ende lastede mynen vorseide heere van de Gruuthuuse dat hy trecken zoude ter maerct, ende zegghen den volke dat zylieden dien nacht wel waken wilden, myn gheduchten heere zoude up al letten, ende hy hoepte morghe nuch tend hemlieden goede andworde te bringhene, ende bleef t'zelve volc also staende in de wapene tot snuchtens, ende ontrent den acht huren quam myn vorseide heere van den Gruuthuuse, ende bedanckde den volcke uuter name van mynen vorseiden gheduchten heere, van de goede wake die zylieden up dien nacht ghedaen

hadden, ende riep hooghe ende overlunt *Kaliotte af! Kaliotte af!* myn gheduchten heere es dies wel te vreden, ende hy gheloefde hemlieden dat myn gheduchten heere al vergeven hadde, ende dat zy al hebben zouden dat zy der vorseide cedulle begheerden.

» Item ende zeyde hunlieden myn vorseide heere van de Gruuthuuse, datze kiezen zouden willen zesse personen, ende dat die t'last hebben zouden de begheerte van den volke an mynen gbeduchten heere te solliciteerne, ten hende dat zo vele lieden daer omme niet zouden gemyot wesen, ende dat zylieden terstont zouden willen t'huus waerts trecken, welke zy deden.

» Item doe vertrocken zy metten grooten heere sente Lieven, tot sinte Baefs, ende alzo voort *totten poorten die gecondempneert was ghesloten te blivene* (*), ende braken die up met fortsen, ende commende voor een ander kaliotte huus, daer men de kaliotte ontfinc van zuvele, smecten dat ooc omme ende ter nedere, d'welke quam ter kennesse van mynen vorseiden gheduchten heere, dies hy zeer qualyc te passe was.

» Sanderdaechs zo vertrac myn vorseide gheduchte heere; nemaer aleer hy vertrac, om audiencie t'hebben, zo baden de heeren van de wet van Ghend, scepenen van beede banken, metgaders den twee dekens ende den zesse ghecoren personen, ende als men hem audience gaf, *daer ic present was*, so zeide meester Mathys uuter name van hemlieden, dese hier naer volghende woorden: *Nostre tres redoubte singneur et prince, nous vous supplions en toute humilité que vostre noble plaisir soit de nous pardonner pour lamour de Dieu, loffence que nous vous avons faite, car en verité de Dieu, il ny a ici personne qui en*

(*) Zie de aenteekening hier boven, bladz. 412.

*soavait à parler, et aussy qu'il vous plaise de signer la cedulle à vous presentée, car les mauvais ont eu plus d'auctorité que les bons, lesquels ne l'ont pas scut empechier, mais nous savons de vray ou cas que ladite cedulle nest signée, ils nous tue-
ront et nous nouserons icy demourer.»*

« MEMOIRE dat niet jegenstaende dat myn gheduchten heere teekende de vornomde cedula, also hier boven gheseid es, waer mede t'mesus, t'mesgryp ende radicheide ghedaen by den vorseiden Van Ghend, al verghieven scheen, nochtan niet jegenstaende dien was beteringhe daer af ghewyst up den 15 dach van lauwe in t'jaer 1468 in de steide van Brusele. » (200 volgt.)

« Sensieult la congregacion des nobles que faicte estoit en le grant salle de Brouzelles, le dimence xv jour l'an mil m^{me} lxxviii, (vieux style) derrain passé, et comment ceulz de Gant obtindrent au dit parlement de tres hault, tres victorieux et tres redoubté seigneur et prince monseigneur le duc Charles de Bourgoingne, De Lottier, de Brabant, de Lembourg et de Luxembourg, conte de Flandres et aultres pays, par sa tres benigne clemence et tres excellente bonnairité et noblesse, de leur derrains offence et desobeissance.

» Premièrement estoit la dicte salle aournée et circonpendue de tres riche tapicerie du grant roy Alixandre, Hanibal et aultres nobles anciens, et mondict seigneur le duc estoit assiz en icelle salle ou capital, et pour tribunal, en une tres riche chayere, moult noblement parée et circonpendue de drap d'or, et pareillement dessoubz ses piez, dont certains degrez estoient mis descendant de la dite chayere (fauteuil), et au plus bas degré estoit assiz

tres hault et puissant prince monseigneur Anthoine, bastard de Bourgoingne, conte de la Roiche, seigneur de Beuvre et de Beuvry, comme premier chambellan de mondict seigneur le duc, et ayans à ceste cause et instance la charge et cognoissance aux affaires cy apres ensicvans.

» Item assez prez de ladicte chayere de monseigneur le duc, estoit ung aultre tres riche siege moult noblement aourné, sur le quel siege estoient assiz, assavoir premierement monseigneur levesque de Liege, duc de Boullon, et conte de Loz, messire Phelippe de Savoye, frere de la tres noble et tres excellente dame madame la royne de France, et tres hault et puissant prince monseigneur Adolff de Cleves, conte de la Marque et seigneur de Ravestain.

» Item apres ce estoient en ordre assiz en tres riches sieges tres haults et puissans seigneurs mess. de la noble thoyson dor qui illecq estoient et par consequent les aultres nobles, chascun en ensuyvant son chief de dixiesme et aultrement, ainsy quil appartenoit: ce que moult riche et noble estoit pour veoir.

» Item pareillement estoient audict parc (enceinte) plusieurs estraignes ambassades, comme de France, d'Angleterre, Hongarie, de Bohaigne, de Naples, d'Arragone, de Cecyllle, de Cypres, de Norweghe, de Pole, de Denemarche, de Ruisse, de Lyfland, de Pruisse, d'Auteriche, de Mylan, de Lombardie et aultres, ce qui estoit moult merveillex à veoir.

» Item les petits officiers de la court de mondict seigneur le duc, en ensuyant, prindrent illecq entour leur repos sur bailles à ce faictes en la dicte salle, ung chascun en ordre et selonc son estat et office.

» Item estoit illecq en icelle salle, faicte moult richement de charpentaige une rue comme ung chemin pour les venans passans et sejourrans, dont au moyen dicelle rue, les dits officiers de mondit seigneur, chascun en ordre et selonq sa dignité et son office, comme dit est, estoient mis et assiz.

» Oras, pour scavoir la cause d'icelle congregacion et parlement, il est vray que audit jour, mons. Olivier de la Marche, chevalier, et Pierre Bladelin, dit leestmakere, maistres d'ostel de mondit seigneur le duc, comme deputez ad ce de part mondit seigneur, vindrent de la court de mondit seigneur jusques sur la place appelée Caudenberghe devant la court, ou les dits de la ville de Gand estoient assamblez et venus de la maison (de ville) de Brouxelles, assavoir, ceulx de la loy, les cinquante deux doyens des metiers et jurés dicelle ville de Gand, lesquels ilz conduisrent moult gracieusement de la dite place jusques en la dicte court, chascun doyen ayant devant luy la banniere ouverte de son mestier sur une lance, dont ilz attendirent, en la place dicelle court, *en la nege, plus d'une heure et demye*. Et quant ilz vindrent et entrèrent par l'intercession de leurs dits conduisseurs en icelle salle, ilz se misrent chascun avecq sa banniere trois fois à terre moult humblement, avant quilz entrèrent oncques ou dit parc, la ou ilz estoient chascun en ordre appelés et misrent illecq chascun leur banniere devant les piés de mondit seigneur le bastard de Bourgoingne, criant tous ensamble et unanimiter tres humblement *merchy*, ce que moult pitieux estoit pour veoir et oyr.

» Item aprez ce incontinent estoit illecq leu tout ou long le grand privilege des dits de Gand, et par especial du renouvellement de la loy dicelle ville, etc. Et ce faict

apres ladite lecture, demanda mons. messire Pierre, seigneur de Goux et de Wedergrate, chancelier de Bourgogne à la personne de mondit seigneur le duc, que chose lui en plaisoit estre faicte, dont mondit seigneur respondi incontinent que on adnulleroit du tout ledit privilege. Et ce oyant, mons. maistre Jehan le Groz premier secretaire et audiencier prinst ung canivet ou tailgeplume, et cassa ledit privilege present tous assistans.

» Item ce fait, commencha mondit seigneur le duc proposer pluseurs raisons par maniere de lamentacion, touchant les derranieres guerres de Flandres, alleguans tout au long leurs offences et mesuz, et quel maniere ilz avoient tenu envers la tres haulte et noble personne de feu le puisant duc Phelippe, cui Dieu absoille, son pere, en pluseurs manieres, leur ausy signifiant et demonstrant comment il avoist esté toujours de toute sa puissance en leur ayde en tous lieux, et pour les excuser devers sondit feu tres noble pere; soy entre tous aultres choses complaignans, en denotant de sa tres noble fille, quand il la faisoit querir devers lui a Bruxelles, que à paine icelle on pouvoit ravoir; par ce assez demonstrant que quant il se confioit le plus en eulx, quelz avoient offensé grandement contre luy, et que plus estoit quant il cuidoit recevoir son pays de Flandre et jurer de tenir et entretenir les privileges, etc., ils avoient encoires plus grandement et vilainement offensé et getté leur venin, etc.

» Item proposa encoires au propos comment ils avoient en remuneracion de ce que dit est, commenchié à faire quatre pointz, premierement comment ilz avoient à sa requeste fermé les portes; secondement comment ilz avoient illecq apporté leurs banieres comme dessus est touchié; tierchement comme ilz avoient tres humblement cryé *merchy* du

tres enorme crime de lese magesté quilz avoient perpetré; quartement comment ilz avoient apporté leurs privileges dont dessus est assez noté, *par quelles obeissances se sont entretenés lesdites promesses et les volez desservir destre nos bonnes gens et enffans ainsy quil appertient, vous porrez obtenir nostre grace, et nous vous serons ung bon prinche et archimandrite*; concluans en outre en leur demandant se (si) satisfaction entiere povoient avoir faict de leur dite offense et vilaine desobeissance, à quoy, comme bien fait a presupposer, ilz ne respondirent mot.

» Et par ainsy fina (finit) ledit parlement de la paix de Gand, laquelle nostre benoist sauveur Jhesus Christ, par sa benigne grace, veulle oonfermer et coroborer destre entretenue jusques au finement de ce siecle.»

Het is algemeen bekend dat de processie of bedevaert van S. Lieven, naer Houtem, en de twee broederschappen van S. Lieven buiten en binnen, door het artikel 74 der Concessie Caroline van 1540, voor altyd zyn afgeschaft geworden. Deze processie, die in vroegere tyden weinig stichtelyk was, gaf aenleiding tot alle slach van buitensporigheden. De reliquien van den patroon werden door de zotten van het gilde, *par les folz de saint Lievin*, zeer oneerbiedig omgedragen, hetgene Karel de Stoute verplichtte, by de artikelen der bevrediging, te gebieden, dat de Fierter voortaan, eerbaer en godvruchtiglyk, op eenen daertoe geschikten wagen, zoude gevoerd worden: *Item que S. Lievin seroit désormais porté devotement et honnestement sur un chariot* (*).

(*) *Prouves et Observations de Godefroy, faisant suite aux memoires de Ph. De Commynes*, tome 4. pag. 214. — Verdere byzonderheden opzigtelyk de beruchte processie van S. Lieven, worden aangetroffen in de belangryke *Notes historiques sur la Chronique de S. Bacon*, zeer onlangs in het licht gegeven door den heer A. van Lokeren.

« Actum den x martii 1574, in 't collegis.

» Omme dat ghy Matthys van Assche hu hebt vervoordert, in vilipendentie van de gheboden van de helighe kercke, zekeren persoon t'uwen huuse te doen coken en dienen van eyeren, ghelyck hetselve es ghebleken by uwe kenneesse, mynheeren schepenen van der keure comdempneren hu alhier in beslotene camer, gode van hemelrycke, heer ende wet uuter name van justicie, vergheffenesse te biddene. Interdicerende hu voorts meer van ghelycke te doene, up gheesselynghe en andere arbitraire correctie. (*Boek van den crisme van dat jaer.*)

» Joossyne Praet f^a Augustyns, huusvr. van Stevin van Huyghevelde, weert in de Roose, ter cause van peynsen gheheten te hebben up saturdayen, ghecondempneert in t'collegie, Godt almachtich, heer ende wet uuter name van justicie, in huerliedder besloten camere vergheffenesse te biddene, ende voorts in de boete van xx pont paresys, en in haer vanghenis-costen.

» Actum den xiv augusty 1592. » (*Ind. bl. 67.*)

Het verhoor der gevangene en de verklaring der getuigen luiden als volgt:

« Actum den xiv july 1592, ter presentie van den bailliu en jonker Jacq. Borluyt, heere van Schoonberghe.

» Janneken Ghys, f^a Jans, oudt 29 jaeren, jonghe dochtere, maerte van Stevin van Huyghevelde, tavernier in de Roose, up d'Hoochpoorte dezer stede.

» Zecht, dies ghevraecht synde, dat zou (zy) nu zaterdach avont, bylaste van hare vrouwe, dhuusvrouwe van den voorn. Stevin, zeker peynskens ghereedt ghemaect ende gecoot heeft, die dienvolghende, by laste als vooren, up de tafele, daer deselve hare vrouwe met haren behuydden sone ende schoondochtere, als doen van t'Sas gekomen synde, ghestelt ende gheheel gheheten wierden, zonder particulierelick te weten by wien, maer wel dat teerste concept moverende hare vrouwe om die te cokene, was om de zelve an haren ziecken man te presenteren, ende te zien of hy daer toe gheen en appetyt hebben en soude.

» Zecht voorts dat ten selven tyde aldaer up de voorn. tafele zeker schaepshoofd ghestelt, ende in partyen gheheten wiert, zonder ooc distinctelick te weten by wiene, maerwel dat t'selve hare voorn. vrouwe gheheescht, ende by haren laste up deselve tafele ghestelt wiert.

» Joossyntjen Praet, f^a Augustyn, ondt 46 jaeren, huysvrouwe van den voornoemden Stevin van Huyghevelde, secht, dat den zelve haren man, ligghende zeer cranc te bedde, nu zaturdaghe avont lestleden, begheerde een schaepshoofd tetene, dwelck zou met zeker peynsen hare maerte doen coken en ghereeden heeft, danof de peynskens up tafele duer haer mans zone ende schoondochter.... waren by haren laste gestelt, ende in hare absentie, ghedurende dat zou t'voornoemde schaepshoofd an haren man ghedregghen hadde, opgheheten wierden, ende dat zou van daer keerende, ende haer ooc voughende an de tafele heeft t'voornoemde schaepshoofd, dat zou wederbracht, zonder eenichsins up den zaturdach te peynsen, up den cant van de tafele ghestelt ende danof dersenen deur haer, mits hare veurghaende langhedurighe ziekte naer ghe-lynet (verlangt) hadde, gheheten; terstont naer welcken Pieter en Loys de Voestere, hare cosyns, aldaer inneghecomen ende hemlieden ooc by de zelve tafele ghevought

hebbende, hy Pieter, die by drancke was, t'voornoemde schaepshoofd ende treckende t'selve in stikken, zo zy in ghelycken staet van dronckenscap, alle andere ghelycke spyse hem voorenghestelt, ghecostumeert es te doene, zonder affirmatievelick te wetene of hy ofte yemandt anders danof gheheten heeft, dan dat zou kent dat zy haeren ziecken man danof te vorent een stycken ghesneden hadde.

» Jan van Huyghevelde f Stevin, audt 30 jaeren, soldaet up t'Sas, secht dat hy nu zaturdach lestleden ten huuse van den voornoemden Stevin zynen vadere met syne huusvrouwe an tafele ghezeten heeft, daer by laste van zyne schoonmoeder, zekere peynskens met een schaepshoofd ter tafele ghedient wierden; ontkennende niet min hy confessant daer aenne eenichsins gheweest t'hebbene, als ten selven tyde te vooren elders gheheten ende goede chiere ghemaect hebbende.

» Ende annopende t'schaepshoofd, also Pieter en Louis de Voestere aldaer, naer dat de selve peynskens gheheten waren, ooc overquamen ende hemlieden an tafele voughden, heeft den selven Pieter t'voorn. schaepshoofd terstont upghenomen en t'zelvc ghescheurt, zonder nochtans te weten of hy Pieter of yemant anders danof gheheten heeft. » (*Idem. folios 60 en 61.*)

==

« *Actum in t'castellet, den 20 december 1610, present onderbailliu, Vilain en Schoonberghe schepenen*

» Joncheer Assuerus van Rossem, filius joncheer Otto, audt 26 jaeren ghevangene, secht en kent vaendrich te syne van den capiteyn La Busschiere binnen ter Neusen, ende hier ghevanghen te syne, om dat hy zaturdach avont

van Vlissinghe comende up het Sas, goeden appetyt hebbende, ende hem ende syne compagnie seer quaden visch jae stynckenden, voorengesteld wezende, die onetelic was ende t'gheselschap dies qualic te vreden wesende, eenen Jan Cats van Ghent up het Sas comende, vraghende of yemant van t'gheselschap soude wesen gheïnteresseert (ontsticht) dat men een stick vleesch ter tafele zoude hebben ghestelt, ende naer antwoorde dat neen, hebben sylieden t'saemen danof *gheprouft*, zoo hy deposant kent.

» Secht dat den voornoemden Cats voor eenich opstellen, *consent hadde* van alle de presenten, die borgers syn deser stadt, om t'vleesch op te stellen.

» Secht dat voor eenich overcomen up deze zyde, hem affirmatievelick wiert gheseyt, dat men hier, van alderheleghen tot lichtmesse, vleesch des zaterdaechs liberlick mochte eten, ende by dien daer up betrouwende, was hem daer op fonderende, anders en soude t'selve vleesch, obsterende de placcaten en andersins, nimmer meer hebben willen toucheren.

» Joncheer Jan Pieter van Cats & joncheer Charles ghevanghene, sechtende affirmeert, gheëxamineert synde conformelic ghelyc den voorgaenden, van woorde te woorde.

» Dan kent van den weert van den huuse ghewaerschuyt gheweest te zyne, maer secht t'selve eerst gheschiet te zyne, naer dat t'veesch opgesteld ende gheprouft was; ende daer naer wiert t'selve vleesch wechgesteld, sonder yemant danof meer te prouvene. » (LIB. f° 92.)

Men vindt het vonnis niet dat in zake is tusschen gekomen.

In vroeger tyden werd de overtreding der geboden op het vasten zelfs met den ban gestraft; acn bewyzen hier van is ook geen gebrek.

✽III aprilis LXXV (1475) naer Paessche.

« Lowis van Peene, Pieter Pyn, Pieter Lenaert en Frans Boucaert, elken drye jaer ghebannen, ome dat sy in paeschavent lestleden zittende, etende, en drinckende met meer andren, hemlieden vervoordert hebben t'etene boter ende eyeren, ende naderhande te dobbelene, contrarie ende in versmaetheden van den gheboden Gods en van der heleghe kercke, niet ieghenstaende dat eeneghe van den gheselscepe hemlieden pynden (poogden) daer af te stellene niet sculdech te lydene onghecorrigiert. » (BAL-LINC-BOUC der schepenen der stede van Ghendt.)

III februarii LXXX.

« Pieter Vrancx, x jaer ghebannen, ome dat hi boven sinen ghetrauden wive daghelic converseert ende verkeert by eender andre ghehuwede vrouwepersoon, daer mede geheelic en al ontgoedende en in armoede latende tvors. syn ghetraude wyf, en ome dat hi contrarien den heleghe kercke in den vastenen voorleden boter hat, twelc deen en dandre niet en behoort ghedooght te syne. » (Ism.)

Wy eindigen deze aenhalingen met het vonnis van excommunicatie in latere dagen uitgesproken tegen den advocaet Versmissen wegens het verzuim van den paeschen.

Excommunicatie van den advocaet Versmissen, wegens het verzuimen van den Paesschen. (1745.)

« In causâ promotoris curiæ episcopalis Gandavensis, causâ officii, actoris, ex unâ, contra magistrum Ferdinandum Antonium Versmissen, advocatum in consilio Flandriæ, reum citatum ex altera parte.

» Omnibus attentis, notanter sententia nostra de 30 septembris 1744, per quam reo ordinatum fuit, uti infra mensem ab insinuatione hujus quæ facta est reo eadem die, nobis fidem faciat se satisfecisse dicto præcepto quoad annuam confessionem passchalem, aut alias doceret per debitam attestationem reverendi domini pastoris sui aut alterius approbati confessarii, quod eo tempore emiseric confessionem sacramentalem, et communicaverit de mensâ domini infra idem tempus, nisi reus de ulteriori delatione doceret se a communicando ex rationabili causâ excusatum fore, idque sub pœnis comminatis et comprehensis in capitulo *omnis utriusque sex* *de Pœnit. et remiss.*, cum condemnatione expensarum et misiarum justitiæ ad nostram taxam.

» Viso insuper decreto nostro ad instantiam actoris secuto septima januarii hujus anni et eadem die reo insinuato, quo denuo reo tertio et ultimo ordinatum fuit, uti præfata sententiæ infra mensem ab insinuatione hujus, peremptoriè satisfaciat, ac de eo doceat, sub pœnâ quod in executionem ejusdem sententiæ et capituli *omnis utriusque sexus*, pro tali denuntiabitur in parochiali ecclesiâ Sti Jacobi cathedrali populo pro concione congregato et ad valvas ecclesiæ affigetur, a quo sententia et decreto reus appellavit et apostolos a nobis petiit et refutatorios obtinuit ad utrumque effectum, et quod nihilominus et signanter dicta comminatione reus hactenus manserit defectuosus et contumax cum summo Christi fidelium publico scandalo et obloquio, et appareat vix aliud remedium ad reducendum reum ut satisfaciat obligationi, qua tenetur ut catholicus. Omnibusque maturè perpensis, Christi nomine invocato, decretando comminatas pœnas præcitati famosi capituli, Dicimus decernimus et declaramus reo interdicendum esse ingressum ecclesiæ, et mortuum privandum sepulturâ ecclesiasticâ, uti per præsens nostrum decretum eidem reo ingressum eo-

clesiæ et sepulturam ecclesiasticam interdicimus; et ut tanta scandala e populo tolantur, ne forte aliis exemplo sint, ordinamus Rev. Dom. Pastori suo ut proximâ die dominicâ e cathedrâ populo pro concione congregato, reum pro tali denunciât, et promotori ut copiam hujus decreti, in linguam flandricam translati, affigi curet valvis dictæ ecclesiæ parochialis. Denique condemnamus reum in ultiores expensas et misias justitiæ ad nostram taxam.

» Actam in curia Episcopali Gandavensis, hac 25 Februarii 1745. »

[22.] BLADZ. 162 in de noot.

« Tusschen Messire Nicolaes de Beaufort, Jan Taquet, etc. etc., appellanten, enz.

» t'Hof gehoord de pledooien op den 21 mey 1461 en opvolgende dagen, de sustenuen en verweriengen van partyen, en in geschrift overgeleverd de confession van de voors. meester Jan Thibault, officiael van den bisschop van Atrecht, van Pierre du Hamel en Pierre Ponchon vicarissen van den zelfden bisschop; Marquais, lieutenant van den gouverneur, Flamen, Paille, Boulangier, Forme en Bary, gedaen in het voorschreven hof; ook de criminele processen, zoo wel in t'werelyk als in het geestelyk hof, gevoerd tegen de voorschreven Messire Colaert de Beaufort, Taquet, Cannery, Gaurelle, Bary, Pierre de Carieul, Jan le Febure, gezeid, Le Cat, en Denis Grenier; ook van Jan Tenoy, genaemd *l'abbé de peu de sens*, Coleta Lecrebas, Joanne d'Avergne, Bellotte Mancarde, Taquet de Balieul, Henri de Boulle geheeten Caucourt, Bellote du Quesnoy, Jan du Bois, Gillis de Bullecourt, Joanne Grief, alias Frecongou, Thomas de Braconnier, Catharina La Gougonde, alias Catron, Hiertangay, Danisette Wittefon-

de, Marguerita, gezoid Baginne, vrouw Jeanne Beyaert, gezoid Le Luque, la Parqueminiere, Jacques Guineman de Roger, Robequin, Joanne d'Amiens, Messire Antoin Saquespee, Jan Josset, Henri de Ronville, burger van Atrecht, Jacotyn Daties en Jan Le Febure, allen beschuldigd van toovery.

..... « t'Hof recht doende heeft verklaerd en verklaerd mits deze alle de processen gevoerd in het hof van den Graef en andersins in t'werelyk hof, door de voornoemde Du Bois, Flaman, Forme en de Marquais, of iemand van hen, als ook alle de andere processen, in het geestelyk hof ingesteld, van geender waerde, valsch, onbillyk, kwalyk gedaen, en anders dan naer behooren; dat ook de zelve, mede alle de minuten ende originelen waer die ook zullen gevonden worden, zullen verbroken, verbry-seld en verscheurd worden. Hebbende hetzelfde hof te niet gedaen en doet te niet, mits deze, als van geener waerde, alle sententien, vonnissen, confiscatien van goederen, roerende en onroerende, alle verwyzingen, betalingen, executiën, en al dat er opgevolgd is; stellende alle de verwezene geëxecuteerde ende beschuldigde in hare eer, faem en naem, hun toewyzende hunne huizen, erven en goederen, roerende en onroerende, met de inkomen en vruchten van dien, etc, etc.

Hier volgt de wyze op welke deze wedergave geschieden moet.

» En tot reparatie en vergoeding, zoo heeft het voorschreven hof gecondemneerd en condemneert mits deze de verweerdere in de boeten als volgt: te weten, de voorschreven Tybault, Ponchon en Pierre de Hamel, vicariissen voornoemd, ieder in eene somme van twaelf honderd ponden parisis.

» De voorzeide Le Forme, in twee honderd ponden parisisis.

» De voorschreven Le Pallie en Boulingier, elc in vier honderd ponden parisisis.

» De voornoemde Flamen in duizend ponden parisisis.

» De voorschreven Savense, in vyfhonderd ponden parisisis, Marquais en Matthieu du Hamel, ieder in twee honderd ponden parisisis. Bedragende te samen de somme van zes duizend zeven honderd ponden parisisis, van welke sommen zullen vooreerst afgehouden worden vyftien honderd ponden, tot het stichten in de hoofdkerk te Atrecht van eene misse, het leveren van eenen kelk, boek en andere voorwerpen daer toe noodig; welke misse gecelebreerd zal worden alle dagen eeuwiglyk in de voorschreven kerk; en men zal die inluiden met driendertig klokslagen, verscheiden met drie *pausen*, ieder van elf slagen, tot zaligmaking en behulp der zielen van de geëxecuteerden, als ook om te doen maken een stellagie op de zelve plaets *daer de eischers en de andere geëxecuteerde geschavoteerd zyn*; op welke stellagie eene predicatie gedaen zal worden om het volk te vermanen God te bidden voor de zielen van de geëxecuteerden, en verklaren dat ze ten onrechte, zonder vorm of maniere van justitie, met valsche en onbehoorlyke proceduren, gecondemneerd, geschavoteerd, belezen, gemyterd en geëxecuteerd zyn. Ende op het einde van het sermoen, in de presentie van den executeur, zal verbroken en verscheurd worden al wat nog zoude mogen overblyven van het proces.

» Zullende de afgehoudene som nog moeten dienen tot het doen maken van een steenen kruisbeeld van vyftien voeten hoog, op de naeste en bekwaemste plaets, daer sommige van de verwezenen geëxecuteerd en *verbrand* zyn; in welk kruis zal gehouwen zyn een opschrift inhoudende de volbrenging van het tegenwoordig arrest. »

» Voort dat van de overige somme, nog bedragende 8000 ponden, zal genomen en toegevoegd worden voor den koning, voor de voorschreven de Beaufort en Canery ieder duizend ponden, en den voorschreven Taquet, Jenne Le Febure, Bartholomé Hellemant en Gaurelle zyn wyf, Pierre du Carieul en Jan Bary, elk vier honderd ponden.

» Condemneert de verweerdere in de kosten van het proces.

» Daerenboven heeft hetzelfde hof verboden en verbiedt mits deze den bisschop van Atrecht, zyne officieren, inquisiteuren van t'geloof, en alle andere rechters, zoo geestelyke als werelleyke, voortaan niet meer gebruik te maken van *sulke extraordinaire exécution, onmenscheleyke en wreede tormenten, als zyn chapelets, vuer in t'hol der voeten te leggen, oly of edik in te gieten, op den buik der beschuldigten te slaen* (*), noch andere diergelyke en nooit gehoorde maniere van pynigen, en dat op pene van gevangen en gestraft te worden naer den eisch der zake. »

» Aldus gedaen den 20 dag in mei des jaers 1491. Onderteekend De Luire. »

De uitvoering van dit arrest werd voorgegaen door de volgende

Bekendmaking.

« Men laet een iegelyk weten van wege den Koning onzen heer, het hof van t'parlement van Parys en van mynheer Jan Angenost, raedsheer van den koning in hetzelfde hof, aengesteld om ten uytvoer te brengen zeker arrest,

(*) *Sicuti de capeleto, ignem ad plantam pedum apponendo, oecum atque acetum bibere faciendo, ventrem criminiosorum et accusatorum verberando seu percutiendo, neque aliis, etc.....*

uytgesproken den 20 mei laetstleden, ten behoeve van den overleden heer Colaert, in zyn leven ridder, heere van Beaufort en van Ransart, Jan Taquet, burger dezer stede van Atrecht, Hugues Cannery, Barthelemy Helle-mant, Nicole Gaurelle zyne huisvrouw, Jenne Lefebure, dochter van Jan Lefebure, genaemd Lecat, Pierre du Carieul, neef en erfgenaem van den overleden Pierre du Carieul, en Jan Bary; de procureur-generael by hen gevoegd :

» Dat op maendag toekomende ten acht uren s'morgens, openbaer zal gedaen worden, in het bywezen van den executeur (den raedsheer Angenost) met de geïnteresseerde partyen, zoo zy 'tbegeren, op eene groote stellagic, die op de plaets van het bisschops-paleis van Atrecht opgericht zal zyn, eene predicatie door een' doctor in de godheid van de universiteit van Parys, door welken ten deele uitgelegd zal worden den inhoud van het voorschreven arrest. Daerom, ten einde aen de justitie te gehoorzamen, dat men alle naerstigheid doe om aldaer te komen en aanwezig te zyn, op pene van gerekend te worden als onwillig en aen de justitie ongehoorzaem.

» **Vraen**, laet men nog van wege dezelve heeren weten.

» Dat achtervolgens de voorzeyde proclamatie, iedereen dien maendag zal vieren om de redenen daer in vermeld, en dat men op dien dag, de beste batement-spelers, die 'tbeste spel van stichtelyke zotternyen zullen spelen, geven zal eene zilvere lelie, en die, daerna, de beste zal zyn, zal hebben een paer ganzen; ende deze spelen zullen gespeeld worden op den voorschreven maendag na den middag, het een na het andere. Daerenboven zal men nog geven aen de genen die de beste zotte klucht zullen spelen, eenen zilveren kroes, en de beste daer na, een paer capoenen. En degene die zullen willen mededingen, zoo wel van

buiten als van binnendestad , om de voorschreven pryzen te winnen , zullen gehouden wezen te komen in het huis van l'*Argentier*, op den voorschreven maendag voor twaelf uren , en aldaer een billiet halen , om met order , de één voor , en de ander na , te mogen spelen. En na dat de voorschreven spelen zullen geëindigd zyn , zoo zullen de voorschreven spelers gehouden zyn een afschrift daer van over te leveren , om te examineren , en te beslissen op de uitdeeling der pryzen , naer behooren. Er zullen geene spelen goed gevonden worden , die binnen *seven jaren* in de stad of vryheid van dien , gespeeld zyn. »

[23.] BLADZ. 172.

Ten betooge hiervan heeft men slechts de oogen te vestigen op de oude *Zoending-Boeken* der stad Gend , alwaer byna op elke bladzyde compromissen over doodslagen , en acten van verzoeningen en vergevingen ontmoet worden. Deze geaerdheid der oude vlamingen wordt door den wetgever , in het xxiv artikel der ordonnantie , op het stuk der criminele justitie van den jare 1870 , zelve erkend. Men leest daer in , *dat de doodslagen in dese landen zeer frequent zyn ende dickmael geschieden.*

Het is daerby noch bekend dat de baillius ter platten lande *ex officio* belast waren in de bruiloften en gastmalen , ten koste der tractanten , eenen of meer gerechtsdienaren te zenden , *om de gevechten te beletten die daer zouden mogen geschieden , de welcke voor salaris hebben zouden twaelf schellingen parisise daeghs , boven den montcost.* Dit houden , onder anderen , de costumen van Belle en Poperinghe ten duidelykste in. Men zie verder het plac. van den 22 juny 1889 , (II PL.-B. van Vlaenderen , n° 171.)

[24.] BLADZ. 175 in de noot.

In dit tydvak worden niet begrepen, noch de beeldstormery, noch de verwoesting der geestelyke gestichten, die te voren, in den loop van augusti 1566, plotselyk door geheel Nederland gebeurden, en ten gevolge van welke, naer de getuigenis van pater de Jonghe, in Vlaenderen alleen, meer dan vierhonderd kerken zyn uitgeplunderd geworden, daer de beeldenstorm maer van zeer korten duer was, en de plaetselyke overheid den zelven wist tegen te houden. Twee galgen werden te Gend geplant, de eene op de Koornmarkt, de andere op de Vrydagmarkt, en van in het begin der opvolgende maend september zag men de voornaemste aanleiders dier baldadigheden reeds aen dezelve hangen (*). De kerken waren op den

(*) Zy werden niet geëxecuteerd *de plano* zonder vorm van proces, naer het gebruik van dien tyd, *gelyck als ten tyde van commotien oft beroerten van volcke*, daer men vier of vyf van de *principaelste beroerders* *subitelyck den hals afhout*, en DAERNAE DISPUTEERT OFT SELVE WIL OEDAEN IS, zoo Damhouder zegt, maer by formeel vonnis, door bevoegde rechters uitgesproken.

Zekere Jan Cooman en Denys Ryckaert waren de eerste gerecht. Zie hier de sententie die hun ter dood verwyst :

« Omme dieswille dat gylieden, Jan Cooman, lochtingier, en Denys Ryckaert, ticheldecker van uwen ambachte, gheboren van Rysele, hoe gylieden anders ghenamt oft byghenaemt syt, ulieden vervoordert hebt van me tvoordachten sinne ende voorgaende deliberatie, vergheselschap zynde met groote menichte van volcke, voorzien met bussen, pistoletten ende andere invasive wapenen, ulieden te vinden in diversche kercken, cloosters en godshuusen, so binnen als buuten deser stede, ende aldaer faictelick met forsche ende ghewelde te helpen destrueren en in sticken smyten de beelden, imagen, boucken ende andere zaecken, die ghylieden daer vonden hebt, tot grooter offensie van Gode almachtich ende scandale van den ghemeenen volcke; hebbende oock

eersten der zelfde maend op nieuw geopend geworden, en van danaf begonnen de verjaegde en verspreide religiensen der beide geslachten, van alle kanten, in hunne verwoeste bezittingen te rug te keeren, in welke zy tot in 1877 verbleven, toen zy, onder het bestuer der calvinisten, al weder uit de zelve verdreven zyn. Ook dit tydstip der *laatste troubelen*, beginnende met het jaer 1877 en en eindigende in het jaer 1884, wordt, in de publieke acten, op deze wyze vastgesteld. (Zie *MEMOIRES SUR LA VILLE DE GAND*, par C. Dierickx, tom. 2, p. 449 et 487.)

[25.] BLADZ. 176 in de noot.

Sententie van Jan Binst.

« Omme dieswille dat ghy, Jan de Binst, oudt 66 jaren, schipvaerder gheboren binnen deser stede, u vervoorderd hebt met voorgaende deliberatie ende opgezetzten wille

ten dien fine ander volck daertoe vermaent, en vergadert om insghelyckx te doene; ende ghy, Jan Cooman, willens en wetens oock met voordachten sinne u begeven hebt in dienste van de beleeders van dien, op hope ende belofte van salaris danof te ontfanghen. By alle welcke zoecken gylieden de publicque ende ghemeene ruste grootelyckx gheperturbeert, beroert ende in grooten dangier ende in perycle ghestelt hebt van in meer inconvenienten te vallen; soo al t'selve by u selfs verkennen, verlyden ende andersins ghebleken es.

• Mynheeren schepenen van der keure der stadt Ghendt, ghehoort hebbende den criminelen heesch t'ulieden laste alhier in ghebannen vierschaere, ter causen voorschreven, ghemaect, condempneren u ghesecuteert te worden metten stroppe lyfvelick, soo datter de doot naer volghes, up den oornaert deser stede. Actum den 7 september 1566. »

Ghyselbrecht Cools, lootgieter, werd den selfden dag op de vrydagmarkt gehangen. Hy was broeder van Marten Cools, gewezen carmeliet en minister van den gereformeerden godsdienst.

op den heylighen sacraments-dach, snavons ontrent den neghenen, te comen met ghewelt op d'erve en in t'beluyck van den couvente van de paters capuchynen, willende aldaer om verre werpen t'gonne in den wech gheleyt om t'passaige te belettene, alwaer ghy leelyck roupende ende tierende, cloppende ende stekende up haerlieder deure ten anhooren van diversche persoonen, de voorseyde patres die alreede in rust ghetrokken waren, met onwaerachtighe injurien beroert ende beschimpt hebt, dezelve scheldende voor bloetsuypers, fielten, mestverkens, legherabauwen, ledichgangers ende dieven van de aelmoessen van de waerachtighe aermen; waer mede ghy nyet te vreden wesende, maer vallende van d'een quaet in t'andere ergere, hebt u vervoordert jeghen den danck ende wille van de voorseyde patres te loopen in huerlieder couvent, t'welck ghy gheheel in roere ghestelt hebt, niet alleene-lyck met te continueren ende repeteren van de voorseyde injurien, gheduerende den tyt van wel eene gheheele huere, maer oock met blasphemiën, die ghy uutgespauwen ende gheprofereert hebt tot achterdeele van Godt almachtich, t'sacrificie van de misse, tot versmadenesse van de H. moeder Maria ende andere ceremoniën van de H. kercke, singhende met luyder stemme een scandaleux, boos en heretycq liedeken, beghinnende: *Ghy jesabelsche priesters, enz.* Ende wat debvoir de voorseyde patres met bidden ende smeecken waren doende, omme u te beweghen, ten fyne ghy zoudt willen vertrecken, en hebt daer toe geensints willen verstaen, tot alderstont dat een van de gheburen, daer toe expresselyck gheroupen, u t'selve by fortse en dreeghementen heeft doen doen; ende uutcomende ende persevererende in u quaet en boos propoost en voornemen, hebt iteratavelick, en voor de derde reyse, de voorseyde patres met de bovenscreven injurien bespot ende beschimpt, ende daerenboven hemlieden ge-

dreecht dat zy aldaer niet langhe en zouden zitten. Ende alsoe alle het zelve zaken zyn niet lydelick zonder straffe exemplair ende punitie, merkelyck in dezen beroerden tyt, als tenderende niet alleen tot publiek geweld, seditie, oproer ende perturbatie van de ghemeene ruste, maer oock tot injurie van Godt almachtich, ende van de catholycke religie, metgaders van zuleke godtvruchtighe ende heylighe personen, als bekend zyn deur heurlieder strenghe ende exemplair leven, de voors. patres capuchynen, en voorts tot groot scandael van de voornoemde religie ende gheheel de ghemeente, als contrarie de gheschreven rechten ende placcaeten van Z. M. jehens de perturbateurs en oproermakers van de ghemeene ruste;

» Soo eyst, dat schepenen van der keure deser stede van Ghend, ghehoort hebbende den criminelen heesch by mynheere den bailliu tuwen laste ghemaect, recht doende, wysen ende condempneren u up de coorenmerct deser voorn. stede gherecht te wordene met de coorde zoo datter de doot naervolghe, en u lichaem ghevoert ter plaetse patibulaire naer costume.

» Aldus ghepronuncieert en gheëxecuteert desen 5 july 1592. » (BOUCK VAN DEN CRISKE, 1591—1594, f° 8 verso.)

Verhoor van Jan Bins.

» Jan Bins, F. Jacobs, oudt 66 jaeren of daer ontrent, gheboren van deser stede, scheepvaerder van zynen ambachte.

» Gevraecht waer hy was ten tyde dat deze stadt overquam (7 september 1584) en ghereducceert wiert, seght ende kent hier binnen Ghendt gheweest synde ter dier tyde, maer alsoo den dieren tyt op quam, ende ziende dat hier niet te winnen en was, is uutgheweken, ende heeft hem

te Middelburch in Zeeland ghehouden den tydt van drye jaeren.

» Kent overghecommen zynde , leden twee jaeren , ende presenteerde hem in t'collegie van scepenen , die hem admitteerden , ende consent gaven van hier te woonen , mits hem draeghende ghelyck een man van cere bestaet.

» Ghevraecht hou dicmael hy te *biechte gheweest is* sedert zyn incommen , seght eens , ende t'selve gheschiedde zoo hy zyn huusvrauwe trauwen moeste , leden een jaer in sentē Baefs kercke , daer onder hy als doen stont , mits hy woonde in die prochie.

» Seght noch eens te *biechte gheweest zynde* , corst naer syn incommen , zoo hy woonde in de prochie van S. Salvators , t'welck hem gelast wiert by scepenen in t'collegie.

» Ghevraecht waer hy te *biechten gheweest es* ledent een jaer , seght nievers ende heeft t'selve ghelaten om diversche questien , ende gheschillen dieder ghevallen syn tuschen hem ende syne huusvrauwe en kinderen.

» Ghevraecht waer hy ghedronken hadde , ende met wie op den heylighen sacramentsdach lestleden , seght ghedroncken t'hebben buyten de Keyserpoorte ten huyse van Tanne Cools , ende waren in de compagnie synen zwaegher , genaempt Lieven , zonder te weten zynen toenae-me , en noch eenen anderen.

» Ghevraecht wat hem ghemoveert heeft op den avont , ontrent den neghenen , te ghaen tot de capuchynen , seght dat den quaedē hem daer toe beroert heeft , ende dat hy over een jaer ghequollen is gheweest om hemlieden te spreken.

» Ghevraecht wat hy daer maecte , seght dat hy hemlieden een lieken (liedeken) sanck van de jesabelsche pries-

tors, daer van eene clause of twee voorgelesen es, en gaen aldus :

De josabelsche priesters en die syn opghestaen
Met de valsche propheten, hoort myn vermaen.
Die brenghen dat volck in doolen.
Sy leeren-se tot hauten en steenen beelden gaen.
Gods eer blyft daer deure verhoelen.
Ten dient niet verholen, enz.

» Seght, dies ghevraecht synde, dat hy in t'beluyck van de capuchynen ghegaen is over s'lantswerck, ende ginck zoo voorts tot in t'couvent, daer hy t'liedeken voornoemt sanck.

» Hem angheseit dat hy met fortse in t'couvent gheweest is, ende dat hy de deure open ghesteken heeft, ontkent t'zelve gedaen te hebben.

» Soo hy van ghelycken ontkent hemlieden eenighe injurien ghegeven t'hebben, dan alleenelyck dat sy leedichgangers waren, en dat zy niet en vrochten gelyck hy en zyns ghelycke; daer toe vonghende dat Paulus by nachte vrochte en zyn broot won, ende by daghe t'volc leerde en preechte.

» Ghevraecht of hy zynen *Pater-noster* en *Ave-Maria* wel can, seght geen latyn te connen, en ghevraecht of hy zynen *Onsen-vader* en *Weest-gegroet* niet en can, seght *Onsen-vader* wel te connen en die te lesen, maer en weet van geen *Weest-gegroet* te spreken.

» Hem particulierlyck aengheseyt d'injurien die hy naergheroupen heeft de paters van de capuchynen, seght van geene andere injurien te weten, dan de ghone by hem verkent, loochenende de principaelste. » (Ibid., f° 4.)

[26.] BLADZ. 177.

In causâ promotoris hujus curiæ, nomine officii, actoris, contra Joannem Reynacz, virum conjugatum ex Beata Mariæ in monte Blandinio Gandavi, reum exclusum a contrariâ probâ reprobando et contradicendo.

» Visis hujus causæ actis et actitatis, signanter dictæ exclusiones et dein probationibus, ex parte actoris in consequentiam sententiæ nostræ interlocutoriæ 14 nov, 1758, in hac causâ factis, et quibus nobis constitit quod reus, vir conjugatus existens, publicè diffamatus et vehementissimè suspectus sit quod adulterinas copulas carnales habuerit cum Anna Maria de Vilder, juvencula usque ad prolis femine procreationem, quæ 16 mensis 7bris 1758 baptisata fuit in antedictâ ecclesiâ parochiali B. M. sub nomine rei, uti patris, aliasque deliquerit, pro ut latius cum publico et maximo vicinorum et parochianorum scandalo et obloquio; omnibusque maturè perpensis et discussis, de plurium juris peritorum nobiscum communicato consilio, pariter et unanimi assensu, Christi nomine invocato :

Condemnamus reum uti primâ die juridicâ ab insinuatione hujus, in publico audientiæ consistorio et ibidem Deum et nos, loco justitiæ, et circumstantes nomine eorum quibus per præmissa scandalo fuit, flexis genibus, altâ et intelligibili voce, humiliter veniam roget, et infra quindenam subsequenter, emittat confessionem generalem peccatorum suorum et communicet de mensâ domini, si confessario visum fuerit; et insuper intra subsequens octiduum accedat Rev. Dnum. pastorem suum, et ab eodem in præsentia trium aut quatuor vicinorum rei, ad hoc advocatorum, de dato scandalo etiam humiliter veniam petat, et de eorundem adimplerione infra aliud octiduum doceat per testimonium præfati Dni. pastoris sui, sub poenâ graviori

et alia arbitraria; inhihentes reo post hac similia perpetrare aut cum complice suâ suspectè conversari. Condemnamus eundem et complicem suam solidariè in expensas et misias justitiæ ad nostram taxam.

» Actum in curiâ episcopali Gandavensi, hac 27 martii 1754, per rev. adm. Dnum. dominum officialem Gandavensem, signatum erat J. C. de Blocq, 1754. »

Joannes Franciscus Melchior pbr. canonicus gradualis ecclesiæ metropolitanæ Sti Rumoldi Mechelinicæ, archidiaconus, judez synodalis et officialis.

« In causâ officii coram nobis motâ et indecisâ pendenti inter promotorem curiæ, actorem ex unâ, et Ludovicum le Roy, citatum ex alterâ partibus.

Visis informationibus præparatoriis, libello actoris, responsione personali citati, sententiâ quâ partes admisimus ad probandum, probationibus pro parte actoris productis, impensione negativâ loco contraria proba a citato facto, aliisque actis, actitatis, omnibusque maturè consideratis, Christi nomine invocato, de jurisconsulti consilio et assensu, jus dicentes, DECLARAMUS citatum convictum esse quod cum filiâ fratris uxoris suæ carnaliter conversatus fuerit, adeoque adulterium et incestum commiserit, qua propter condemnamus eundem, ut in ecclesiâ parochiali suâ de Eenaeme, unâ dominicâ, toto tempore missæ et concionis parochialis flectat genua, loco sibi a R. D. pastore assignando, et per os illius a Deo de gravi suâ offensâ, et a plebe congregatâ de scandalo ipsi dato, veniam petat, spondeatque se meliora in posterum illi exempla daturum; insuper eo facto recipiat se ad conventum fratrum Alexianorum hujus urbis, ibidemque permaneat per quindenam

integram, et jejumat feriis quartis et sextis in pane et aquà, et generalem peccatorum suorum confessionem emittat presbytero ipso a nobis assignando, ponanturque acta litis in manibus actoris ut actionem suam ad onus instituat; condemnantes dictum citatum in expensas hujus ad nostram taxam. Lata et pronunciata Mecheliniae in curia presentibus actore et procuratore partis. Die 19 junii 1738, signatum erat de mandato J. Can. Grad.»

In causâ promotoris ex officii actoris in materiâ fornicationis scandalosæ. Contra Mariam Magdalenam Bevernage solutam ex Harelbeke, ream.

» Omnibus visis et maximè comparutione, auditione, confessis et submissione dictæ Bevernage de 11 octobris 1729, promotoris conclusionibus et omnibus attentis, Nos officialis Tornacensis, sede vacante, Deum præ oculis habentes, declaramus dictam Bevernage convictam de commercio carnali post emissum a se castitatis votum in templo et coram populo commisso, prole secuta cum scandalo, in cujus reparationem sese infra octiduum representabit coram deservitore in Harlebeke, et sex testibus ad id vocatis horâ ab ipso deservitore designandâ, ibique genibus flexis, altâ voce, ipsa veniam petet de scandalo per dictos excessus causato, et serio super hoc audiet correctionem, et pro salutari penitentiâ injungimus dictæ Bevernage per annum, singulis diebus dominicis, recitare post meridiem in templo rosarium quinque decadum genibus flexis, et singulis diebus durante dicto anno, recitare genibus flexis et brachiis in modum crucis extinctis, orationem dominicam ad obtinendam a Deo vitæ suæ emendationem; inhibimusque ei reincidere sub pœnâ carceris; condemnamus illam in expensas. Signatum erat L. de Coninck.

» Pronunciato per ampliss. Dnum. officialem et judicem praefatum, in audientiâ presentibus D^o Promotore caeterisq. curiae, practicis ac me commisso jurato subscripto, die 3 novembris 1731. Infra habebatur: signatum Marevil. »

« *In de saecke van den promoteur van desen hove ter oorsaecke van syn ampt, heesschere jehens Jan l'Agneau getrouwden man, te Wackens, gevangen en verweerder. (1742.)*

» Ghesien de acten en actitaeten van den processe en naementlyk de bekentenisse en de onderwerpinghe van den verweerder aen de artikelen van wegen den heesscher 't zynen laste ingedient, met oodtmoedige versoekinghe van gratie, uyt dewelcke ons heeft gebleken dat den verw. chirurgyn zynde, ende in die qualiteyt besoeckende crancke ende ziecke vrouwspersoonen, eenige van die oneerlyck aengeraeckt heeft ende tot vuyle zaecken, ende met eene andere vleeschelyk geconverseert, gelyck breeder in de acten is blykende. Dat den verweerder daerenboven in de zelve prochie ende graefschap ende omliggende plaetsen, grootelyckx suspect is ende befaemt van een onkuys ende onstaedigh leven, ende andersints zeer grootelyckx misdaen jehens de HH. Canones, alles breeder in de acten. Dit met eender aldergrootste ende publicq schandael ende opspraeke van de christene geloovige prochianen ende andere; ende alles rypelyck aengemerckt ende overleyt hebbende, den naem Christi aenroepen zynde, met advies van rechtsgeleerde met ons gebesoigneert hebbende (met den verweerder zachtmoediger handelende om zyne gewillighe bekentenisse ende dat hy belofte doet van beternisse), Condemneren den zelve, den eersten dingedaege dat wy op onzen rechterstoel sullen sitten, te compareren in 't algemeen consistorie onzer audientie, ende aldaer met ge-

bogen knien ende ondeckten hoofde, met luyder ende verstaendelyke stemme aen Godt en aen ons, in plaetse van justitie, ende aen de omstaenders, in plaetse van die aen wie het schandael gegeven is, van het voorenstaende vergiffenisse te vraeghen, ende te beloven eene waere be-ternisse van het voorgaende leven.

» Het welke gedaen synde, sal hy wederom gheleyt worden naer de vangenisse, die hy sal onderstaen 15 daeghen in broode van droefheyte ende waeter van bitterheyte; doende daerentusschen eene generaele biechte van zyne zonden ende communicerende aen de tafel des Heeren, ist saecke het den biechtvaeder geradigh vindt; ende van de vangenisse ontslegghen synde, bannen den verweerder buyten de paelen van dit bisdom voor den termyn van tien jaeren; verbiedende hem gedurende den selven tydt weder te koeren, op peyne van wederom eene langere ende swaerdere vangenisse te ondergaen, ende andere arbitraire correctie. Eyndelinge condemnieren hem in de oosten van den processe ende misen van justitie 't onser tauratie; 't welck gedaen zynde, ontlaen hem van de vangenisse. Ordonnende tot voorder reparatie dezer buytenspoorigheyde, dit ons vonnis in de vlaemsche taele overghezet zynde, den eersten zondagh naer d'insinuatie dezer, aen het volck, om het sermoen vergaedert zynde, van den predickstoel gecondigt ende vorenghelezen te worden, zoo in de prochie van Wackene, als Gotthem, Merckeghem, Oesselghem en Sinte-Baefs-Vyve. Gedaen in ons bisschoppelyk hof van Ghent, den 21 sprockel 1742. Ende was ond^t L. V. Sompele officiael van Ghent.

« Geprononchieert en ter executie geleyt in 't gemeen consistorie van onzen hove, zoo procureurs als andere tegenwoordich zynde. Desen 21 sprockel 1742. Ende was ond^t J. H. de Block. »

[27.] BLADZ. 182.

Het recht voor den abt was baerblykelyk, en van de oudste tyden erkend geworden. In een *spicilegium* of verzameling van aloude sententien, deel gemaekt hebbende der archieven dezer abdy, (thans toebehoorende aen den heer C. Lammens, bibliothecaris der hoogeschool te Gend) en aen ons gunstig medegedeeld, zyn daervan de navolgende voorbeelden bygebracht :

« Gilkin uuten Boengaerde, die men heet *Leespooghe*, was wetteloos (gebannen op zyn hoofd) binnen sente Pieters Erscepe. Daer na was hi te Brugghe ende den bailliu van Brugghe leverde Gilken an den bailliu van sente Pieters dorpe. Ende den bailliu van sente Pieters brochte dien Gilkin te sente Pieters ende deden slepen ende hanghen an de galghe te sente Pieters.

» Tote Safflaer was wetloes Segher Plume, van dien dat hi sloegh te doet Gielisse Utendale bi nachten binnen sente Pieters erscepe. Daer na was hi gearresteerd *by den bailliu van Gent*, ende den bailliu van Ghent *leverde dien Seger an den bailliu van sente Pieters*. Ende den bailliu van sente Pieters slepytene ende dedene onthoofden onder de galghe te Saffelaer up sente Pieters erscepe, 1302. »

Deze gevallen waren in het geding niet aengehaeld.

[28.] BLADZ. 185 in de noot.

EXTRACT *getrokken uit een register geintituleerd swondaechs ghedinghe, beginnende den 24 lauws 1452, en eindigende den 8 maerte 1468, rustende onder de archiven van Ypre, in het eerste overwelfd komptoir, kasse F, vak 4, n° 24.*

« 18 Hooymaend 1453, Lauwers Boudrave es ghewyst te trecken in zinen persoon, een peelgrimage ten helegghen

bloede te Wilsenake, ende van daer te brynghen goede let-
teren van certificacien van zinen peilgrimage ghedaen t'heb-
bene, te porren binnen eenre maent eerstcomende, ende
voort ten naesten dinghedaghe naer dat hy weder commen
wert, bidden verghevenesse mynheere den hoochbailliu,
vooghd, schepenen, om dat hy hem gepynt (getracht) heeft
haere goede vonnisse grootelycx te lasterne en te blamerene.

» 20 Sporkel 1453, Michiel Diederic, Ghilain Land,
Clays Bolle, Lyonpeel Wouterman, Henric van der Heyde,
Inghel van Snipgaten, wierden om dat zy hemlieden ghe-
pynt hebben voor scepenen, cuerheers en huere vonnissen
grootelicx te lastene ende te blameren, ghewyst dat sy as-
sencioensdagh eerstcomende doen zyn in de viere prochie-
kerken van der stede zesse razieren broots, te wetene in
elke prochiekerke onderhalve rasiere broots in den han-
den van den dischmeesters, om te deelen den armen van
elker prochie.

» 19 Wedemaens 1454, Cateline twyf Gillis Maelbrax,
es ghewyst moorghen te draghene voor de processie eene
keersse van drien ponden was, ongebrand, en ten inco-
mene bidden verghevenesse mynenheere den hoochbailliu,
vooghdende scepenen, ende doe Willem Acke, omme dat
zoe up den zelven Willem gheroupen heeft ruude scoufier-
like woorden, met quader cause, de zelve keersse leverende
den voorkerke van sinte-Martins, en voort elken van den
vier prochiekerken te ghevene zondaghe drie ponden was.

» 4 December 1454, Pieter Kengaert, de weerd uut
Rooseken es gheseit een jaer uuter stede ende scependom
van Ypere, up een jaer ghebanne te zyn, mits dat hyre eer
binnen quam, van quader herberghe te houdene.

» 16 Hooymaent 1455, Vincent Liebaert, of hoe hy ghe-

naemt es, was ghebannen zeven jaeren uuten lande van Vlaenderen, up den pit, van te *onnutte* in de stede te zine.

» 3 September 1455, Nysin de Vuldre was ghewyst eene huere in de leedere te stane, omme dat hy, omme huere ende miede valsche oorconsepe ghedregghen hadde, ende voort ghebannen drie jaeren uuten lande van Vlaenderen, up zyn hooft.

» Eene genaemt Droncke Hamelkin, Griete Sroys, Maye Smedekins, Griete Roestemoens, Callekens Lammoors, Jehanne van der Vinne, Quade Calle metten kinde, Vuule Joryne die men seicht Bareys, Vuule Janne met den kinde, waeren elc gheseit uuter stede ende scependome van Ypre, veertich dagen, up twee waerven veertich daghen daer uute gheseit te zyne, by also dat zyre eer binnen quamen, van storbanse (*) ende stridinghe in de stede en in de kerke te maken.

» 1 Wemaent 1457, eene genaemt Lossche Griete of hoe zoe anders ghenaeamt es, was ghebannen een jaer uuten lande van Vlaenderen, up den pit, omme dat zoe Maer-griete, twyf Roeland Tands, haeren man onthouden heift.

» 18 Lauwe 1457, een ghenaeamt Pothond, Cornelis de Meulnare, metten graeuwen, de Male, backere van Poperinghe, Vuule Maeye, ribauden (rabauwen) waeren de ghebannen een jaer uuten lande van Vlaendren, de mans up thoofte ende twyf up den pit, ome dat zy boven den man-

(*) STORBANCE, VAN PERTURBATION. *Stoornis, wanorde*. Zie het *Glossarium* of *Lyst* van meer dan 700 verouderde en verbasterde woorden, staende achter de *Merkwaardige gebeurtenissen* van O. van Dismude, door J.-J. Lambin. (1835.)

demente of bevelen van onsen gheduchten heere, binder stede en scependome van Ypre truantende (*) ome der lieden broot ghegaen hebben.

» 23 Mey 1459, Zegher Goedaert, Janszone, was ghebannen zeven jaeren uuten lande van Vlaendren up zyn hooft, ome dat hy hem gheneirt heeft ende bevonden was met valsche leerlinghen omegaende.

» 29 September 1459, Jacob de Meedom, Jacob Bousmare, Michiel Beikaert, Tram van den Walle, Gillis de Berthauwere, elc was ghewyst in de boete van *iii s* pars, ome dat zy contrarie der keure, keute ghedroncken hebben buter stede van Ypre.

» 17 December 1460, Andries de Beere, gheseit Coevoet, Hanneken van Hove, Michiel Stalen, Roecken Hamare, Jan de Wanckere, Lamsin van Wyt, Jan de Corte, barbier, Hanneken Brouc, Hanneken Michiels, alias Bleekere, Mayliu Zwanckaert, parmentier (kleermaeker), elc ghewyst up in kerstdaghe eerstcomende te gane de processie tsinte Martins, in heure lynne kleeden, elc met eender kersse van eenen ponde was onghebrant, in heure hand, ende ten incomen van der zelve processie, elc te bidden vergehevenesse mynheere den hoochbailliu, vooghd en scepenen, van alzulken ongheordonneerden maniere ende ruutheide als zy bedreven in de vors. kerke, in sinte-Catelinen avonde laetsleden, ende voort was by scepenen ghewyst dat de zelve Andries Coevoet trecken zal in pelgrimagen ten drien Konyngghen te Cuelne, Hanneken van Hove, wysen scepenen insghelycx te trecken tonser vrouwen te Lyonce, ende Michiel Malin te trecken tsinte Joos.

(*) Zie de senteekening hier boven, blads. 35.

„ 4 Maerte 1486 , Morant de Wulf , pypere , was ghewyst te treckene morghen nuchtent ten achte hueren in de vanghenese , en aldaer te blivene eenen dach en eenen nacht ome dieswille dat hy in ghebrecke gheweest heeft den steeghere te woerne en af te doen , staende an den thoren an de veste daer hy wonende es , en voort dat hy den zelven steeghere af doe doen , en bringhen in de halle tsinen propren costen. »

[29.] BLADZ. 190.

De straf van den pensionnaris Van de Vivere , bestaende in het tracteeren met eenige stooopen wyn , is allcen aenmerkelyk doordien van dezelve , op de resolutie boeken van t'collegie , eene byzondere melding is gedaen. Zie hier het extract uit den Resolutie-Boek van 1652—1665 :

« Op den 22 july 1653 , wierd den pensionaris Van de Vivere up den heesch , 't zynen laste gemaekt by den bailliu van de camere , by het collegie gecondemneert in ses stooopen ryns wyn , t'appliqueren ter tafele , ter causen van naer Antwerpen ghesonden te hebben eenen besloten brief , van wegen het voorseyde collegie gheschreven aen den marcgrave van Antwerpen , gecacheteert met zynen cyghen particulieren zeghel , in plaetse van daer toe t'hebben laeten gebruyken den zegel van de stad , zoo men in ghelycken ghecostumeert is te doen , tenderende tot disreputatie van de stadt. »

[30.] BLADZ. 193.

Velen werden in die tyden veroordeeld *omme gesseu- teert te worden metten viere , loopende met eene keten aen eenen staecke vastgemaekt binnen den viere ; ende daer naer*

het geëxecuteert lichaam gehangen te worden MET DE VOETEN OPWAERTS. Eenige werden op eene ladder vastgebonden, en alzoo in de vlammen geworpen, anderen zag men, in een op het schavot opgericht hutje, uit riet en stroo vervaardigd, steken, en in hetzelfde levend verbranden, weêr anderen aen wippen vastgehecht, en als gevogelte aen het spit braden. De eene onder een langzaam vuer bezwyken (*) en de andere tot asch verbrand worden. Van tyd tot tyd werd wat nieuws uitgedacht en in het werk gesteld, om den geestdrift gaende te houden en den yver van het gemeen voor die ysselyke tooneelen niet te laten verslauwen: een pak met buskruid gevuld, werd aldus op de borst van eenen dezer ellendigen vastgemaekt, hetwelk plotselyk uitbarstende, een' verschrikkelyke en onverwachten slag veroorzaakte, waerdoor oogenblikkelyk onder de zamengeschaerde menigte, het gerucht zich algemeen verspreidde, dat onder dit afgrysselyk rumoer, de duivel 's mans ziel had weggesleept. (1648.)

(*) Het was op dezelfde wyze dat jonker Antoon van Uutenhove, een gendsch edelman, die onder het beleid van den admiraal Van der Marck, den Briel had helpen innemen, en na het verlaten van Oudenaerde, in october 1572, in handen van den hertog van Alba viel, te Brussel geëxecuteerd werd; hy werd, zegt Van Meteren « met eenen keten aen eenen » staek gehegt en met een vier omringt en besloten om de Spaigniaerden » te dienen tot een tydverdryf, hem keerende rontomme den stake, als » een arm beeste, en die zoo lange in sulken verdriet ende pyne moest » blyven, tot dat de hallebardiers zelve, medelyden met hem hebbende, » hem deden doorsteken tegen den dank van den hertog. »

Het hangen der geëxecuteerde lichamen *met de beenen opwaerts* kwam toen in gebruik. Men vindt in de *Historie van den oorspronk en voortgang der beroerten in Audenaerde*, enz., verscheidene sententien die het hangen van de verbrande lichamen op deze nieuwe manier bevelen.

Wy zouden het door ons aangevoerde door menigvuldige voorbeelden kunnen staven; door gebrek aan ruimte wederhouden, zullen wy hier slechts gewagen van twee veroordeelingen die tot de geschiedenis behooren, en zich hechten aan merkwaardige gebeurtenissen der stad Gend. Wy willen hier spreken van het doodvonnis van Adriaen van Cazele, die gedurende de onlusten van 1580, de aengehouden spaensch-gezinden (*les detenus politiques*) (*) hielp uitbreken, en dat van den beruchten Jan van Hembize. Deze stukken zyn nooit in druk gegeven.

Sententie van Adriaen van Cazele.

» Omme dies wille dat ghy Adriaen van Cazele, filius Lievin, inboren poorter deser stede van Ghendt, u vervoordert hebt, contrarie uwen borgerlicken eedt, met Olivier Meyne, ooc poorter en Jan de Clercq, inwoonende der voorn. stad, als verraders t'samen te conspireren ende raemen de middelen omme by nachte ende ontyde te helpen uitbreken zeker ghevangenen, binnen den princenhove alhier ghesaisieert ende ghedetineert gheweest (**),

(*) Zie *Notice hist. sur la ville de Gand* (Guide des voyageurs) par Aug. Voisin, §. *Le duc d'Archoot arrêté*. pag. 88 et suiv.

(**) De gevangene bisschoppen en andere voorname heeren. — Volgens P. de Jonghe, *Gends. Geschied.* AD ANN. 1580, was hy voornemens geweest de *Malcontenten* in de stad te brengen en in dezelve een bloedbad aan te rechten, en hy had voor zyn deel, aangenomen het kwaertier der Langemunt en geheel de Vrydag-merkt te vermoorden, enz. Van deze feiten wordt nergens in het proces gesproken.

die oversulcx door uw toedoene en adres, by contrafaicten van eenen sleutels en andere listen, uuyt de vanghenisse ghebroken en gheraect syn. Daer toe ghy om u voornemen te beth te effectueren van den lantspassaet van den capiteyn van de borgerlicke wacht der voorn. stede, Antheunis van Gavere, ghesolliciteert ende ghecregen hebt het woord van de wacht, alsdoen an de muydepoorte wesende, ende daer naer t'saemen over de fortressen, vesten, wateren ende beluycken deser stede, in een scipken overghestelt zynde, met hemlieden vertrocken syt; doende de selve uuytghebrockene ghevanghenen convoy, daer toe ghy en uwe voors. complicen, ooc aide, hulp en assistentie van guiden hebt ghenomen, tot dat zy ghecomen en ghearriveert syn in plaetsen gheoccupeert by den vianden van de generale staeten, daer ghy met hemlieden ghebleven syt; tooghende ende doende alle hostileyt, viandschap ende quaedt jeghens de ghemeene ruste ende welvaart deser stede, ende de voors. generale staeten. Committerende mette voors. daden openbaer verraet, jeghens uwe ingheboorne stede ende den vaderlande. Zoo al het zelve by uwe eygene confessie ende verlyt, buyten pynen ende banden van ysere, als andersins, suffisanteliken ghebleken is.

» Mynheeren scepenen van der keure der voors. stede van Ghendt ghehoort hebbende den heesch-crimineel, by mynheere den bailliu dien angaende t'uwen laste ghemact, ghemaent synde van rechte, wysen den selven bailliu vulcomen van synen vermete, dienvolghende dat ghy voor de vanghenesse ghesleept sult worden, up een hurde, tot voor t'gherechte staende up de vrydachmaert, ende aldaer gheëxecuteerd metten stroppe, datter de doot naer volght; ende daer naer uw hooft up eenen staeck ghestelt te worden boven de brugschepoorte, ende voorts

u lichaeme in vier quartieren gesmeten, ende buuten vier distincte poorten ghehangen (*).

« Prononchié den 28 van december 1580 in opene vier-schare, naer costume. »

Het afschrift der sententie van joncheer Jan van Hembyze is, gelyk men ziet, een oud uittreksel uit het boek getiteld: *Bouck ende registers van crime onderhouden by mynen heere scepenen van der keure der stede van Ghendt, van den jare 1584*. Dit register wordt in het stedelyk archief, benevens eenige andere van dit tydstip, vermist. Het afschrift dezer sententie, met het daer aengevoegd stuk, in eene verzameling van autographe stukken en oude handteekeningen, aldaer berustende, zeer toevallig ontdekt, is van den volgende inhoud:

Au Roy.

« Remonstre en toute humilité Lievin Donaes, secrétaire et curateur de la maison mortuaire de feu Jehan Van Hembyze, comme le dict Hembyze par vraye repentance de ses actions passées, desirant restablir l'estat de Flandres

(*) Kort daerna hadden eenige ruiters der besetting van Aelst een dezer deelen van de galg afgehaeld, en in desselfs plaets het volgende schimpschrift gesteld:

Ghy bastdraghers van Ghendt

Al hebt ghy t'lichaem van Casale geschenkt,

Men salder niet om trueren.

Die er minst om dinct, die sal t'al besueren.

• Zy voerden, zegt pater de Jonghe, t'afgehaeld quartier mede naer Aelst, alwaer t'selve in een kistjen treffelyck in de kercke wierd begraven; de gene die hevgedaen hadden, elck vyftich guldens tot belooninge krygende van de stad van Aelst. »

par luy troublé, et reduire la ville de Gand soubz l'obeissance de Vostre Majesté, il auroiet esté emprisonné par les rebelles et hereticques, et executé par l'espée, le quatriesme d'aoust quatre vingtz et quatre, et par dessus ce condempné au quadruple des deniers par luy profictez, tant de la dicte ville, que des bourgeois dicelle. Suyvant quoy le dict suppliant se trouve journellement pressé par mess. les eschevins de la dicte ville, pour le furnissement du quadruple des quatre cens florins payez au dict Hembyze par Charles Everwyn, pour la deserviteure de certain estat, non obstant que la vefve du dict Hembyze apres sa mort, ayt esté contraincte de furnir par exécution la somme principale par luy profyté. Le tout sans cause, et en vertu de la susdite sentence tant inicque, desraisonnable et tortionnaire. Par ou le dict remonstrant se trouvant par tout oppressé et accablé d'une infinité des crediteurs de la dicte maison mortuaire, se retire vers v^{re}. maj^{te}, suppliant quelle soit servye de mestre à néant l'effet de la dicte sentence, et ordonner à mess. les eschevins de la ville de Gand, que desormais ilz se deportent de la poursuite du quadruple des deniers profictez par le dict Hembyze. Sy ferez bien.

« Lettres à ceulx du magistrat de Gand, afin d'avertir que c'est du contenu, et des raisons qui les meuvent à s'ayder de la sentence icy mentionnée, tenans en surceance toutes exécutions jusques à ce que leur responce veue, aultrement y soit ordonné. » Fait à Bruxelles, le 7 en mars 1584. Signé S. de Grimaldi.

*ALEXANDRE prince de Parme et de Plaisance, Lieutenant
Gouverneur et Capitaine-Général.*

« Très chers et bien amez. La vefve de feu Jehan van Hembyze nous a faict remonstrer, qu'oultre les ennuyx et facheries, donct elle est chargée par la cruelle mort de

son feu mary, l'on la veult presser à payer pour sa taxation, la somme de cinq cens florins, ores quelle n'entend profiter de la maison mortuaire, nous remectant en avant les causes, pour lesquelles son dict marry, a ainsy miserablement esté traicté; et comme nous sommes bien informez, que ca esté pour avoir voullu avancer la reconciliation avecq le roy monseigneur; et que par ceste bonne volonté il a effacé la pluspart des fautes passées. Nous desirons, que par tout bon traictement, les autres prennent volonté de bien faire. Et à ceste cause et mesmes que ce seroit contre toute raison de la travailler davantage, vous requerons, et au nom de sa majesté, ordonnons de la tenir quitte et exempte de la dicte taxation, et commander au recepveur Van Havre rien exiger d'elle pour la dicte cause.

Très chers et bien amez, Dieu vous ait en sa garde. De Bevere le 19 de decembre 1584, soubsigné Alexandre, et plus bas, Levasseur.

» Collationné à son original et trouvé concorder avecq icelluy, par moy, Signé, Havre. »

Sententie van Jan van Hembize.

EXTRACT uuyten bouck ende registre van crime onderhouden by mynen heeren scepenen van der keure der stede van Ghendt.

« Scepenen van der keure der stede van Ghendt. Ghesien t'proces crimineel voor hemlieden in ghebannen vier-schaeren beleedt tusschen den bailiu desere stede, ter causen van zyn officie, heesschere ter eender zyde, ende Jan van Hembize fil. Willems ghevanghene, verweerdere ter andere zyde, so eyst dat scepenen voornoemt, naer t'visiteren van den scriftueren, acten, letteren ende mu-

nimenten by partijen overgheleyt, metgaders het volontaire verlyt van den verweerder, ende zonderlynghe d'acte van conclusie in rechte, ende up al ghelet met ryphede van raede, ter maenynghen van huerlieder wettelicken maenheere, Wyssen den bailliu vulcomen van zyne vermeten, dienvolghende den verweerder doen executeren metten zweerde up een schavault, neffens de pylaeren van s'graven casteel, ende zyn hooft te stellene up eene spille, eene huere gheduerende, ende zo langhe t'doode lichaem laeten ligghen up 't zelve schavault(*). Ende voorts in handen van den bailliu, de goedynghen van den verweerder, tot restitutie, ende satisfactie van zulk als bevonden werdt den verweerder van slandts ende stede pennynghen ende goedynghen, 't zynen oirbuere ende proffyte ghediverteert, metgaders van particuliere burgheren onduechdelick ontfacen t'hebbene, metten quadruple van dien.

Gheprononchiert den 11 augusti 1584. Onderteekend Vriendt, 1587. »

Deze sententie, gelyk blykt, is den 3 augusti 1584 uitgesproken, en niet den 4 derzelve maend, zoo in de Gendsche geschiedenissen van Pater de Jonghe aengetoekend staet. De dagteekening is in de *Notice hist. sur la ville de Gand*, even verkeerdelyk opgegeven.

[32.] BLADZ. 202 in de noot.

Mandement du Roi.

« Au Conseil de Hainaut, du 8 novembre 1595.

..... « Toutes fois nous sommes advertiz que puis naghaires ce dict mal s'est engrevé, et que journallement

(*) Hy werd begraven in St-Nicolaus kerke in het graf van syn geslacht.

en plusieurs lieux , signamment champestres , ont esté trouvées plusieurs personnes , spécialement femmes , entachées de ce crime , les quelles comme confessées et convaincues , auroient esté *executées par le feu et en grand nombre* , dont nous avons horreur pour les abominations que l'on dict elles commectent contre Dieu , contre la religion et contre leurs prochains ; qui pis est , le bruit court qu'il y a encoires aultre grande multitude entachée de mesme ; entendons aussy que pour descouvrir et averer le dict crime contre aulcunes personnes chargées et accusées de semblable malefice , *on les prend et jette en l'eau pieds et mains lyes* , prenant argument que sy elles demuerent sur l'eau , ilz sont sorciers ou sorcières , ou si les corps tirent à bas , qu'ilz ne le sont pas ; forme et probation estrange , non approuvée de droict , consequamment par trop dangereuse et nullement admissible : et que par semblables moyens , proeves et conjectures , on en a executé plusieurs , *voire en quelques villaiges , jusqu'à quatorse ou quinze femmes* comme sorcieres , ce quy est une chose de tres grand poix , et à quoy il convient mettre la main souveraine pour deux effectz , l'un pour extirper fondamentalement et radicalement ces abominations de blasphèmes contre Dieu et sa sainte foy chrestienne , punissant par droict et procedures judiciaires et legitimes les ditz coupables , l'autre que ne soyt faict facilement tort aux simples et innocens et personnes delirantes , infatuées d'ignorance et vieillesse , comme souvent sont vieilles femmes decrepites , que l'on dict le plus estre entachées de ce crime. En consequence et pour y pourvoir speciallement dans les provinces de Brabant , Flandre , Luxembourg , Hainaut , Limbourg et Namur , ou l'on dict ce maléfice regner le plus , le Roy ordonne qu'on l'avertisse de ce qui se faict plus particulièrement remarquer a cet egard , en Hainaut. Qu'on lui envoie la liste des personnes executées

depuis un an pour le dict crime, avec specification de la forme observée dans l'instruction et decision des proces; qu'on luy dise encoires, si, eu egard à l'atrocité du cas, comme lese-majesté divine, il ne conviendrait point que la connoissance en fut reservée aux conseils des provinces, ou au moins aux chefs-lieux des villes, bailliages et châtellenies de chaque quartier, ou bien si les juridictions subalternes doivent en connoitre, sans consulter leurs superieurs ou gens lettrés pratiquant la justice, etc., etc. »

LETTRE DES ARCHIDUCS au conseil de Namur, touchant la poursuite et punition du crime de sorcellerie, du 10 avril 1606, extraite d'un registre aux placards et ordonnances commençant en 1602 et finissant en 1629, le quel repose aux archives du cidevant conseil provincial de Namur.

Les Archiducqz.

« Mon cousin, chiers et feaulx. Comme à nostre grand regret, sommes advertis que le detestable crime de sorcellerie, magie et semblables inventions diabolicques, s'en vat accroissant entre nos vassaulx, subjectz, Nous y desirans pourveoir et applicquer le remede requis, apres avoyr sur ce meurement deliberé, n'y trouvons moyen plus propre et convenable, que celluy qu'aultrefois a esté advisé et resolu par feu le Roy, nostre très honoré seigneur et père d'immortelle memoire, et par ses lettres du 20 de juillet de l'an 1592 (2me vol. plac. de Fland. p. 35), a esté insinué tant aux evesques diocesains, qu'aux conseils provinciaux de ses Paysbas, leur ayant très expressement en chargés de jointement (en meme temps) et de main commune rendre tout debvoir possible pour extirper crime

sy abominable; ce qui nous meult de vous envoyer le double des dictes lettres et jointement ordonner tres acertes (serieusement) que promptement ayes à mectre en œuvre le reglement porté par icelles, et le mesme signifier aux sieges, justices et magistratz subalternes de votre ressort, affin que du tout ilz se conforment aux prescripts d'icelluy, et rendent tous debvoirs convenables servans pour l'extirpation du dict crime, ainsy que l'enormité du delict et l'obligation qu'ilz doivent à l'honneur de Dieu à ce les obligent, avecques charge de nous avertir de temps a aultre, du succes de leurs exploitx et besoignes.

» Et d'autant que la principale difficulté se rencontre en la recherche et descouvrement des suspectx et diffamez du dict crime, nous vous enchargeons de vous servir à cet effect, et pour les descouvrir, de tous moyens juridiques qu'en aucun des aultres crimes enormes et privilegiez, l'est il et pratique judiciaire ont receu, mesme à l'égard des delateurs ou denunciateurs, affin de les rendre tant plus promptx et volontaires pour les deferer, oires qu'il deuist estre, (quand bien même ce devrait être) par promesse de grace, endroit (à l'égard) des complices et deleyer, au regard des aultres.

» Comme aussy entendons qu'ayes à proceder en toute rigueur contre ceulx qui seront atteinctx et convaincus du dict crime; executant contre eulx les paines statuees par les lois tant divines qu'humaines, sans aulcun port ou dissimulation, trouvant y estre par y celles pieca (déjà des long-temps) sy exactement pourveu, qu'il n'y chiet qu'adiouster de nostre part, que vous enioindre la prompte et rigoureuse execution d'ycelles. Et neantmoins nous sommes informés, que du passé l'on n'y a pas toujours procedé sy considerement qu'il convenoit, tant au regard

de l'examen rigoureux (torture) des suspectz, que du chasty (chatiment) et punition des convaincz, pour ce que les juges et officiers tant des petites villes que villaiges promiscuement ont consulté tels que bon leur a samblé; Nous desirans remedier aux plainctes pour ce faictes, ordonnons que d'yci en avant ne leur soit loisible de passer oultre à l'ung ou l'autre des dictz debvoirs de justice, soit qu'ilz resident aux villes ou villaiges, ne soit qu'ilz vous ayent auparavant consulté et prins vostre avis ou bien de ceulx qui par vous, soit de vostre college, ou des avocats de votre siege ou ressort, seront à ce specialement deputéz, aux quels les dictz juges et officiers seront tenuz de recourir pour avis et le suyvre precisement.

» En affin que le tout soit encheminé avecq meilleure correspondance et plus grande espoir de fructueux effect, trouvons estre besoing et vous enchargeons de commettre et deputer quelqu'ung d'entre vous, qu'ayt le soing et regard principal sur tous sieges et magistratz de vostre ressort, affin que chacun fasse son extreme devoir en ce que sera de sa charge en cet endroit, au quel en toutes difficultez occurrentes ceulx ausy puissent avoir leur refuge et recours, et qu'en apres vous en donne part pour y estre pourveu et ordonné par vostre collègue, comme en droicturiere justice, et pour la repression de crime si detestable sera trouvé convenir. Au mesme effect ausy vous ordonnons de tenir toute bonne correspondance avecq les euesques, diocesains et aultres juges et officiers ecclesiastiques de vostre ressort, et de les assister du bras seculier en estant requis, donnans et recepvans d'une part et d'autre la communication des enquestes et informations prinses et autres debvoirs de justice pour ce faictz.

» A tant, mon cousin, chiers et feaulx, Nostre Seigneur,

vous ayt en sa sainte garde. De Bruxelles le 10 drd 1606. Paraph. Richardot V.^e et signé ALBERT, et pl^s bas D'ENCHIEN. Et a la superscription de la lettre estoit escript: A mon cousin le comte d'Egmont chev^r de l'ordre et gouverneur, et nos chiers es feaulx les president et gens de nostre conseil provincial de Namur. »

[33.] BLADZ. 208 in de noot.

PRAXIS REUM CRIMINALIUM, *iconibus materiæ subjectæ convenientibus illustrata*, etc. CAP. XXXVII, N° 21—22.

..... « Tandem redire cogitur, scamno imponitur, novæque torturæ destinatur, ligatur et ex jussu prætoris consulis et senatorum torqueri occipit. Illa non lamentationes aut clamores edidit, sed horum loco subridere cæpit et quamvis ligata, digitorum tamen complosionibus, iudicibus ipsis insultabat, dicens: Vos Prætor, Consul, cæterique Domini, et tu quoque nephariè tortor, agite, facite post hac quod vobis libitum fuerit, nihil nunc in me tortura proficeretis, nihil in me valebit vestra crudelitas. His auditis, sanior senatorum pars existimabat illam dæmonis ope factam impassibilem. Ex eo namque tempore nihil fere fateri voluit, ex iis quæ secundâ informatione producta fuerant, sed scamno patienter innixa, aut risit aut dormuit. Hinc factum ut secundo è scamno et torturâ relaxaretur et iterum in carcerem reciperetur. Postea alii quoque testes auditi sunt et nova indicia habita, ob quæ iam tertio torturæ adjudicatur. Verum, priusquam scamno imponeretur, totius corporis pilos et crines abradi curavimus, postea scamno imponitur, accerrimè torquetur, nihil tamen fateri voluit. Tandem quibusdam adstantibus succurrit eam non esse tonsam in pudendis, sub axillis et in culo, ubi per tonstrices illi quoque crines abrasi fuerant,

10 d
p/

et inter radendum reperta fuit pergamena culo cunnoque inserta, cui inscripta fuerunt aliquot peregrina vocabula daemonum, crucibus aliquod inter se distincta; hæc pergamina senatoribus exhibita, occasionem præbuit, ut rursum scamno torquenda traderetur, ubi facta planè passibilis, omnia nudè fatebatur, quæcumque tribus prioribus informationibus fuerunt proposita. Cum autem rogaretur, cur prius fateri noluit, ait: Nisi a me, inquit, omnes crines, atque etiam hanc scedulam abstulissetis, numquam a me perquirere quicquam potuissetis, ut quæ per illa, ob maligni spiritus operam facta eram impassibilis: quod haud dubiè verissimum fuerat. Postquam vero res eo pervenisset, ut inter senatores discuteretur quâ poenâ hæc malefica plectenda foret, aliis placuit eam igne plectendam et occidendam esse. Alii quibus animus ad sexum muliebrem et ad ætatem tam provectam fuit mitior, censuerunt eam non igne, nec morte conficiendam, sed puniendam poenâ morti proximâ, nempe ut in theatro *consuetis vestibus* populo ostenderetur, dein caput *commodatitiis capillis vestiretur*, quos carnifex injecta flamma exureret. Hoc signo indicans, magistratum eam non punire juxta rigorem juris et pro consuetudine patriæ, *juxta quam deberet comburi viva*, sed in eam usum fuisse summâ clementiâ. Hoc facto censebant eam exilio damnandam esse ad annos perpetuos, sub poenâ ignis etiamsi nihil similium postea perpetrasset. Et si banno suo obediens extra Flandriam similia perpetrare præsumeret, ob ea, et tunc etiam ob præcedentia omnia (tamquam suam secum sententiam conferens), viva combureretur. Hæc itaque posterior et etiam mitior sententia vocum prævaluit. Malefica igitur hæc, ita punita, bannoque suo obedire se velle declarans, à duobus senatoribus et pensionario extra terminos territorii Brugensis producta fuit; unde statim convolvavit in Zelandiam, et aliquot hebdomadibus residit Middelburgi, ubi statim ad intermissa

malefica redire non destitit. Prætor autem ibi Florentius Dammæus à nobis de hac mulierculâ edoctus, per exemplaria omnia nostræ informationis, torturæ et sententiæ ad ipsum in favorem justitiæ transmissa, eam observare incoepit, quam ibi ad consueta maleficia rediisse certo cognovit, eam comprehendit et *ob confessionem et sententiam præviam, vivam incendi curavit*, et hujus justitiæ executionem senatui Brugensi illico rescripsit, mihique fideliter narravit. »

[34.] BLADZ. 210.

Confessie van Geindric Palinck.

Voor eerst. « Loochent oeynt ghesproken gheweest hebbende van yemende van *Lieven Peyn* te helpene metter voorseide conste in zyne torture. » (11 september 1539 *Reg. Crim.* f° 25.)

Daer na, wat hem raekt. Bekent gheleert te hebben van *Gillis Violette*, meuleneere te *Vliersle*, de conste van astronomie en nycromantien die men doet by figuren, dan oft twee boucken in zynen coffre zyn, den eenen te wetene den oudsten toebehoorende mynheer van *Pamele*, die hem over langhen tyt gheleent heeft, ende heeft met den zelve heer dicqwyls ghefrequentiert, ende met hem gheheten t'synen huuse te *Pamele* en hier ooc te *Ghendt* (en dit) omme zinen evenen kersten mensche te helpene, want ons heere zyne crachten ghelâten heeft in cruden, ghesteenten, woorden, ende dat men t'zelve wel doen mach, alwaert voor de paus van Roome. — Zeghtende kent ooc wel om hem zelve, de voornoemde conste van germantien of astronomie ghedaen, ende gheprouft hebbende om zyn eyghene affairen, ende wies hem ghebeuren of toecomen zoude by synen *processen*, coopmanschappen ende anders; maer en

heeft noynt ten behouwe of verzoucke van yemende gheusurpeert, nochte noynt yemende daer mede gheholpen, maer wel met cruden en zaet. (Im.)

« Naer *ostentie* hem ghedaen van al zyn boucken, ende lettren van conjuration, cruden, zaden ende andersins. Eerst nopende zekerc conjuratie dat daer onder ghescreven staet van M. Olivier Boelaer, canoninc van Denremonde, zeght dat hem t'zelve briefken daer de conjuratie in ghescreven staet, hem ghegheven was corts voor zyn apprehensie of vanghen, by den joncwyve van der meesterse up S. Lysbette gracht, zegghende: neemt, daer es eenen brief, zonder meer te zegghene; ende soo hy meent, comt den zelve brief van eenen presbytere, nu staende te Destelberghen, so hy emmers meent, maer hoe hy ghe-naempt es, en weet niet, ende es hem t'zelve ghesonden ome te vernemene of hy yemant wiste, die hem aen den verborghen scat helpen zoude connen.

» Teruce met doucken ghewonden, zegt daer inne wesende alderande cruden ende zaet, ende wesende omme de lieden te helpene, die hemliedder boter of zuvele verloren hebben, te legghene onder den zaenpot, ende ooc de keerne als men gaet kernen, loochende ende zwerende hooghelic nyevers anders toe ghemaect zynde. — Kendt ooc dat hy naer den *kerbouc* vraechde aen den voorn. presbitre omme den verloren scat te vindene, maer hy en zoude t'zelve daer mede niet ghepractiqueert hebben en zoudet een ander laten doen, want hy dat niet gelooven en can. — Hem ghevraecht of hy geen scole van conjuratie ghehauwen en heeft, zeght inder waarheyt daer af nyet wesende. — Hem ghevraecht wat duvele zyn meester es zegt daer af niet wetende. — Al het overige is van hetzelfde alooi.

Hy werd losgelaten by de volgende dispositie, die hem in rechte liet.

« Den v^{ten} in lauwe xv^e xxxix scepenen van der keure in Ghendt consenteren Heyndric Paelinc van vanghenessen gheslaect te werdene, up verbandt in s'heeren handen te doene van *wuytter stede nyette gane*, up (pene) van achterhaelt en verwonnen te zyne van den sticke van tooverie; ende stateren de vanghenes kosten totter sententie van den zelve Heynderic. »

[35.] BLADZ. 232 in de noot.

Verwonderlyke gevallen zyn in den *MALLEUS MALEFICARUM* en in het *FORNICARIUM* (Mierennest) van Niderus, byeengebracht. De volgende voorbeelden kunnen den lezer daervan overtuigen :

Een rechter zond dienaers af om den beruchten tooveraer Stadelin te vatten; deze omringde zich dadelyk van eenen verschrikkelyken stank, en betooverde een' der gerechtsdienaers, zoo dat deze laetste aen alle deelen van zyn lichaam beefde, en geen' vinger durfde uitsteken. De rechter riep: *tast toe, alle tooverkracht sal wegvallen, zodra hy de justicie gevoelt*. Dit gebeurde ende den grooten tooveraer werd gevat en verbrand (*).

By eene aenhoudende droogte liet zich een oude boer uit Zwaben, in de tegenwoordigheid van zyn achtjarig

(*).... *Tantus tremor manibus eorum incussus est, et corporibus et naribus illapso tam malus factor, ut ferè desperarent an maleficum incedere auderent. Quibus judes ait: securè miserum invadite, quia publicè tactus justitiâ, omnes vires perdet sua nequitia. Et ita rei probavit exitus. (FORNICARIUM, etc.)*

dochtertjen, de verzuchting ontvallen : Zal het dan nooit meer regenen! alle vruchten verdorven en gaen te niete!...

DE DOCHTER : Wel vader! als gy naer regen verlangt, zal ik het wel laten regenen.

DE VADER : Zoo! kunt gy dan regen maken?

DE DOCHTER : Ja, vader! ook hagel en donder.

DE VADER : Wie heeft u dit geleerd?

DE DOCHTER : Moeder, maer ik mag het niet vertellen, enz. (*).

De moeder werd insgelyks verbrand (*incinerata fuit*) het kind vond genade.

De wyze waer op de tooveraer hagel en donder kan veroorzaken, wordt klaer voor oogen gesteld. Dit geschiedde door het vullen van een klein putjen in den grond met water, en hier in te roeren, wanneer storm en onweder nedervielen op de plaetsen en schepen, welke de heks noemde. — Eene oude vrouw had op zulk eene wyze, volgens Sprenger, eene vruchtbare streek lands van achten-twintig mylen verwoest. Zy werd verbrand even als de voorgaenden.

Daer water ontbrak, gebruikte men pis. De schryver

(*) *Hec qd. vocet pluvia!... Pucella audies. vba. ptris (a) es simplicitate ani. dixit. Pr. si pluvia. desideras facia. qd. cito veniet. At pr. unde hoc tibi, noscens pluvia. pcurare? Rpdit. puella utiq. et nedum pluviam sed et grandines et tempestates concitare scio. Et pater: quisna. te docuit? Respondit, mr. mea:.... Fac inquit sed immo. (tantummodo) sup. agru. nostru. Tunc puella manu. i. aquam misit et in nomine sui mgri. iusta doctrina. matris movit. Et ecce immo. pluvia agru. illu. perfudit... Etc. etc. (MALLEUS MALEFICARUM.)*

(a) De eerste werken syn met dese verkortingen gedrukt. In de volgende citationen syn de uittalingen aangevuld.

spreekt van eene andere vrouw , die uit spyt , om dat ze benevens hare buervrouwen , tot eene bruiloft niet was genoodigd geworden , op die wyze , een vreeslyk tempeest veroorzaakte , het heele gezelschap uiteen joeg en in de uiterste wanorde bracht. Men leze :

« In oppido Waldshut, super flumen Rhenum, Constantiensis diocesis, malefica quædam oppidanis cum esset plurimum odiosa, et ad quasdam celebrandas nuptias non fuisset invitata; cum tamen penè omnes oppidani illis interessent; ipsa indignata, vindicare se aestimans, dæmonem advocat, et suæ tristitiæ causam aperit ut grandinem excitare vellet, et cunctos de chorea dispergere petit: quo annuente ipsam sublevavit et per aera ad montem propè oppidum, videntibus certis pastoribus transvexit, et, ut postmodum fassa fuerat, cum *aqua* sibi deësset ad fundendum in foveam (quem modum, ut patebit ubi grandines excitant, observant), ipsa in foveam, quam parvam fecerat, *urinam loco aquæ* immisit, et cum digito, more suo, adstante dæmone movit; et dæmon subito illum humorem sursum elevans grandinem vehementem in lapidibus super *choreantes tantummodo et oppidanos* immisit. Unde ipsis dispersis, et de causâ illius mutuo conferentibus, malefica oppidum postea ingreditur, unde suspitio magis aggravatur. At vero cum pastores ea quæ viderant recitassent, suspitio vehemens in violentam crevit. Unde capta et fassa, quod ea de causâ, nimirum quia invitata non fuerat, talia perpetrasset, ob multis etiam aliis maleficiis ab ea perpetratis, *incinerata fuit.* » (MALLEUS MALEFICARUM.)

Men kan ten naesten by zich een denkkeeld vormen van al den ramp en wee waeraen het menschdom door de toovery was blootgesteld, uit de officieele verslagen door

de inquisiteuren daervan gedaen, en die in hunne werken verzameld zyn (*). *Verbi gratia*:

» In oppido namque Raverspurg (in Westfalen) iuvenis quidam iuencule adhesit quam relinquere volens, membrum virile perdidit praestigiosâ utique arte, ut nihil videre aut tangere preter planum corpus posset. Anxius inde cellare quoddam adiit ut vinum emeret, et paululum residens mulieri cui alteri superveniente causam tristicie sue aperiendo singula enarravit, et ita esse in corpore demonstrabat. Astuta illa an ne aliquam suspectam haberet, inquisivit Et ille utique talem ipsam denominando et rem gestam narrando manifestavit. Et illa: expedit ut per violentiam aliquam ubi benevolentia tibi non suffragatur pro acquirenda sanitate ipsam inducas. At iuvenis in crepusculo noctis viam quam transire malefica solebat, observavit, et ipsam reperiens dum pro sanitate corporis sibi reddenda supplicaret. Et illa se innoxiam nec quicquam scire assereret, ipsam invadendo manutergium quoddam ad collum fortiter comprimendo strinxit dixit: Nisi mihi sanitatem restituas e manibus meis peribis. Unde illa quum clamare non poterat et iam facies tumefacta nigrescebat, sine, inquit, me liberas, et te sanabo. Et iuvenis dum nodum et stric-

(*) Het exemplaer van den *Malleus maleficarum* dat hier gevolgd wordt, schynt te zyn van den jare 1486 (*quod a^o. elapso qui fuit mcccxxxv.*) een jaer na dat de schryver als inquisiteur der toovery door den paus was aengesteld geworden. — Op het titelblad zyn de volgende *Marginalia* van twee oude bezitters van dit werk, te lezen. *Vir* (Jac. Sprenger) *in divinis scripturis erudit. et philosophiæ Aristotelicæ non ignarus fuit. Erat ingenio excellenti et singulari eloquentia prædit. Præclarum opus contra maleficas mulieres, composuit. Floruit an. 1494. V. Heinr. Pantaleon, Prosopographi viror. illust. Pars. 11 p. m. 465. — De hoc libro absurdo* (brengt de andere mede.) *Vid. Hist. de l'orig. et progrès de l'imprimerie, pag. 88 et 89.*

turam laxasset, malefica manu ipsum inter femora seu coxas tegit, dicens: iam habes quod desideras, et juvenis ut postmodum referebat, notabiliter persenserat antequam visu aut tactu se ipsum certificasset membrum sibi ex tactu duntaxat malefice fuisse restitutum.» (MALLEUS MALEFICARUM.)

» Quid denique sentiendum super eas maleficas quæ huiusmodi membra in copioso interdum numero ut viginti vel triginti membra insimul ad nidum avium vel ad aliquod scrineum includunt, ubi etiam quasi ad viventia membra se movent ad avenam vel pabulum consumenda, pro ut a multis visa sunt et communis fama refert.... Quidem dum membrum perdidisset et quandam maleficam cause recuperende sue sanitatis accessisset. Illa ut quandam arborem ascenderet infirmo iniunxit, et ut de nido in quo plurima erant membra, si qd vellet accipere posset indulgit. Et cum ille magnum quoddam accipere attentasset. Non, ait malefica, illud accipias et quia uni ex plebanis attineret subiunxit. » (IBID. *Pars. 11. Quæst. 1 cap. VII.*)

» Novimus vetulam tres successivè abbates, ut publica omnium fratrum etiam in hodiernum diem refert, non solum in hiis maleficiasse sed et interemisse; quartum jam simili modo dementasse: quod et ipsa publica voce fatetur, nec veretur dicere: feci et facio nec desistere a meo amore poterunt, quia tantam de meis stercorebus comederunt quantitatem, per extensum brachium demonstrando. Fateor autem quia nobis non aderat ulciscendi et inquirendi facultas, ideo adhuc superest.

» ... Præcedentia faciliiori modo pro populo avisamento sunt declaranda, etc. » (IBID. *Pars. 1. Quæst. XII.*)

» Nec quis jocum faciat! Nam vidi in conventu Coloniensi fratrem, verbis satis jocosum, sed in gratia expel-

lendi dæmones valdè famosum. Hic cum in terminis conventus Coloniensis dæmonem in obsessio corpore arctaret. Jam dæmon petivit a fratre locum recedendi; quo gavisus frater, ait in joco: *In cloacam meam vadas*. Exiit igitur dæmon, et nocte cum frater ventrem purgare vellet, dæmon tam durè eum torsit propè cloacam, ut vitam cum difficultate salvaret.» (FORNICARIUM.)

[36.] BLADZ. 234 in de noot.

Les plus durs, stupides, aveugles et hebetes. Deze woorden slaen op Montaigne, die in het zelfde parlement gezeten had, en in zyne *ESSAIS*, die zaken onder een verschillend oogpunt had beschouwd.

« A tuer les gens, (zeft hy) il faut vne clairté lumineuse et nette..... En ces accusations extravagantes, ie dirois volontiers, que c'est bien assez qu'un homme, quelque recommandation qu'il aye, soit creu de ce qui est humain. De ce qui est hors de sa conception et d'un effet supernaturel, il en doit estre creu, lors seulement, qu'une approbation supernaturelle l'a autorisé. Ce privilege qu'il a pleu à Dieu donner à aucuns de nos témoignages, ne doit pas estre avily et communiqué legerement. J'ay les oreilles battues de mille tels contes. Trois le virent un tel jour en levant, trois le virent le lendemain en occident, à telle heure, tel lieu, ainsi vestu: certes je ne m'en croirois pas moy-mesme. Combien trouue-ie plus naturel et plus vraysemblable que deux hommes mentent, que ie ne fay qu'un homme en douze heures, passe quant et les vents, d'orient en occident? Combien plus naturel que nostre entendement soit emporté de sa place par la volubilité de nostre esprit detraqué, que cela, qu'un de nous

soit enlevé sur vn balay, au long du tuyau de sa cheminée, en chair et en os, par vn esprit étranger? Ne cherchons pas des illusions du dehors et inconnues, nous qui sommes perpétuellement agitez d'illusions domestiques et nostres. Il me semble qu'on est pardonnable de mecroire vne merveille, autant au moins qu'on peut en des- tourner et en eluder la vérification par voye non mer- veilleuse; et suis de l'avis de St-Augustin qu'il vaut mieux pancher vers le doute que vers l'assurance, es choses de difficile preuve et dangereuse créance. Il y a quelques anneés que ie passay par les terres d'un prince souverain, le quel en ma faveur, *et pour rabattre mon incréduilité* me fit cette grace de me faire voir en sa présence en lieu particulier, dix ou douze prisonniers de ce genre, et vne vieille entr'autres, vraiment bien sorciere en laideur et deformité, très fameuse de longue main en cette profes- sion. Je vis et preuves et libres confessions et je ne scay quelle marque insensible sur cette miserable vieille, et m'enquis et parlay tout mon saoul, y apportant la plus saine attention que ie pusse; et ne suis pas homme qui me laisse guere garotter le jugement par préoccupation. Enfin et en conscience, ie leur eusse plutost ordonné de l'ellebore que de la cigue..... Après tout c'est mettre ses conjectures à bien haut prix, que d'en faire cuire vn homme tout vif. LIV. 3, CHAP. XI. *Combien ay-je veu (zegt hy op eene andere plaets), de condamnations plus crimi- nelles que le crime!....*

Voltaire, die tot de zelfde school behoort, gaet verder. *Il n'y a point de magie, zegt deze, ces prodiges n'étaient crus que par des idiots; les hommes d'état, les gens d'esprit, les philosophes s'en sont toujours moqués. — L'aveu d'un fou, fait à un autre fou, une absurdité dite à des gens ab- surdes, ne sont pas des preuves pour les esprits bien faits.*

[37.] BLADZ. 239 in de noot.

Actum in tchastellet present mynh. den Onderbailliu (*jonker Gillis vander Meere*), jonker Andreas vander Sare en d'heer Geeraert van Ydegheem, schepenen, den 4 novembris 1603.

» Catheline Tancré fa Stevins, weduwe van Guill. Hubrechts geboren van Belle, audt 77 jaren, aelmoessen biddende ende woonende op Plotters-gracht ten huuse van Arent de Cocq, gevangene ter cause van de accusatie van dat sy eene tooveresse saude syn, ende t'kint van Cornelis betoovert t'hebben, ende gheëxamineert synde.

» Kent ende secht ledent ontrent eene maent t'selve kindeken op de straete gevallen synde, dat sy t'selve opgeraep ende op den rugghe gesteken heeft, ende een stixken wit broot an den mond gesteken; ende soo t'selve kindeken t'broot refuseerde, heeft gheseit: *Den duvel moet u halen!* t'welc haer achter na leet was, niet wetende waer af t'kindeken zieck es.

» Ende by den officier-crimineel onder de kele ghevisteert synde, heeft diversche teekens bevonden, en in drie plaetsen metter naelde beprout, en die daer geheel diepe ingesteken, sonder datse danof eenich gevoulen heeft gehat of bloet gevolcht is. Secht dat sy de selve teekens wel vier maenden heeft gehat ende dat teeckens syn van den duvel.

(Franchois Cnock ontboden synde), secht ende kent de voornoemde Catheline, dat sy over ontrent vier maenden t'selve kindeken op synen rugghe heeft geraect, soot voor haer deure was, segghende: *Gaet naer huus, wat duvel is hier te tieren*, niet wetende dat t'selve kindeken duer

haer toedoen sieck is geweest, en was haer t'selve leet datse de voors. woorden had gesproken. Synde t'selve kindeken belesen en genesen.

» Secht en kent datter duvelrie met haer speelt, en datse God dagelix bidt om ontslegen te syne. Kent dat den quaden by nachte, in t'swarte gecleet, by haer is gecomen ledent ontrent vier maenden, segghende *Staet op!* Daer nae secht datse soo vervaert was, datse van t'bedde viel, ende haer gebet stortende, was strax verlost. Daer nae secht noch dat den boosen haer van het bedde wierp en track, en vertrack dan recht deur de veynsters.

» Secht dat hy by haer begeerde te slapene, maer dat zou (xy) zulcx heeft gerefuseert; daer op den duvel seide: Den duvel moet u schenden, wilde niet nederligghen.

» Secht dat se heur water voor t'bedde maecte en datse de sessens creech, en doen ommésgemeten wiert, en den boosen vloech wech als voren.

» Secht maer twee kindekens, synde de voorseide, be-
toovert t'hebben. — Secht datse in de kercke synde, ge-
rust is van hem en elders niet. — Secht noeynt maer eens
en ter tyt voorseit, van hem gesmeten te syn geweest.

» Secht dat yemant hy haer geslaepen heeft, niet wetende
dan alleenelick eenen nacht of twee, *et bis secum habuisse
coïtum, corpore illius et spermate frigentibus.* (*)

» Secht dat de kennesse deur onverduldicheid comen
es, ende dat hy haer belofde den cost te geven, segghende:
ic sal morghen comen, sonder datter yet gevolcht is.

(*) Vertaling.

» Secht dat hy haer belofde een stick gelt te geven, maer en heeft t'niet gedaen (*). — Secht dat se niet en meende dat den duvel was.

» Secht dat den duvel haer een hair uuten hooft track en dat op de slincke syde van den hooftde, en dat al drye of vier maenden leden, ende wel eene maent daer nae heeft het eerste quaetgedaen, en dat ten huuse en an t'kint van den voorn. Franchois, ende was by den duvel daer toe soo bedwongen, ende was den selven also an haer ooren tuytende, dat se haer selven niet en conste gedwingen.

» Loochent haer doopsel afgesworen t'hebben, ofte dat den duvel haer sulcx vooren ghehauden heeft. — Kent eens Godt geloochent t'hebben, en dat in t'eerst hy t'haeren huuse quam, maer was t'selve haer stracx leet, en secht nu God an te hanghen.

» Secht noynt in eenige vergaderinghe geweest t'hebben, houwel den duvel haer sulcx versocht heeft en zy ontseit. Secht dat hy dry nachten met haer t'haeren huuse heeft verkeert,

» Heeft gekent dat den boosen viant, daer zoe mede geconverseert heeft, saude genaempt wesen *Willem*.

» Andermael geëxamineert den 7 november 1603, gevraecht; hoe dicwils sy metten boosen heeft geslaepen en geconverseert, secht maer een nacht en eens.

» Ondersocht hoe veel kinders, menschen of beesten sy betoovert of doen sterven heeft, secht negeene, noch

(*) Hy beloofde wel, maer betaelde slecht, en wanneer het hem gebeurde eene schuld te kwyten, dan was het nog in *vliegende* geld, gelyk te zien is in het vonnis van Josyne Labyns. (*Vorige uitgave, blads. 176.*)

ooc de gone in hare eerste kennisse begrepen, *biddende om gratie, en dat se haer leven sconde moghen behouden, al san sy een jaer gecooort ende gebonden blyven. — Secht dagelick ten diversche stonden den hemelschen vader te bidden om gracie ende vergheffenisse van haer misdaet, en datse telcken gewyt water drynct, in teeken van penitentie.*

» Loochent ten huuse van Dries Hoste of elders oynt eene spelle voor aelmoesse begeirt t'hebben.

» Angheseit datse wel xx of xxx jaren metten boosen kennesse heeft gehat. Secht alleenelick twee of drye maenden.

» Ten laste gheleyt dat den boosen haer in vanghenisse synde, heeft gevisiteerd, secht dat neen. Secht en loochent van den viant oynt eenich poeder gehat of woorden geleert t'hebben.

» Secht dat haer boel heet *Jacques*, ende dat se hem in eene maent tyt niet en heeft ghesien t'sedert datse God heeft gebeden; niet wetende dat se eenige teeckens heeft van den viant. Secht ende kent viermael Godt verloochent t'hebben en dat den viant eerstemael hem quam vertoogen staende voor de veynster, segghende hy onder andere: *Laet God lopen, hy en sal u den cost niet geven*, en zy, soo zy secht, den heere anroupende, is den boosen wech gevlogen.

» Haer ghevraecht of sy eenigo plaetsen in t'lichaem heeft ongevoelich, secht dat neen. Daer nae geseyt dat se in drye metter naelde heeft beprouft geweest sonder gevoelen, secht *dat se t'selve wel heeft gevoelt, en dat t'sweet haer van pyne afliep.*

» Secht en kent dat den boosen altyt in t'swart gecleet was, *et glacie ipsa frigidiorum secum assumpsisse coitum,*

en datse maer twee kinders en heeft zieck gemaect, synde de gone voorseyt, en nochtans niet en weet waer af sylieden sieck syn geworden.» (*Register van den crims beginnende woensdach 1603 f° 40.*)

Actum in tchastellet ter presentie van mynheere den Onderbailliu, mynheere Hertoghe en Ydegheem, schepenen, den 13 novembris 1603.

» De voornoemde Cathelyne Taneré gheëxamineert, loochent expresselyck oynt eenighe coyen of peerden betoovert of thebben doen sterven, en datse tselve heeft beleiden jeghens de *attestanten*; zecht datse haer anghingen als een beeste, en datset heeft moeten bekennen om van hemlieden quyt te syne.

» Gevraecht of zy Jan Heyns huusvrauwe niet en heeft betoovert? Zecht dat Jae, legghende een beetjen broot op haer veynster of op haren schoot, segghende: *Ik gae deure in duvels name*, niet wetende of zy danof zieck worden is.

» Onderzocht wat woorden sy gebruycte of seide over tselve broot? Secht geene, en datse geen intentie hadde van haer zieck te maken noch daertoe yet weet te doene. — Loochent de voors. peerden geraect of geslegen thebben. — Kent Jan Heyns huusvrauwe sieck gemaect thebben met t'leggen van haer handt op den schoot van de selve Jans huusvrauwe.

» Ghevraecht of zy Niclaus de Raets huusvr. niet en heeft sieck gemaect? Kent dat Jae, coopende een broot van een oortken en tselve nederlegghende, hiesch een coucke en betaelde, sy die spreect, vyf corten een zesken en een croone van vier myten, segghende deselve backerrigghen: *ic en wil niet boryken*; ende mits dien sneet deselve backers huusvrauwe een stic van een tweepondeken, haer die

spreekt, tselve gevende, en sy een sticksaken afbrekende, heeft de reste wedergegeven segghende: *Neempt in duyvels name, wilde niet borgen.*

» Kent tselve ghedaen thebben, om dat de voors. vrouwe zieck worden saude ende met die intentie, twelk sy ooc seit bedwonghen door den viant gedaen thebben, ende dat hetselve haer ooc hertelic leet is, biddende om gratie; ende al leefde zy noch ondert jaer, datse niemant meer quaet doen en sal.

» Loochent met *Baervoetsche Nele of Tane Keerskens* (*), eenig gemeens te hebben ghehadt. — Loochent d'eerste reyse, leden eenige maenden, de voorn. backersterigge sieck gemaect te hebben;

(*) Twee tooveressen weinige jaren te voren te Gend levende verbrand. De sententie der Baervoetsche Nele, luidt zoo volgt:

1598. « Omme dieswille dat ghy Cornelia van Beverwyck Fa Reyniers oudt 75 jaren, bygenoempt de Baervoetsche Nele, wed^e van Antheunis de Muldere, gheboren binnen deser stede (Gend), u vervoordert hebt van over 18 jaeren ende beth, God van hemelrycke te verlatene, over sulcx noyt sedert te biechte, noch ten heyligen sacramente gheweest, maer hebt anghewanghen den vyandt van der hellen, die ghy gheseyt hebt te wesen Satan, ende tot dien effecte hebt hem voor pand ghegeven een spelle; d'welck ghedaen, hebt van den selven Sathan ontfien een teecken up u slynck been, latende hem u bekennen, naer syne maniere van doene, by claeren daeghe up Eckerghem; t'selve ghedaen, hebt voor hem gheknield, en syn achterste naect gekust, in teecken van hem onderdanich te syne. Ende van dien tyd af, hebt diowils eenige cruyden bewaert ende onbehoerlick gheuseert, die ghy in latynsche woorden gheexpressaert hebt, daer mede ghy vele personen, ende haerlieder bestialen inderlyck zyt gheweest, namentlyck de huusvrouwe van Antheunis de Langhe, ende Eynken Brandt up de muyde, d'huusvr. van Jan Hebbelynck up den Callanderberch, Gheerardine van Oostackere, huusvrouwe van Bernaert, weert in de Cleppe, die daer naer ghestorven is; soo ooc is t'kint van Claerken Beurtnan in de abeelstraete. Hebt ooc door uwe con-

» Secht maer drye nachten leden te syne dat den viant by haer was, haer slouch an thoof, en persequeerde, vraeghende: *Wat hebby al geclapt dat gy weet en niet en weet?* en was ontrent eenen paternoster by haer, ende was sy haer dryemael teeckenende met het teeken des cruys, en gewyd water drinckende, ende mits dien verlost.

» Secht noch een kint van een styfsterigghe, up Ste Lisbetten driesch, betoovert t'hebben, met t'geven van een stickrken broot, en dat om dat tvoorn. cleen kindeken altyt achter haer quam om wat te hebben om t'eten, segghende: *So neemt dat in duvels name*, ende met expresse intentie

juratie ende hulpe van den boosen, de weduwe van Willem van Oostende vertoocht by figure hare dochter die in Holland woont. Hebt ooc eenighe personen belet dat sy in huerlieder neeringhe niet besocht en wierden; synde ooc suspect van binnen den voorn. tyd vele meer ghelycke acten ghedaen t'hebbene, tot grooten nadeele van elcken, met t'legghen van pourken in diversche plaetsen, t'welck ghy verclaert ontfaen t'hebbene van den voornoempden Sathan. Soo ghy ooc loon (a) ontfaen hebt voor de gene die ghy inder hebt ghedaen, van den selven Sathan; soo danof mynheeren by uwe selfs kennesse ende anders sufficientelicken ghebleken es. Wesende de abominabelste sonde die men ter wereld can doen, als *crimen divinae laesae majestatis*, gheensins lydelick sonder exemplaire pugnitie.

» Soo cyst dat mynheeren scepenen van sente Pieters nevens Ghendt, ten heesche van den bailliu t'uwen laste ghemaect, condemnieren u gheëxecuteerd te werdene metten viere, soo dat er de dood naervolgt. Verclarende al uw goet t'sy leen, ofte erve ofte cateyl, verbeurt s'heeren profycte. » Aldus ghewyst ende gheprononchiert disse dach 14 july 1598, en de sententie vulcomen up stalhof, ende t'dood lichaem gherecht ter plaetse patibulaire. »

(a) Joosyne Labyns, van Hoestert (Arr. van Kortryk) waarvan zoo straks gesproken is, trok voor elcken man die sy sandt betoovert hebben tien scelen paries, voor elcke vranse vyf scelen, voor elc kint dry scelen, voor elc peert veertien scelen, voor elcke hoe zes scelen, en voorts al naer adeuante, maer kon er niet van betaeld geraken, en vondt het nog meestal goed by hare dood.

om t'kint sieck te maken, en geholpen t'hebben dat gestorven is.

» Secht ende kent t'kind van den backer an s'Gravenkasteel t'hebben sieck gemaect met t'geven van een stikken broot, om dat den vader en moeder haer een broot van twee ponden niet borghen en wilde.

» Kent: t'kindeke van de melkvrauwe heeft zou(zy) sieck ghemaect wat melc gevende te drincken, om dat de ouders van t'selve kindeken haer geen melc borghen en wilden, segghende noynt intentie gehat t'hebben deselve kindereken te doen sterven. Secht Jan Heyns huusvr. sieck gemaect t'hebben, om dat sy, haer die spreect, aelmoessen ontsaide.

» Secht noynt maer drye of vier maenden quaet gedaen t'hebben, en dat de viant haer tselve heeft gheleert, segghende: *Gaet God af, gy zult wel den cost cryghen, volcht my naer, en doet alomme quaet in duvels name.*

» Loochent over 5, 6, 7 of 8 jaren, de conste van quaet doen gheleert t'hebben an eene vrouwe binnen Waeckene, de welcke nu *verbrant* is by justitie. »

De enqueste in zake gehouden is zeer wydloopig. Een der getuigen (Antheunis Maeneschyn f.^e Antheunis) verklaerde *ooo in syn persoon betoovert te syne, maer dat hy op yemant anders presumptie hadde.* — Een ander, Nicolaes de Raedt, dat de voornoemde Catelyne zeer dikwyls zeide: *Doet u belesen neghen daghen lanc, en en geeft geen vier an yemant, noch en leent niet, want myn duvel is soo subtyl, hy sauder syn poot noch wel in steken, en ergher maken als voren.* — Eene derde tuigt, dat deselve Catheline zich onlangs aen haer had geadresseert, *vraeghende hoe dat se al voor, ende naer antwoorde, al fraey, maer dat s'deposants aerm niet spinnen en wilde, replyqueerde deselve Cathelyne: ic weet u*

geholpen met een zyden draetjen; doet dat daer anne tot dat voort is; daermode deure gaende, ende binnen ontrent een half ure of min daer na, is de voorn. Cathelyne wedergekeert met twee zyden draekens, root van coleure, die sy deposante sonder achterdenken anveert ende an beide haer aermen ghedaen heeft, ende gelaten ontrent dry weken; naer welcken tyt zy die afgedaen, ende noynt, noch dach, noch nacht, ruste gehat en heeft, maer ter contrarie veel pyne en douleur geheel haer lichaem deure, en meest by nachte. » En zoo voort. — De verdere verklaringen der getuigen zyn voor het mees-tendeel van de zelfde kracht.

« Den 17 nov. 1603, versochte Jonker Gillis vander Meere, als onderbailliu deser stede, in quytensse van het selve syn officie, dat mits de confessie van de voorn. Cathelyne Tancré, en der accusatien, betichtinghen en indicien tharen laste van tooverie bevonden, dat de selve ter scherpe examen soude ghebrocht ende getortureert worden, so op hare complices, als of zy in nachtvergaderinghen geweest is, ooc wie haer de consté geleert heeft, of wie zou (zy) deselve voorts geleert soude moghen hebben. » (*Register van Crime, beginnende woensdach 1603, f° 52 et seq.*)

[38.] BLADZ. 241 in de noot.

« Actum in t'chastelet by joncheer Gillis van der Meere, onderbailliu, joncheer Cornelis Hertogh en joncheer Andries van der Sare, schepeneu van der keure deser stede van Ghendt, totten naervolghenden examen by den collegie ghedeputeert, den 6 july 1604.

» Betkin de Gruutere f° Willems, oudt ontrent de 70 jaren, ghevangene, gheaccuscet van diverssche acten van tooverie, andermael gheexamineert, en ghepresseert om de waarheit *int vriendslic* te belyden, secht dies ghevraecht

zynde , andermael expresselicken te ontkennen oynt eenighe kennesse van de conste van tooverie ghehadt , vele min haer daer mede ghemoyt oft yemant eenichsins schadelick geweest t'hebben , zegghende zeer vastelick by de waerheit te willen persisteren.

» Daer naer by den officier crimineel ontcleedt en ghevisiteert synde , es ghevonden in haeren hals seker teecken , dat den selven officier , naer behoorlicke inspectie , jugeert voor het teecken daer mede den boosen syne dienaeressen ofte tooveressen marcqueert. Overzulcx also haer Betkin zekeren douck voor haer ooghen ghehangen , ende by den zelve officier daer inne eene spelle seer diepe gesteken wiert , en heeft danof gheen ghevoelen ghetoocht , vele min van eenige pyn of smerte ghecleecht.

» So ooc in haren necke ende schauderblat zeker gheleycke teekens bevonden , by hem officier also met de spelle beprouft , ende by haer ooc onghevoelich syn.

» Ghevraecht waer sou (zy) de selve teekens ghecreghen heeft? secht die haer ghecraut t'hebben , loochenende seer sterckelic dat haer den boosen die inneghedruet soude hebben.

» Voorder ghemaent zynde omme den boosen duvel met al zynen anhang te verlooehenen , en in haer , Godt almachtich en de waerheit te laten spreken , kent ontrent de zes daghen voor hare apprehensie den boosen haer ontrent haren huuse aenghecomen te syne by avonde inden donckere , in ghedaente van eenen mensche zeer zwart ; maer loochent dat hy haer yet belast oft geseit soude hebben ; dan maecte sy een ✕ daer mede hy haer verlaten , en sy haer also uut syn bedwangh verlost heeft. Daer naer kent den selven haer noch eens anneghecomen te syne ,

nu geleden ontrent de xiii daghen, in ghedaente van eenen hont an t'hof van Fiennes (*), daer sy naer huus quam met waermoes, die sy up de maeret gecocht hadde; daer hy haer zeyde: *Gaen wy nievers?* mits dien sy haer andermael met een cruce ghesegent, en hy haer andermael also verlaten heeft. Kent dat hy haer ten zelven tyde verboodt in de kercke te ghane.

» Kent dat den selven boosen haer noch eens te gemoete ghecomen te syne t'halfve van de voorlede winter, tusschen licht en donckere by avonde an t'ynghelandgat, daer sy om water ginck. Hebbende hy boosen als doen anneghenomen de forme van eenen witten grooten hont, haer alsdan vraeghende, wat sy so late ant water quam doen, ende by dien haer ooc belastende in t'ander straetjen daer neffens ghelegen te comen, daer sy, ter selver synen versoucke gegaen, hem aldaer andermael ghevonden, hy haer t'huus gheleet, ende met haer in haer huus ghesluypt heeft, daer hy ginck zitten up haer bedde, zonder nochtans haer eenichsins bekent, of haer eenich quaet belast t'hebben; maer wel bleef hy zeer langhe alzoo up t'selve heur bedde, zo dat sy in t'selve heur bedde ligghende snachts hem noch up heure voeten ghevoult heeft. — Daer naer kent dat hy neffens haer zyde int bedde ghelegen heeft.

» Hendelynghe kent dat hy haer eens ter selver tyde vleesselyck bekent heeft, haer belovende t'zynen wech-gane, dat hy wederkeeren soude, zonder oynt yemant in zynen naeme ofte by zyn laste, eenich quaet ofte sieckte anneghebrocht t'hebbene. — *Illius ait frigidum fuisse corpus, ac semen et olidas esse sordes.*

(*) Op de Gare-lei, digt by het huis alsnu bewoond door den heer J. De Meulemeester, oud-voornitter der rechtbank van koophandel en lid der stedelyke regering.

» Secht dat hy haer t'haren incomen in deze examineer camere te gemoete quam in figure van eenen ghecruylocten hont, haer segghende : *Gaet upwaerts* (*).

» Ontkent oyndt haer christendom verloochent t'hebben, ofte yevers in eenighe dansserien van den boosen, ofte syne adherenten gheweest te syne, ende by dien secht dat zy gheene tooveressen en kent, nocte daer mede en hanteert.

» Ghevraecht : hoe den zelven boosen hem dede noemen? Secht dat sy hem vraechde of hy *Lucifer* was, daer up hy cnicte; daer uut sy meendt den zelven also ghenaeamt te syne. Zecht niet te weten nocte ghevoult t'hebben dat den selven boosen haer yevers soude gheteekent hebben. »

(Wy gaen de enquesten en de verdere verhooren, die allen op hetzelfde uitkomen, voorby; alleenlyk laten wy hier nog volgen het examen der beschuldigde, in het bywezen van geestelyken en waervan in haer doodvonnis melding is ghemaekt).

« Actum by myne eerweerde en devote heeren, den heer provinciael van d'Augustynen, ende zekere andere heeren en religiensen van de orde van de Feuillanten, elc gheassisteert respectivelicken met een haerlieder medebroeder, ter presentie van de heeren hoochbailliu ende onderbailliu deser stede, joncheer Anthéunis vander Shaghe en joncheer Andries van der Sare, schepenen van der keure, en daer toe by den collegie ghedeputeert, desen 18 july 1604.

(*) Het schynt dat dit verschynsel in de *Examineer-kamer* weinigen indruk maekte, mits daarvan niet meer gesproken is.

» Betkin Gruuters ghevangene andermael gheëxamineert ende gemaent omme eens de waerheit te belyden, met vele goede ende godvruchtige proposten, die haer daertoe behoorden te leeden ende persuaderen, secht en kent als in haer voorgaende verlyt, met den boosen eens vleeschelick verkeert t'hebben, zonder sekerlick zyne forme te connen segghen, *deur dat sy hem alleenelick zag by visioens in t'donkere.*

» Secht dat den selven boosen t'synen vertrecke haer seyde ende beloofde also weder te keeren; daer up sy secht hem gheantwort t'hebben, dat hy haer niet willecome wesen, maer tor contrarien sy haer God almachtich t'eenemael opdraghen soude.

» Kent dat also sy up den kersavont laestleden, vele lieden van hare conditie ende ghestaethede zeer uuterlic in cleederen hadde zien domineren, dat zy in den avont by haeren viere zittende, in heur zelve daer over zeer murmureerde ende mymelende was, claghende in haer eyghen, dat zy maer een magher en sober cleedt, zeer ghescheurt ende ghelapt en hadde; ghedurende welcken hem alsdan den selven boosen, in ghedaente van een vosken, ghepresenteert heeft, zegghende ende belovende dat hy haer van cleederen ghenouch voorsien soude, als wanneer sy dien nacht, up de selve belofte, haer van hem also vleeschelyk laten bekennen heeft.

» Zecht dat haer den selven boosen noch eens in haer huus, ontrent drie daghen te voren, vertoocht hadde in ghedaente van een zwart schaepken, haer alsdan ooc vastelick toe segghende ende belovende dat hy haer van goede cleederen wel voorzien soude, daer over sy danof als doen verschrunt zynde, een cruus ghemaect heeft, en hy haer daer mede also verlaten heeft.

» Kent somwylen aelmoessen ontfanghen t'hebben van mevrouw van den hospitaale up Ste-Pharahilde-plaetse, daer sy vier jaren als maerte ghedient heeft, zonder elders eenighe aelmoessen ghehaelt, ofte onder t'decsele van dien oft andersins oynt yemant mesdaen te hebben. Secht dat den selven boosen haer t'synder eerste ancomen haer een roken beloft, en haer daer mede also vertweeft heeft.

» Kent andermael dat den selven boosen haer te gemoete ghecomen is, zo sy te water ginc an t'Yngelant-gat, in de ghedaente van eenen grooten hont, van daer hy met haer naer huus ghegaen, ende also in t'selve haer huus ghesluypt heeft. Zecht dat hy haer te voren noch eens te gemoete ghecomen en met haer t'huus ghegaen heeft, so by haer eerste verlydt breeder ghezeyt es.

» Secht niet te weten dat den boosen haer in vanghesse soude ghegeesselt oft gheslagen hebben, *ten ware hy t'selve buyten haer ghevoulen, in haren slaep ghedaen hadde*; daertoe voughende dat zy de teeckens in haer lichaem bevonden, die men haer ansecht ghecomen te syne van ghisteren, heur zelve ghecraut heeft, deur het onghemac van t'stroo daer inne sy slaepende es.

» Daer nae secht zydelynghe ghelegen ende gealaepen t'hebben, ende dat sy verweckende uut eenen diepen slaep, pyne ende smerte in haer lichaem ende rugghe gevoult heeft, dat sy meent huer zelve deur t'zelve cranwen ghedaen t'hebben.

» Kent dat den boosen haer ten nachte, so hy haer bekende, in hare zyde gheteekent heeft.

» Kent ooc dat den boosen haer belaste, ten zelve tyde van de zelve bekentenisse, haer christendom te verloof-

chenen, so zy up haer bedde ligghende was; dat zy dienvolghende also t'synen versoucke ende begeerte ghedaen heeft. — Secht ooc dat hy haer verboodt te kercke te gane, daer inne zy hem nyet gheobedieert, maer s'anderdachs naer de Predicheeren-kercke ghedaen heeft, daer hy up den wech ontrent ten huuse van den heere van Exaerde, hem andermael vertoochde, ende haer seyde: dat sy ter zelve kercke niet en soude hebben te gane.

» Ontkent oynt ten eenighen danse ofte vergaderynge van den boosen ofte zyne tooveressen gheweest t'hebben. Secht dat den zelve boosen noydt ter caven ofte veynster inne in haer huus ghevlogen en heeft, maer altyt de deure inneghecomen es. Ontkent dat sy oynt van d'eene plaets op d'andere, duer middel van den boosen, zoude vertransporteert gheweest, ofte up den voornoemden boosen, so hy hem vertoochde in de ghedaente van eenen hondt ofte schaep, zoude ghezeten hebben.

» Secht, dies ghevracht zynde: in haer huus t'hebben eene garderobbe, een coutse, een bedde, een paer slaep-lakens, een magere sargie, twee hemden, een aerden teelken, een aerden potten, een scheelken van een doosken, en een doosken, daer sy wassenkeerskens inne bewaert, zonder meer. Ontkent eenighe meer dooskens t'hebben ofte dat t'haeren huuse soude wesen eenich pourcken, zalve of vetticheyt. Secht noynt meer metten voorn. boosen verkeert t'hebben dan de voornoemde eene ghekende reyse.

» Secht dat sy naer haer eerste kennesse van den boosen viant bekent t'hebben, t'zelve by haer tweede examen wederroupen heeft, omme dat sy bedwellemt ende in hare zinnen verschrort was; als de waerheit wesende dat hy haer also bekent, en zy als doen t'zynen versoucke haer

christendom verloochent heeft, so hier voren by haer beleden es. »

(Getrokken uit het boek of cahier dragende voor titel *Enquesten-crimineel*, 1804—1805.)

[39.] BLADZ. 244.

De l'Ancre heeft in zyne verhandeling over de toovery, een geheel hoofdstuk aen de beschryving der nachtvergaderingen toegeweid, en in èene bekende prent van het werk is de *Sabbat*, als naer het leven, afgebeeld (*). Hy spreekt van den troon of zetel aldaer opgericht, van het voorzitterschap der vergadering, en van de rechten en voordeelen aen deze waardigheid verbonden. Daerna wordt gehandeld van de koningin, van den gouverneur, van den ceremonie-meester, van de inwendige policie der byeenkomsten, en zoo voort. Breedvoerig zyn daer ook beschreven de verschillende bedryven deser nachtvergaderingen, gelyk mede de spelen en danspartyen die aldaer verricht werden. Wegens het uitvaren en vliegen door de lucht is dit werk in byzonderheden getreden, die elders niet gevonden wordende, en aen een deel onzer lezers teenemael onbekend zynde, hier eene byzondere melding vereisschen: *On les y voit* (zegt de schryver), *nues, ores graissées ou non; elles arrivent ou partent (car chacune a quelque infauste et méchante commission) perchées sur un baston ou balay, ou portées sur un bouc, ou autre animal, un pauvre enfant ou deux en croupe, ayant le diable ores audevant pour guide, ores en derriere et en queue comme un rude fouetteur.... Et lorsque Satan veut les transporter en l'air, il les essore et eslance comme fusées*

(*) *Discours* IV, page 118.

bruisantes, et en la descente, elles se rendent au dict lieu et fondent bas, cent fois plus vite qu'un aigle ou un milan ne saurait fondre sur sa proie ()... L'une arrive, l'autre part et tout à un coup plusieurs arrivent; chacune rendant compte des vents et orages qu'elle a eût, des navires et vaisseaux qu'elle a fait perdre, etc, etc.*

Noch onweder, noch tempeest, noch stortregens, niets in een woord, kon volgens den schryver, deze byeenkomsten en nachtvergaderingen beletten of hinderen: *Qu'encore qu'il pleust à pleins sceaux, lorsqu'on est en chemin pour aller, on ne se mouille point, pourveu qu'on die ces mots: HAUT LA COUDE QUILLET! parce qu'alors la queue de la beste sur la quelle ils vont au sabbat, les couvre si bien qu'ils ne se mouillent point, et quand ils font un long chemin, ils disent les mots: PIB SUBER HOKILHE EN TA LA LA, NE DE BOUC BIEN M'ARRECQUEILLE! (pag. 123.)*

Dit alles is echter geene vrucht der verbeelding van den schryver: *Ains se contente du simple recit des depositions des temoings et de la confession des accusés, lesquelles ont tant d'estrangeté en soy, qu'elles ne lairront pas, voegt hy daer by, de contenter le lecteur, bien qu'il les laisse en leur naïveté, etc. etc.*

[40.] BLADZ. 257 in de noot.

ACTUM in t'collegie den 25 february 1872.

* Ten voornoemden daghe compde in t'collegie heer Pieter van de Putte, pasteur van Ackerghem, verclarende

(*) Men vergelyke daer mede de wagens, alnu waggons genoemd, op onze yzere wegen die zoo veel gerucht maken, en waer door een iegelyk, die maer wilt, zich thans een oogenblik verlustigen, en al syn verdriet vergeten kan.

dat hy, present eersame heer Joos Doncker, scepen, gheweest heeft by Betkin (Elisabeth) Meeresonne, ghevanghene, verclaerst: dat hy bevindt de zelve simpel es, sonder meteeneghe dollinghen, oft dat zy yetsustineert, noch an de selve yet bevinden can, dan *mera simplicitas*; te vreden zynde allesints te obediërne, ende heeft messe en sermoen ghehoort.

» Zo hy ooc gheweest heeft by Tanneken (Joanna) Meeresonne, dewelcke, diversschelic vermaent, ende ghenvraecht wesende op haer gheloove ende anderssints, nyet anders en (zegt) dan dat zy ghelooft in *Jhesum Christum* den levenden Gods-zone, zonder dat zy d'artikelen heur gheloofs weet, ende dunckt hem dat ooc simpelheyt es, en quasi demoniake.» (*Bouc van den Crisme* 1572-1574.)

[41.] BLADZ. 264 in de noot.

Testament gemaect by Soetkin van den Houte.

.... « David, myn lieve kindt, ghy zyt de oudste. Leerd wysheyd, op dat ghy uw susterkens een goed exempel geeft ende wacht u van quaedt gheselschap, ende achter de strate te spelen met de quade knechten; maer leert wel lesen en schryven, op dat ghy verstandigh wordt, ende hebt malkanderen lief, sonder twist ofte ghekyf, maer syt vriendelyck d'een den anderen: de wyste sal den alegheten verdragen en vermanen met vriendelyckheyt; de stercke sal met den krancken medelyden hebben ende helpen hem al dat hy kan uyt liefden; de rycke sal den aermen bystant doen uyt broederlycke liefde; de joncke sal den oudsten gehoorsaem syn in t'goede. Vermaent d'een den anderen tot neerstigheyt om te werken, op dat ghy meught bemint syn; vermaent malkanderen tot goede werken, tot sedigheyt, eerbaerheyt ende stilheydt. Lydt

liever onrecht, dan dat ghy een ander onrecht soudt doen, lydt liever verdriet, dan dat ghy een ander verdriet soudt aendoen; wordt liever versmaed, dan dat ghy een ander versmaden soudt; wordt liever beloghen, dan dat ghy een ander belieghen soudt; laet u liever het uwe benemen, dan dat ghy een ander het syne benemen soudt ende alsoo voort.

» Voorts, myn lieve kinderen, Betkin ende Tanneken, myne lieve schaepkens, ick vermaene u lieden in al dit selve, als dat ghy ghehoorsaem wilt syn den geboden des Heeren, ende voort uwen oom ende moeye gehoorsaem syt, ende alle die u tot de deucht onderwyzen. Diens broot dat ghy eet, moet ghy onderdanigh syn, in al dat teghen Godt niet en is. Syt neerstigh, u selven altyt vermanende om u werck wel te doen, soo sal men u lief hebben waer dat ghy woont; ende en syt niet kyfachtigh noch klapachtigh, noch ligtveerdigh, noch stout, noch stuer van spreken, maer vriendelyck, eerlyck en stille, gelyck de jonghe dochteren toebehoort.... Ziet, myn alderminste, als ghy tot uwen verstande komt, soo siet dogh toe, dat ghy u verciert met goede werken, te weten de wercken des gheests, dat is alderley goetheyt, vriendelykheyt, sachtmoedigheit, ootmoedigheit, gehoorsaemheyt, lydsaemheyt, gerechtigheyt, zedigheyt, eerlyckheyt, reinigheyt, vredsaeemheyt, standvastigheyt, bermhertigheyt, wysheyt ende neerstigheyt tot goede werken, gheloove, hope, ende liefde.....

» Myn lieve broeder ende suster, ick bedancke u heratelyken seer van alle de vriendschap, die ghy my oyt ghe-daen hebt, ende noch doen sult, soo ick hope, aen myn drye schaepkens die ick achterlaet: ick beveelse den heere ende dien daer toe stieren sal door syn genade. Hier mede neme ick noch eens oorlof. Ick dencke dattet nu de laetste

is , en wy zyn zeer wel gemoed om onse offerande te doen, dat ick niet uyt spreken en kan.

..... » Dit is geschreven als wy ons laetste avondtmael ghedaen hadden. Hier mede zegh ick adieu aen alle myn broeders en zusters. Ick en Martha (Baerth) myn suster in den heere, doen u seer groeten metten vrede des Heeren om de laetste reyse.....

.... » Myn lieve schaeppen, gedenkt malkanderen altydt in der liefden, ende leert seer lesen ende schryven, ende syt gehoorsaem eenen yegelycken in t'goede..... Hier seggh ick adieu myn lieve kint Betken. Adieu myn lieve kindkens David ende Tanneken, adieu myn lieve broeders ende zusters alle te samen, en noch seggen wy eens adieu: groet myn oom ende moeye seer met eenen kus des vredes, uyt mynen name.

« Geschreven by my Soetken van den Houte, u moeder in banden. Geschreven met haesten (al bevende van koude) uyt liefde van ulieder allen. Amen. »

[42.] BLADZ. 267.

Misschien zal het niet nutteloos zyn, alvorens verslag te doen van het laetste bezoek der gevangenen, alhier te doen opmerken, dat deze bloedgerechten en andere van dien aerd, eenigen tyd voor den beeldenstorm en het schenden van zoo vele kerken en kloosters, die in het jaer 1566, alom plaats hadden, gebeurd zyn, en dat vervolgens van dezelve, in de *Gendsche Geschiedenissen* van pater de Jonghe, wiens dagverhalen maer met dit laetste tydstip een aenvang nemen, niet gesproken is; dat ook, zoo veel wy meenen, van eenige derzelve nergens melding gevonden wordt. Het getal der genen die, sedert het korte tydvak van 1566 tot 1570, door beulshanden omkwamen, is niet op te geven: men kan er sich een denk-

beeld van vormen , uit hetgeen gemelde dagschryver, naer het verhael van ooggetuigen, daer omtrent heeft aengeteekend in deze woorden.

» Den 5 septembre (1570), wierden de galgen die op
 » de Veerleplaetse, Cooremerct en Vrydagmerct gestaen
 » hadden sedert de beroerten (*), weggevoert. Hier door
 » wierden de treurige herten der bevreesde inwoonders
 » eenigzins verquikt; want te voren het aenzien van dat
 » *gedurig ophangen en branden* veroorzaekte eene 'alge-
 » meene vreesse en droefheyt, door geheel de stadt: de
 » vrouwen beweenden hunne mans, de kinderen hun ou-
 » ders, den eenen vriendt den anderen, die door beuls-
 » handen gedoodt of vlugtig waren, en die droefheyt en
 » vreesse was te grooter, om dat er veele zich bevonden
 » zonder hulpe om aen den kost te geraken, of vreesden
 » van zelve een diergelyk lot te krygen.» (Bladz. 162 der
 uitgave van 1752). En ter gelegenheid van eenen her-
 dooper, die verbrand werd, en van eenen beeldenstor-
 mer, die op den 25 mei 1868 onthoofd was geworden,
 beschryft gemelde analist den toestand van zaken en den
 gang der criminele justicie, op dien tyd, in het vader-
 land, in dezer voege: « Diergelyke justitien geschiedden
 » bynaer dagelykx alom, besonderlyk tot Audenaerde,
 » Doornyk, Valenyn, enz., *soo dat alle galgen, en veel boe-*
 » *men op de wegen, bekroont waren met doode lichamen,*
 » niet tegenstaende de naestbestaende de lichamen van
 » vele van de galgen deden afdoen en begraven, of in
 » de schelde werpen, om de schande te ontgaen. Men zag
 » er dagelykx op die riviere tot Ghend afvloten, in zulke
 » menigte, dat het water daer door bedorven wierdt, want
 » niemandt en diert of en wildeze visschen, om te begra-
 » ven. » *IBID. bl. 122.*)

(*) Den Beeldenstorm. Ziet hier voren bl. 487.

Wy geven hier nu de laatste verhooren van *Lynken Claeys* en *Tanneken Delmeere* waernaer de tekst verwyft :

« Op 30 may 1561, Lynken Claeys ghelevert in handen van scepenen, als weerlicke justitie, by den inquisiteur van den kersten gheloove, ondervraecht zynde by Mr Willem Lievins, prochiepape van Ste Michiels, in de presentie van joncheer Jan Damman, voorscepen, d'heeren Lievin van Siclers ende Adolf de Gruutere, scepenen, M. Joos Borluut, ende my Van der Haghe, pensionarissen, nopende haeren gheloove *in genere*, zeght tselve hier te voren beleden te hebbene, ende naeder ondervraecht *in specie*, angaende eeneghe van de principaelste articlen van onsen kersten gheloove, als van de menschelicheyt Christi, sacramenten des doopsels en autaers, es bevonden persisterende by heur voorgaende dolyngghen ende hæresien, sonder van de selve te willen scheydene, wat passagen haer uut heyligher Schriftuere by den voornoemden Willem voor ooghen gheleyt zyn gheweest, zegghende ende daer toe adjousterende, dat zy zekerlick weet dat haer gheloove t'uprechte kersten gheloove es, nyet begheerende oock meer eeneghe gheleerde lieden an heur ghesonden te hebbene.

« Op den vi augusty LXXI, Mr Willem Lievens, prochiepape, en Mr Clement, canunick van Ste Baefs gheweest hebbende, ten verzoucke van mynheeren scepenen, by twee vrouwpersoonen (Lynken Claeys en Tanneken Delmeere) overgelevert in handen van de weerelicke handt by den inquisiteur van den heyiligen kersten gheloove, ende de selve naer hemliedder unterste debvoir, in de presentie van joncheer Jan Damman, voorscepene, Adolf de Gruutere, scepene ende my Van der Haghe, pensionaris, ghepoogt te bryngghen totten rechten weghe, ende van heurlieder erreuren ende heresien te treckene, es bevonden de selve

by heurlieder erreuren ende heresien obstinaetelick te persisterne, sonder eenichsints naer de goede vermaninghen, hemlieden by de voornoemde Lievins ende Clement ghesdaen, te willen hoorene, nyet iegenstaende de passaigen uuter scrifteure hemlieden by de zelve voor ooghen gheleyt. »

« Den 13 augusti 1561, Mr Willem Lievens, prochiepape van Ste-Michiels, anderwaerf gheweest hebbende ten verzoucke van mynheeren, scepenen van der keure, by Lynken Claeys ende Tanneken Delmeere, ghevanghenen van heresien, ende de zelve ghereaviseert ende ghepoocht te brynghe ten rechten weghe, in de presentie van de heeren Mr Jan Sanders ende Franchois Heuriblocq, Mr Jan du Bois, en van my Van der Haghe, pensionarissen, zyn bevonden persisterende by heurlieder erreuren ende dolynghen, zegghe « zou (zy) Thanneken, dat zy niet en » begheerde meer onderwesen te zyne, als ghenouch on- » derwesen zynde, ende zou (zy) Lynken, dat alwaert zo » dat zy alleene ware up dese werelt van haren gheloove, » ende dat de ghuene die haer daer toe gebrocht heeft, an » haer quame om haer te bekeerne, zy haer gheloove niet » afghaen en soude, als wel wetende dat zelve es t'waerach- » tech kersten gheloofve. »

Op den kant van dit rapport staet nog hetgene volgt:

« Den xiiii augusti lxi, rapporteerde mynheer de voorscepene, hoe dat den cypier, ten versoucke van deze twee vrouwen, ghister avont t'synen huuse gheweest heeft, ende gheseyt dat mynheeren geen moyte meer doen en zouden van eenige persoonen van hemlieden te sendene, *ende dat zy in heurlieder gheloofve begeeren te leven en te stervene.* »

Hier op werd hen het doodvonnis afgelezen, dat nog ten zelfden dage uitgevoerd werd. Dit vonnis bevindt zich

in het *Register Crimineel* f° 33 en is byna letterlyk hetzelfde als dat waerby Anezoete van Houtte, Lynken van den Hocke en Martha Baert tot het vuur verwezen zyn, en hetwelk in den tekst is aengehaeld. In de sententie van Tanneke Delmeere wordt aen deze byzonderlyk opgelegd:

« Hoe dat zy Tanne, verweerderigghe, simple leecke vrou-
 » we, oudt ontrent sestig jaren, by haer selven van over
 » twaelf jaren ghepresumeert heeft de heyleghe scrifteure
 » te lezene, ende de selve mits die hooghe verborghen
 » mysterien van onsen heyleghen kersten gheloofve, cu-
 » rieuuslick te onderzoekene ende willen verstaen naer
 » haren eyghene sin, enz. »

Wy zyn, door het gemis der lyfstraffelyke registers in het archief der stad Gent, buiten staet om eenige berichten te geven aengaende de personen, die onder de regering van Karel den V, in dezelve stad, voor hun geloof gedood zyn. Uit het *Bouc en Register van den Ballinghe*, beginnend met 1 oktober 1472 en loopende tot 13 juny 1537, in dezelve archieven nog aanwezig, wordt gezien dat onder het bestuer van dien vorst, verscheide ingezetenen der voornoemde stad, die van de algemeene leering der roomsche kerk waren afgeweken, of veranderingen in den vaderlyken godsdienst wilden invoeren, nu en dan gebannen zyn geworden; dat anderen tot het doen van amende honorable, het zien verbranden hunner boeken op een schavot, tot openbare geeseling, en zoo voort, ingelyks zyn veroordeeld geworden. Aldaer is aengeteekend dat zekere Lieven de Somere, reeds in staet van hervalling, op den 19 van wedemaend 1524, voor vyftig jaer gebannen werd. « Ome
 » dat hy, nyet jeghenstaende de bevelen der K. M. t'zynen
 » wel wetene, hier voortyts uytgheleyt, ende der pugnition
 » by hem ter ghelycker causen hier te voren gheleden, hy
 » continuerende es in syn quaet, en hem vervoordert heeft

» te blyven favoriserene en laudeerne de ketteryen van
 » Luther, zegghende, onder anderen, dat hy wel hadde
 » willen vinden zo grooten oft gheleerden man, die
 » hem betoocht hadde den voornoemden Luther yevers
 » qualic gheleert hebbe, enz. » — Dat, in hetzelfde jaer,
 eenen Jan Lodewyck, voor eenen gelyken tyd verbannen
 werd, deze, om dat zich had verstout « te ghane cloppene
 » ende beroerte makene in t'couvent van onze vrouwe
 » broeders, vraghende naer den religieus die zondach te
 » voren ghepredict hadde, zegghende dat hy valschelic
 » ghepredict hadde, wanende dit te bethoogen met zeker
 » vlaemsche boucken by hem ghetoocht. Voort dat sy alle
 » ypocryten, snoode, ongheloovige boeven en kettters wa-
 » ren, enz. » Onder vele andere gevallen in hetzelfde re-
 gister voorkomende, vindt men nog, dat op den 4 sporcle
 (february) 1526, zekeren Balthazar van Seene en zyne
 echtgenoot Monica van Opstaele, eveneens voor vyftig
 jaer gebannen werden, « ome dat sy sustinerende waren
 » diversche heretiqueuse poynten en articlen, contrarie
 » onsen helegghen kersten gheloefve, zekere scandalouse
 » woorden gesproken hadden in versmaedenesse van den
 » helegghen Sacramente des Aultaers, der biechten, van
 » der maghet Maria ende andere santen en santinen, di-
 » versche persoonen daer mede ontstichtende, enz.

Over het algemeen was het vooral tegen de redenrykers,
 (*Liberale* van dien tyd) dat men het meest te velde trok.
 Men ziet uit het placcaet op de gereprobeerde boeken van
 den 22 september 1540, dat het ook verboden was te le-
 zen *de spelen, die cortelynghe gespeelt syn gheweest in onse*
stadt van Ghendt by de negentien cameran, op het refereyn :
welck den mensch stervenden den meesten troost es. — In de
 Vaderlands. Hist. van Wagenaer vindt men, dat in 1533,
 negen redenrykers, uit hoofde van den inhoud van een

door hen uitgevoerd spel of batement, waer in *diversche spiticheden* op de geestelyken werden gevonden, zyn veroordeeld geworden om eene bedevaert naer Rome te doen. In schriftelyke dagverhalen van dien tyd lezen wy ook, dat te Gend op den 27 sporele 1536, een poët, Willem Polgier genaemd, tot het doen van amende honorable verwezen werd, « *oms een liedeken dat hi ghemaect hadde up de gheestelicke*. Hem werd al verder verboden, *nyet meer te stellene in rhetoryke quaet noch goet; ende voorts gheinterdiccoert alle facteurs van rhetorycke niet huut te laten ghans sonder consent van scepenen, ende ooc ghevyssenteert* (geëxamineerd op hun geloof) *ten preecheeren, up correctie van schepenen*. Als iets zeldzaam, te dezen opzichte, vindt men in hetzelfde handschrift nog, dat den 16 mei 1565, een goudsmid te Gent, wegens eenige rymkens tegens de zielmissen en uitvaerden opgesteld, by den deken van Ronse (inquisiteur) gecondemneerd wordt te doen « eene » uuttaert metten vigilien binnen S. Jacobs-kercke, al- » waer dat quaemen offeren de vier ordenen, ende moes- » ten hebben elc een broot van vier ponden, ende in elc » broot stekende eenen stuyvere—en betalen de mysen » van justicie. »

De Inquisitien of onderzoekingen op het geloof, door de civiele macht, bleven nog langen tyd in zwang; de lyfstraffelyke registers en gerechtelyke acten van 1585 tot 1617, zyn vol van enquesten van dien aerd, en van de daer opgevolgde resolutien van schepenen. Men kan zich van de behandeling dier zaken een klaer denkbeeld vormen, door het weinige dat wy daeruit alhier over nemen:

« Op het rapport van heer ende meester Adriaen Plettinc, pasteur van S. Nicolaus, dat Nicolaus Opalius van Ham-

bourch wel een jaer ten huuse van... Keysere facteur in de veldstraete ghelogeert hebbende, sonder de HH. Sacramenten te genieten, in t'collegie onthoden metten voornoemden Keysere, die hemlieden excuseerden, ende namelic hy Opalius ter causen dat hy niet vulcomelicken hier in stadt en resideerde, maer alleenelick *ad tempus*, ende ooc somwylen geheele drye maenden om syn affaïrens uut zynde, ende dat den voorn. pasteur hem Keysere hadde gheseyt naer dese paesche-daeghen danof te spreken, waerop hy den zelven Opalius hadde verlaten. Zegghende ooc bereet te syne te vertrekken, ende mits dien is hem gheordonneert te reguleren naer tgone hem den voornoemden pasteur soude zeggen. Desen 2 meye 1596. »

» Den 29 martii 1596, syn by den onderbailliu gheapprehendeert, ende by wete van scepenen t'synen huuse gheleet, joncvrouwen Susanne ende Lucretia Rootaert, ghesusters, filiaë Adriani, ter causen dat zy met haer lieder moeder dicwils hebben gaen visiteren zekere oude doove ziecke vrouwe achter St. Jans kercke, die voester gheweest heeft van huerlieder broeder, de welcke zy up pretext van bystant, in de heresie instrueerden en verargerden, soo men verstont, nyet ieghenstaende hemlieden t'selve by den pasteur van St. Jans voornoemd gheinterdiceert was, ende bevolen daer niet meer te comen (gaen). Ende naer dat den voorn. pasteur in t'collegie ghehoort was, ende de voornoemde joncvrouwen ondervraegt zynde, loochende oynt van religie ghesproken oft woorden ghehadt t'hebben, is an de vornoemde joncvrouwe Susanne, die verclaerde bereet te wesen haer catholyckelyck te draeghen, ende te doene dat een goed catholick persooone schuldich es te doene, toegelaten binnen dese stede te blyvene, mits

haer reconcilierende metter kercke, ende binnen derden daghe overbryngende attestatie dat zy te biechten ende ten H. Sacramente gheweest hadde; ende de voornoemde Lucretia verclarende te willen blyven in de religie, daer sy by hare ouders in opgevoet hadde gheweest, die zy zeyde niet te zyne de gone hier in stede onderhouden, is haer mitsdien gheordonneert uuter stede te vertrekken voor de toecomende daghen van paesschen, up arbitraire correctie.

» Ende den 6 april, is by den onderbailliu, uut laste van scepenen, bevel ghedaen an joncvrouwen Gherardine Roekelfing, ^{te} Jooris, huusvrouwe van Adriaen Rootaert, moeder van de voornoemde joncvrouwen, dat zy binnen derden daghe zoude vertrekken uut deser stede, up arbitraire correctie, ter causen voorscreven, en om haer opinie heresie.

» Den 8 der voorseide maent requeste ghepresenteert hebbende om prolongatie van tyde tot naer de paeschdaeghen, is gheappostilleert gheweest dat zy haer zoude reguleren volghende t'bevel by den bailliu haer gedaen.» (f° 72.)

==

« Jan Martens, blindt man, woonende achter de drye duyven, drayende de slypsteen tot de smeden, messe-makers ende tingieters, hem heretiequelic draghende, ende met de tonghe vele persooenen ontstichtende ende corrumperende, is in t'collegie ontboden, ende is hem gheordonneert te doene de kerckelicke devoiren van een catholicq persoon, tusschen dit en saterdaghe naestcomende, ofte te vertreckene buuten Vlaenderen, up peyne van arbitraire correctie. Actum in t'collegie den 16 july 1611.»

« Actum in vangenesse, present den heere van Oycke, onderbailliu, metgaders d'heer Jan vander Camere, Mer jonker Gillis van der Meere, heere van Aspre ten Heede, dezen 30 meye 1747.

» THOMAS MONTS, f^e Willems, oudt 30 jaren, inghelsman, woonende hier in de stadt by de tinnepot-brugghe, hier wel vier jaren gheresideert hebbende met syn huusvrouwe, gheboren te Ryssel, de neeringhe van scoenlappen doende, ghevangen, ghevraecht up de cause van dien, secht die niet te weten, synde sondaghe gevangen by de cleene crane, door Gheert de Cock hallebardier, die hier present synde, verclaert t'vangen ghesiet te syne om dat de ghevanghene niet gheknielt, noch met ontdecken hoofde geen reverentie ghedaen en heeft an het heylich Sacrament in de processie van de Augustynen, aldaer ghepasseert synde; waer up hy ghevanghene seght dat hy gheknieboocht heeft, ende alle reverentie ghedaen heeft, die een catholyc persoon schuldich is, ende ghedaen heeft ghelyc alle andere tot tweemaal toe, noch en was den hoet op syn hooft niet, als men d'hant an hem slouch; ende hy hellebardier, persisteert ter contrarien. Verclarende hy Thomaes altyt de kercke te frequenteren, als hy eenigen tydt heeft, ende ooc alle zondaghen ende heylighdaghen.

» Is by t'collegie gheslaect, sonder costen. (f° 18.)

« Actum den 16 july 1585.

» Omme het schandael by u, Jacques Everaert, als ghisteren ghecommitteert, ten dinghdaghe in cameran, in zekere syne zaecke haer ter ferie presenterende om verclaers van eedt te doene, gherefuseert hebt te profereerne *alle heleghe*; sustinerende t'selve nyet ghehouden te wesene,

te doene , willende t'selve betooghen , zo ghy ghesustineert hebt uuter schriftuere, dies ongh gehouden zynde, es gheseyt uuter stede ende schependomme van diere , sonder daer binnen te moghen comen , dan by consente van Heer ende weth. »

» Actum den 14 augusty 1585.

» Schepenen van den keure van Ghendt consenteren Jacques Everaert, up de requeste by hem ghepresenteert, binnen der stede te commen, mits hem voor scepen voornoemt presenterende, ende verclarende dat t'ghuent de selve jeghens justicie mesdaen heeft, dat hem leet es, ende voorts volgens syne presentatie, hem reconcilierende metter helighen kercke, ende hem draghende als een goet getrouwe, en acht daghen,..... (hier ontbreken eenige woorden) up pene van den effecte te gauderen van desen, danof scepenen t'informeren. » (f° 33.)

De vermelding van anderen zal onnoodig zyn.

==

Deze berichten, die wy ter besparing van ruimte, moeten verkorten, zouden nog onvollediger zyn, indien wy stilzwygend bleven omtrent het geen er omging onder het bestuur der Calvinisten te Gend (1578—1584), en de gerechtelyke acten der stedelyke regering, van dien tyd, achter wege lieten. Het volgende zal deswege vergenoegen kunnen :

» Actum den 25 van sporcle 1580.

» By laste van mynheeren bailliu, scepenen van beide de bancken, beede de dekenen, collonellen, capiteynen en krychsrade, is gheordonneert de onderschreven persoonen te ruymen ende vertreckken, uuyt deser stede van

Ghendt ende vryhede van diere, als morgen binne zonscheyne, zonder daerinne weder te keeren, dan by oorlof ende consent van scepenen voornoemt, op peyne van gheselsynghe ende andre arbitraire correctie :

Franchois van Hersele, eertyds pasteur van St Michiels;
Pieter van de Putte, pasteur van Ackerghem;
Michiel, visiteerder t'Eckerghem;
Adrian van Loo, voortyds pasteur van St Jacobs;
Loys Huyghe, pasteur van St Jans;
Jan van Rychem, pasteur van t'Beginhof ter Hoye;
Jan Pille, bailliu gheweest zynde van Ste Pharaïlde;
Joannes vander Heyden, ghevanghen (is goed gevonden hem ghevanghen te houden.)

Adrian de Bostere, clercq van den secretaris Breydele, auteur van *Raesken en Staesken*;

Guille Milleton, ingelsman, weerdt in den gulden appel;
Antheunis, scepene carmelyte, was den 11 martii 1580. »
(Het verdere ontbreekt.)

In margine bevindt zich :

« Op de requeste ghepresenteert by Jan Pille, scepenen van der keure, regard nemende op den ouderdom van den voors. Jan Pille, suppliant, metgaders syn indispositie, uuyt sonderlinghen gratien, consenteren den suppliant binnen dese stadt te moghen syn, mits blyvende binnen synen husse, sonder daer uut te ghane, ten sy by consent van mynheeren scepenen voorseyt, up peyne van honderd Carolus guldens. Ende voorts by hem niet te attempteren directelyck oft indirectelick in prejuditie van de ghemeene ruste, up arbitraire correctie. Actum den 7 april 1580. »

En verder: « Op de requeste by den voorseyden Jan Pille ghepresenteert den 14 dach 1580, scepenen van der keure consenteren den voorseyden Pille relaxatie van dat hy binnen synen huuse gheconfiniert was, mits hem voortaeen in woorden ende andersints, modestelick draghende, up

pene van daer in voorzien te werdene, naer bevindt van zake. » *Reg. crim.*, f° 134 verso (*).

==

« Heden is by den collegie gheresolveert dat men despatcheren zoude letteren van sauvegarde voor mer Jan de Lu, om hem te moghen houden te Morsele op syn huus, mits dat hy hem stille ende modestelic houde ende draghe als een *goet patriot*, zonder yet t'attemteren, directelick noch indirectelick in prejuditie van den gemeene lande. Actum 17 maerte 1580. » (Ibid.)

==

» Omme dat ghy Michiel van de Wiele, wylent (voortyds) prochie-pape van Zeeverghem, u vervoordert hebt, in nadeele deser stede ende den ghemeen vaterlande, te aenwyzen en beschikken zekeren persoon, die men ghebruycken soude ome briefven an den viant binnen Kortrycke te draghen, ende met den selven verstant houdt om conspiratie ende verraet in t'werck te legghene; ende bovendyen, te meer stonden, binnen dese stede ende den gendschen quartiere, up depaepsche wyse te doopene, ende anderen roomsche ceremonien te doene, contrarie de overgheboden ende statuten dezer stede (**) zo al t'selve by u volontairlyck bekent, ende andersints suffisantelyken gebleken es;

(*) Gendsche geschied., tom. 2, bl. 208. Eenige kwaedwillige schreven hun toe, zegt P. de Jonghe, de overgave van Kortryk.

(**) Op den 15 february 1580, was het van wege het magistraet verboden geworden, voortaan in het heimelyk of in het openbaer te trouwen of eenige kinderen te laten doopen, *anders dan in de gemeente van de gereformeerde religie* (Gende. geschied.) En by besluit van den 17 january van het volgende jaer, werd aen alle de geptofeste religieusen en prie-

» Ghehoort den heesch van den Bailliu t'uwen laste ghemaect ;

» Scepenen van den keure bannen u unt den lande ende graefiscepe van Vlaendren den tyt van ses jaren, te ruymen deser stede binnen sonneschyn, ende het landt van Vlaenderen binnen drye daghen ;

» Interdicerende u ooc te treckene by de malcontenten (de walen), up peyne van uwe goeden ghesaisiert te worden. Ende omme u meshuus van de voorseyde roomsche

ters bevolen den paus af te zweren, op straf van hunne jaerlysche alimentatie te verliezen. Deze resolutie bevindt zich in het register *Keure, resolutien* 1576 ad 1584. (Boeck 1580-1581), en is, zoo veel wy weten weinig bekend. Wy achtten dit stuk nochtans van te veel belang voor de geschiedenis van dien tyd, om het hier niet naer den oorspronkelyken opstel, naeuwkeurig te laten afdrukken.

• Memorie dat te vooren den 17 van de maent van Lauwe (1581) by mynheeren scepenen van beide bancken ghearresteert was, af te nemen van alle manspersoonen, eertyds geestelycke, gheprofest of priesters, den navolghen eedt, op pene van scursinghe van jaerlysche alimentatie, ten laste van de ghene den zelven eedt weygherende :

• *Wy onderschreven bekennen en belyden by desen den gheestelicken staet en ordre, by ons tot noch toe ghekouden en ghevolcht, metgaders oick de onderdanicheyt en ghetrouwicheyt die wy den paws van Roomen, in t'generael oft particulier, t'eenighen tyde oyt ghelooft oft ghesworen hebben, ende voorts oick alles wes wy ons eenighsins souden moghen ghestelt, verplicht en onderworpen hebben, eenighe van dasselfs paws jurisdictie, gheboden, decreten of pausselicks oeffenynghen, dat wy al t'selve voor nu voortanne gheerne, vryelick ende onbedwonghen versaecken ende afgaen; belovende den selven onsen voorgehenden staet, paws en pausselicks oeffenynghe, of t'ghens des daer anne cleeft, nimmermeer tot gheenem daghe meer t'antwoerden oft te bekennen, noch oick eenighe openbaere of heymelicks communicatien, aliancie of handelynghe meer te doen hebben, of te houden, mette paws of eenighe dasselfs anhanghers, maer begheren en beloven ons te houden ende te draghen ghelyck andere ghemeyne borgheren en inssetenen deser stadt, die men*

ceremonien, condempneren u in de boete van **lx** pond. pars. mitsgaders in de vangenis costen. Priveren u ooc van de competentie ofte alimentatie, die u toegheseyt is gheweest.» Pron. 31 martii 1582. (*Bouck van den crisme*, 1581 — 1582, f° 47)

» Omme dat ghy, Pieter van der Beke, eertyds monick gheweest in t'clooster van Baudeloo, u vervoordert hebt te profererene seditieuse en oproerighe woorden, zeg-

weerliche noempt, ende in alles mede te doene, ghelyck de selfste syn doende, sonder in t'minste ons verscheyde en onderschillich van die te willen houden of ghehouden te werden, metgaders oick den eedt te doene van ghetrouwicheyt en anderszins, als de borgheren en insetenen daer stadt ghedaen hebben, of als noch naer gheleghentheden van tyde, sou den moghen doen. Toorconden van dese hebben wy deshalvens den eed op t'ghene dies voors. is, by ons ghedaen, hier onder oick elck ghestelt respectivelyk onse ghewoonlyke handteeken.

Het was ligt te zien dat geene dezer religieusen, zich aen dien eed, als behelzende eene volkomen apostasie, had willen onderwerpen, daer korten tyd te voren, eenige vaendelen burgers den zelven geweigerd hadden te doen, en eenige leden uit het magistraet zelve zich daer tegen ook hadden verzet. (*Gends. Geschied.*, II Deel, bl. 158.) Het bealuit van schepenen kon dan geen ander oogwit hebben, dan om de toenmalige regering, door de algemeene weigering, die den gevraagden eed moest ontmoeten, van het jaerlyks onderhoud der geestelyken te ontlasten. Men ziet zelfs uit de verhalen van pater de Jonghe, van dit tydstip, dat gedurende de maend february (1581) en aldus weinige dagen na het nemen dier zonderlinge resolutie, verscheidene priesters ten getalle van tien of twaelf te gelyk, op verschillende dagen, voor schepenen ontboden werden, die hen afvraagden: of zy den paus, den koning van Spanje en hunne aenhangers, *voor vrienden hielden?* waer op eenige der zelve, volgens gemelden analist, vrymoedig genoeg waren, om ook op hunne beurt aen die heeren te vragen: *of zylieden die oock voor geen vrienden en hielden; want dat zy hoptden dat den koning hunnen wettigen heere, hunnen vyandt niet en was?* (Ibid. bl. 251.)

ghende ende itererende te meer stonden, dat ghy een *paape* waert, ende dat ghy van uwe ghesintheit ende humeuren twee of drye duisent persoonen wist, vermanende de selve persoonen tot de welke ghy de propoosten waert sprekende, dat se hemlieden by u voeghen wilden, en datter, eer drye daghen, wat ome ghaen soude; tenderende al t'selve tot nadeele van de ghemeene ruste.

„ » So eist dat scepenen van der keure, ghesien hebbende de information daer op ghehouden, en dat alles vulcomentlick ghebleken is, bannen u uut den lande ende graefscpe van Vlaenderen, den tyd van ses jaren, te ruymen deser stede binnen sonneschyne, en het voorseyde lant binnen *ix* daghe. Priveren u voort van de alimentatie en competentie die u bygheleyt was. Gheprononchieert 21 martii 1582. » (Ibid.)

« Actum in t'collegie den 7 october 1581.

» Lievin Toebast, ontboden wesende ende ghehoort, zecht waerachtich te zyne gheweygert t'hebben den eedt te doene, en dat t'syne conscientie niet en vermagh, ende noch meer te syne van heurlieder wycke, die refuseren den selven eedt te doene; nae dat anderwerf den eet hem gelezen wiert, zegt den coninc van Spaengnien niet te connen afswairen; en dat hy hem laet duncken (zich voorstelt) deur ongherusticheyt van conscientie den eedt ghedaen hebbende, eer morghe doot soude zyn, ende nyemande en soude connen gheraden den zelve eedt te doene. »

Op den kant staet: « Scepenen belasten den voors. Toebast uuyt dese stadt te treckene binnen sonneschyn, ende t'lant van Vlaenderen binnen derden daghe. — Verder bevint zich nog het volgende: « Actum den 28 meye 1583.

Lieven Toebast inghecomen synde, zonder consent ende ontboden wesende in t'collegie, is hem gheordonneert anderwerf te vertrekken binnen III daghen, ende nyet inne te comen, op arbitraire correctie. »

==

« Vinchent Roose, ontboden wesende, mits dat hy synen colonel overghegheven was te weygeren den eedt te doene. Ghehoort zynde, zecht waer te wesen den eedt niet ghe-daen t'hebbene, ende als noch niet te connen doene met goede conscientie, als niet draghende ieghens yemant viantschap, maer wel vulveerdich ende altyts bereet te wesene in den noot dese stat vooren te stane en helpen defenderen.

Scepenen van beede de bancken, collegialiter vergadert, ordonneren Vinchent Roose uuyt deser stadt te vertrekken binnen sonneschine, etc. Actum den 8 october 1581.»

==

« Actum den laetsten van november 1582.

» Anne Verbeke, Joosyne Snyers ende Jacquin Vincke, alle drie wonende in t'begynhof *wylent* ter Hoyen, ghevraecht ende gheëxamineert, kennen alle drye dat se ghegaen zyn om messe te hooren in den houtbriel, ten huuse van eenen ghenaeamt Simoen, ende wierden daer bespronghen ofte achterhaelt, als de messe ghegaen wierdt tot sacreren, wesende t'halven van de messe; ende de selve messe dede eenen pape ghenaeamt Pieter; de voorseide Simoen was ooc de selve hoorende.

» Ghevraecht ofe goene andere persoonen daer by ooc waren, zegghen dat neen, dan t'kint van den huuse, d'welcke diende de messe, ende daer was daer noch een dochterken hemlieden onbekent;

» Scepenen van der keure condemneren de bovenscreven drie vrouwen elc in eene boete van x scel. groote, ten proeffyte van den ghemeen armen, met interdictie van gelycke niet meer te doene, op meerdere boete ende arbitraire correctie. *Actum ut supra.*»

=

« Simoen Bauwens, oudt 40 jaren, cleermaker, wonende in den houtbriel, ghehoort ende gheëxamineert, kent dat men t'synen huuse twee so dryemael messe ghe-daen heeft, d'welcke dede eenen ghenaeamt Pieter, in wiens kennesse hy confessant ghecomen es, deur dien hy hem te wercke ghebrocht heeft. Ghevraecht wie de gene syn, die ter messen hebben gheweest, zecht dat de eerste ende de tweede reyse hy confessant met syn huusgesin alleene messe hoorden; kent gheweten t'hebben dat t'verboden was binnen deser stede gheen messe te doene, dan mits een yegelyck in syn religie vrygesteld wierd, by den xiii artikel van de Blyde Incomste van den hertoghe grave van Vlaenderen, meent daeromme niet mesdaen te hebbene, mits een iegelyck exercitie van zyne religie binnen synen huuse vermochte te doene, so hem gheseyt had Jan de Coninck, zynen ghebuer, scoemaker, die ghehoort had zulcx aflesen, als onsen souverain heer den eedt dede up de vrydachmerct (*).

» Omme dat ghy Simoen Bauwens, cleermaker van uwen style, inwonende poorter deser stede, u vervoordert hebt tot uwen huuse te doen comen eenen Priester van Hersele omme messe te doen, daer toe ghy gheroepen hebt diversche persoonen, omme die t'anhooren ende Sa-

(*) De hertog van Alençon als graef van Vlaenderen ingehuld den 23 augusty 1582.

crament des Autaers te gaene al in uwen voorseiden huuse, contrarie den voorghebode deser stede, t'welcke ghy bekent hebt te voren wel gheweten t'hebben.

» Scepenen van der keure interdicieren u van gelycken meer te doene, up arbitraire correctie, condemnieren u voors in de boete van xii guldens, een derde deel ten profyte van den heer, ander derde ten profyte van den aenbrenghere, en het derde derde in profyte van den aermen deser stede. Gheprononcieert den 3 january 1583. »

» Omme dat ghy Pieter van Hersele u vervoorderd hebt te meer stonden binnen deser stede secretelic messe te doene, ende daer over te laten comen, om die te hooren diversche persooenen, grootelick in versmadenesse van justitie ende den voorgheboden deser stede, by den welcken verboden ende gheinterdiceert is geene pausche exercitien van doopen, messen ende andersints te doene op de verbeurte in de zelve ordinancie begrepen.

» Zo eyst dat mynheeren scepenen van der keure u priveren van alimentatie ende competentie die u soude moghen toegheleyt wesen, ende condemnieren u in de boete van lx ponden pars, te deelen in dryen, te weten een derde in profyte van den officier, een ander derde ten profyte van de aenbrenghers ende t'derde derde ten profyte van den aermen, en in de vangenis kosten. Zegghen u voorts uuter stede ende scependomme van diere ghedurende deze troebelen, sonder daer inne te comen sonder expres consent van scepenen. Interdiceende u meer van ghelycke te doene op arbitraire correctie. Actum 3 january 1583. » (Ibid.)

[43.] BLADZ. 270.

Het stedelyk bestuer van Gend had eenige jaren te voren, even vruchteloosse pogingen aengewend, ten einde zich aan het vervolgen en straffen van soortgelyke overtredingen te kunnen onttrekken. Hier van getuigt een verzoekschrift aen den keizer daer toe ingediend, en het daeropgevolgde appointment, gedagteekend den 2 september 1545. Wy geven hier deze stukken als behoorende tot de geschiedenis van dit treurig tydstip, in de meening, dat die weinig bekend, en nooit in het licht zyn verschenen:

A l'Empereur.

«Supplient et remonstrent en toute humilité, vostres obeissans serviteurs les Echevins de la Keure de vostre ville de Gand. Comme vostre Majesté en l'an xve quarante, entre autres a ordonné que ceulx de la loy et echevinaige de vostre dicte ville, n'auroient plus la cognoissance et pugnition du crisme de lese majesté, ains les presidens et gens de vostre conseil en Flandres, ensuivant quoy quant le cas de cohertion du faict de Lutherie ou aultre heresie est escheu, se sont les dits de vostre ville de Gand, comme faire debvoient deportez d'emprendre cognoissance, en delaissant icelle auxdits de vostre conseil, qui jusques ores en ont faict la justice; neantmoins les supplians treuvent que le xxv d'avril xve quarante cinq dernier passé, vostre dicte maj^e a la poursuyte, comme ilz presument desdits de vostre conseil, auroit par acte, dont la copie est icy attachée, consenti et accordé que ceulx de la loi de vostre dicte ville de Gand, puissent prendre et avoir la cognoissance du cryme de lese-majesté divine, et proceder contre les transgresseurs de vos ordonn. publiées sur le faict d'heresie, non obstant la dicte votre ordonnance et concession de l'an quarante, sans pre-

judice de vostre haulteur et si longuement qu'il plairoit à votre dicte maj^e, dont les supplians n'ayans sur ce prealablement este ouyz ne advertiz, se treuvent en perplexité mesmes de tant plus que telles matieres de lese-maiesté divine sont souventesfoiz tres scrupuleuses, aussy meslées et participantes avecq aultres especes de lese-maiesté, measmement humaine, si comme d'aulcunes conspirations et conjurations dont toutesfois auxdits de vostre loy de Gand est par votre maj^e osté la cognoissance, de sorte qui celluy qui en votre nom a la cognoissance de l'un, bien debvroit avoir et retenir la cognoissance de l'autre; y joinct aussy que lesdits de vostre conseil sont gens lettrez et scavans en droict divin et humain, qui plus et dextèrement peulvent cognoistre et debatre lesdictes matieres et dependences dicelles, que ne polroient ou scauroient faire les supplians, qui sont gens layz et se renouvellent d'an en an, et aussy grandement occuper tant es affaires de la justice entre parties aultant et plus, que lesdits de vostre conseil en Flandres, que de la republicque, journellement leur survenans, comme est notoire, etc. Parquoy supplient les remonstrans que à votre dite maiesté, ayant regard a ce que dict est, et de vostre mouvement propre, plaise en deschargeant iceulx supplians, delaisser la cognoissance et pugnition desdits cas de lese-maiesté divine auxdits de vostre conseil en Flandres, ainsy que leur est delaissé la cognoissance du crime de lese maiesté humaine, selon l'attribution a eulx de ce faicte par vostre dicte ordonnance de l'an xve quarante. Et ferez bien. »

(Op den kant staet de volgende Apostille.)

« Les supplians pour le bien de la religion ne doivent faire difficulté de prendre la cognoissance des transgresseurs des placcars publicz contre les sectes, ains pour le service de Dieu, et tranquillité de la chose publicque doibvent pour-

suivre et exemplairement chatier lesdits transgresseurs selon le continu desdits placcars, et où ils trouveront les matieres difficiles, pourront prendre avis de ceulx du conseil en Flandres, auxquels l'empereur commande de les assister et donner lesdits avis, quant requiz en seront.

» Fait à Bruxelles le second de septembre 1545. »

VERREYKEN.

Aen deze requeste was gevoegd het volgende decreet :

DECRET DU 25 AVRIL 1545.

« Comme pour certains bons respects et considerations nous avons en l'an xve quarante, entre aultres choses, ordonné que ceulx de la loy et eschevinnaige de nostre ville de Gand ne devoient avoir la cognoissance et pugnition du crisme de lese-maiesté, ains les president et gens de notre conseil en Flandres, aumoyen de quoy, entendons que tel devoir ne se fait à l'extirpation de la mauldicte secte lutherienne, et aultres semblables repugnantes à notre sainte foy, tant pour les autres occupations des dits de notre conseil en Flandres, comme aussi à cause que nos officiers de la dicte ville, et eschevinnaige ne font telle diligence en l'apprehension des transgresseurs de nos ordonnances, statuées sur le fait de la dicte luterie, quant la dicte cognoissance leur est ostée, et que notre procur. gnal. de Flandres n'a si convenable moyen pour surprendre et trouver les conventicles, et assemblees mauvaises ou suspectes personnes, comme ont les dits officiers de nostre ville et eschevinnaige, nous desirans à ce pourveoir, avons accordé et consenti, accordons et consentons par cestes, que ceulx de notre dicte loy et eschevinnaige de Gand, puissent prendre et avoir la cognoissance du crisme de lese-maiesté divine, et proceder contre les transgresseurs de nos ordonn., publiées pour la conservation de nostre sainte religion, nonobstant la dicte or-

donnance de l'an xve quarante, et ce tant et si longuement qu'il nous plaira, sans prejudice toutefois de notre haulteur auctorité et superiorité, ou de notre dicte concession ou ordonnance; bien entendu que les dictz de nostre loy et esche vinaige seront tenuz de suyvre, et eulx regler selon nos dits lettres de placcart, statuées sur la dicte secte, tant pour autant qu'il concerne les confiscations des biens des transgresseurs, que aultrement, à paine s'ils en estoient defaillans, de les faire pugnir et corriger à l'exemple des autres.

» Ainsi fait et ordonné en nostre ville d'Anvers, le xxve jour d'avril l'an xve quarante cinq. »

CHARLES.

Par ordonn. de sa ma^{te}.

DE ZOETE.

(Getrokken uit het archief der stad Gend.)

[44.] BLADZ. 274.

Dit alles was vergeefs wanneer men met tooveraers te doen had, die, volgens den zelven auteur (men zie te rug op bl. 208), niet zelden tegen pyn en smart verzekerd waren. De jesuit Martinus Delrio, die langen tyd na Damhouder schreef, getuigt dienaengaende, dat veeltyds door de macht des boozen, de koorden waer mede de patient gebonden ligt, worden los gemaekt, de afhangende gewichten opgeheven of verligt; dat hy de kracht beneemt van hetgeen hem ingegoten wordt, de lichamen zyner diennaren en vrienden van de bank weghaelt, en anderen in derzelver plaets weet te stellen, of zelve de pyn overneemt, enz. *Aliquando pondera appensa ipse levat et corpus ipsum sublevat; funes quoque quibus ligati et extensi lasat; aliquando verò ea quæ corpori infligi vel infundi videntur, ipse verò avertit, aut vim eorum priusquam corpus contin-*

gant, tollit.... Aliquando denique corpus ipsius malefici ex oculo tollit et aliud substituit.... DEL-RIO. Disq. mag. lib. v.

SECT. IX.

Tegen alle deze listen zyn ook middelen bedacht, door den rechter, in het omgaen en by het verhoor met de aengeklaegden, gestadig in het oog te houden, en die, in den *Malleus Maleficarum* van Sprenger, in het werk van Paulus Leyman, priester der Societeit Jesu, getiteld *Juridices contra sagas*, in het boek van Nic. Remigius *Dæmonolatria*, en by meest alle de antepren die van de toovery geschreven hebben, gevonden worden; doch die, zoo het schynt, by ons niet gevolgd werden, of reeds, in het tydvak dat wy beschryven, in onbruik waren gekomen (*). Leyman zegt deswege dat de godvruchtige rechters, goede en geaprobeerde middelen gebruiken, en de gevangenen in hare spyzen wywater en gewyd zout geven; behalve dat zy ook de pyn of verhoor-kamer daer mede besprengen, en door eenen priester hare spys en drank laten inzegenen, op dat zy te lichter tot bekentenis mogen gebracht worden, hetgeen door DEL-RIO ook bevestigd wordt.... *Circumcirca equuleum aspergatur locus, et sit in loco quaestionis usui futura aqua benedicta... Tonsis capillis, cum calice aut scipho aquæ benedictæ guttulam ceræ benedictæ immittendo.... Reliquias sanctorum appendi collo,*

(*) Alleen werd soms het naekte lichaem gevisiteerd, om te zien of de patient geene toovermiddelen tegen pyn of smart by sich droeg, zoo reeds hier voren, bl. 200, is aengemerkt.

.... *In aliis regnis, Inquisitores talem per totum corpus abrasuram fieri mandant. Unde et Cumanus inquisitor nobis insinuat quod anno elapeo, qui fuit 1485, UNAM ET QUADRAGINTA maleficas incinerari mandasset, omnibus per totum corpus abrasis. Et hoc in districtu et comitatu Burbia, vulgariter dicitur WURMBERGAT, in confinibus archiducis Austriae verens Mediolanum. (MALLEUS MALEFICARUM.)*

aut quavis res ecclesiastico ritu, benedictas cereas effigies agnus Dei (ut vocant) salem benedictum, etc. PROBO... SZO PROFUISSE ET BONUM FACTUM JUDICO, etc. (DISQ. MAG. etc., lib. 3, sect. IX, et in Appendice Quast. 25.)

Dubbelzinnige en bedriegelyke vragen in het scherp examen, waren in deze *geprivilegieerde* materie (*) toegelaten. Paulus Leyman houdt staende, dat men de beschuldigten op die wyze uitlokken mag; hy pryst dit grootelyks aen en stelt het volgende als exempel voor, hetwelk hy van vrome en ervaren rechters, met voordeel, heeft zien gebruiken; zy zeiden tot de gevangenen: *wanneer gy ronduit bekenen wilt, willen wy u, uit de gemeene kosten der stad, uw leven lang, spys en drank geven, en u nog daeren boven een nieuw huis laten bouwen; wreedelyk aldus zinspelende, op den nooddrift die de gevangenen van stadswege genieten, en op het stroeiën of rietten huisjen, dat, toen ter tyd, op het schavot opgericht werd, en waerin de verwezenen verbrand werden. (Abrah. Palingh, bl. 348.)*

[45.] BLADZ. 290.

De Grycke.

« ACTUM 24 lauwe 1839.

» Omme het desolaet, oneerbaer en onberoerlick leven by u Lieven van de Putte, hoe ghy anders ghenaeemt zyt, binnen deser stede, en den grooten horribelen eede by u ghesworen, alvolghende der behoorlicke ende deugdelicke informatie te scepenwaert comen synde; welcke saecken syn van quaed exemple, nyet lydelic sonder

(*) Men verstond door *geprivilegieerde* materie, ook die misdaden, ten aanzien van welke het den rechter vrystond de gewoone vormen van justitie te verzuimen en over het hoofd te zien.

grootte criminele punitie in spieghelen ende exempele van alle andere;

» So eist dat u mynheeren condemnieren anghedaen te wordene de *Tonne*, die men noempt de *Heycke*, ende deselve te dragene al de Hoogpoorte, ende rontsomme de vier pilaren van de vischmerckt deser stede, daer mede wederom comende, tot dat de selve afghedaen wert; ende omme dat het selve nyet ghenouch en es, wysen u voorts gebannen te worden vyftich jaren uut den lande ende graefschappe van Vlaenderen, up u hooft, beter daer uute dan daer inne, te rumene de selve stede binnen sonneschyne en het selve graefschap van Vlaenderen binnen deren daeghe. » (*Bouc van den crime 1538—1539*, f° 145).

« Op 12 february 1516 was Willem van der Heede f° Huubrechts, ghelaesemakere, omme dat hi gheroupen heeft achter t'beelfroet, etc..... (voor stoornis in de straet) ghecondemneert heer ende weth vergeffenesse te bidene en de *Heycke* te dragene, al de Hoogpoorte, deur de Veldstraete en deur de Coystraete ende Maegdelene-straele, te beelfroets oppe naer scepenhuus. (*Bouc van criminele saecken der stadt Gend*, 1515 — 1523.) :

« 12 ougste 1515, Lieven Nachtergael (wegens mishandelingen op zyne vrouw), ghecondemneert de *Heycke* te draghene. enz. »

Het Hangen in de Mande.

« 3 ougste 1511. Stevin de Coninc drie jaren ghebannen uut den lande ende graefscip van Vlaenderen, up een let, ende voorts opghestelt te werdene in een mande, en

met eerde (alyk, vuilnis) geslegen te werdene, ter plaetsen daert scepenen alsdan ghelieven sal, ende dat omme de ruwhede by hem gheoorbeert up eenen poorter in zyn huus, stekende up de deure, ende andersints zwerende quade ende uutghesochte eeden, so hy in costumen heeft, ende dat meer en argher es, dies gheinterrogieert synde, hem vervoordert heeft quade woorden te spreken, ter presentie van scepenen en huere dienaers, dat zaken zyn van quaden exemple, nyet sculdech te lydene zonder pugnitie.» (*Uittrek uit den bouc en register van den ballinghen der stede Ghendt 1472 — 1537.*)

« Den 13 wedemaent, 1535 was Jan de Wulf ghehangen in de mande, omme de quade ende orribels eeden by hem ghezworen, enz.» (Ibn.)

Deze zonderlinge straffen waren in andere plaetsen ook bekend. In de *Geschiedkundige aenteekeningen betrekkelyk de lyfstraffelyke regtsoefening te Amsterdam*, van Koning, vindt men dat op den 14 november 1525, Jan van Zanen, over het bezigen van vloekwoorden, veroordeeld werd, *omme den houtten huyck of tonne om den hals, in der stede te dragen*, en dat Vranck van Cameren, wegens het slaen en mishandelen van zyne Vrouw, op den 13 october 1529 gelyke straf moest ondergaen.

In het werk van den heer De Wind is een vonnis aengehaeld, getrokken uyt de registers van Vere, van den 11 maert 1511, waerby zekere Jan van Maerle, wegens bedelary « gecondemneerd werd te stane op de kaepe, » daer naer *te hangen in de mande ende te vallen in het water.* » Deze straf, zegt gemelde schryver, komt omtrent dezen tyd meermalen voor. Zekere Pieter Henricx werd aldaer wegens overspel gecondemneerd « *te dragen de houtten huycke* rondom de stad, deur de straete, soo

» de processie costumelick is te gaen, en dit uyt sonder-
» linge gratie. (6 february 1544.)

Het was wel in het straffen van het overspel, dat men in verscheidene steden van Holland, even als in onze provincien, de zonderlingste gebruiken zag plaets grypen. » En werden de zoodanige gemeenelyk met twee spinrokshoofden, of zoo het by eene vrouw begaen is, met eenen houten gaffel met twee tanden, boven het hoofd, openbaer gegeeseld en gebannen. Op sommige plaetsen worden de zoodanige in een wit hembd voor de kerkdeur, de gemeente ten toon gestelt; in andere steden worden zy achterwaerts op eenen ezel gezet met eenen myter, en twee of meer rokkenshoofden ofte vorkakens, soo het eene vrouw is, en alsoo de stad doorgeleyd, en voort uit het land uit gebannen. » (SIMON VAN LEEUWEN, *Van proceduren in criminele zaken.*)

[46.] BLADZ. 293.

Actum in t'collegie van schepenen der stadt Ghendt, den ix aug. 1867.

« Ten voornoemden daghe heeft joncheer Henderic Steurck, bailliu van den Audenburch, versocht te moghen doen executeren eenen Jacob de Meyere, zynen ghevanghen, up de *vrydagmert* plaetse van justicie, competerende privativé scepenen van der keure, ende omme de reden by hem gheallegieert, ende sonderlynghe dat de justicie soude wesen exemplair, ende den toeloop van den volcke omme de selve te siene doen, zeer groot; zegghende dat de veerle-plaetse daer toe te cleene soude wesen, omme de afluentie van den volcke dat aldaersoude aborderen, ende dat daer uyt eenich desorder soude moghen gheschieden.

Zoe eyst, dat scepen hebben gheaccordeert de executie te moghen doen doene, ter selve plaetse up de Vrydachmert, te deser warf, ende sonder prejuditie van den rechte van der stede.»

In margine staet nog:

« Dit consent is onderbleven, mits dat d'executie wierdt ghedaen te Mariakercke den 13 augusty 1871. (*Bouc van den crisme van dat jaer, f° 173.*)

REGISTER

VAN

DEN VOORNAMEN INHOUD.

A.

ABSOLUTIE (Verwyzingen om te gaen ontvangen) 92, 93, 380.

ABT (van St. Pieter te Gend) — Prachtige amende honorabel voor hem gedaen. 69. — Zyn geschil met de nonnen van de Byloke. — Onheilen daeruit ontstaan. 150. — Merkwaardig proces tegen de stad Gend wegens vangenis braek. 177. — Blyde inkomst van den abt van St. Pieters. 134.

ABT van Baudeloo. Zyne konynen worden gestolen. 118.

ABT der abdy van Ninove. Merkwaardig proces tegen wethouderen van aldaer, wegens het afhalen van reliquien. 182.

ACHTERWAERTS GAEN. Schepenen der stad Brugge van valscheid overtuigd, worden *achterwaerts* uit het collegie geleid. 20.

ADVOCAET Versmissen, geexcommuniceerd wegens het verzuim van den paesschen. 429.

ADVOCATEN huwende worden gecongratuleerd door den greffier van den hove. 129. — Present van den greffier. 150.

ADVOCATEN. Twaelf advocaten aengesteld om in zaken van toovery *Pro judice* te besogneren. 202.

ADVOCATEN der tooveressen. 234.

AELDERS (Cornelia) verwezen tot veramooring in eene pyp met water. 11.

AEIST (Hoe men zoent te) Relaes eener wettelyke verzoening aldaer. 360.

AENNEMER van publicke werken gegeeseld. 37.

AENDYK, dorp weggespoeld. 88.

AERDE (gewyde) 19. 118. 381.

AERDRYKS-KUNDE, in de XIIe eeuw. 356.

AFBEELDING. Strafinafbeelding uitgevoerd. 67 en volg.

AFBRAEK der huizen van misadigen. 364 en volg.

AFFOLEREN. 71.

AFHOUWING van leden. 33.

AFLAET. Verbannen en ingeropen om den aflaet te verdienen 114.

AFSNYDING van ooren, neuzen, ens. 63.

AGNEAU. (Heelmeeester.) Zyne alechte bedryven met kranke vrouwen. Doet amende honorabel. 446.

ALBERTUS en **ISABELLA**. Bevel brieven dezer prinsen op de toovery 202 en volg.

ALE. Engelsch bier. 103.

ALENCON. Hertog van Alencon. 133, 232.

ALIMENTATIE den geestelyken onttrokken. 508 en volg.

AMENDE HONORABLE. Waer in deze straf bestond 136.

AMENDE HONORABLE der stad Gend, onder Karel den V. 109. — Onder Philips den goeden 409 en

volg. — Onder Karel den stouten. 411.

AMENDE HONORABLE van vyf overspelers. 22 en volg. — Van Yolenta Courtroism voor den Abt van Ste-Pieters. 69. — Van Geert Brembos. 66. — Van Laureins van der Eecken wegens een slecht nachtbedryf. 137. — Voor het verwyf van Stropdragers. 141. — Van eenen beleser. 141. — Voor het geroep van *Coukeloers*. 142. — Amende honorable met een boomken op de schouder. 144. — Omhangen met roeden. 145. — Amende honorable van Frans Thierens en syne huisvrouw. 147. — Amende honorable op verscheiden zondagen erhaeld. 152 en volg., en verders *passim*.

ANCRE, (Pierre de l'Ancre), raedsheer in het parlement van Bordeaux, was zeer ervaren in het stuk van toovery, en werd van de hoven en rechtsbanken gersaepleegd. 212. — Zyn werk over de toovery. 233. Citatien uit dit werk. 234. en volg. Verder 212, 490, 491.

ANDRIES (Philippe) ontvanger der belastingen gegeeeld, en met het oor aen de galg genageld. 37, 320.

ANTWERPEN. Versnorringen van sectarissen 11. — Verbranden 262. — Verbranden van tooveraers 242. — Van den Soene. 358.

APOSTASIE der geestelyken betracht. — Resolutie van schepenen (Calvinisten) 507.

APOSTEL (Jan) zyn geval 137, 138.

ARREST van het parlement van Parys tegen den bisschop van Atrecht. 431.

ARTEVELDE. 24, 404, 409.

ATRECHT. (Beruchte sententie van den bisschop van) 171 en volg.

ATTESTATIEN van gedane pelgrimagen. 81, 94.

ASSEGHEM (Jan van d') zyn geval 98.

AUGUSTYNER monik als sectaris verdronken. 11.

AUGUSTYNNEN (Refter der) plaets der verzoeningen. 87.

B.

BAERD. Boets van het trekken by den baerd. 74. Scheren. Loon. zie op dit woord.

BACKERE (Joos de) De Tong doorstoken. 61. Moet een rood kruis op de mauw dragen. Ibid. wordt verbrand. 323.

BAERDEMAKERS, zie *Barbiers*.

BAERTH (Martha) als sectariase verbrand. 248 en volg.

BARBIER (Maria) levend gedolven. 312.

BARBIERS. Oud reglement dezer nering. 100. — Sententie van deken en gezwoorne der Baerdemakers 394.

BAILLIU. 280. Casuel van den

Bailliu. 76. Souverain Bailliu van Vlaenderen. 130.

BAN. Manier van bannen. 112. — De ban ten eeuwigen dage was eene onteerende straf. 113. — Een ieder mogt den gebannen ongestraft dooden. Iem. Wie gebannen werden. 115 en volg. — Privilegien der stad Gend. 115 en volg. — Voorname gevallen van verbanningen 118 en volg.

BANKBREUKIGEN, moeten hunnen mantel afleggen. 317.

BANK-KUSSEN. Zie op het woord *Achterwaerts*.

BASTAERD-ZONEN der Pynders en vrye-schippers. 384.

BATEMENT-SPELEN te Atrecht. 435.

BEGYN ooteraard. Straffe. 36.

BEGYNHOF (Grootjufvrouw van het). Amende honorable voor haer geschied. 96, 97. — Wordt als Arbiteres aangesteld. 172.

BEAUFORT (Messire de) gemyterd; ondergaet op een schavot de kerkelyke tucht. 171, 432. Ziet verder op *Atrecht*.

BEDEVAERDEN. Landstreken waarheen de bedevaerders verzonden werden. 79. Eenige konden worden afgekocht, andere niet. *Imm.* — Tarief of pelgrimagie-lyt der stad Gend. 82, 351: Deze straf werd aen oproerige steden opgelegd. 106 en volg. Zie verder op het woord *Pelgrimagen*.

BAUDELOO (Zie *Abt van Baudeloo*).

BEELDEN ergens te plaatsen of te vergulden als straf opgelegd. 167, 168, 187, 188.

BEELDSTORMERY te Gend. Beeldstormers gehangen. 437.

BEGRAVEN levend. 16, 311.

BELYDENIS op de pynbank wordt vereischt of schoon de gevangen volkomen overtuigd was. 271. Zie verder *Pynkank*.

BEPROEVING der tooveraers door de naeld. 210 en volg. Door het water. 219 en volg. Door het gewigt. 224 en volg.

BETKIN (de Gruters). Tooveres verbrand. Haer vonnis. 240, Hare verhooren. 483.

BEVELEN op het stuk van toovery. 194 en volg.

BEVECHTEN der Turken als straf ingevoerd. 168.

BINS (Jan) Oude calvinist, gehangen. 176, 438. Zie verder *Capucienen*.

BIRMAN (Jacqueline) als tooveres verbrand. 211.

BEUL. Reglement voor den beul van Gend. 300. Van Brugge. 303.

BEULEN. Waer goen beulen aanwezig waren, moest de geeseling door een der complicen gebeuren. 35. Ook werd het graeuw tot het beulswerk geprest. 289.

BEULEN en doctors waren het veeltids niet eens op het *Stigma diabolicum*. 205, 212.

BEVERWYCK (Cornelia van); Tooverheks, kust Satans achterste ten teeken van onderdanigheid. 480. — Hare alechte bedryven met den zelven wordt te Gend levende verbrand. *Imm.*

BEVERNAGE. *Ob carnales conversationes post emissum castitatis votum, condemnata per annum singulis dominicis recitare rosarium.* 445.

BIECHTEN. Bescheid daervan in te brengen. 92, 159, 164, 431.

BLANCQUAERT (Jan) verwesen om een O. L. V. beeld op het stadhuys te plaatsen. 188.

BLANQUAERT, Procureur, sie *Remedie tegen toovery*.

BLASPHEMIE gestraft. 53, 63.

BLYDE INKOMSTEN. Ballingen ingebracht. 130.

BLYDE INKOMST, van Karel den Stouten te Gend. 411. Oproer. *Imm.*

BLYDE INKOMST van den hertog van Alençon. 133.

BLIVENEN (Compromissen) 369 en volg.

BODIN. (*Demonomania*.) 205, 235.

BONAVENTURA - VULCANIUS. 242.

BOODSCHAPPEN (officiële boodschappen der geestelyken van der verwezene sectarissen gezonden. 257 en volg.

BOTTELGIER (Jan). 19, 20, 78, 194.

BOTTER. *Quid?* 63.

BLAUWERS. (Blauw-verwers). Sententie dezer nering. 100, 339.

BOETEN. 71 en volg. De boeten vermeederen en verminderen volgens de hoedanigheid der personen. — De boete is dubbel wanneer een priester of edel man beledigd wordt. 77. De vrouwen vallen in halve boeten. 78.

BOSSCHAERT (Jan) in t'heime-lyk verdronken. 310.

BRANDMERK. 49. — Brandmerk in het aengesicht. 19, 20, 50, 51.

BREMBOS (Geert) amende honorable. 67.

BRÜGGE. 3000 Bruggelingen

worden in pelgrimagen verzonden 107. Halen op nieuw een diergelyk onheil op den hals. *Im.* Derselver lasavie in vroeger tyden. 316.

BRUILOFTEN en **GASTMALEN**, gevechten in de zelve. 436.

BRAND. Het huis van den doodslager werd by voorraad in brand gestoken. 364.

BULLE van Innocentius VIII tegen de tooveraers. 194 en volg.

BUSKRUID (een pak met) werd op de borst van een patient gebonden. 453.

BYLOKE (De nonnen der) *Zie Abt van S.-Pieters.*

C.

CALVINISTEN (Bestuer der) te Gend. 504.

CANDEL (Nys), en de kanonik vanden Cruen (verzoening). 378.

CAPUCIENEN klooster te Gend. 175. Byzonderheden. *Im.*

CAPUCIENEN doen een bedevaert naer Jerusalem voor de infantie Isabella. 106.

CAUCHIEN (kalseiden) 184.

CASELE (Adriaen van) zyn doodvonniss. 454.

CESSIONNARIS. Som die de cessionarissen bezitten mogen. 313.

CERTIFICATEN (van gewogene tooveraers) 225.

CHARTEN. vergunde charten. 72.

CHYPRE (Koning van Chypre). 110. — Bevolking van dit eiland. 231. *Zie verder Lusignan.*

CHIRURGIENS (de) behoorden tot de nering der Barbiers. 100.

CLEMENTYN of correctie-boek der stad Antwerpen. 185.

CODDE advocaet. *zie Pastri.*

COMPOSITIE. *zie Mondsoen.*

COMPROMISSEN over doodslagen. 84 en volg.

COMPROMIS der inwooners van Nieuwpoort. 108.

CONFINEMENT (straf van). 30. *zie Hertoch.*

CLAEYS (Lynken) en Tanneken Delmeere als sectarissen te Gend verbrand. 496. — Hunne verhooren. *Im.*

COMPROMISSORIALE uitspraken van allerlei aerd, uit de zondinc-boeken der stad Gend. 373 en volg.

CORDEWANIERS. Sententie dezer nering. 394.

CONGRATULATIE van huwelyk der advocaten. *Zie op het woord Advocaten.*

CONSULTATIE der professoren van Leiden op het bewys der toovery door het water. 221 en volg.

COUCKELOURE (geroep van) gestraft. 142.

COURTROIISIN (Yolenta) doet amende honorable voor den Abt van St-Pieter. 69, 70.

COURTROIISIN. Over dit geslacht. 342.

CRESERS (van Gend) verschy-

nen met de strop voor keizer Karel. 109.

CRUCEN (Kanonik van den) Zie *Canoeel*.

CRUCIFIXEN in de vierscharen. Kacreen voor de selve goofferd.

Zyn buiten den handel. 316.

CEUNINC DONC (Franchois van), syne straf. 32.

CUPE (Jan) priester en Jan Raban (verzoening). 379.

D.

DADIZERLE (Mer van). 122.

DAMHOUDERE (Joos de). 318.

DAMHOUDERE. *Pras rer. crim.* Aenhalingen uit dit werk. 230, 464, *et passim*.

DEBITEUREN. Boeten voor het bedwingen tot betaling door dreigementen. 76.

DELICTEN CIVILE. *Quid?* Worden arbitrairlyk gestraft. 175.

DEL-RIO. *Disq. mag.* 233, 235.

DEYNÉE (De vrouwen van het hospitaal van). Zie *De Jardin*.

DISCIPLINE (kerkelyke) van den heer de Beaufort. 171. — Van de inwoners van Nieuwpoort. 108.

DOCTORS zullen voortaan alleen ter visitatie van het tooverteeken worden gebruikt. 207. — Zy lagen hier over veeltyds in twist met de scherprechters. Imm. — Doctors, advocaten en filosofen waren alechte rechters in zaken van toovery. 235.

DOCTORS. Rekening van doctors de torturer bygewoond hebbende. 212.

DOODSLAGEN (Frequentie van) en gevechten in Vlaenderen. 165, 425.

DOODSTRAFFEN (ordinaire en extraordinaire). 291. Wreede doodstraffen 293.

DOORNIK (processie van). 103. Oude rekeningen der stad Gend,

betrekkelyk deze feest. 398 en volg.

DOORSTEEKEN der tong. Straf der godslasteraers. 53 en volg. Deze straf werd ook uitgevoerd voor smaad en scheldwoorden tegen byzondere persoonen uitgesproken. 62.

DORPEL. De zelfsmoorders worden onder den dorpel gealeept. Zie *Zelfsmoord*.

DRAEYERE (Claes den) en den heer Jacobe de Schoteleere. (Verzoening). 328.

DRANK. Boete van het begieten met drank. 76.

DRINKEN. Boete wegens iemand te doen drinken tegen wil en dank. 76.

DRINKGELAGEN, en teergelden. Verbanningen. 117.

DUIVEN (witte) Boose geesten verschynen onder deze gedaente. 245.

DUJARDIN (Steven) gestraft voor ongeoorlofd den minnenhandel. — Moet het opmaken van den muur der capucienen helpen bekostigen, eene glaze venster verschaffen, sich onthouden van verkeer met sekere vrouwen. enz. 175 176.

DWALINGEN. De vrouwen worden voor hunne dwalingen in godsdienstige begrippen levende begraven. 2, 16, 211.

E.

ECHTBREUCK zeer gemeen in voorgaende tyden naer de getuigenis van Montaigne en Damhouder. — Werd op verschillende wyzen gestraft. 17, 21 en volg.

EDELMAN. Belediging van eenen edelman betaelt dubbel boete. 77.

EDELE HOND gekwetst, dubbel boete. 74.

ECKEN. (Lauwereyns van der) doet amende honorable wegens een slecht nachtbedryf. Zie *Apostel*.

EEDEN (valsche) verschillend gestraft. 18.

EED op de mannewaerheid en het deel hemelryks. 181. — Oude formule van eeden. 360.

EIEREN geëten op verbode dagen, gestraft. 162, 424 en volg.

EVERAERD (Jacquemyne) verwesen om mis te hooren op bepaalde tyden. 164, 165.

EVERAERT (Jacques) weigert te zweeren by *alle heiligen*. 503.

EXECUTIE in het geheim. 17, 313 en volg. Deze executien werden verboden. 17.

F.

FIERTER. 417, 424.

FOIX (Ste.) *Essais sur Paris*. 21.

FORMICARIUM (*Fr. Joannis Nider. Theol. prof. etc.*) 231, 468 en volg.

FORMULE der oude doodvonniszen. 3.

FORMULE van den *Soene*. 358.

FORTIFICATIE. De gelden in

t'maken der fortificatien als straf opgelegd. 183 en volg.

FRANSSSEN (Laureins) Overpeler, doet voor de 2de reis amende honorabel, en moet eene glasvenster doen maken. 177.

FRAUDE in den stadsaccyns, met geeseling gestraft. 37.

FUSTIGATIE. Zie *Gezellen*.

G.

GABRIELLE (s'Graven dochter). Openbare bedriegster, hare gevallen. Wordt geëeseld en gebrandmerkt. 41 en volg.

GALILEE. 165.

GALLANT (Jan). Doet amende honorabel met een boomken op de schouder. 144.

GANS. (Vette.) 101.

GAPENBERGHE (Adriaen) oud scepen, moet als *heretiek* een geel kruis op de mauw dragen. 61.

GAVAREN. (Slag van Gaveren). 410 en volg.

GEBOUWEN. Het opmaken en versieren van bouwwerken, als straf opgelegd. 185 en volg.

GEDOOGZAEMHEDE. 115. Voor de gedoogzaamheid verbannen. 120.

GEENS (Beatrix) wordt in een gevecht den neus afgesneden. Verzoening dezer misdad. 27, 320.

GEESLING (straf der). Geeseling in bealoten kamer van schepenen. — In openbare kamer. — Rond de pilaren der vischmarkt. — Op

een wagen in de voornaemste straten. 35 en volg.

GEESSELEN. Loon van den scherp-rechter. Ziet *Reglement van den beul*.

GEESTELYKE PERSOONEN. Zyn in een slach van voogdy. 77.

GEESTELYK-HOF (Sententien van het). 443 en volg.

GELAGEN (Onbetaelde teergel-den en drinkgelagen). 117.

GENDSCHIE oude vryheid. 125.

GENTENAREN der zelve privilegiën omtrent het bannen. 115. — Alle hunne privilegiën worden verbeurd. 109. — Werden strop-dragers geheeten. 29. Verboden hen zulke te verwyten en sententien dien aengende. 139.

GERMANEN. Hunne wyze van doodstraffen. 13.

GESTOLEN GOED neemt den Heer voor zich. — Resolutie van schepenen der stad Gend. 76.

GHEEST (Jan de). Kapitein der gentenaren. Zyne vaillance. 121.

GHEYSBRECHT (Lambert) zyn vonnis. Ziet *Stropdragers*.

GEYS (Jan) belezer, doet amende honorable. 141.

GLAZEN-VENSTEREN. Verwysingen tot het doen maken van glazen-vensteren. 174 en volg. —

Wegens overspel. 176, 177. — Wegens vangenis-brake. 180. — Wegens het feitelyk afhaken van reliquien. 153.

GLOEIEND-YZER. 51 en volg. — Sleutel. — Tangen. 290, 293 en volg.

GODSLASTERAERS (straf der) 53.

GOESSEN (Clara), tooveres, haer vonnis. 242. — Vliegt op eenen stok door de lucht. *Idem*. Op dit vliegen. 490, 421.

GRAEUW. Het graeuw wordt tot het beulswerk geprest. 289.

GRAND (Jan le), calvinist verbrand. 263.

GRIETJE (Frans dochter) verwezen om door het water omgebracht te worden. 308.

GRILLANDUS (Paulus) *De sortilegiis*, etc. 231.

GROOTJUFVROUW van het Begynhof. Ziet *Begynhof*.

GRUTERE (Betkin) wordt door den boozen ten valle gebracht. 240. Zie *Betkin*.

GRUTHUUSE. (Mher van) Hoe scheldwoorden, tegen hem uitgesproken, worden gestraft. 62.

GUURT (Jan Mikkers dochter) geëxecuteerd met het water. 11.

H.

HAER (afsnijden van het) straf 7, 299.

HAER (trekken by het) boete 74.

HALEWYN verwezen vyf roeden vestings-werk op te bouwen. 167.

HALSRECHTEN onder de spaensche regering. 6.

HANGEN met de beenen opwaerts. 453.

HECTOR (van Nevele) pensionaris van gedeelte, verwezen om S. Nicolaes te kleeden. 189.

HECTOR Vylain. P. Sersanders en Ector Uterzwane (versoening). 388.

HEECTEN (snoeken) geschenken van snoeken en palingen. 111.

HEILIGE aerde. 49.

HEIMELYKE executien. 7, 313.

HEINNECCIUS. 8.

HENDE (Jacob van den) en Celine van den Berghe (versoening). 381.

HERDOOPERS. 308.

HERESIE wordt met de toovery

gelyk gesteld. 246. Zie verder op het woord *Kattery*.

HERDOOPTE vrouwlieden te Antwerpen verdronken. 11. Zie verder op het woord *Verdrinken*.

HERTOGH (Gillis) en Tanneken van der Varent, hunne sententie. 30.

HESSELS (Jacob) procureur-generaal. 270.

HEYKE (houten heyke te dragen) straffe. 166, 289, 518.

HOOFD. Zie *Metalen manshoofd*.

HOOREBEKE (I. F. van). 22. Over Yolenta Courtroisin en de kasteleinen van Kortryk. 325, 342. Zie nog 404.

HOSTE van de Katelyne als secretaris te Gend geëxecuteerd. 270.

HOVE (Anneken van den) levend gedolven te Brussel. 312.

HOUTE (Zoetkin van den) secretaris te Gend verbrand met Lynken Pieters en Marthe Baert. 248 en volg. — Testament van Zoetkin van den Houte. 264.

J.

JACOPS (Griet) verdronken. 12.
JANSSENS volbrengt syne straf spotgewyze, 145.

JARDIN (Du) ziet op de letter D.
JESUITEN (de) staen Anneken van Hove in haren dood by. 312.

I.

IETS. De jugs mag iets meer doen om de enormiteit van den sticke. 292.

INCUBI AC SUCUBI. 231.

INFANTE Isabella hare belooft van pelgrimage. 106, 405.

INJURIEN tegen Wethouderen. 75.

INJURIEN tegen byzondere personen worden gerepareerd met aelmoessen, en glazen-vensteren te maken ook gestrafd met het gloeiend-ysen. 62.

INJURIEN herstelling van injuriën. 141, 152, 384.

INLAND. 127.

INTERDICT van Vlaenderen. 108. — Vriesche priesters doen misse te Gend. 108.

INQUISITIEN of onderzoekingen op het geloof. 500.

INTERDICT der predikheeren te Gend. 124.

INTERDICT der stad Nieuwpoort. 108.

IPRE. 184. — Extracten getrokken uit de swoendachs-ghedingen. 448.

K.

KAEK (Brandmerk op de), zie *Brandmerk*.

KAEKSNEET. Boete. 72, 74.

KAMPRECHT. 5.

KANONIK van den Cruce en Nys Caneel (versoening). 378.

KANONIK te Kortryk in pelgrimage verzonden. 106.

KAREL de stoutte. Opstand tydens syne eerste inkomst te Gend. 411 en volg.

KAT (geville) in t'gewyde begraven. 118.

KEER. Grooten keer. Standplaatsen alwaer de misdadigers geëxecuteerd werden. 47.

KEIZER KAREL. Opstand der gentenaren. 109, 408.

KEERLE. Ambtakloeding van schepenen. 36.

KETTERY. Wordt gestraft met het vuer. 246. — Sententie van den inquisiteur tegen vier vrouwen. 247. — Resolutien van schepenen dienaengaende. 255 en volg.

KIEZINGEN van pastors te Gend. 125.

KLOK Roeland, 408.

KOPERE VUISTEN. Verbeuring der vuist. 67, 68.

KOPPELARESSEN worden den neus afgesneden. 27, 320.

KORTRYK. De inwooners van Kortryk worden in bedevaerten verzonden. 107.

KRUISBEELDEN (verwysingen tot het oprichten van). 89, 171, 433.

KWITTANCIEN van den beul in de visitatie van het toovertreen. 211.

KWITTANCIEN van doctors in de bezichtiging van het toovertreen. 212.

L.

LABYNS (Joosyne), tooveres. 477, 481.

LA SANGINNE (Mevrouw) gebannen. Haer geval. 123.

LACIVIE wordt onder de civiele delicten gerangschikt. 166.

LASTERAERS. Godlasteraers. 53 en volg.

LEYMAN (Paulus), *Juridices contra sagas*. 514.

LICHTERVELDE (Mer Jacob van) gebannen. 130 en volg.

LODDEGHE. *Quid?* 35.

LOON van den scherprechter. Reglement. 300 en volg.

LOON van het scheren, van het haeranyden, van een'tand te trekken, in de xiv^e eeuw, 100.

LUCIFER. De boel van Betkin Gruuters, tooveres. 486.

LYNKEN Pieters als sectarisse verbrand. 249.

M.

MAELTYD (Rouw). De patient woont die by. — Wie op die feest begroet werden. 9.

MAND. (het hangen in de mand) straffe. 166, 519.

MANTEL. Huike, opperkleed. verbeurd-verklaring. 21. 316. Ziet nog *Keerle*.

MALDEGHEM (de heer van) verwezen om de vier pilaren in de vischmerkt op te richten. 187.

MALLEUS *Maleficarum*. 232, 468 en volg.

MANNE WAERHEID (zweren op de). 161.

MANSHOOFD. Metalen manshoofd. Ziet *Seage*.

MAND (Het hangen in de). Straf. 166, 520.

MARSCH van het gendsch leger. 410.

MASIERE (walter) wordt in pelgrimagie verzonden. Zyn geval. 108.

MASSEMINE (De ridder Philpae van), en Simon Ser-Thomas (Verzoening). 385.

MATEN (valsche). Straf. 66.

MECHELEN. Offerblok aldaer opgerecht tot onderstand van het leger tegen de turken. 169.

MEGANCK (Joos) achtnaef ge-geeseld. — De tong doorstoken. 43.

MERSENTERS (Vonnis van de nering der) 396.

MEYERE (Pieter de) doet amende honorable voor t'verwyf van *Stropdragers*. 140.

MEYERE (Jacob de) wreede executie. 293. 522.

MEERSMAN (Gillis). onthoofd. Proces daer uit ontstaen tegen den abt van St-Pieters. 178.

MIKKERS (Stintje), veroordeeld om door het water te sterven. 12.

MIS, Verwyzingen om op ge-

stelde dagen mis te hooren 164 *et passim*.

MOERSLACH (Stevin). bekomt gracie van den kapitein Remonus. 345. Zie verder *Heimelyke executien*.

MONDZOEN. 5. Ceremonien van den Mondzoen. 84, 85, 360 en volg.

MUIT. Zie *Stoc*.

MONTAIGNE (Michel de) spreekt met weinig lof van de rechters van synen tyd. 18. — Montaigne en de l'Ancre syn in gevoelen verdeeld aengaende de toovery. 473.

MONTFORT. Valsche graef van Montfort, onthoofd. 43.

N.

NAELD. De tooveraers worden beproefd met de naeld. — Officiële acten daer van. 212 en volg.

NAGELN. Een ontvanger met het oor aen de galg gemageld. 37, 320.

NEUS afsnyden. 27, 28, 320.

NEVELE (Hector van). Zie *Hector*.

NEVILLE (Jan de) verzoemt de dood zynen echtgenoot en van Jacob van Denremonde. 375.

NIEUWPOORT (compromis der stad Nieuwpoort). 108.

NOTACKE (Diederick) en Philippe Vilain (verzoening). 384.

NOYE (la) als calvinist verbrand. 262.

O.

OEST (Arend van der) verwesen om zeven pasteien te doen bakken 191.

ONNUTSCEPE (voor) gebannen. 115.

ONTPOORTEREN. 23, 280.

ONTTOOVERY. Hoe zulks geschiedt. 201, 219.

ONTVANGERS der belastingen, gegeeseld. 37.

OOGEN (het uitsteken van). Straf. 63 en volg.

OOREN (het afsnyden van) 35.

OPPERSTE KLEED. Zie *Mantel*.

OPWIPPEN der patienten. 290. 294.

OSTRACISMUS. 121.

OUDEWATER. De tooveraers werden in deze plaats gewogen. 224.

OVERSPELERS (verscheidenheid van straf der) 17, 20 en volg 116.

P.

PAEPE (Jan de) en zyne medegzellen overspelers. 22 en volg.

PALINGEN en snoeken. Zie *Heesten*.

PALINCK (Hendrick), tooversaer aengehouden in de zake van Lieven Peyn. 210 zyne confessie. 466.

PALSTER en scerpe. 80. 373.

PALURE *Quid?* 316.

PARLEMENT maken in de ge-
buerte. 156.

PASTOR van Tongeren betoo-
verd. 200.

PELGRIMAGIEN, 78. — 112. nog
372 en volg.

PELGRIMAGIEN van den graef
Robrecht. 105.

PELGRIMAGIE (belofte van)
naer Jerusalem door de Infante
Isabella. 106.

PELGRIMAGIE LYST der stad
Gend. 82. 351.

PELGRIMAGIEN door de nering-
gen uitgesproken. 103 en 389, en
volg.

PELGRIMAGIEN voor allerlei
scouffierungen. 99.

PHILIPS de goede. Zie *Gavere*
slag van.

PEYN (Lievin) schepen van ver-
raed beschuldigd. 209. — zyne
dood. 203.

PIETERS (Digna) wordt in eenen
zak gestoken en verdronken. 12
13.

PIETERS. Zie *Lynken Pieters*.

PILAREN der vischmerkt (ge-
seling rondom de) 37. 38.

PIS wordt in den mond gegoten
op de pynbank. 275. — Wordt ook
gebruikt door tooveressen by ge-
brek van water. 469 en 470.

POLGIER (Willem) doet amende
honorable voor een liedeken tegen
de geestelyken gemaakt. Verder
wordt hem verboden *nyet meer te*
stellens in rhetoryke quaet nog
goet. 500.

POLEN. Hoe de overtreding van

den vasten aldaer werd gestraft.
65.

POND PARISIS vergeleken met
de hedendaegsche munt. 169.

POND PAYEMENTS. 111.

POORTER ontpoortert alvorens
ter pynbank gelegd te worden.
279.

PREDIKHEEREN klooster te
Gend, gesloten. 123.

PREUVE getuigenissen van vrem-
den en onwettigen gelden niet. 279.

PREUVE van toovery door het
water 199, 220 en volg.

PRIESTER (dubbele boete voor
het beleedigen van eenen). De pries-
ters mogen niet te recht staen son-
der voogden. 77.

PRIVILEGIEN der stad Gend wer-
den verbeurt verklaerd. 109, 408.

PROCES (berucht) van Atrecht
tegen zoogezide tooversaers inge-
steld. 169 en volg.

PROCEDUREN tegen de toove-
raers. 194. — 246,

PROCEDUREN tegen de ketters.
245 en volg. Nog 492. — 512.

PROCESSIEN (verwyningen om
in processien te verschynen. 157.

PURGE (oude rechtapleging in
materie van). 371.

PUT (straf van den) 16. Werd
verboden onder de costumen van
Valencyn. 17. Byzonderheden. 311.

PUTIERS, putierscepe. Verban-
ningen 115.

PUTTE (Lieven van de) Hem
wordt aengedaen de Heycke. 518.

PYNBANK waerin die bestond
272. Toovermiddelen tegen pyn
en smart. 208. Wat Damhouder
daeromtrent heeft ondervonden.
208 en 464 en volg. Zie nog 434.

PYNBANK (tooversaers op de)
214 en 516.

R.

RABAU (Jan) en de priester Cape. (verzoeking). 379.

RAEDSHEER in het parlement van Bordeaux onttooverd. — Wat hierin omging. 200

RAPPEL van hem. 129 en volg.

RECHTERS wie slechte rechters syn in zaken van toovery. 235.

REDENRYKERS (negen) in pelgrimagen verzonden. Waren de *Liberale* van dien tyd. 449.)

REDEMPTIE van pelgrinnagie. 81.

REINTJE de vos; syn pleedooi. 8. zie nog 80.

REKENINGEN (oude stads) 69, 108, 110, 111, 398 en volg.

REMEDIEN tegen de toovery. 218, 219, 220.

REYNACK (Joannes) *ob adulteras copulas carnales condemnatus de dato scandale veniam petere* 443.

ROCKELFING (Gerardine) moet de stad ruimen voor hare opinistie heresie. 502.

ROELAND zie *Klok*.

ROELAND de boel van Clara Goessens tooveres. 243.

ROOSE (Vincent) weigert den nieuwen eed. 510.

S.

SABBAT vergadering der heksen en tooveraers. 490.

SCHAGE (Willem van der) uit Gend gebannen. 127, 128.

SCHEPENEN der stad Gend, hunne ambtskleeding. 46.

SCHEPEN (Jan Sutterman) wordt in t'collegie van schepenen gegeeseld. Zie *Begyn* onteerd.

SCHEPENEN injurieren, straf. 75.

SCHEPENEN (voertien) blyven in den slag van Gaverre. Zie *Gaovers*.

SCHEPENEN der stad Gend weigeren de sectarissen te blyven vervolgen. 267 en volg. en 513.

SCHEPENS (Adriana) gewaende tooveres wordt met de naeld beproefd. 213. 214. — Ligt op de pynbank. 274 en volg.

SCHERPREDCHTER. Zie *Bowl*.

SCHOUFFIERINGEN door pelgrimagen gestraft. 99.

SECTARISSEN verbrand. 246 en volg.

SEENE (Balthazar van den) en

syne echtgenoots gebannen voor eenige heretique punten. 499.

SENTENTIEN libellé. 183.

SIMOENS (Cornelis) syn vonnis. 188.

SLEUTEL gloeiende sleutel. Zie *Brandmerk*.

SNOEKEN en palingen. Geschenken der steden aan den soeverein. 111.

SOENE rechten en costumen van Antwerpen. 358.

SOMERE (Lievyn de) voor lutherie gebannen. 498.

SOUVEREIN-BAILLIU van Vlaenderen door schepenen gebannen. 130.

SOUHIERES (Anne) gegeeseld en gebrandmerkt. 40.

SPRENGER (Jacobus) inquisiteur, schryver van den *Malleus maleficarum*. 232, 408 en volg.

STEENMAN (Cornelis) gegeeseld voor het uitstroeyen van kwade maren. 38.

STEENEN straf van geketende-
steen en te dragen. 166.

STEINTJE WOONTER: spreek-
wys. 59.

STICHELEN (Jan van der) ver-
hangt zich. Executie van het dood
lichaem. 282.

STIGMA *diabolicum*. Gevoelen
van de L'Ancre dien aengaende.
212. De doctors waren op dit punt
veeltyds met de scherprechters ver-
deeld. 213.

STOC, muilt: wie daarin gesto-
ken werden. 19.

STOK bestreken met zalf, waerop
de tooveressen door de lucht vlie-
gen. 243, 490.

STORM en onweder door de too-
veressen veroorzaekt. 469.

STROPDRAGERS (verwyt van)
gestraft. 39, 139.

SWARTS (Marie) gegeeseld en
gebrandmerkt. 41.

T.

TABBAERD. Mantel, Huiko. 23.
316.

TANCRÉ (Catharine) tooveres
te Gend verbrand. 236 en volg. —
Hare confessie. 475 en volg.

TASSEMENTE (verbanningen we-
gens). 115.

TEERGELDEN en drinkgelagen
(Straf voor onbetaelde). 76, 117.

TESTAMENT van Zoetkin van
den Houte, te Gend levende ver-
brand. 263, 492.

THIERENS, gegeeseld voor on-
eerbiedigheid in het aanhooren van
syn vonnis. 148.

TOERAST (Lievin) wil den ko-
ning van Spanje niet afsweren. 509.

TONG (Het doorsteken der) zie.
Las Israels.

TOOVERY. Bevelen op het stuk
der toovery. 194 en volg. 459 en
volg. — Manier van procederen te-
gen de tooveraers. 194 en volg.

TOOVERMIDDELEN tegen py-
n en smart op de pynbank. 208, 464.

TORTUER. Zie *Pynbank*.

TOUWAERT. Calvinist in de ge-
vangenis onthoofd. 263.

U.

UITVAERT. Een goudsmid ver-
wezen om een uitvaert te doen,
voor eenige rymkens tegen de ziel-
missen door hem opgesteld. 500.

UITZENDE en bannen. 30.

UUTENHOVE (joncker Antoon
van) te Brussel levend verbrand.
453.

V.

VAILLANCE van den kapitein
Jan de Gheest. 121.

VALENCYN. De costume van
Valeneyn verbiedt de executie door
den *pui* 17. als ook de heimelyke
exécution. 150.

VALKEN. Geschenck der stad

Gent aen de koningen van Frank-
ryk. 111.

VALSCHEID wordt op veelerelei
wyzen gestraft. 17, 18.

VASTEN (straffen tegen de over-
trekking van den) 163, 425.

VERDRINKEN versmooren. Wie

tot dese straf verwezen worden. 9, en volg.

VERHEYLEWEGEN (Lonia), president van den raed in Vlaenderen. Zyn bezoek by verwezene sectarissen. 271.

VERMEULEN (Jan) begaet eene zelfmoord. Zyn lichaem wordt in een spriet gehangen. 284.

VESTINGEN (helpen opbouwen van) als straf opgelegd. Zie *Fortification*.

VERZOENINGEN (officiële acten van). 368 en volg.

VIERENDEKELEN. Ziet *Boulreglement*. 456.

VINGEREN verbeurd. 18.

VISITATIE van het toovertoecken. 212 en volg.

VIVERE (van de) pensionnaris

verwezen in ses stoopen rynschen wyn te geven. 452.

VLEESCHHOUWER (een) bedriegt syne kalanten, wordt gebannen. 118.

VLIEGEN (het) der tooveressen. 243, 490, 491.

VROUWEN betalen halve boeten. 78. Dragen geketende steenen 166.

VRYHEID (d'oude) der stad Gend was ruimer, oprechtier en veel meer uitgebreid dan de *Nieuwe*. 125.

VUER. Hoe de straf van het vuur uitgevoerd werd. 193, 453.

VUIST (metalen) 67, 68.

VULCANIUS. Zie *Bonaventura*.

VYLAIN. 384, 386.

W.

WACHTEBEKE (Lisbette van) geconfinceerd. 32.

WAEG te Oudewater waer op de vermoede tooveraers gewogen worden. Certificaten daervan afgeleverd. 223, 225 en volg.

WAERD (den) het gelag niet te onttrekken. 76. Waerd die drank weigert. 77.

WAESTEN (Warneton). De wet-houderen van dese plaats moesten eenen ban wederroepen. 372.

WAERLOOS (Jan) moet met twee melkstooopen en de processie verschynen. 98.

WANG (Brandmerk op de). Zie *Brandmerk*.

WAPEN. Portret en wapen op-offeren. 70.

WAPENEN (verboden) dragen 65.

WAPENING der neringen. 397.

WATER (koud). Beproeving der tooveraers door het water. 219.—

Wordt op de pynbank gebruikt. 274.

WATER (gewyd). De verhoorkamer wordt daer mede besproeid in zaken van toovery. 517.

WAUTERS (Giebrecht) syne tong doorstoken. 62.

WEPPE (Joris) verwezen om te worden verdronken in eene ton. 309. De heul weigert zulks te doen. 120.

WEZEL (Elage van) vermoord 12.

WEZEL. Geestelyken uit dese stad verbannen, op straf van neus en ooren te worden afgesneden. 64.

WOESTEN. Woestballingen. 113

WIELE (Michiel van de) pastor van Zeeverghem, door de calvinisten gebannen. 506.

WIP. De verwezene tot het vuur werden aen een wip vastgemaakt. 290, 263, 294.

Z.

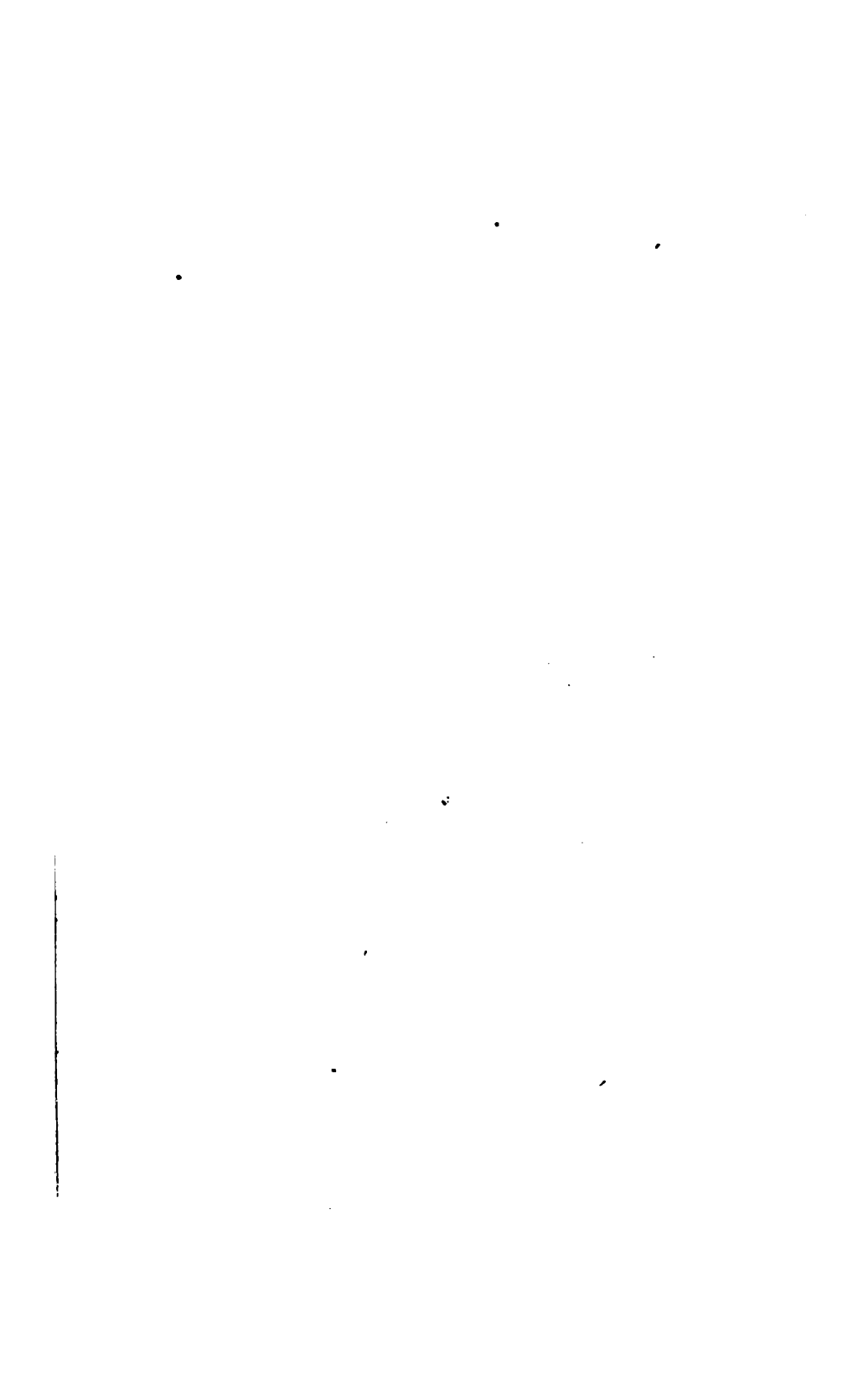
ZAK. De verwezenen om verdronken te worden, werden in zakken gestoken, en op die wyze in het water geworpen. — Voorbeelden daervan. 11.

ZEEVERGHEM (pastor van) gebangen. 506.

ZELFSMOORD (straf der). 281 en volg.

ZWYNAERDE. De graven van Vlaenderen moeten, by hun *eerste inkomst*, aldaer slapen. 414.

388
438

Publications par Souscription.

ÉPHÉMÉRIDES DE L'HISTOIRE UNIVERSELLE. Cet ouvrage sera composé de 14 volumes in grand 8°, d'environ 600 pages, et chaque volume de quatre livraisons, qui se succèdent par vingt jours. — Prix fr. 1-75 par livraison.

TABLE ALPHABÉTIQUE, CHRONOLOGIQUE ET ANALYTIQUE des lois, arrêtés, décrets, avis du conseil d'état, sénatus-consultes, instructions ministérielles, etc., publiée en 14 livraisons, formant deux volumes grand in-8°. — Prix fr. 1-50 par livraison.

LE BON TON. Journal des modes. — Prix fr. 30-00 par an.

JOURNAL DES JARDINIERS ET DES AMATEURS. — Prix fr. 6-00 par an.

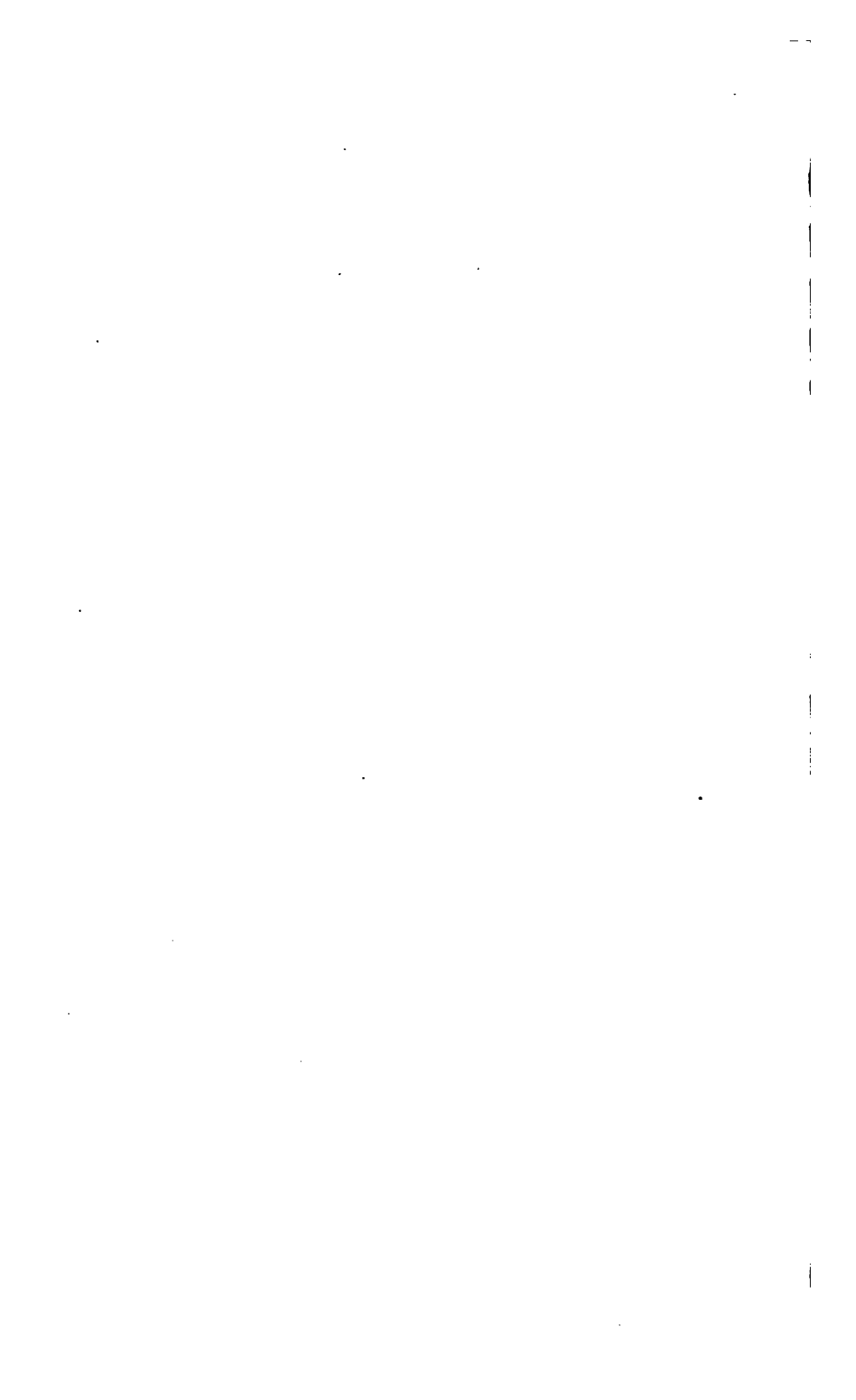
JOURNAL DE CHANT avec accompagnement de Piano ou Harpe.

Le Journal de Chant avec accompagnement de piano ou harpe, paraît à raison d'une livraison par semaine, formant par an deux vol. de 208 pages de musique. — Prix fr. 20-91 par volume.

Le Journal de Chant avec accompagnement de Guitare, paraît à raison d'une livraison par quinze jours, formant tous les ans un volume de 196 pages. — Prix fr. 15-00 par volume.

Tous les mois il est joint, à la livraison sortante des deux journaux, une feuille de texte in-4°, contenant les biographies des grands compositeurs, les nouvelles musicales, etc.

**This book is under no circumstances to be
taken from the Building**

[illegible]

Form 410

